

Arkiv

för

nordisk filologi

Utgivet genom

Göran Hallberg och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Mirja Saari**

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Satt med Berling Antikva av
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av
Trycktjänst i Eslöv
Eslöv 2004
Anl. Grams, Lund

Innehåll

<i>Ottar Grønvik</i> , Ordet norr. <i>vikingr</i> m. — et tidlig lån fra anglofrisisk område?	5
<i>Finn Hansen</i> , Brugen af subjunktionen <i>at</i> i adverbielle <i>at</i> -sætninger i norrønt sprog	17
<i>Ármann Jakobsson</i> , Some Types of Ambiguities in the Sagas of the Icelanders	37
<i>Daniel Sävborg</i> , Om eddadikternas ursprung och ålder. Gamla och nya tankar	55
<i>Johan Wickström</i> , Bröllopsmyten i <i>Helgakviða Hjörvarzsonar</i> . Ett exempel på fornskandinavisk härskarideologi i <i>Codex Regius</i> hjältediktning	105
<i>Hans-Olav Enger</i> , Tre endringer i det skandinaviske genussystemet i lys av grammatikaliseringsteori	125
<i>Bente Liebst</i> , Verbalsubstantiver, vikarieringsmønstre og transitivitet	147
<i>Roger Andersson</i> , En fornsvensk dekalogutläggnings skiftande öden	173
<i>Bengt Sigurd</i> och <i>Mats Eeg-Olofsson</i> , Modets växlingar hos förnamn i Norden	209
<i>Per-Axel Wiktorsson</i> , Några sätt att datera medeltida laghandskrifter	227
<i>Rakel Johnson</i> , Tro eller metod?	245
<i>L.-E. Edlund</i> , <i>G. Hallberg</i> och <i>C. Platzack</i> , Litteraturkrönika 2003	249
Författarna	293

Ordet norr. *vikingr* m. —
et tidlig lån fra anglo-frisisk område?

1. Opphavet til ordet norr. *vikingr* m. er omstridt, og har vært diskutert flere ganger i de senere år, se Fritz Askeberg 1944, Staffan Hellberg 1980, 1982, Finn Hødnebo 1976, 1987, 1988, Gösta Holm 1988, Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindeman 2000:1050–51. De fleste nordiske forskere har gått ut fra at det er et hjemlig ord, og forsøkt å forklare det ut fra ord og røtter som er kjent fra alle nordiske språk. Man har da prøvd å forbinde det med ordet norr. *vik* f. (nynorsk *vik* f.) 'buk, fjordarm', eller med verbet norr. *vikja*, nynorsk *vikja*, rm. *vike* 'vike unna, tilside osv.', eller med et abstrakt norr. *vik* eller *vik* (*róa vik á e-m*), egentlig 'avvikelse'. (Om dette siste se Askeberg 1944:180 ff., Hødnebo 1987:10, Holm 1988:144.)

Fra nordisk synspunkt ligger det utvilsomt nær å se på norr. *vikingr* m. som et folke- eller innbyggernavn og anta det er en gammel betegnelse på kystfolket i Sør-Norge: '(sjø)menn fra Viken (Skagerrak og Oslofjorden)'. Det er i hvert fall forslaget til Hødnebo (1987:15, forberedt i 1976:20–25). Det er hos ham underbygget med en velorientert oversikt over det gammelnorske materialet (1987:3–8). Her kan også henvises til den grunnleggende oversikt over dette materialet hos Askeberg (1944:126–140), og også til Hellberg (1980:30–58, 62 ff.) når det gjelder beleggene i skaldekvad og Edda-dikt. Hødnebos eget forslag er under tvil godtatt av Bjorvand og Lindeman (2000:1051). Det minner en del om et tidligere forslag av Hellberg (1980:29–71) om at ordet opprinnelig betyr 'invånare i Viken, østlanning' og sekundært har fått betydningen 'rövare'.

Denne forklaring tar ikke hensyn til at det i norrønt også finnes et ord *viking* f. 'hærferd (til sjøs)'. Allerede Fritz Askeberg fant det påfallende "att man undvikit att ta ställning till det abstrakte ordet *viking* f., som omöjligt kan skiljas från personbeteckningen" (1944:120). Han understreket også ellers at de to ordene ikke kan skilles fra hverandre (1944:172), men fant ingen rimelig forklaring på den feminine dannelsen (i.c. 176). Det gjør heller ikke Hellberg (1980:74), men han antyder

muligheten av at det kan være et lånord fra gammelengelsk, der det imidlertid ikke har etterlatt seg noen spor i kildematerialet (1.c.77).

Som simplex er ordet *viking* f. ganske godt belagt i norrøne tekster, selv om det bare er ett belegg hos Fritzner (III: 941): *allmisjafnt varð til fengjar i vikingunni* (fra Olav den helliges saga). Et annet belegg finnes i Vatnsdøla saga kap. 7: *þá er þeir kvómu ór vikingu*; og en rekke andre belegg er samlet hos Cleasby-Vígfússon (1957: 716). Videre forekommer det på en vestgøtsk og to skånske runesteiner fra omkring år 1000 (se Hellberg 1980: 75), i uttrykket: "(død) <i vikiku>", d.e. '*i vikingu*', altså '(død) på vikingeferd', se Gösta Holm 1988: 145. Her har vi altså tre gamle belegg på et feminint abstrakt svarende til det velkjente norr. *viking* f. Dette fremhever Gösta Holm som meget viktig, og hevder at "varje härledning av *vikingr* m. som inte i lika mån beaktar og ger en rimelig förklaring på det abstrakta *viking* f., är oantagbar" (1988: 145).

Dette er jeg enig i. For å forklare dette abstrakte femininum må vi anta at det til grunn for orddannelsen ligger et verb.

2. De fleste som i de senere år har prøvd å forklare ordene norr. *vikingr* m. og *viking* f., har som nevnt gått ut fra at dette er opprinnelig nordiske ord.

Men Bjorvand-Lindeman (2000: 1050 f.) peker på i tilslutning til Hødnebo 1987: 3–6, at "de eldste forekomstene av ordet finner vi i gammelengelsk (i diktet Widsith), og her synes *wicingas* (pl.), som står blant ti sikre folkenavn, også selv å være et folkenavn eller innbyggernavn".

Teksten i Widsith lyder (her sitert etter Krapp-Dobbie 1976: 151, vers 57–60):

*Ic wæs mid Hunum
ond mid Hreðgotum,
mid Sweom ond mid Geatum
ond mid Suþdenum.
Mid Wenlum ic wæs
ond mid Wærnum
ond mid wicingum.
Mid Gefþum ic wæs,
[---]*

Det ser derfor ut til, mener de (1.c.1051) at den vanlige betydningen 'en som farer til sjøs, en sjøkjempe' er yngre. Det må jeg slutte meg til. Etter

sammenhengen i diktet Widsith skulle *wīcingas* (<mid *wīcingum*>) betegne en gruppe menn som holdt til på et bestemt sted eller på flere bestemte steder, slik at dikteren av Widsith kunne oppsøke dem der, og det passer ikke uten videre med betydningen 'sjørøver, pirat'.

Ordet *wīcing* forekommer også en gang til i Widsith, nemlig i avsnittet om Offa (Widsith 35–49). Her heter det (vers 45–49):

<i>Hroþwulf ond Hroðgar</i>	'Hrodulf og Hrodgar
<i>heoldon lengest</i>	holdt svært lenge
<i>sibbe ætsomme</i>	vennskap med hverandre,
<i>suhtorfædran,</i>	onkel og nevø,
<i>sipþan hy forwræcon</i>	siden de fordrev vikingenes ætt (folk),
<i>wicinga cynn</i>	og knekte
<i>ond Ingeldes</i>	Ingjalds hæerspiss (frontkjemperne),
<i>ord forbigdan,</i>	hugg ned hadubardenes
<i>forheowan æt Heorote</i>	hær ved Heorot.'
<i>Headobeardna þrym.</i>	

Offa er en velkjent sagnfigur (se Hoops' Reallexikon III: 361 ff.), som skal ha levd i det sydlige Jylland før anglernes utvandring til England i det 5.–6. århundre. Minnet om ham levde videre i engelsk tradisjon, det kan vi se av det at hans navn går igjen i navnet på King Offa II (757–796) i Mercia (Midt-England).

Hrōðwulf og *Hrōðgār* er åpenbart yngre. De nevnes sammen i Beowulf 1017, som *māgas* 'slektninger', og oppholder seg da i Heorot, danekongens berømte sal (hyppig nevnt i Beowulf). Også folkenavnet *Headobeardan* 'Hadubardene' og navnet på krigeren *Ingeld* (<**Ing-geld*, norr. *Ingjaldr*) møtes i Beowulf (2064, 2037, 2067). Det vil si at alle de navnene som møtes samlet i Widsith 45–49, også møtes i Beowulf og er vel kjent derfra. Det er dermed klart at Widsith og Beowulf her øser av samme kilde, eller kanskje heller at den ene bygger på den andre.

Det som da er å merke, er at vendingen *wīcinga cynn* (Widsith 47) ikke finnes igjen i Beowulf (som overhodet ikke bruker ordet *wīcing*). Derav må vi slutte at denne vendingen er tilføyd senere i Widsith, nemlig da dette diktet ble laget en gang i det 8. århundre.

Tradisjonsstoffet i Widsith og i Beowulf kan ellers føres tilbake til det 6. årh. (se f.eks. ten Brink 1899: 28 f., 463, og Alois Brandl 1908: 989, 998). Men det gjelder sannsynligvis ikke vendingen *wīcinga cynn*, som vist ovenfor.

Ved siden av beleggene i Widsith finner vi ordet *wīcing* i sammenset-

ningen *wīcing-sceaða* m. 'sjørøver, pirat' i to angelsaksiske glossarer fra det 8. årh. (se Bosworth-Toller 1898: 1214), og dertil i sammensetningen *sæ-wicingas* m. pl. i Exodus 332 ff. (her sitert etter Krapp 1931: 100): *Randas bæron sæ-wicingas ofer sealtne mersc*. Det manuskriptet som dette diktet er overlevert i (The Junius Manuscript), dateres til omkring år 1000, men selve diktet er eldre (se Paul 1898–1908: 968; Krapp 1931: xxxi).

Alt dette viser at ordet *wīcing* m. var i bruk på engelsk språkområde alt på 700-tallet. Det hadde da betydningen 'sjøfarer, sjørøver', men det kunne kanskje også fungere som et slags folkenavn, brukt om en gruppe menn som dikteren av Widsith kunne oppsøke (på land). Følgelig vet vi ikke sikkert hva ordet betydde opprinnelig, den gang det ble laget.

Etter dette må vi regne med den mulighet at ordet norr. *vikingr* m. opprinnelig kanskje er et gammelengelsk eller anglofrisisk ord, og at det er kommet som lånord til Norge, en tanke som også eldre forskere har vært inne på, således Sophus Bugge, se Askeberg (1944: 116 f.). Se videre Hødnebo 1987: 2,9, Hellberg 1980: 26 (om Wadstein 1925), og også OED XII: 200 (1933). Hellberg prøver å vise at ordet er opprinnelig nordisk med betydningen "östlänning", men at det også fantes et gammelengelsk ord *wīcing* med betydningen 'røver', og at dette siste har påvirket det nordiske ordet, slik at det sekundært fikk betydningen 'røver, sjørøver' (i.c. 70 ff.). Dette forslaget er vel for innviklet til å kunne godtas.

En ting synes imidlertid klart på grunnlag av tidligere forskning, og det er at ordet *vikingr* m. i tidens løp har gjennomgått en viss betydningsforskyvning, fra en mer nøytral betydning 'sjøfarer, sjøkriger' til 'sjørøver, pirat', med stadig sterkere negative undertoner (se Hødnebo 1987: 5, og eldre forskere som Askeberg 1944: 130–134). Det vil si at ordet *vikingr* m. i sin betydning er blitt preget av vikingenes egen oppførsel, som åpenbart endret seg og ble mer krigersk etter hvert. Følgelig vet vi ikke sikkert hva ordet betydde i forlitterær tid, den gang det ble laget.

3. I det gammelengelske språket fins det ett verb som både fra et formelt (lydlig) og semantisk synspunkt kan stilles sammen med ordet *wīcing* m., og det er verbet geng. *wician*, pret. *wicode* (<*wīkōjan, -ōde) med betydningen 'wohnen, weilen, sich wo lagern' (Grein 1912: 787), "to lodge, take up one's quarters; to camp, encanip" (Bosworth-Toller 1898: 1214), altså 'slå seg ned/slå seg til, bo for en tid på et sted'. Eksempler på bruken og betydningen av dette verbet finner vi i beretningen om Ottars reise (i kong Ælfreds Orosius, se C. T. Onions 1946: 17 f.). Ottar forteller der om

landet nordenfor hans bosted i Nord-Norge: *ac hit is cal wēste, būton on feawum stōwum stycemælum wīciad Finnas, on huntode on wintra, ond on sumera on fiscepe be bære sæ* (1.c. 17, linje 6) 'det er helt øde, men på noen steder, spredt, slår finner seg ned på jakt om vinteren, og om sommeren på fiske ned sjøen'. Om landet enda lenger nord og øst heter det: *Ac þara Terfinna land wæs eal wēste, būton ðær huntan gewicodon, opþe fisceras, opþe fugeleras* (1.c. 18, linje 31) 'og Terfinnes land var helt øde, uten der jegere slo seg ned, eller fiskere, eller fuglefangere'. Særskilt tydelig er betydningen av å ta midlertidig opphold på et sted, i beskrivelsen av hvor langt det var fra hans eget bosted i Hålogaland til *Scīringes heal* (i Vestfold): *þyder hē cwæð þæt man [ne] mihte geseglian on ānum mōnðe, gyf man on niht wīcode, and ælce dæge hæfde ambyrne wind* (1.c. 20, linje 88) 'dit sa han man kunne seile på en måned, hvis man slo leir om natta (gikk i land og lå der hver natt), og hver dag hadde god vind (bør)'. Flere gode eksempler på dette finner man i Bosworth-Toller 1898: 1214, bl.a. *Hē wīcode ðær ða hwīle ðe man ða burg worhte* 'han oppholdt seg der (bodde der) for den tid da man bygde borgen' (fra en saksisk krønike).

4. Dette kan man stille sammen med det man vet om vikingene og deres liv i eldste tid. De var da bare ute i sommerhalvåret (dette i motsetning til senere *vårviking* og *haustviking*), og vi vet at de da gjerne slo seg ned for en kortere tid på øyer og ved elveutløp nær innbyggernes faste bosteder. Derfra drev de i selve vikingetida sine plyndringstog mot de fastboende. Nærmere om dette Askeberg (1944: 166–170).

Men nordboerne på den tid drev også en del med handel, se Rafto (1956–1978: 658): "Allerede i folkevandringstid har det vært seilas langs kysten og over Skagerak sørover der en kom inn på handelsruten mellom Jyll., Frisl. og Britannia. Arkeol. materiale gir sikre holdepunkter for at det må ha foregått et handels-samkvem og livlig utveksling av impulser mellom folkene i no. kystdistrikter, Jyll., friser- og frankerområdet og det ags. Engl. [-]. Nordboerne drev handel med de brit. øyer både før og under vikingtogene, og de fortsatte handelsvirksomheten etter at de hadde skapt seg ry som pirater og erobrere. Handelslivet tok seg kraftig opp der de slo seg ned."

Fra perioden før vikingetida foreligger det få skriftlige kilder. Men på grunnlag av de importvarer som arkeologene har kunnet påvise i Norge, har historikerne sluttet seg til at det også i dette tidsrom ble drevet handel i Nordsjøområdet og import av varer til Norge. Det påpekte Haakon Shetelig alt for lenge siden (1938: 214–218).

Denne handelen går helt tilbake til romertida. Det varebyttet som var innledet da, ble senere ikke avbrutt, snarere videreutviklet (se Shetelig 1.c. 214). "Alle forhold tyder på at nordmenn har kjent farten til England i hundreår før vikingtogene er optegnet i historien." (Shetelig 1938: 215).

5. I de norrøne sagaer skilles det klart mellom *kaupferð* f. og *viking* f., 'handelsreise' og 'vikingferd'. Men dette svarer kanskje ikke helt til datidens virkelighet. Alexander Bugge hevder i alle fall at "de gamle Vikinger var Krigere og Kjøbmænd paa samme Tid og ofte det sidste mere end det første" (1904: 249; se også 1904: 156 og 1906: 204 f.). Dette antydes også av Per Sveaas Andersen 2002: 50.

Dette er Fritz Askeberg ikke enig i (1944: 138). Han hevder at kildene skiller skarpt mellom kjøpmann og viking, mellom handelsreise og vikingeferd. Kjøpmannens yrke var velorganisert og ansett, hevder han, og utførtes også av menn i høy sosial stilling, som av Bjørn Haraldsson, som rådde for Vestfold og satt i Tønsberg (se Snorre, Heimskringla, Haralds saga ins hárfagra kap. 36). Vikingen derimot var mindre ansett, mener Askeberg, og ifølge Västgöotalagen var det (i visse tilfelle) *nipingsværk* det han gjorde (1944: 139). Det skulle således være et klart sosialt skille mellom kjøpmann og viking.

Men samtidig refererer Fritz Askeberg hva det fortelles om den rike Bjørn hersir i Sogn, at han "*var farmadr mikill, var stundum i viking, en stundum i kaupferðum*" (Egils saga kap. 32, 1). Og om *Loðinn* heter det i Heimskringla (Ólafs saga Tryggvasonar, kap. 52 = Hkr. s. 143) at han var "*madr — vikverskr, audigr ok ættaðr vel; hann var optliga i kaupferðum, en stundum i hernaði*".

Følgelig kunne det være de samme mennene som noen ganger var på handelsferd sørover, andre ganger på vikingetog. Og da er det forståelig om folkene på de britiske øyer kunne bruke samme ord om dem alle og kalle dem *wicingas*. Felles for dem alle var at de kom fra nord, var sjøfolk (kom seilende på sine raske skip), og bare oppholdt seg midlertidig på bosteder langs kysten.

Når ordet *vikingr* m. kan ha en sterkt nedsettende betydning i senere nordisk, viser det at ordet med tiden er tatt i bruk om sjørøvere som opererte i hjemlige farvann også, først kanskje om vikinger fra øyene i Vesterhavet som herjet på Vestlandet i Norge (sml. Heimskringla, sagaen om Harald hárfagre kap. 27), senere også om andre, se Askebergs sitat fra Västgöotalagen (1944: 139). Men derved er ordet kommet langt bort fra det vi må anta er det opprinnelige bruksområdet.

6. Når de nordiske vikinger fra det 8. årh. og utover var ute på tokt, slo de seg som nevnt gjerne ned på øyer langs de fremmede kyster, særlig ved utløpet av store elver som Thames, Seine og Loire. De foretrakk naturligvis å sove i land, og ikke ute på skipene (sml. beretningen ovenfor om Ottars reise langs Norgeskysten). Disse oppholdsstedene brukte de så som utgangspunkt både for sin handel og for sine røvertokter. Det må man anta de også har gjort i en eldre, mer fredelig tid, da de først og fremst drev handel med de fastboende. Fordi de ikke hadde faste bosteder, men slo seg ned midlertidig på denne måten, ble de vel av de fastboende rundt om kalt *wīcingas*. I dette ordet lå det altså opprinnelig at de var sjøfarende, fremmede, som slo seg ned midlertidig forskjellige steder langs kysten (i sommerhalvåret).

Etter som deres aktivitet endret seg, fra handel til sjørøveri og plyndring, fikk ordet et nytt og mer odiøst innhold: 'sjørøver, pirat', men det dreide seg fremdeles om nordboer (fra Norge og Danmark). I diktet Exodus brukes det ennå i den gamle betydning 'sjøfarer', om israelittenes ferd over (det tørrlagte) Rødehavet.

7. Om selve dannelsen av ordet *wīcing* m. er følgende å si: Siden det er et personlig maskulinum, må det være avledet til et substantiv (sml. Kluge 1929 § 22), nemlig til geng. *wīc* n., vel i betydningen 'a temporary abode, a camp, place where one stops, station' (Bosworth-Toller 1212–13, *wīc* iv). Dette er sikkert en gammel betydning, sml. avledningen (*ge-*) *wician*, *-wīcode* 'slå seg ned for en tid, oppholde seg midlertidig på et sted'. Navnet skilte dem tydelig fra dem som hadde fast bosted i nærheten (bønder og byboere).

Av kulturhistoriske grunner må vi derfor tro at ordet geng. *wīcing*, pl. *wīcingas* ble dannet før vikingetida, i den mer fredelige perioden som kalles merovingertid (600–800).

8. At ordet er temmelig gammelt på anglofrisisk område viser også den gammelfrisiske formen *wizing*, *witsing* med *-ts-* av et eldre palatalt *k* [k']. Alt taler for at assibleringen [k'] > [ts'] er gammel på frisisk område (se Siebs 1898–1901: 1790, § 128). Også i gammelengelsk må derfor ordet *wīcing* ha vært uttalt med palatalt *k* [k'], noe som ikke fremgår klart av skrivemåten med <c>.

Da det gammelengelske navnet ble overtatt av nordisk-talende sjøfolk, ble det gammelengelske palatale [k'] åpenbart byttet ut med et vanlig (velart) nordisk /k/ – naturlig nok, da nordisk på den tid ikke hadde noe palatalt [k'].

9. Ordets betydning endret seg noe etter hvert. De nordiske sjøfarerne, som i eldste tid (merovingertid) antagelig drev mest med handel, utviklet seg etter hvert til å bli sjørøvere og overfallsmenn, og herjet da også innover i de vesteuropeiske landene, noe man kan lese om i alle historiske fremstillinger, se f.eks. den livlige og noe énsidige beskrivelsen av vikingene hos Shetelig (1930: 176–190).

Denne forandring i de nordiske sjøfarernes oppførsel henger bl.a. sammen med at de vesteuropeiske landene i deres øyne var rike, men lite motstandsdyktige. De hadde en svak ledelse og var derfor dårlig organisert, mens de nordiske sjøfarerne var godt organisert, og hadde gode våpen. Det var derfor fristende for dem å benytte seg av sin militære overmakt. Med sine raske båter var de overlegne på sjøen, og kunne foreta uventede overfall på byer og tettsteder langs kysten og langs de store elvene. Det første kjente overfallet av denne art skjedde i 793 i Wessex, og regnes derfor som innledningen til vikingetida (ca. 790–1050). Da de nordiske sjøfarerne først oppdaget hvor lett det var å skaffe seg rikdommer på denne måten, grep disse røvertoktene raskt om seg, som en eksplosjon (sml. Shetelig 1930: 176), og ble etter hvert utvidet til også å omfatte erobring av hele landområder, som de delvis koloniserte.

Som følge av denne utvikling fikk ordet geng. *wīcing* og norr. *vikingr* etter hvert et nytt innhold. Den herskende betydning ble etter hvert 'sjøkriger, røver', og denne betydning dominerer også i de norrøne ordbøkene, basert på tekster fra det 12. og 13. århundre.

Men forut for den urolige og meget krigerske perioden vi kaller vikingetida, må det ha gått en periode med mer fredelig handel, og det var antagelig i denne perioden at ordet geng. *wīcing*, pl. *wīcingas* først ble dannet, altså i merovingertid (600–800). Den etymologiske forklaring av ordet geng. *wīcing* m. som er gitt ovenfor, forutsetter det.

I sin bok om "The History of Piracy" fremhever Philip Gosse at sjørøveri følger handelen til sjøs. Etter romerrikets fall var det få sjørøvere i Middelhavsområdet, "for the fundamental reason that during nearly a thousand years there was very little maritime trade to prey upon" (1.c.10). Langs Gallias kyster var man likevel noe plaget av sjørøveri og plyndringer til lands i det 3. og 4. og særlig i det 5. årh. Men da var det særlig sakserne man fryktet, i følge Jacobsen 1911–18 (I: 115 note 2 og 116 note 2). Et plyndringstog til Gallia av danekongen Choichilaich (norr. *Hugleikr*, geng. *Hygelac*) omkring år 525, og et annet tog til vestre Frisland ca. 565 synes å ha vært mer sporadiske fenomener (Askeberg 1944: 4 f.). "Under de två följande århundradena är det fullkomligt tyst om stridshandlingar i dessa trakter" (1.c.5). Det er derfor grunn til å

tro at de nordiske sjøfarerne ennå i merovingertida drev en forholdsvis fredelig handel i Nordsjøområdet.

10. Samtidig med at nordiske sjøfarere (handelsmenn og vikinger) opererte i Nordsjøområdet, foregikk det en livlig trafikk fra Sverige og østover, via de store russiske elvene og like fram til Svartehavsområdet og Konstantinopel. De fleste som reiste slik, var svensker og ble kalt væringer (norr. *væringjar*, avledet til ordet norr. *várar* f. pl. 'høytidelig løfte', se Falk og Torp 1960:1403). De var handelsmenn og drev en omfattende handel, men dels var de også krigere som lot seg hyre av de stedlige fyrster og gjorde tjeneste hos dem.

Dette var altså midt i den perioden som ellers kalles vikingetida, men jeg kan ikke se at de noen gang ble kalt vikinger. Denne termen var hele tiden forbeholdt de handelsmenn og krigere som opererte i Nordsjøområdet, der også denne termen var oppstått, slik det er forklart ovenfor.

11. Det kan kanskje innvendes mot den forklaring som er gitt ovenfor, at gammelengelsk ikke har noe abstrakt femininum tilsvarende norr. *víking* f. (sml. ovenfor § 1, slutten). Men det kan bero på en tilfældighet ved materialet, noe også Hellberg (1980:77) mener. Geng. **wícing* f. ville være en ganske regulær dannelselse til verbet *wícian, wícode*, og bety 'det å slå seg ned for en tid (midlertidig) på et sted'. Det kunne godt være utgangspunktet for den norrøne betydning av ordet *víking* f. Ordet kan derfor bero på lån fra tidlig gammelengelsk til nordisk, uten at kilden for lånet kan påvises nærmere i noen tekst.

12. Selve verbet geng. *wícian, wícode* er ikke noe arveord i gammelengelsk. Det er avledet til substantivet geng. *wíc* f.n. 'hus, bolig, landsby', ofte 'midlertidig bosted'. Betydningen 'midlertidig bosted' er godt belagt i gammelengelsk, også i gamle dikt (se Bosworth-Toller 1213). Den går derfor sikkert langt tilbake.

Ordet er opprinnelig et lånord (fra lat. *vīcus* 'gård (på landet), landsby'). I dag lever det bare videre i stedsnavn på *-wick* og *-wich* (se Brunner 1965:172 anm. 9). Det må være opptatt i engelsk i senromersk tid, omkring 500 eller litt før. Verbet geng. *wícian, wícode* kan følgelig først være dannet engang i tidsrummet etter 500, og det samme må gjelde avledningen geng. *wícing*, gfris. *wīzing* m., som vi av kulturhistoriske grunner helst vil datere til merovingertid (fra omkring 600 eller litt senere).

Litteratur

- Andersen, Per Sveaas (2002): Perspektiver på vikingtidens historie: Utferder, bosetning, samfundsdannelse. I: Forum medievale (Historisk institutt, Universitetet i Oslo):49–56.
- Askeberg, Fritz (1944): Norden och kontinenten i gammal tid. Studier i forn-germansk kulturhistoria. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Bjorvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman (2000): Våre arveord. Etymologisk ordbok. Oslo: Novus forlag / Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Bosworth, Joseph and T. Northcote Toller (1898): An Anglo-Saxon Dictionary. Oxford University Press. London: Humphrey Milford.
- Brandl, Alois (1908): Englische Literatur. I: Grundriss der germanischen Philologie, herausgegeben von Hermann Paul. VI. Abschnitt: Literaturgeschichte. 6. Englische Literatur, s. 941–1133.
- Brink, Bernhard ten (1899): Geschichte der Englischen Literatur. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Brunner, Karl (1965): Altenglische Grammatikk. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bugge, Alexander (1904): Vikingerne. Billeder fra vore Forfædres Liv. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Bugge, Alexander (1906): Vikingerne. Billeder fra vore Forfædres Liv. Andre Samling. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Cleasby, Richard and Gudbrand Vigfússon (1957): An Icelandic-English Dictionary. Second Edition. Oxford: At the Clarendon Press.
- Egils saga skallagrímssonar nebst den grösseren Gedichten Egils, herausgegeben von Finnur Jónsson. (Zweite, neu bearbeitete Auflage). Halle (Saale) 1924: Verlag von Max Niemeyer.
- Falk, H. S. und Alf Torp (1960): Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch I–II. 2. Auflage 1960 (1. Auflage Kristiania 1910). Oslo & Bergen: Universitetsforlaget; Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Fritzner, Johan (1954): Ordbog over Det gamle norske Sprog. Nytt uforandret opptrykk av 2. utgave (1883–1896). I–III. Med et bind tillegg og rettelser redigert av Didrik Arup Seip og Trygve Knudsen (=Fritzner IV). Oslo: Trygve Juul Møllers forlag.
- Gosse, Philipp (1932): The History of Piracy. London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co.
- Grein, C. W. M. (1912): Sprachschatz der angelsächsischen Dichter. Unter Mitwirkung von F. Holthausen neu herausgegeben von J. J. Köhler. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Hellberg, Staffan (1980): Vikingatidens *vikingar*. I: Arkiv för nordisk filologi 95: 25–88.
- Hellberg, Staffan (1982): Viking 'härnad, röveri'. I: Gardar XII, 71 ff.

- Holm, Gösta (1988): Ordet Viking än en gång. I: Maal og Minne 1–2, 1988, 144 f.
- Hoops, Johannes (1911–19): Reallexikon der germanischen Altertumskunde I–IV. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Hødnebo, Finn (1976): "Viking". I: KLMN 20: 20–25.
- Hødnebo, Finn (1987): Hvem var de første vikinger? I: Maal og Minne, hefte 1–2/3–4, 1987: 1–16.
- Hødnebo, Finn (1988): Ordet *viking*. Replik til Gösta Holm. I: Maal og Minne, hefte 1–2, 1988: 146–151.
- Jacobsen, J. P. (1911–18): Gregor of Tours Frankerkrøniken I–II. Oversættelse med Understøttelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. København: Det Schønbergske Forlag.
- KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid. 1–21 + Register. Printed in Denmark: Rosenkilde og Bagger.
- Kluge, Friedrich (1926): Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte.) Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- Krapp, George Philip (1931): The Junius Manuscript. New York: Columbia University Press. (The Anglo-Saxon Poetic Records. I.)
- Krapp, George Philip and Elliot van Kirk Dobbie (1936): The Exeter Book. New York: Columbia University Press. (The Anglo-Saxon Poetic Records. III.)
- Norsk riksmålsordbok (1937–1957): Utgitt av Riksmålsvernet. Utarbeidet av Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt (og Harald Noreng). I–II. Oslo: H. Aschehoug & Co. [RMO.]
- Onions, C. T. (1946): Sweet's Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse. Tenth edition, revised throughout by C. T. Onions. Oxford: At the Clarendon Press.
- The Oxford English Dictionary (1933): Vol. I–XII + Supplement. Oxford: At the Clarendon Press. [OED.]
- Paul, Hermann (1898–1908): Grundriss der germanischen Philologie I–II. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Rafto, Thorolf (1956–1978): Englandshandel. I: KLMN 3: 658–666.
- Shetelig, Haakon (1930): Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Bind I. Fra oldtiden til omkring 1000 e. Kr. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Shetelig, Haakon (1938): Et større Norge. I: Norsk Kulturhistorie. Bilder av folkets dagligliv gjennom årtusener. Redaktører: Anders Bugge, Sverre Steen. Bind I: 207–258. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Siebs, Theodor (1898–1901): Geschichte der friesischen Sprache. I: Paul, Hermann 1898–1908: I. 1152–1433.
- Snorri Sturluson: Heimskringla. Nóregs konunga sögur. Utgivet av Finnur Jónsson. Oslo 1966: Universitetsforlaget. København: G. E. C. Gads Forlag.
- Aasen, Ivar (1918): Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.

FINN HANSEN

Brugen af subjunktionen *at* i adverbielle *at*-sætninger i norrønt sprog

1. Formål

Den type af komplekse subjunktionsdannelser, som skal behandles i det følgende, er opbygget af et determinativt led + *at* — med *at*-sætningen stående som udfyldende bestemmelse til enten et pronominaladverbium, i.e. *svá, þó* — eller en deklinationsform af pronominet *sá*, i.e. *til þess, (af, fyrir, með) því*. Samtlige komplekse subjunktioner, der indgår i denne gruppe, kan med samme semantiske funktion (*årsag, følge, indrømmelse og hensigt*) have sin substituent i subjunktionen *at* alene: fx *at ~ til þess at*: fx

so skvilm ver nu halda þa ena savmu ímbrvdaga *till þess at* gvd føre or
brioste varv grimleiks frost ok avfundar þóla. (. . .) (Hom. VII 262.2) vs.

sva scolom ver nu halda þa ena saomo ímbrodaga. *at* gvþ føre ór brioste
óro grimleics frost oc aofvndar þela (. . .) (Sth. 17r.1)

Se videre ndf. under den semantiske relation, s. 20–23.

Grundlaget for undersøgelsen udgøres af et korpus de ældste norrøne tekster (indtil omkr. 1200), som er excerperet i sin helhed. For de efterfølgende århundreder er excerperet ca. 3.000 perioder fra hvert århundrede: oldislandsk indtil ca. 1500 og gammelnorsk indtil ca. 1350. Samtlige teksttyper indgår i materialet. Der henvises til Materialefortegnelsen s. 27–34.

Som helhed gælder, at ca. 50% af samtlige ekss. (279 af 565) er noteret i den ældste norrøne litteratur, der for hovedpartens vedkommende er oversat efter lat. forlæg. Frekvensen for de efterflg. årh. er herefter stærkt faldende (se tabellen ndf.).

De fleste ekss. har *konsekutiv* eller (især) *final* funktion, kun et fåtal *kausal* eller *koncessiv*. Se videre under den semantiske relation, s. 20–23.

2. Frekvens og distribution

Den kronologiske og numeriske fordeling af subjunktionen *at* i gammelnorsk (indtil ca. 1350) og oldislandsk:

Årh.	Gammelnorsk	Oldislandsk	Total
Det ældste	102	177	279
13. årh.	85	87	172
14. årh.	41	42	83
15. årh.		31	31
GN/OI-total	228	337	565

Om *at*-ekss.s fordeling på det norrøne korpus kan anføres flg.:

I. *Gammelnorsk: Det ældste*: Ca. halvdelen af alle ekss. er noteret i det ældste materiale, primært i GNH med 99 ekss.; herudover blot enkelte ekss. noteret i Blas. I og Math., altså i kilder, der er oversat efter lat. forlæg eller præget af lat. syntaks. Ingen ekss. noteret i den ældste jur. litt.; — 13. årh.: De fleste ekss. noteret i Kgs. (20) samt tekster oversat efter lat. forlæg: Barl. (12) og Thom. (15), hvortil især kommer ekss. (i alt 19) stammende fra oversættelser fra høvisk litt. De er noteret i Elis (11) og Strgl. (8). Det er påfaldende, at denne høviske litt. på en række punkter fremviser fællestræk med tekster oversat efter lat. forlæg. Forklaringen på dette forhold kunne vel være, at det er den samme type af skrivere, i.e. skrivere med samme sproglige forudsætninger, som har tilvejebragt både de fra lat. og fra oldfransk til gammelnorsk oversatte tekster; kun få ekss. (6) noteret i den jur. litt. (bl.a. Bjarkø, dipl., Frost. I); — 14. årh.: De noterede ekss. fordeler sig på blot to typer af tekster: 1. Juridiske (34): især noteret i Cod. Tunsb. (10), Eidsivatingkrst. II (6), Gulat. II (4), Hirdskrå (4) og Kristenr. (4); 2. Tekster oversat efter lat. forlæg (7), noteret med enkelte ekss. i: Hom. VI (2), Mar. IV (3) og Oratio (2).

II. *Oldislandsk: Det ældste*: Som i gammelnorsk stammer ca. halvdelen af samtlige ekss. fra det ældste materiale, først og fremmest Sth. (154). De øvrige bl.a. noteret i: Eluc. (9), Hom. I (11), alle tekster, der stort set er oversat efter lat. forlæg eller lat. påvirket. Ingen ekss. i jur. kilder.; — 13. årh.: Langt de fleste ekss. (74 af 87) stammer fra tekster oversat efter lat. eller tekster, som er påvirket af lat. især i: fx Alex. (10), Alexis (7),

Blas. II (6), Clem. (6), Erasmus (5), Jac. (6), Jart. (18). Enkelte ekss. (9) noteret i hjemlige kilder: Edda I (2), Járns. (3), Mork. (4); — 14. årh.: Ekss. spredt noteret. Størstedelen dog i flg. kilder: 1. Lat. oversættelseslitt.: Stj. (8); 2. Jur. litt.: Jónsb. (3); 3. Sagalitt.: ÓT (6), Sturl. (6), samt SnE (6); — 15. årh.: Ca. en tredjedel af alle ekss. (31) noteret i Hák. II og Margr. (6 hh. 4); ellers meget spredt noteret, med enkelte ekss. i oversatte og hjemlige tekster: dipl., Doroth., Gisl., Harmsól., Hrafn., Leiðarv., Sams., Vilm., Vqls. m.fl.

Sammenfattende kan om udbredelsen af denne brug af subjunktionen *at* siges flg.:

I det ældste gammelnorske og oldislandske korpus er ekss. især noteret i religiøse tekster, oversat efter lat. forlæg eller tekster m. lat. påvirket syntaks. Ekss. er ikke noteret i de ældste jur. kilder. P.gr.a. den forskellige korpussammensætning i gammelnorsk og oldislandsk forløber overleveringen ikke helt ens:

1° I *gammelnorsk* ser forholdet således ud: 1. I 13. årh. stammer de fleste ekss. (i alt 47) fra Kgs. (20) samt tekster oversat efter lat. forlæg (Barl. 12, Thom. 15). Hertil kommer ekss. (19) i den franske høviske litt. (Elis, Strgl.), samt nogle få ekss. (6) i den jur. litt. (bl.a. Bjarkø, dipl., Frostat. 1); 2. I 14. årh. er de færreste ekss. (7) noteret i den lat. oversættelseslitt. (Hom. VI, Mar. IV, Oratio), de fleste (34) i jur. litt., en noget overraskende frekvensforskydning, når det tages i betragtning, at ingen ekss. overhovedet er overleveret i de ældste jur. kilder og kun få (6) i jur. kilder fra 13. årh.

2° I *oldislandsk* kan udviklingen karakteriseres sådan: i forhold til det ældste materiale betegner de efterfølgende årh. et generelt fald i frekvensen. Det fremgår af tabellen ovf. Altså det samme numeriske forløb, som vi så i gammelnorsk. Hvad der imidlertid ikke kan læses ud af tabellen, er den ændrede frekvensfordeling internt på de enkelte årh.s tekster. Den er betinget af en ændring i korpussammensætningen. I 13. årh. dominerer stadig de fra lat. oversatte tekster, i 14. og 15. årh. er denne lat. tekstdominans stærkt aftagende til fordel for de hjemlige tekster. Denne ændrede materialesammensætning afspejler sig også i den interne distribution.

Fordelt på de enkelte årh. kan det numeriske forhold mellem de note-

rede ekss. i tekster oversat efter *lat.* forlæg (el. med *lat.* påvirkning) vs. dem i *hjemlige* tekster med visse forbehold angives som flg.:

13. årh.: 74 vs. 9

14. årh.: 11 vs. 31

15. årh.: 10 vs. 21

Den numeriske forskydning fra et årh. til det flg., betinget af korpussammensætningen, giver imidlertid anledning til et spørgsmål af generel karakter vedr. betegnelsen af specielt finalrelationen overhovedet. Et er at konstatere denne numeriske forskydning, noget andet, om den faldende frekvens også afspejler en alm. faldende frekvens for brug af denne semantiske relation. Det kunne tænkes, at disse *at*-ekss. sideløbende var blevet udskiftet med den grundstruktur, der er typisk for de fleste komplekse subjunktionsdannelser m. *at*: i.e. *determinativt led + at*, altså svarende til: *til þess + at*. En sådan parallelt løbende tendens kan imidlertid ikke iagttages.¹ Den aftagende frekvens er markant for begge subjunktioner og kan kun forklares med en ændret korpussammensætning, i.e. den religiøse litteraturs vigende dominans og hermed de mange religiøse beskrivelser af situationer, hvor en handling udføres med henblik på at opnå et højere formål, i.e. *for at* opnå hjælp af højere magter, frelse, velsignelse, tilgivelse m.m.

3. Semantisk relation

At-sætningens semantiske fundering i oversætningen kan ikke fastlægges via det determinative forbindelsesled (*svá, til þess* etc.).² Det er alene konteksten og (til dels) modus i subjunktionssætningen, som er afgørende for vores opfattelse af den semantiske relation. Indsætter vi det

¹ M.h.t. frekvens og distribution af *til þess at* på det samme norrøne materiale er forholdet flg.:

Gammelnorsk				Oldislandsk					GN/OI-total
Det ældste	13. årh.	> ca. 1350	I alt	Det ældste	13. årh.	14. årh.	15. årh.	I alt	
36	27	12	75	72	12	7	8	99	174

² Norrøn syntax: § 265, anm. 1; Hansen, F. 1977: s. 9–11.

"manglende" led, vil vi få flg. komplekse subjunktioner, som kan verificeres på grundlag af duplotekst med formaliseret forbindelsesled:

1. *Konsekutiv: at vs. svá at:*

a. ok vrþv þesar ættir fiolmennar, at vmb Saxland ok allt þaþan vm norðrhalvor dreifþiz sva, at þeira tvnga, (...), var eigin tvnga vm avll þesi lavnd (SnE 7.12).

b. ok urðu þessar ætter fiolmennar *sua at* um Saxland ok allt þaðan um norðr háálfur dreifðiz sua at þeira tunga (...) uar æigin tunga um øll þesi lond (SnE II 9.3).

2. *Final: at vs. til þess at:*

a. sva scolom vér nu haLda þa ena saomo imbrodaga. at guþ före ør brioste øro grimléics frost oc aofvndar þela (...) (Sth. 17r.1).

b. so skvlvm ver nv hallda þa ena savmu ímbrvdaga *til þess at* gvð före ør brioste varv grimleiks frost ok avfvndar þøla (...) (Hom. VII 262.2).

3. *Kausal: at vs. því at:*

a. nu ræð ec þer at gæta þin, at mik hava þæir drepit (Elis 19.1).

b. nu bidr eg, at þv gætir lifs þins, *þviat* þeir hafa mic drepid (ibid. 19.15).

4. *Koncessiv: at vs. þó at:*

a. Oc at ver megim eigi fagna þeira iartegnum. þa man þo gott orðit til kyccsatta i bænum (Sv. 43.23).

b. oc *þo at* ver megim æigi iarteinum þeira fagna. þa mun nu þo orþit gott til kyksettra i bænum i þesari hrið (Eirsp. 293.35/AM 47 fol).³

Godt 80% af samtlige ekss. er noteret i tekster oversat efter lat. forlæg, som normalt på dette sted har brugt *ut (ne)*.⁴ Det viser en sammenligning mellem fx de gammelnorske tekster GNH og Thom. og det, der kan have været de lat. forlæg for dem. C.R. Unger har i sine udgaver af GNH (1864) og Thom. (1869) optrykt de lat. tekster. For GNH drejer det sig

³ Se endv. Flat. II: s. 570.3.

⁴ Blatt, F. 1946: § 366 (6,7,8).

om Alcuins *De virtutibus et vitiis* (udg. s. 1–59) og for Thom. om *et Vita Sancti Thomæ* (= tekst 1, s. 1–282).⁵ Et par ekss.:

1° *GNH*:

a. En oll hæilog ritning er ritað til varrar hæilsu. *at* vér batnem með þæim í kynningu guð-dóms (4.19).

b. *Omnis plane scriptura sancta ad nostram scripta est salutem, ut proficiamus in eis in veritatis cognitione.* (Unger 8.25).⁶

c. Døme maðr sic v(æ)l nú í þesso lifi *at* æigi fyri-dømes hann af guði í æilífri fyri-d(ø)mengo (11.8).

d. *Optime se judicat homo in hac vita, ne judicetur a deo damnatione perpetua* (Unger 20.34).

2° *Thom.*:

a. en hialpar (hann) þæim þægar meðr guðlegum gæzkouerkum, er hann hæfer ualld a, *at* hann mege með hinum hæilaga Job sua segia (2.11).

b. *Publice mendicantibus pleno compatiebatur affectu et subveniebat effectu, ut cum beato Job dicere posset* (ibid. 2.29).

c. Lægg ængum skiott vigsluhændr i hofuð, *at* æige samneyter þu synðum þæirra (ibid. 43.6).

d. *Manus cito nemini imposueris, ne communicates peccatis alienis* (ibid. 43.29).

Subjunktionen *ut* (*ne*) kan netop angive samme semantiske korrespondance som i de ekss., der er citeret ovf. under pkt. 1–4. I alt 565 ekss. er noteret. Ser vi på den interne fordeling på korpus, er der markante numeriske forskelle: de angiver næsten alle *konsekutiv* eller især *final* relation (1–2), kun et fåtal *kausal* eller *koncessiv* (3–4). M.h.t. 1–2 kan det undertiden være vanskeligt klart at afgrænse de to semantiske relationer

⁵ C. R. Unger *Gammel Norsk Homiliebog*. Chria. 1864; se endv. Ungers indl. til Thom.: s. 1–III. Yderligere ekss. i GNH m. *at* vs. lat. *ut/ne* (henv. til den lat. tekst gælder Alkuin): GNH 1.15: 50.25, 3.12: 54.29, 4.19: 57.21, 5.17: 59.27, 5.18: 59.28, 5.24: 59.33, 5.25: 59.36, 7.19: 62.34, 7.26: 63.34, 8.11: 64.17, 9.9: 66.30, 9.10: 66.30, 9.12: 66.32, 11.5: 72.31, 11.8: 72.34, 13.26: 85.35, 14.18: 83.24, 16.9: 88.35, 16.11: 88.37, 17.7: 91.27, 19.8: 97.29, 21.25: 104.31, 23.24: 110.29, 23.25: 110.30, 24.14: 112.29, 25.10: 114.35, 25.16: 115.28, 29.5: 129.25, 30.8: 133.24, 30.21: 134.18.

⁶ Cit. efter Ungers udg. ovf.

final og konsekutiv, altså om der (normalt) er tale om *svá at* eller *til þess at*. Netop denne vanskelighed kan måske være forklaringen på, at der meget ofte bruges *at* alene som subjunktion ved netop disse to relationer. Modus kan undertiden være en hjælp til fastlæggelse af relationen, idet final-sætn. normalt har konjunktiv og den konsekutive kun undertiden.⁷

4. Sætningsfølgen

Den adverbielle *at*-sætn. kan have enten foran- eller efterstilling:

FS: Nv *at* konongr vite sek þui helldr skylldugan log at hallda við þegna sina oc um at bæta þa skal hann þenna æiðstaf hava þa er hann er til konongs tekinn (Járns. 263.33).

ES: Risum ver upp fra synda daouða til goðra verka. *at* vér megem fagna dyrð upprisu Crist (GNH 50.23).

Efterstilling det normale: ca. 95% (eller 539 ekss.) af alle ekss. har efterstilling, blot ca. 5% foranstilling (26 ekss.). Disse få ekss. med foranstilling har imidlertid en meget markant distribution, idet de stort set alle kan henføres til enten jur. litt. (herunder diplomer) med 16 ekss. eller lat. oversættelseslitt. med 9 ekss. Fx: 1. *Jur. litt.*: *Gammelnorsk*: fx DN II 43: 39.31, Nidaros 1298, Gulat. II 114.3, Hirdskrå 392.5, 396.22; *Oldislandsk*: fx Járns. 263.5, 264.11; Jónsb. 196.27, 202.22; 2. *Lat. oversættelseslitt.*: *Gammelnorsk*: fx Thom. 5.3, 7.14; *Oldislandsk*: fx Sth. 6v.18, 26v.10, Alex. 21.1, 22.26.

Perioder med foranstillet adverbial *at*-sætn. integreres aldrig direkte i konteksten. En konnektiv partikel indleder altid perioden. Det kan være *en/ok* med koordinerende eller adversativ funktion — eller adv. *nú* for at betegne overgangen til noget nyt. Vi får således flg. integrationstyper ved foranstilling:

En at
Ok at
Nú at

⁷ Norrøn syntax: § 292 f. (note 1).

Kun for integrationstypen *Nú at* kan opstilles en distributionsregel. Den er kun noteret i jur. litteratur: fx Hirdskrú 392.5; Járn. 263.5, 264.11, 263.33, Jónsb. 196.27, 202.19.

5. Dokumentation

5.1. Frekvens og distribution

I. *Gammelnorsk: Det ældste*: En oll hæilog ritning er ritað til varrar hæilsu. *at* vér batnem með þæim i kynningu guð-dóms (GNH 4.19), Guð girnisc scriptar-gaongu varrar *at* hann hafe rétta soc at fyrri-gæfa (GNH 11.5), Vænisc ungr maðr ræinlifi. *at* hann se værðr spæki guðs (GNH 17.7), ælscaðe hann anauðgan. ok gerðe frialsan. ok æscaðe sva framarla at hann selði sic til dauða *at* ver mættim lifa (GNH 43.3), Þes er fyrst læitanda hvaðan scurðar-skírn hofsc. *at* þa megem vér bætr skilia taocn hennar (GNH 53.20), en umm nætr þa var sonr boandans i fiotre með honum *at* hann lypiz æigi fra honum (GNH 120.23), en þo scilia þeir sic fra ollum fiolscyldum hæims ok fra alþyðu þys *at* þeir mege guði æinum þiona ok at honum æinum hyggia (GNH 139.22), Sa er mykit lán hefir. vere ór við naonga sinna af mycclo lâne *at* hann mege verða haofuðær guðs (GNH 143.9), Ef noccor það er i guðum yðrum (. . .). Ða ganged ér a vatnet ut æftir mer i namfne þæirra. *At* er meged oss sva syna craft þæirra (Blas. I 269.28); se endv. GNH 7.19, GNH 9.7, GNH 23.24, GNH 87.5, GNH 120.23, GNH 154.19; — 13. *árh.*: hann let firir honom fara allzskonar leikara með ymsum songom. *at* hans hugr skyllði þar allr til stnvaszt (Barl. 7.12), Oc *at* þessa vara skipan meghe ængi maðr riuva eða rofs menn til fa þa logðum ver bref vart oc insigli firir oc staðar vars (DN III 7: 10.3, [Oslo] 1264), ec scal fa þer til fylgðar xx riddera með ollum herclæðum, gull oc silfr gnogliga til væizlu, *at* æigi lati hæimskir þik onytan af agætri ætt (Elis 6.7), En þo þyzt þu sialfr oll þau er þu ser *at* þer mæghi at nytium værða (Kgs. 72.32), Sigldi með miklu drambe *at* þæim skilldi sva sýnast er firir lago (Ólaf. III 21.2), Vnnaste sagde hon kom mer heðan. i brott *at* vit mægem i frælse oc i friði saman bua. oc með fagnade framlæiðis liva (Strgl. 38.5), Lægg ængum skiott vigslu-hændr i hofuð, *at* æige samneyter þu syndum þæirra (Thom. 43.6); se endv. Barl. 38.13, DN II 43: 39.31, Nidaros 1298, Elis 27.9, Kgs. 76.29, Strgl. 26.4, Thom. 2.11; — 14. *árh.*: En ef maðr byggir skylldra. þa skal armadr biskups gera lagha stæfnu .iiij. manaða. *at* þau skilli hionalagh sit (Borgartkrst. 365.31), Engar giafr skal ek oc til taka *at* ingiold ne rettyndi

krununnar minki eða vndan gange (...) (Cod. Tunsb. 53.7), Ok *at* þetta allt fullgeres þa gerer ek mik, mina erfwingia, jarðer ok lausa goz skylldught (DN II 129: 112.1, Bergen 1317), En ef han missir þes. þa skal þæim fimt gera er han hefuer i husi sino *at* hin se skidr at fimt (Eidsivat. II 397.20), En *at* menn varizt þui meir ranga doma. þa maa varla varazt nema vist vîte (Gulat. II 114.3), En *at* bøndr oc alþyða viti sik þvi skyldare til eftirlætēs oc lýðni við Noregs konong. þa skolu þeir þænna eið sueria konongi (Hirdskraa 398.15), (...). þa kemr orða saad gvds j hiortv vár ok hvgskoz iord vára *at* ver girnmz at heyra helghar kenninghar ok rekum fra oss ilskv kulda (Hom. VII 262.4), En ef misboðet værdør þa skall han riða eða renna a boðlæiðir oc kosta at koma firer krossa *at* menn ete æigi a vtíðum eða uinni (Kristenr. 348.4); se endv. Eidsivat. II 402.24, Gulat. II 130.12, Oratio 27.10; — II. *Oldislandsk: Det ældste:* EN hann gaf þeim sialfrþe. *at* þeir mætte oc vilde velia ser gott (Eluc. 35.3), Ásar es stýþia ræfr víþo merkia biþlúnd þa es stýþr vaón ora *at* eige þrióte oss at vétta miscunnar af goþe (...) (Hom. I 164.14), en sum legia eyrun víþ iorþo, *at* þau heyre eigi (Phys. 280.2), Nu réoddom vér nacquat of heilagléic mario. *at* yþr mætte skiliasc huesso miklo hon er helgare en aþrer helger meN (Sth. 4r.10), Lægiom ver oss siáluer. *at* guþ hefe os (Sth. 6v.23), Lýse liós yþvart fyr maonNom. *at* þeir se verc yþor góþ (Sth. 8r.24), heLdr es haN a vaLt eN same *at* ver megem til hans komasc (Sth. 15r.30), veseþ rétláter oc eige synþger. *at* cristr se i yþr (Sth. 25r.2), Skiótt vilde haN uprisa af líkams dauþa. *at* ond ór være eige lenge i otrú dauþa (Sth. 35v.4), oc var hon biort iafnt sem sól *at* engi mátti ne eiN maþr lengi at heNi hyGGia eþa asióno hennar (Sth. 59r.17), En nu vekiom vér huge vára til guþs ástar *at* vér megem styrclaga stíga yfer þaN er oss vill glata (Sth. 69r.23), Varþvéitom vér oc þa góþer bréoþr oc systr keNingar goþspiallegra boþorþa *at* vér megem comasc til þeiRa fagnaþa es os es héitet i goþspiollom (Sth. 84r.18), en tungo ma enge maþr temia. *at* hon mæle eige þarflavs hlute (Sth. 98v.7), Gedeon vitradiz gvds engill *ad* hann mvndi leysa Gydinga lyd yr heidinna manna hondvm (Ver. II 29.14); se endv. Eluc. 44.4, Eluc. 58.7, Hom. I 167.18, Sth. 7v.16, Sth. 12r.25, Sth. 23r.6, Sth. 55r.4, Sth. 94v.20; — 13. *árh.:* En *at* Menn uiti æeterNi hans til rikis þa ma her nu hávra (Ágr. 42.2), sumom bendir hann með spiotscapte sino *at* sciotara gange (Alex. 34.12), Sel þu oss rit þetta, *at* ver vitim hver þu ert (Alexis 26.20), En nu havndloþom ver þer oc ferþom þer, *at* þu dæmpir þer at lavgom (Blas. II 262.31), Hon meidde oc hendr sinar meþ griote, *at* hon var til engrar syslo før þeirar es vanda scylde (Clem. 129.13), Liþs þins ver ec þa/þvrfi þorr/*at* ec helda þeiri eNi/linhvito mey (Edda I 25.24), reis tv upp nu drottinn. þeNa dauþa mann. *at*

allir viti at engi er aNaR gylt a himni oc a iorþo (Eras. 18.27), Ermogenes sendi oss, *at* ver scylldim þek oc Philetum leiða til hans (Jac. 531.12), Nv *at* konongr vite sek þui helldr skylldugan log at hallda við þegna sina oc um at bæta þa skal hann þenna æiðstaf hava (. . .) (Járns. 263.33), oc la íSeN síþan nœcqver dógr ogengr. bœþo vþ oc niþr fra. Til vitnes þesar iartegnar. *at* aller mēTe sia þeir es til como (Jart. 356.15), en ec biþ þic at þv gefir mer helso roþ at ec mega hialpasc oc bera nv sigr af andscotom minom (Mar. III xxxiv.7), en raðligra etla ec vera at ec leysa til min *at* eigi verþi at bitbeini þer e. þeim er cappa vilia (Mork. 136.21), oc mon ec hann þa hingat spenia. *at* hann [lig]gi þęþi vndir mer oc yþr (Niðrst. 2.19), Vt mun ec ganga or borg *at* égi villomc ec (Sept. 59.3), EN þer voro domendr tecner er hvartke hoþþo gylþinga trv ne crist[ni] *at* eigi hallaþisc þer eftir siNi trv idomi (Silv. 9.33), feck ec þeim reið skiota *at* þeir fórþi licam stephani aðb minn (Stephan. 145.4); se endv. Alex. 5.17, Alexis 24.21, Clem. 145.32, Jac. 532.30, Jart. 336.1, Jart. 356.15, Niðrst. 5.8; — 14. *árh.*: Ok þeim ástaraugum renni ek til barns þessa *at* uist eigi nenne ek at þat se vt borit (Gunnl. 6.22), Nv *at* bændr ok alþyða viti sik þvi skyllduhari til hollostu (. . .) þa skulu þeir þenna eið sveria konungi (. . .) (Jónsb. 202.22), all dri ero þeir kuldar, *ath* eigi gloi hann (Orm. 40.12), oc hrvfv þeiR þangat *at* eige yrðe þeiR fyrir avgvm v vina sinna (. . .) (ÓT 37.27), Hel kastaþi hann iNiflheim ok gaf henne valld yfir ix. heimvm, *at* hon skyldi skipta ollvm vistvm með þeim, er til hennar voro sendir (SnE 34.25), oc setið siðan til vrvgga varðhallzmenn. *at* þeir komiz hvarki brottv með sinvm mætti ne annarra fvlltingi (Stj. 370.2), Gizurr sende menn suðr vm heiðe til vina sinna, *at* þeir keme til motz við hann (Sturl. 206.12), ok uar seiðat at Haralldi konungi, *at* hann skyldi æigi bita iarn (Sögubrt. 13.8); se endv. Annl. Flat. 412.12, ÓT 37.27, Sturl. 203.20; — 15. *árh.*: hann skal ok luka jonæ gambblasyni vj kw gildæ þar af uorum þæningum ok þæim flæirom sæm wær þar æigum ath luka ok taka quitencias af þæim *ath* wær quitter sæ (DI 219: 280.13, Hólar 1431), Þat er næst til tidinnda, at Baurkr kaupir at Þorgrimi nef, *at* hann seidde seid, *at* þeim manni yrde ecke at biðrg, er Þorgrim hefde vegit (Gisl. 29.10), hann uar sendur af danakongi til hakonar kongs *at* nordmenn skyldi ecki hería aa riki hans (Hák. II 173.25), þa baud R(afn) ad gefa sig upp firer þeim monnum ollum/til fridar/ er þar voru i bænvum *at* hann væri eigi brenndr (Hrafn. 55.12), mun ek likama minn meða i pislum, *at* óndin megi glediaz med helgum monnum i himinrikis dyrd (Margr. 476.16), Leggium nu, kærur brædr, allan hug aa med fagnadi ath hallda med framningh godra (verka) stundligha hatid pislavotta guds, *ath* fyrir þeira mis-kunsamligt arnadarord mættim vær eilift hatidarhalld himinrikis med

þeim eignazt (Maur. II 656.5), ok stendr tungl fyri at solin þurcki hafit (Rim II 83.4), en uor lidz fioldj skal ydr eckj at meine koma. þuiat uær uilium hær fridland hafa. og fa orlof af kongi at hann halldj oss torg til matkaupa (Vilm. 186.16); se endv. Hák. I 9.21, Hák. II 183.17, Margr. 478.12.

5.2. Sætningsfølgen

Vedr. eks. på efterstilling se 5.1. Her skal blot anføres nogle eks. på foranstilling: I. *Jur. litt.: Gammelnorsk*: ok at þetta mege ængi mistrua. sættum ver her firir vart insigli ok brœðr varer (. . .) (DN II 17: 18.13, Nidaros :277), Ok at þetta allt fullgeres þa gerer ek mik, mina erfwingia, jarðer ok lausa goz skylldught (DN II 129: 112.1, Bergen 1317), En at menn varizt þui meir ranga doma. þa maa varla varazt nema vist vite (Gulat. II 114.3), Er. at bœndr oc alþyða viti sik þvi skyldare til eftirlætis oc lyðni við Noregs konong. þa skolu þeir þænna eið sueria konongi (Hirdskrá 398.15); — *Oldislandsk*: Nv at bændr oc alþyða vite sek þui skyllduhare til hollusu oc þegnskylldu oc lyðne við konong þa skulo þæir þænna æið sueria kononge sua marger menn af fylke huerio sem honom likar (Járns. 264.11), Nv at menn þyrfi eigi griplandi hœndum eþa leitandi eptir at fara hverr konungr a rettliga at vera yfir Norege þa se þat kunnigt ollum Norðmonnum. at (. . .) (Jónsb. 196.28); II. *Lat. overs.-litt.: Gammelnorsk*: En at hann mægi mal manna hæyra, (. . .), þa gængr hann til þæirra skola, sæm kirkiunnar logh læsaz i (Thom. 5.4); — *Oldislandsk*: En at eige ælape meN postolom einom þetta boþet. þa lét þat fylgia (Sth. 30r.22), Oc at eigi vere Grickiom auðsott at sækia konungenn þa lykr hann vtan fylking sina með .xxx. þusunda fotgongo liðs (. . .) (Alex. 22.26).

6. Materialefortegnelse:

Forkortelser over excerperede og citerede kilder

De med ¹ angivne tekster regnes normalt for at være norske.

A. = *Den norsk-islandske Skjaldedigtning*. A. I-II ved Finnur Jónsson. Kbh. 1912-15.

Agath. = *Agathu saga meyar*; HMS. I, s. 13 f.

Ågr. = *Ågrip af Noregs konunga sôgum*. STUAGNL. II. Ved Verner Dahlerup. Kbh. 880, sp. 1-96.

ÅKr. = *Biskop Arnes kristenret*; NGL v, s. 16-56

- Alex. = *Alexanders saga*. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. [Ed. Finnur Jónsson]. Kbh. 1925, s. 1–36.
- Alexis = *Alexis saga*; HMS. I, s. 23 f.
- Alfrð. = *Alfræði íslenzk.* I–III. STUAGNL. XXXVII, XLI, XLV. I: Cod. Mbr. AM. 194, 8vo. Ved Kr. Kålund; II: Rimtøl. Ved N. Beckman og Kr. Kålund; III: Landa-lýsingar m.fl. Ved Kr. Kålund. Kbh. 1908–18.
- ANF = *Arkiv för nordisk filologi*.
- Annl. Flat. = *Flatøbogens annaler*; Isl. Annl., s. 379–426.
- Annl. Skálh. = *Skálholts-Annaler*; *ibid.*, s. 157–215.
- Annl. vet. = *Annales vetustissimi*; *ibid.*, s. 31–54.
- ANOH = *Annaler for nordisk oldkyndighed og historie*.
- APhS = *Acta Philologica Scandinavica*.
- Aron = *Áron Hjörleifsson*; A. II, s. 345 f.
- Atlöguf. = *Atlöguflokkur*; A. II, s. 87 ff.
- Barl. = **Barlaams saga*; Barlaams ok Josaphats saga. Utg. for Kjeldeskriftfonden ved Magnus Rindal. Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut. Nørrøne tekster, nr. 4. Oslo 1981, s. 3–42.
- Barl. I = **Barlaams saga*; ANF 12, s. 368 f.
- Barth. = **Bartholomæus saga*; Agnete Loth Et gammelnorsk apostelfragment. AM 237 b fol.; Afmælisrit Jóns Helgasonar. Rvík. 1969, s. 219–34.
- Basil. = *Basilius saga*; *Fragmente*, s. 24–29.
- Bibl. = **Bibelhistorie*; O. Nielsen Tidsskrift for Philologi og Pædagogik. 6. Aarg. Chria. 1865, s. 258–62.
- Bisk. = *Biskupa sögur*. I. [Ed. Jón Sigurðsson & Guðbrandur Vigfússon]. Kph. 1858.
- Bjarkm. = *Bjarkamál en fornu*; A. I, s. 180 f.
- Bjarkø = **Bjarkøretten*; NGL IV, s. 71–74.
- Blas. I = **Blasius saga*; HMS. I, s. 269 ff..
- Blas. II = *Blasius saga*; HMS. I, s. 256–69.
- Borgartkrst. = **Borgartings-Christenret*; NGL I, s. 363–72.
- Brandsfl. = *Brandsflokkur*; A. II, s. 89 f.
- Brot = *Brot af Þorláks sögu*; Bisk. I, s. 391–94.
- Bøgl. = *Bøglunga saga*; Det Arnamagnæanske Haandskrift 81 a Fol. (Skálholtsbók yngsta). Udg. af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. Kria. 1910, s. 255–91.
- Clem. = *Clemens saga*; Post., s. 126–51.
- Cod. Tunsb. = **Codex Tunbergensis*; NGL III, s. 17 f., 32 f., 44–55, 63–66, 70 f., 72 f., 86 ff., 88 ff., 93 f., 94 f., 96, 97, 114 f., 118 ff., 125–28, 128–31, 132 ff.; samtlige excerperede tekststykker er skrevet af hånd d (jfr. NGL IV, s. 426, 428 ff.).
- Darrlj. = *Darradarljöd*; A. I, s. 419–21.
- DI = *Diplom, islandsk*; alle henvisninger gælder *Íslandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*. Udg. af Stefán Karlsson. EdAM. A. 7. 1963. Rækkefølgen i de angivne oplysninger er: dipl.-nummer i udg., dernæst tid. Det drejer sig om flg. diplomer: 4: 1302; – 5: 1310; – 6: 1311; – 8: 1330; – 12: 1339; – 14: 1340; – 15:

1341; - 16: 1343; - 17 I: 1343; - 20: 1345; - 22: 1351; - 24: 1352; - 27: 1353; - 31 A: 1359; - 32: 1360; - 34: 1363; - 36: 1365; - 39: 1369; - 41: 1371; - 42: 1371; - 44: 1373; - 46: 1372; - 47: 1375; - 49: 1377; - 50: 1377; - 56: 1379; - 57: 1380; - 59: 1380; - 60: 1380; - 62: 1382; - 64: 1385; - 68: 1385 (1384?); - 72: 1386; - 73: 1387; - 75: 1387; - 76: 1388; - 86: 1392; - 103: 1397; - 104: 1397; - 110: 1399; - 118: 1401; - 132: 1407; - 140: 1410; - 141: 1410; - 142: 1411; - 149: 1415; - 150: 1415; - 164: 1418; - 166: 1418; - 167: 1418; - 175: 1420; - 192: 1423; - 193: 1424; - 202: 1426; - 208: 1428; - 209: 1428; - 213 I: 1429; - 219: 1431; - 220 A: 1431; - 224: 1431; - 235: 1432; - 236: 1432; - 244: 1433; - 245: 1433; - 249: 1434; - 250: 1434; - 264: 1437; - 271 I: 1439; - 281: 1441; - 282: 1441; - 288: 1442; - 289: 1442; - 297: 1443; - 305: 1445; - 311: 1446; - 314: 1447; - 317: 1447; - 321: 1449; - 333: 1450; - 335: 1450.

DN = *Diplom, norsk*; samtlige henvisninger gælder *Diplomatarium Norvegicum* (DN). Kria. 1849 ff. i ff. Diplomerne er excerperet efter DN og (indtil år 1300) sammenholdt med Finn Hødnebøs *Norske diplomater etc.* Oslo 1960. Tallene i parentes henviser til diplomets nr. i Hødnebøs udg.: I, 3 (1): u.d. (1207-17); - II, 5 (2): u.d. (1224 ?); - I, 7 (3): 1224; - I, 8 (4): 1225; - I, 51 (5): u.d. (1226-54); - II, 10 (6): 1225; - III, 7 (7): 1264; - I, 59 (8): u.d. (1263-64); - II, 12 (9): 1265; - I, 60 (10); - II, 13 (11): 1266; - I, 63 (12): u.d. (ca. 1270); - II, 17 (13): 1277; - II, 19 (14): 1279; - V, 12: u.d. (ca. 1280); - II, 20 (15): 1283; - II, 23 (17): 1286; - V, 16 (18): u.d. (ca. 1286); - II, 29 (19): 1291; - I, 80: 1292; - I, 81 (21): 1292; - IV, 6 (22): 1293; - I, 82 (23): 1294; - I, 83 (24): 1294; - II, 36 (25): 1295; - I, 84 (26): 1296; - III, 39 (27): 1297; - I, 87 (28): 1297; - I, 86 (29): 1297; - II, 42 (30): 1297; - II, 43 (31): 1298; - IV, 19 (32): 1298; - I, 88 (33): 1298; - II, 48 (34): 1299; - II, 49 (35): 1299; - II, 52 (36): 1299; - II, 53 (37): 1299; - II, 54 (38): 1299; - I, 89: 1299; - I, 90 (40): u.d. (ca. 1299); - II, 57 (41): 1300; - I, 91 (42): 1300; - IV, 48 (43): 1300; - I, 92 (44): 1300; - II, 72 (45): 1304; - II, 77: 1305; - II, 87: 1307; - II, 103: 1310; - I, 131: 1311; - I, 132: 1312; - I, 137: 1313; - II, 129: 1317; - I, 153: ca. 1318; - I, 145: 1322; - I, 171: 1323; - II, 151: 1323; - II, 156: 1325; - I, 193: 1327; - I, 210: 1330; - II, 197: 1332; - I, 221: 1333; - I, 231: 1335; - II, 220: 1337; - I, 265: 1340; - II, 235: 1340; - I, 266: 1340; - II, 249: 1342; - I, 290: 1344; - I, 34: 1347; - I, 310: 1348; - I, 311: 1348; - II, 294: 1348; - II, 306: 1350; - II, 343: 1354; - II, 338: 1358; - II, 340: 1358; - III, 318: 1361; - III, 328: 1362; - II, 390: 1367; - IV, 473: 1368.

Doroth. = *Dorotheusaga*; HMS. I, s. 322-28.

Dorothdikt. = *Dorotheudiktur*; ÍM. II, s. 359-63.

Dropl. = *Droplaugasona saga*; Austfirðinga sögur. STUAGNL. xxix. Kbh. 1902-03, s. 152-75.

EdAM = *Editiones Arnarnagæanæ*.

Edda I = *Eddadigte*; *Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Sml. (...)*. (*Codex Regius af den ældre Edda*). STUAGNL. Ved Ludv. F. A. Wimmer og Finnur Jónsson. Kbh. 1891, s. 1-29.

Edda II = *Eddadigte*; *Håndskriftet Nr. 748, 4to, bl. 1-6. (...)*. (*Brudstykke af den ældre Edda*). STUAGNL. xxv. Ved Finnur Jónsson. Kbh. 1896, s. 1-12.

- Eg. = *Egils saga Skallagrímssonar tilligemed med Egils større kvad*. STUAGNL. xviii. Kbh. 1886–88, s. 58–120.
- Eidsivat. = *Den ældre Eidsivathings- eller Borgarthings-Lov*; NGL II, s. 522 f.
- Eidsivat. II = *Eidsivatings ældre kristenret*; NGL I, s. 394–406.
- Eiriksdr. = *Eiriksdrápa*; A. I, s. 444–52.
- Elis = *Elis saga ok Rosamundu*. (. . .) von Eugen Kölbing. Heilbronn 1881, s. 1–31.9 (red: D–G 4–7 B fol.).
- Eluc. = *Elucidarius*; *Elucidarius in Old Norse Translation*. Ed. by Evelyn Scherabon Firchow and Kaaren Grimstad; *Stofnun Árna Magnússonar*. Rit 36. Rvík. 1989.
- Eras. = *Erasmus saga ok Silvesters*; *Fragmente*, s. 14–23.
- Fagr. = *Fagrskinna*. Udg. af P. A. Munch og C. R. Unger. Chria. 1847, s. 144.
- Fragmente = *Arnarnagæranische Fragmente*. Hrsg. v. Gustav Morgenstern. Lpz., Kph. 1893.
- Frostat. I = *Ældre Frostatingslov*; NGL II, s. 501–15.
- Frostat. II = *Ældre Frostatingslov*; NGL IV, s. 30 f.
- Geisli = *Geisli*; A. I, s. 459–73.
- Gísl. = *Gísla saga Súrssonar*. Udg. (. . .) af Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. [Ed. Finnur Jónsson]. Kbh. 1929, s. 1–48.
- GNH = *Gamal Norsk Homiliebok. Cod. AM. 619 4°*. Utg. for Kjeldeskriftfondet ved Gustav Indrebø. Oslo 1966, s. 1–171.
- Grafl. I = *Første grammatiske afhandling; Den første og anden grammatiske afhandling*. STUAGNL. xvi. Ved Verner Dahlerup og Finnur Jónsson. Kbh. 1884–86, s. 1–16.
- Grág. = *Grágás. Islændernes Lovbog i Fristatens tid*, udg. (. . .) af Vilhjálmur Finssen for det nordiske Literatur-Samfund. I–II. Kbh. 1852; I: s. 193–250.
- Grág. I = *Grágás*; *ibid.* II, s. 219–26.
- Grág. II = *Grágás*; *ibid.* II, s. 231–34.
- Gulat. II = *Gulatingslov*; *The Old General Law of the Gulathing* by George T. Flom; *Illinois Studies in Language and Literature*. xx. Urbana 1937, s. 103–33.
- Gunnl. = *Gunnlaugs saga ormstungu*. STUAGNL. xliii. Ved Finnur Jónsson. Kbh. 1916, s. 213–59.
- Hák. I = *Hákonar saga Ívarssonar*. STUAGNL. lxii. Ved Jón Helgason og Jakob Benediktsson. Kbh. 1952, s. 3–34.
- Hák. II = *Hákonar saga Hákonarsonar*. Utg. for Kjeldeskriftfondet ved Marina Mundt. *Norrøne tekster*. Nr. 2. Oslo 1977, s. 171–79, 203–10.
- Hákonardr. = *Hákonardrápa*; A. I, s. 144–47.
- Harmsól = *Harmsól*; A. I, s. 562–72.
- Heiðr. = *Heiðreks saga*; STUAGNL. xlviii. Ved Jón Helgason. Kbh. 1924, s. 1–88 (red: R).
- Heiðrgát. = *Heiðreks gátur*; A. II, s. 221–28.
- Helgensagaer = *AM 623, 4° Helgensagaer*. STUAGNL. lii. Ved Finnur Jónsson. Kbh. 1927.
- Hirdskrá = *Hirdskrá*; NGL II, s. 391–419.

- Hkr. = *Heimskringla*. Nöregs konunga sögur af Snorri Sturluson. I–IV. Udg. for STUAGNL ved Finnur Jónsson. Kbh. 1893–1901; II, s. 100–135, III, 74–119.
- HMS = *Heilagra Manna Sögur*. I–II. Kria. 1877.
- Hom. I = *Homilie*; Leifar, s. 162–67.
- Hom. II = *Homilie II*; Ludvig Larsson Nochmals Schiff und Regenbogen; Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. 35. Berlin 1891, s. 244–48.
- Hom. VI = *Homilie*; Frum-parta íslenzkrar tungu í fornöld. Eftir Konráð Gíslason. Kph. 1846, s. 67 ff.
- Hom. VII = ^x*Homilie*; A. Holtsmark En gammelnorsk homilie i AM 114 a qv. ANF 46, s. 259–63.
- Hrafn. = *Hrafnis saga Sveinbjarnarsonar. B-redaktionen*. Udg. af Annette Hasle. EdAM. B. 25. Cph. 1967, s. 1–5.6, 13.16–18.3, 46.15–49.22, 55.13–59 (red: B).
- Hugsvm. = *Hugsvinnsmál*, A. II, s. 167–97.
- ÍM = *Íslenzk Miðaldakvæði*. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Læगत ved Jón Helgason. I.2 – II. Kbh. 1936–38.
- Ingadr. = *Ingadrápa*; A. I, s. 503 f.
- Isl. Annl. = *Íslandske Annaler indtil 1578*. Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved Gustav Storm. Chria. 1888.
- Íslb. = *Ari Þorgilsson hinn fróði Íslendingabók*. Utg. av Anne Holtsmark, Nordisk filologi A 5. Oslo etc. 1952.
- Íslenddr. = *Íslendingadrápa*; A. I, s. 556–60.
- Jac. = *Jacobs saga*; Post., s. 529–33.
- Járns. = *Járnsíða*; NGL I, s. 259–87.
- Jart. = *Jarteinabók*; Bisk. I, s. 333–56.
- Jóansdr. = *Jóansdrápa*; A. I, s. 561.
- Jómsvíkdr. = *Jómsvíkingadrápa*; A. II, s. 1–10.
- Jónsb. = *Jónsbók*; NGL IV, s. 187–210, 330–40.
- Jónsv. = *Jónsvísur*; A. II, s. 37.
- Kgs. = ^x*Konungs skuggsiá*. Utg. for Kjeldeskriftfondet ved Ludv. Holm-Olsen. Gammelnorske tekster utg. af Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut. Nr. 1. Oslo 1945, s. 60–90.
- Kloster I–II = ^x*Klosterregler*; Ernst Walter Die Fragmente zweier Klosterregeln für Benediktinermönche in altnorwegischer Übersetzung; Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 82. Halle (Saale) 1968, s. 83–131.
- Komput. = *Komputistik*; Äldsta delen av Cod. 1812 4to Gml. Kgl. Sml. STUAGNL. IX. Utg. av Ludvig Larsson. (. . .) Kbh. 1883, s. 1–44.
- Kristenr. = ^x*Den ældre Borgarthings- el. Vikens Christenret*; NGL I, s. 339–52.
- Landafrð. = *Landafræði*; Alfrð. I, s. 3–31.
- Landsl. = ^x*Landsloven*; NGL IV, s. 145–49.
- Leidarv. = *Leidarvisan*; A. I, s. 618–26.
- Leifar = Leifar fornra kristinna frœða íslenzkra: Codex Arna-Magnæanus 677 4to. Prenta ljet Þorvaldur Bjarnarson. Kph. 1878.

- LMIR = *Late Medieval Icelandic Romances*. EdAM. B. 20–24. I–V. Ed. by A. Loth. Cph. 1962–65.
- Mar. = *Maria saga. Legender om Jomfru Maria og hendes Jertegn*. Udg. af C. R. Unger. Chria. 1871.
- Mar. II = *Mariu saga*; *ibid.*, s. xxxi–xxxii.
- Mar. III = *Mariu saga*; *ibid.*, s. xxxii–xxxvii.
- Mar. IV = **Mariu saga*; *ibid.*, s. 1112–16, 1121–26, 1133–41, 1145 ff., 1161 f.
- Margr. = *Margrétar saga*; HMS. I, s. 474–81.
- Math. = **Matheus saga postola*; Post., s. 823 ff.
- Maur. I = *Mauritius saga*; HMS. I, s. 656 ff.
- Maur. II = *Mauritius saga*; HMS. I, s. 643–56.
- Merk. = *Merking steina*; Alfrð. I, s. 40–43.
- Mork. = *Morkinskinna*. STUAGNL. LIII. Ved Finnur Jónsson. Kbh. 1932, s. 1–31.
- Nátt. = *Náttúrusteinarnar*; Alfrð. I, s. 77–83.
- NGL = *Norges gamle Love indtil 1387*. Udg. ved R. Keyser, P. A. Munch m.fl. I–V. Chria. 1846–95.
- Niðrst. = *Niðrstigningar saga*; Helgensagaer. Kbh. 1927, s. 1–9.
- Nik. = *Nikolaus saga erkibiskups*; HMS. II, s. 41–46.
- NVAOA = Avhandlingar utg. av Det norske videnskaps-Akademi i Oslo.
- Ólaf. I = **Kong Olaf Tryggvessöns saga (...)*, udg. af P. A. Munch. Chria. 1853, s. 64–71.
- Ólaf. III = **Olafs saga hins helga. (...)*. Utg. av Den Norske Historiske Kildeskriftkommission ved Oscar Albert Johnsen. Kria. 1922, s. 1–9, 14–32.
- Óláfsdr. = *Óláfsdrápa*; A. I, s. 409–13.
- Óláfsrim. = *Óláfsrimur*; Rímnasafn. I, s. 1–8.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre*. Udg. af Den armagnænske kommission. Kbh. 1989.
- Oratio = **Oratio*; En Tale mod Biskoperne. (...). Ved Gustav Storm. Chria. 1885.
- Orm. = *Ormar*; Alfrð. I, s. 39 f.
- ÓT = *Ólafs saga Tryggvasonar*. Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason Munk. Udg. af Finnur Jónsson. Kbh. 1932, s. 1–24, 36–47, 54–63 (red: S).
- Pamph. = **Pamphilus*; Bruchstück einer altnordischen Bearbeitung von Pamphilus und Galathea. Hrsg. v. E. Kölbing; Germania 23. Wien 1878, s. 129–41.
- Petr. = *Petrus saga postola*; Post., s. 211–16.
- Phys. = *Physiologus*; ÁNOH. 4. Kbh. 1889, s. 256–89.
- Plác. = **Plácitus saga*; B-redaktionen. Ed. by John Tucker. With an Edition of Plácitus drápa by Jonna Louis-Jensen. EdAM. B. 31. Cph. 1998.
- Plácdr. = *Plácitus drápa*; se *Plác.*, s. 87–124.
- Post. = *Postola sögur*. Udg. af C. R. Unger. Chria. 1874.
- Ragndr. = *Ragnarsdrápa*; A. I, s. 1–4.
- Reg. = *Regimen*; Alfrð. III, s. 76–84, 84.
- Rekst. = *Rekstefja*; A. I, s. 543–52.

- Rím II = *Rím*; Alfrð. II, s. 83–110, 117–30.
- Rímnasafn = *Rímnasafn*. STUAGNL. xxxv. I-II. Ved Finnur Jónsson. Kbh. 1912–22
- RM = *Reykjaholts-máldagi*. STUAGNL. xiv. Kbh. 1865, s. 18 f.
- Sams. = *Samsons saga*. STUAGNL. Lxv.1 by John Wilson. Kbh. 1953, s. 1–47.
- Selkollv. = *Selkollu-visur*; A. II, s. 408–11.
- Sept. = *Septem dormientes*; Helgensagaer. Kbh. 1927, s. 54–59.
- Sig. fót. = *Sigurðar saga fóts*; LMIR. III, s. 231–50.
- Sigr. = *Sigrgarðs saga frækna*; LMIR. V, s. 81–107.
- Sig. turn. = *Sigurðar saga turnara*; LMIR. V, s. 195–215.13, 227.13–32.
- Silv. = *Silvesters saga*; Fragmente, s. 8–14.
- Skipan = *Skipan Sæmundar Ormssonar*, Diplomatarium Islandicum. I. Kph. 1857–76, s. 536 f.
- Skrá = *Skrá um skipti etc.*; *ibid.*, s. 305 f.
- Skrå = *Gammel Gildeskrå fra Trondhjem*; Sproglig-historiske studier tilegnede Professor C. R. Unger. Kria. 1896, s. 217–26.
- SnE = *Snorra Edda*; Edda Snorra Sturlusonar. Udg. efter håndskrifterne af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Finnur Jónsson. Kbh. 1931, 4.26–53.
- Stephan. = *Stephanus saga*; Acta Philologica Scandinavica. XXI. Cph. 1952, 144–48.
- Sth. = Andrea van Arkel – de Leeuw van Weenen (ed.): The manuscript Sthm. Perg. 15 4°. A diplomatic edition and introduction. [Utrecht] 1977.
- Stj. = *Stjórn*; Stjorn. Gammelnorsk Bibelhistorie (...). Udg. af C. R. Unger. Chria. 1862, s. 353–74, 386–99.
- Strgl. = *Strengleikar*; Strengleikar. Kjeldeskriftfondet by Robert Cook and Mattias Tveitane. Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut. Nørrøne tekster, nr. 3. Oslo 1979, s. 4–62.
- STUAGNL = Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- Sturl. = *Sturlunga saga*. II. Udg. af Det kongelige Nordiske Oldskrift-selskab. Kbh. 1911, s. 109–16, 120–36, 185–222 (= III. hånd).
- Sqgubrt. = *Sqgubrot*; Sqgur Danakonunga. STUAGNL. XLVI.1 Utg. av Carl af Petersens och Emil Olson. Kbh. 1919, s. 3–25.
- Thom. = *Thomas saga erkibiskups*. Udg. af C. R. Unger Chria. 1869, s. 1–71.
- Trójum. = *Trójumanna saga*. Ed. by Jonna Louis-Jensen. EdAM. A. 8. Cph. 1963, s. 62–104 (red: S).
- Þiðr. I-II = *Þiðriks saga af Bern*. STUAGNL. xxxiv. Ved Henrik Bertelsen. I-II. Kbh. 1905–09; I. s. 357–70, II: s. 1–88 (red: MB, hånd 3).
- Vald. = *Valdimars saga*; LMIR. I, s. 51–78.
- Ver. I = *Veraldar saga*. STUAGNL. LXI. Ved Jakob Benediktsson. Kbh. 1944, s. 15.13–24.4.
- Ver. II = *Veraldar saga*; *ibid.*, s. 29.4–31.5, 87 f.
- Viðr. = *Viðræða*; HMS. I, s. 452.
- Vilm. = *Vilmundar saga*; LMIR. IV, s. 139–154.8, 163.14–201.

- Vøls. = *Vølsunga saga*; *Vølsunga saga ok Ragnars saga Loðbrókar*. STUAGNL. xxxvi. Ved Magnus Olsen. Kbh. 1906-08, s. 1-30.
 ÅNOH = *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.
 Æ. Gulat. I = *Ældre Gulatingslov*; NGL II, s. 495-500.
 Æ. Gulat. II = *Ældre Gulatingslov*; NGL IV, s. 3-6, 8, 10-13.
 Æ. Gulat. III = *Ældre Gulatingslov*; Fragment AM 315 E of the Older Gulathings Law. By G. T. Flom. Univ. of Illinois Studies. Vol. 13. 1928, s. 38-41.
 Ævikv. = *Ævikvida*; A. I, s. 309 ff.
 Øxarfl. = *Øxarflokkur*; A. I, s. 477 ff.

7. Bibliografi: citeret og benyttet litteratur

- AIG: se Noreen, A. 1923.
 Bemærkninger 1917: se Nygaard, M. 1917.
 Berulfsen, B. 1962-65: "The Influence of Latin on the Norwegian Language". *Saga-Book* 16, s. 156-72.
 Blatt, F. 1946: *Latinsk syntaks i hovedtræk*. Kbh.
 Blatt, F. 1957: "Latin Influence on European Syntax". *Acta Congressus Madvigiana* V, s. 33-69.
 Cleasby, R. 1957: Richard Cleasby & Gudbrand Vigfusson *An Icelandic-English Dictionary*; 2. ed., suppl. by William A. Craigie. Oxford.
 Falk, H. & Torp, A. 1900: *Dansk-norskens syntax*. Kria.
 Fritzner, J. 1888-1896: *Ordbog over Det gamle norske Sprog* I-III. Kria. = OGNS; se endv. Hødnebo, F. 1972.
 Fritzner, J. 1972: *Rettelser og tillegg* IV. Oslo etc.
 Gering, H. 1903: *Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda*. Halle a. S.
 Halvorsen, E. F. 1966: "Lærd og folkelig stil (Island og Norge)". *KLNM* XI, sp. 119-23.
 Hansen, F. 1977: "Det norrøne konjunktionssystem", *Maal og Minne* 1977, s. 1-26.
 Holtsmark, A. 1955: *Ordforrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Utg. av Gammelnorsk Ordboksverk. Oslo.
 Hødnebo, F. 1960 (ed.): *Norske diplomer til og med år 1300*. CCN folio II. Oslo.
 Hødnebo, F. 1972: *Ordbog over Det gamle norske Sprog. Rettelser og tillegg* IV. Oslo etc.; se OGNS.
 ÍF = Íslenzk fornrit.
 Indrebø, G. 1951: *Norsk målsoga*. Bergen.
 Johannessen O.-J. & Simensen, E. 1975: *Norsk språk 1250-1350*. Oslo, Bergen.
 Kirby, I. 1976, 1980: *Biblical Quotations in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*. I-II. Rvik.
 KLNLM = Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder.
 Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. I ff. Kbh. 1956 ff. = KLNLM.
 Kålund, Kr. 1889, 1894: *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling* I-II. Udg. af kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Kbh.

- Kålund, Kr. 1900: *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek og i universitetsbiblioteket (...)*, udg. af kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Kbh.
- Larsson, L. 1891: *Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna*. Lund.
- Lexicon Poeticum 1931: se Sveinbjörn Egilsson 1931.
- Lund, G. F. V. 1862: *Oldnordisk Ordföjningslära*. Kbh.
- Matthiasson, H. 1959: *Setningaform og still*. Rvík.
- Mattson, G. 1933: *Konjunktiven i fornsvenskan*. Lund.
- Naumann, H.-P. 1979: *Sprachstil und Textkonstitution. Untersuchungen zur altwestnordischen Rechtssprache*. Beiträge zur nordischen Philologie 7. Basel & Stuttgart.
- NGL v 1895: *Norges gamle Love. v. Glossarium*, s. 57–864. Ved Gustav Storm og Ebbe Hertzberg. Chria.
- Noreen, A. 1923: *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. 3. Aufl. Halle = AIG.
- Norrøn syntax: se Nygaard, M. 1905.
- Nygaard, M. 1865–67: *Eddasprogets syntax* I–II. Bergen.
- Nygaard, M. 1883: "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 1, s. 113–149, 314–351.
- Nygaard, M. 1885: "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 2, s. 193–206, 356–375.
- Nygaard, M. 1886: "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 3, s. 97–120.
- Nygaard, M. 1896: "Den lærde stil i den norrøne prosa". *Sproglig-historiske studier tilegnede professor C. R. Unger*. Kria., s. 153–70.
- Nygaard, M. 1905: *Norrøn syntax*. Kria.
- Nygaard, M. 1917: *Bemærkninger, rettelser og supplementer til min Norrøn syntax*. Kria.
- OGNS: se Fritzner, Johs. 1888–96.
- ONP 1989: se *Ordbog over det norrøne prosasprog*.
- Ordbog over det norrøne prosasprog. Register* samt bd. 1–2. Udg. af Den arnamagnæanske kommission. Kbh. 1989, 1995, 2000.
- Rindal, M., Solevåg, H. 1976: *Barlaams ok Josaphats saga (Sth. Perg. fol. nr. 6). KWIC-konkordansar og frekvensordliste*. Norske språkdata 6. Bergen.
- Ruus, H. 1982: se Damsgaard-Olsen, Th. 1982.
- Seip, D. A. 1954: *Nye studier i norsk språkhistorie*. Oslo.
- Seip, D. A. 1955: *Norsk språkhistorie til omkr. 1370*. 2. utg. Oslo.
- Sigfús Blöndal 1920–24: *Islandsk-dansk ordbog* I–II. Rvík.
- Sigfús Blöndal 1963: *Íslensk-dönsk orðabók. Viðbættir*. Rvík.
- Simensen, E. 1975: se under Johannessen, O.-J.
- Stähle, C. I. 1965: "Lagspråk". *KLNM* x, sp. 167–177.
- Sveinbjörn Egilsson 1931: *Sveinbjörn Egilsson Lexicon poeticum antiquæ linguæ Septentrionalis: Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*; 2. udg. ved Finnur Jónsson. Kbh.

Tveitane, M. 1972: *Elis saga, Strengleikar and other Texts*. CCN. Quarto Ser. iv. Oslo.

Wessén, E. 1965: *Svensk språkhistoria. III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Sth. etc.

ARMANN JAKOBSSON

Some Types of Ambiguities in the Sagas of the Icelanders

1. The Role of the Paradox in the Creation of Meaning

It seems reasonable to expect that everyone would instantly recognize Skarphéðinn Njálsson without ever having laid eyes upon him.¹ He is, after all, a celebrated saga-hero; not only on account of his extraordinary feats in battle — most prominent among these the famous “skating to kill” scene — but distinguished also by his battle-axe, his grin and numerous memorable one-liners. In fact, *Njáls saga* prepares its audience for an extraordinary character from the outset, in Skarphéðinn's introduction in chapter 25:

Skarphéðinn hét inn ellsti; hann var mikill maðr vexti ok styrkr, vígr vel, syndr sem selr, manna fóthvatastr, skjótráðr ok øruggr, gagnorðr ok skjótorðr, en þó lǫngum vel stilltr. Hann var jarpr á hárf ok sveipr í hárinu, eygðr vel, fólleitr ok skarpleitr, liðr á nefi ok lá hátt tanngarðurinn, munnljótr nokkut ok þó manna hermannligastr. (Brennu-Njáls saga, p. 70)

(Skarphedin was the eldest, a big and strong man and a good fighter. He swam like a seal and was swift of foot, quick to make up his mind and sure of himself; he spoke to the point and was quick to do so, though mostly he was even-tempered. His hair was reddish-brown and curled and he had fine eyes; his face was pale and sharp-featured, with a bent nose, a broad row of upper teeth and an ugly mouth, and yet he was very like a warrior.) (Cook 2001b, p. 44)

¹ I would like to thank Robert Cook, Sverrir Jakobsson, Birna Bjarnadóttir, Lára Magnúsdóttir, the late Hermann Pálsson, Trine Buhl and Kári Gíslason for invaluable criticism.

This is actually one of the most extensive descriptions in the whole saga genre. It includes a somewhat typical remark on swimming abilities (abilities which do not figure later in the saga) while his skating abilities are not mentioned at this stage. Prominent teeth and an ugly mouth catch our attention in the physical description, along with pale skin and unruly hair. This suggests that Skarphédinn is not a hero without blemish. The description of his character is confined to his wit, which also seems to have a dark side; he is said to be quick-witted and, significantly, is able to control himself most of the time. The word “lǫngum” conveys some significance, most of the time is not always and in this case it might lead an experienced audience to wonder about the exceptions to this rule. Indeed, Skarphédinn seems to lose control over his temper altogether later in the saga and, while in this bull-like mood, manages to cause havoc among major chieftains.

An extensive description is fitting for an important character in a saga which contains many of the longest introductory descriptions of the genre. What is less expected is that the author took pains to describe Skarphédinn for a second time in chapter 120. But even that is not unparalleled. In fact, lengthy descriptions of saga heroes can be found near the close of several saga narratives, when the hero's finest hour is at hand. The nature of Skarphédinn's finest hour is admittedly unusual: a verbal skirmish between him and several powerful men. Weapons are not used, although Skarphédinn's axe makes an appearance in the end.

The second detailed description of Skarphédinn also includes at least one inconsistency which merits further discussion. The full description is as follows:

Skarphédinn glotti við ok var svá búinn, at hann var í blám kyrtli ok í blárendum brókum, ok uppháva svartu skúa; hann hafði silfrbelti um sik ok øxi þá í hendi, er hann hafði drepit Þráin með ok kallaði Rimmugýgi, ok tǫrgubuklara ok silkihlað um höfuð ok greitt hárið aptr um eyrun. Hann var allra manna hermannligastr, ok kenndu hann allir ósénn. Hann gekk sem honum var skipat, hvárki fyrr né síðar. (Brennu-Njáls saga, 304)

(Skarphedin grinned. He was dressed in a black tunic and blue-striped trousers and high black boots; he had a silver belt around his waist and in his hand the axe with which he had killed Thrain — he called it Battle-hag — and a small shield, and around his head he had a silk band, with his hair combed back over his ears. He looked the complete warrior, and everybody recognized him without having seen him before. He walked in his assigned place, neither ahead nor behind.) (Cook 2001b, 203)

As attentive readers observe, this is also an introduction, though not of Skarphédinn but of his mighty axe, the Battle-Ogress, which is introduced as the slayer of Þráinn. The author clearly sees no need to repeat anything about Skarphédinn's seal-like swimming or his ugly mouth, but concentrates on his clothes and his hair. The only repetition from the earlier description is that Skarphédinn was warrior-like in appearance, to which is added that he was recognized even by those who had not seen him before.

Logical enough in itself, the remark about Skarphédinn being recognized constitutes the paradox of this scene, for the very episode in which this description is placed centres on the opposite, the non-recognition of Skarphédinn. Chapters 119 and 120 of the saga describe how the sons of Njáll, lead by Njáll's old friend Ásgrímr Elliða-Grímsson, march from tent to tent to seek the aid of chieftains. Those are Gizurr *hvíti* ("the white") and Skapti Þóroddsson from the South of Iceland, Snorri goði from the West, and Guðmundr *inn ríki* ("the powerful"), Hafr *inn auðgi* ("the wealthy") and the aptly named Þorkell *hákr* ("bully") from the north of Iceland. Apart from Gizurr, all these prominent men refuse to help the sons of Njáll in any way. Having first refused to give their support, every single one of the five non-helpful chieftains goes on to ask about the identity of one of the group, the person who is the fifth in line. Each then adds a detailed description of the man they fail to recognize, Skarphédinn. Thus, he is described five times in this episode, by five chieftains and once by the saga narrator, which we can add to the one given when Skarphédinn is first introduced.

All five chieftains remark that Skarphédinn is pale. Three find him harsh, three mention that he is large, while two call him evil-looking instead. Three observe that he looks out of favour with fortune and two compare him to a troll or a demon. None of these prominent men seems to recognize Skarphédinn, not even the law-speaker Skapti Þóroddsson who nevertheless comes from the next shire (*sýsla*). This would mean that none appear ever to have noticed Skarphédinn at the Alþing before, despite his obviously striking appearance, yet he must be quite old at this point in the narrative. The author claims one thing but at the same time demonstrates the opposite. This might, of course, simply be an inconsistency without any greater meaning. But, given the general artistry of the saga, it is to my mind more fruitful to view it as a paradox consciously put in the saga by the author to draw the attention of the reader to an important point he wishes to make. It may be described as

punctum, to borrow a word from Roland Barthes, that is, a point, or sting, speck, cut, or a little hole (1981: 27).

It is, however, unclear what that point is. The easiest solution would, perhaps, be to regard this scene as vital in establishing Skarphédinn's heroic stature. This hero never gets the chance to defend himself against a group of enemies like Gunnarr of Hlíðarendi, Kjartan Ólafsson, and Egill Skalla-Grímsson. But when the chieftains fail to recognize him and mock his appearance, Skarphédinn proves himself to be more than their match. Even though they do not know him, Skarphédinn knows everything about them, and uses the opportunity to remind them of their most humiliating experiences. He emerges from this verbal duelling as a man of wit, as well as spirit and courage. In fact, by venting his anger on those who have refused him assistance and derided him, he achieves what a more diplomatic approach has failed to do, to achieve the support of Guðmundr *inn ríki*. This great chieftain decides to assist the sons of Njáll after hearing of the unparalleled humiliation suffered by Þorkell *hákr* at the hands of Skarphédinn. And yet, even if Skarphédinn is worthy of admiration, we may feel there is something unnerving about his performance in this scene: even if he has our admiration, he seems to be a bit of a loose cannon.²

The chieftains' failure to recognize Skarphédinn also draws our attention to his peculiar status in Njáll's family and in society at large. Even though Skarphédinn is the eldest son, Njáll has put more effort into ensuring that Helgi, his other son, has a handsome marriage. Unlike Gunnarr of Hlíðarendi, Skarphédinn never goes abroad to seek honour in battle. Njáll works hard to get a *godord* ("chieftaincy") for his adopted son, Høskuldr, but Skarphédinn stays at home with an uncertain status until he has become middle-aged. No children of his are mentioned in the saga. Skarphédinn never has an important part to play in proceedings at the Alþing up until this scene. The author may wish to emphasize this peculiarity: Skarphédinn is unfamiliar to the noble men of Iceland because Njáll has withheld a place in society from him. Skarphédinn's interaction with the noblemen would seem to justify this course of action by Njáll. On the other hand, one might conclude that Skarphédinn is unable to act in anything but a childlike fashion precisely because he has been kept at home all his life. When confronted with some of the most distinguished chieftains of Iceland, he throws tantrums

² Some scholars have noted how Njáll repeatedly bypasses his oldest son, favours his younger sons and has other favourites as well. Jóhann Sigurjónsson drew attention to this in his play *Løgnern* (1917). See also Kristján Jóhann Jónsson (1998, 66, 128, and 171).

and acts in a manner which might be thought to wreck all possibility of success in the family's legal struggle.²

Such an interpretation would hardly do Skarphéðinn justice, though (Cf. Miller 1983).³ His outbursts may be the only way to achieve best possible outcome for their support-seeking. In addition, it fails to explain why the author asserts that everyone recognizes Skarphéðinn whilst demonstrating the opposite. A possible explanation is that the chieftains' questions are rhetorical: they recognize Skarphéðinn but question his identity in order to mock him, or perhaps to pass judgement on him. But why should they all wish to do so? A feasible explanation of this does not leap to mind.

There remains the possibility of irony: the narrator asserts that everyone knows Skarphéðinn, whereas the scene reveals the opposite, an argument which would suggest that the audience is not to take every narratorial statement at face value. This paradox suggests that even if character descriptions in the saga are as a rule to be trusted, there remains considerable room for doubt.⁴ The ambiguity of the scene also leads us to doubt the whole premise of the narrative: whilst we have been led to believe that Skarphéðinn is a great hero and should thus be instantly recognizable,⁵ the chieftains fail to recognize him and thus reveal that one of the central claims of the saga — that Skarphéðinn is a famous hero — is not universally accepted. Thus, this paradox reveals an even larger one: even though Skarphéðinn is a great hero, he is not recognized as such by the community at large. In fact, to one of the chieftains in the civilized milieu of the Alþing, he resembles an ogre that has sprung out of sea cliffs.

We are left with at least two possible evaluations of Skarphéðinn. He has been depicted as a hero, but to some our hero is a misfit, even on the borders of humanity. The paradox in chapter 120 is the author's way of conveying that all is not what it seems. It forces us to ponder Skarphéðinn's character more deeply and we inevitably come up against the fact that there are two conflicting truths about him: our beloved hero is not a hero to all. What, then, happens to our evaluations of other saga heroes? And what about the villains? The paradox

³ As Miller demonstrates, Skarphéðinn has both reason and rights for his behaviour in the saga.

⁴ For example, there are some arguments in favour of the villainous Mörðr Valgarðsson (Cook 2001a).

⁵ Previously in the saga, Kári Sölmundarson claims that the sons of Njáll and their father are well known (Brennu-Njáls saga, p. 204).

reveals the flexibility of the meaning of the text: the reader has been alerted and must remain on his guard. The main point here is not about which solution is the best one, but rather how the paradox activates the mind of the audience. Like Barthes' *punctum*, it disturbs and "pricks" the audience and has a power of expansion which is often metonymic (Barthes 1981, 45). The audience is forced to invent the meaning of the saga, and link the episode to others in the saga. The paradox opens the text to different interpretations, but the audience must decide which is the correct one, if any.

2. The Importance of "þó"

In the case of the recognition of Skarphédinn, a fully fledged paradox serves as the prick which demands the attention of the audience. But even a small and apparently insignificant word may be used for this purpose. This applies to the word *þó*, as used by the author of *Laxdæla saga* when dispensing with Bolli's father, Þorleikr, who has been the source of much trouble in the saga, mixing with sorcerers and evil men and causing the death of a young boy. Finally, Þorleikr moves to Sweden and, the saga goes on to say: "Þat er flestra manna sǫgn, at Þorleikr ætti lítt við elli at fásk, ok þótti þó mikils verðr, meðan hann var uppi. Ok lúku vér þar sǫgu frá Þorleiki." (*Laxdæla saga*, 111) ("According to most people, Thorleik was not one to grow old comfortably, but was nevertheless respected as long as he lived. The story of Thorleik ends here.") (Kunz 1997, 56)⁶

What is the author trying to convey by the phrase *ætti lítt við elli at fásk*? Does he simply mean that Þorleikr died before old age crept upon him, in which case he must have died soon after leaving Iceland? Or does it imply that age was kind to Þorleikr and that he enjoyed good health until he died? And why does the author add *ok þótti þó mikils verðr*? His use of the word *þó* seems to imply a contradiction between Þorleikr's early death and the good health and respect which he enjoys. But this contradiction would seem strange: why would lack of senility lead to lack of respect? Is the text implying that there was something unnatural about Þorleikr's lack of *elli*? After all, Þorleikr had been mixing with sorcerers and is consequently a slightly sinister character. Is the author

⁶ A more prosaic explanation might be that Þorleikr suffered a loss of mental abilities in his old age but remained respected. Kunz seems to interpret it in this way, translating the passage as: "Thorleik was not one to grow old comfortably."

implying that Þorleikr did not grow old like ordinary people but that he was kept young by sorcery?⁶

Perhaps this is not meant to be an enigmatic phrase at all. This brings us to a problem the modern scholar will inevitably face, namely the loss of a context which formed part of the reading consciousness of the mediaeval audience. The audience may have known all about Þorleikr's old age, and why the *þó* was necessary. However, since this context is lost to the modern scholar, we must consider the ambiguity to be a deliberate one and that this is another instance of the author playing games with his audience. Perhaps the author of *Laxdæla saga* only intends to give his audience an eerie feeling about Þorleikr. One notices the author's playfulness when he makes an appearance in the following sentence, using the first person plural *vér*, perhaps giving his audience a wink: "Do you see how I tease you?"⁷

In the case of characters not recognizing Skarphéðinn, and the use of the word *þó* in Þorleikr's farewell scene, the authors use paradoxes and contradiction to prick their audience and activate them to think about the text. In the first case, an authorial statement contradicts the scene in which it is placed. In the second, the word *þó* is used to imply a contradiction which does get stated expressly. The pricks in the sagas may also be hidden in the remarks of saga characters and may lead us to a closer relationship with them. It is not least in these types of ambiguities that the authors of the sagas excelled.

3. Ambiguous Last Words

"Þeim var ek verst, er ek unna mest." (*Laxdæla saga*, 228) ("Though I treated him worst, I loved him best.") (Kunz 1997, 119). This short utterance has captivated the minds of generations. The speaker is the heroine of *Laxdæla saga*, Guðrún Ósvífursdóttir, now aging and near-blind. After four husbands, a frustrated love affair and several killings, she is asked by her son, Bolli Bollason, to tell him who was the greatest love in her life, indeed the crucial question in any love story. The saga is nearing its end and these words are made more significant by the fact that they are Guðrún's last in the narrative. When asked, Guðrún begins by evading the question and extolling the merits of three of her husbands: Þórðr

⁷ The use of *vér* ('we') may, of course, be interpreted as part of a standard formula, but I would maintain that when the author makes the rare choice of using the first person pronoun in the wake of a *punctum* phrase, there may be an element of playfulness in it.

Ingunnarson, Bolli Þorleiksson, and Þorkell Eyjólfsson; Þorvaldr, Guðrún's first husband, appears to have no redeeming features. The young Bolli is, of course, not satisfied. He asks again and ends up with Guðrún's enigmatic reply.

One may ponder endlessly to whom Guðrún is referring by the pronoun "þeim", and many theories have been proposed (see e.g. Aðalsteinn Davíðsson 1964; Hermann Pálsson 1986, 9–24, and Kolbrún Bergþórsdóttir 1989; Svava Jakobsdóttir 1999, 60–61). Guðrún uses the dative of the pronoun, which is the same in the singular and the plural. Consequently, the "þeim" in her answer could signify several things. The first possibility is that she is referring to the heroic Kjartan Ólafsson. Kjartan and Guðrún are an ideal couple, and everyone assumed that they would marry. Instead, Guðrún is led to believe that Kjartan intends to wed a Norwegian princess and she is tricked into marrying Bolli, Kjartan's cousin and foster-brother, who had been in Kjartan's shadow. Yet Bolli is also a great man, and, when he is killed, Guðrún takes pains to avenge him. Thus Bolli is also a prominent candidate for the part of Guðrún's greatest love, second only to Kjartan (in death as in life). It is also possible that Guðrún is referring to her beloved second husband, Þórðr Ingunnarson, who drowned before she met Kjartan, or to both Kjartan or Bolli (using the plural form), perhaps even to herself. A possible interpretation is that she is stating a general truth and that, in her old age, she has come to believe that she always treated worst those she loved best, a common paradox of love.

All these theories are perfectly feasible, if not equally attractive. What is particularly interesting is how readers and scholars continue to advance theories about the meaning of Guðrún's last words. They are enthralled by the riddle. The endless debate about the answer may be exactly what the author of *Laxdæla saga* expected of his audience. But what does the text actually say? Only *þeim*: there is no statement as to who Guðrún loved most and the audience must supply the answer. There is no single correct interpretation: one cannot state conclusively to whom Guðrún is referring, though the utterance reveals a lot about her character (see Ármann Jakobsson 1999).⁸ The author is involved in a game with his audience. The answer is never in the text, only in the mind of the reader. The author of *Laxdæla saga* is a master of a game that every author wants to play, that of captivating the imagination of

⁸The ambiguity of the words has also been discussed thoroughly by Bouman 1962, 140–47. Recently, Frölich (2000, 65–67) has argued that Guðrún's words are reminiscent of the legiac poems of the *Edda*.

the audience and prompting them to create their own text. For more than 700 years, the audience of *Laxdæla saga* has created and will go on creating its own solution to the enigma of Guðrún's love. By not revealing the answer, the text keeps the audience under its spell.

The purpose of this ambiguity may be to give additional emphasis to the drama of Guðrún's life, in particular to the saga's love triangle. It also keeps the audience on their toes during the long-drawn finale of the saga, possibly the most important part of the saga (cf. Bjarni Guðnason 1999). Last but not least, it holds the saga in an unfinished state and the audience is left to debate Guðrún's love life.

Njáls saga offers another instance of ambiguous, if less spell-binding, last words. When Gunnarr of Hlíðarendi is fighting shortly before his death, he turns to his wife for help. The scene goes as follows:

Hann mælti til Hallgerðar: "Fá mér leppa tvá ór hári þínu, ok snúið þit móðir mín saman til bogastrengs mér." "Liggr þér nökkut við?" segir hon. "Líf mitt liggr við," segir hann, "því at þeir munu mik aldri fá sóttan, meðan ek kem boganum við." "Þá skal ek nú," segir hon, "muna þér kinnhestinn, ok hirði ek aldri, hvárt þú verr þik lengr eða skemr." "Hefir hver til sins ágætis nökkut," segir Gunnar, "ok skal þik þessa eigi lengi biðja." (Brennu-Njáls saga, 189)

(He spoke to Hallgerd: 'Give me two locks of your hair, and you and my mother twist them into a bowstring for me.' 'Does anything depend on it?' she said. 'My life depends on it,' he said, 'for they'll never be able to get me as long as I can use my bow.' 'Then I'll recall,' she said, 'the slap you gave me, and I don't care whether you hold out for a long or a short time.' 'Everyone has some mark of distinction', said Gunnar, 'and I won't ask you again.')

The audience must be puzzled by Gunnarr's over-generous comment about everyone's merits. Why should he utter this proverb precisely at that instance? Is it a sarcastic illustration of Hallgerð's wickedness? Does he mean: "Everyone has merits, so you must have some too, though I cannot recall any of them at the moment?" Crediting Gunnarr with such irony is certainly not out of the question, even if he is no match for Skarphéðinn when it comes to wit. Or is Gunnarr praising his wife in sincerity?

A recent interpretation of the scene has suggested that when Gunnarr asks Hallgerð for hair the couple are joking, knowing perfectly well that the hair of a middle-aged woman is not good material for a bowstring

(Kristján Jóhann Jónsson 1998, 131–33). Another thing to keep in mind is that the author was well aware of the fact that Gunnarr was not a Christian. In fact, Gunnarr is last seen in his mound, reciting ghostly verse. Is it possible that Gunnarr truly admired Hallgerðr for having nursed her grudge for decades, and for using this opportunity of revenge? In her relentless pursuit for revenge, Hallgerðr somewhat resembles Guðrún Gjúkadóttir, the heroine of the Eddic lays. From the point of view of one for whom forgiveness is unimportant, her revenge proves her mettle. It is indeed possible that Hallgerðr gains Gunnarr's respect by refusing to give him the much-needed lock of hair and by contributing to his death.

The ambiguity of Gunnarr's retort might have lead the audience to speculate about the relationship between Gunnarr and Hallgerðr, and about the morality of these characters. While they would probably not have admired Hallgerðr's revenge, they were probably aware of the fact that, to some, her behaviour could imply a kind of greatness. What is important here is that Gunnarr's retort is unexpected. Whether it is said ironically or out of admiration, the Gunnarr's last words (alive) give his characterisation an edge of unpredictability, leaving the audience to ponder the character of the hero.

4. The Fiddler on the Rock of Law: Ambiguous Characterisation

A third type of ambiguity which the saga authors use to prick their audience does not depend so much on words but rather on the actions of the characters in the saga and the general situations in which they find themselves. The very first sentence of the *Njáls saga* is a *punctum* achieved, to some extent, by the very first word. While most family sagas begin either with King Haraldr Fine-hair or with the ancestors of the main characters, or both, *Njáls saga* begins with the introduction of a grand-uncle of one of the protagonists and the grandfather of the saga's chief villain:

Morðr hét maðr, er kallaðr var gigja; hann var sonr Sighvats ins rauða; hann bjó á Velli á Rangárvöllum. Hann var ríkr hofðingi ok mála-fylgjumaður mikill ok svá mikill lögmaðr, at engir þóttu lögligir dómar dæmðir, nema hann væri við. (5)

(There was a man named Mord whose nickname was Gigja. He was the son of Sighvat the Red, and he lived at Voll in the Rangarvellir district. He was a powerful chieftain and strong in pressing lawsuits. He was so

learned in the law that no verdicts were considered valid unless he had been involved.) (Cook 2001b, 3)

His daughter is introduced next, and then the saga moves on to the Dalir, that is, from the South of Iceland to the West. Hǫskuldr and Hrútr are introduced and there is a scene which ends in Hrútr noting that Hǫskuldr's daughter, Hallgerðr, has "thief's eyes".

Hallgerðr is the first leading character of the saga to be introduced. Yet the saga does not begin with her ancestors, nor those of Njáll or Gunnarr (although Mǫrðr is Gunnarr's grand-uncle). Nor does the narrative begin with the settlement; in fact, it is one of a handful of family sagas which neither depict the migration from Norway or the British Isles to Iceland. Instead, the saga begins firmly in Iceland at a time after the Alþing has been established. Uncharacteristic of the genre, the saga has no historical prologue and key plot events begin in chapter two when Hrútr proposes to Unnr and the story of their marriage is given.

By beginning his narrative with Mǫrðr, the author sets the scene firmly in Rangárvellir, where his protagonists live, and by mentioning Mǫrðr's role in lawmaking, he also introduces the Alþing. In addition, Mǫrðr plays an interesting dual role in the story. He is simultaneously Gunnarr's grand-uncle and Njáll's precursor as the greatest lawman in Iceland (the saga claims that sentences are valid only if Mǫrðr is present). Mǫrðr almost seems to incarnate the abstract notion of the law itself. The unusual beginning of the saga immediately captures the attention of an experienced saga reader, a single-word *punctum*. The name Mǫrðr literally means "ferret" or "weasel": as dangerous a beast as you find in Iceland. But it has an added significance, as this character is the namesake and grandfather of Mǫrðr Valgarðsson: danger is present in the saga from its very first word.

There is a further ambiguity. Mǫrðr, a powerful chieftain and the finest lawman is, implausibly, nicknamed *gigja* ("fiddle"). At first, the nickname would appear to border on the ridiculous. Why would such a distinguished figure be called fiddle (a problem which has irked many translators of the saga)?⁹ In a mediaeval mind, the nickname would not suggest a well-dressed violinist in a symphony orchestra, but a clown or a man who plays for common people at informal balls. Such a hobby would seem inappropriate for the mighty Mǫrðr. Whilst, as Iceland's

⁹ Of course, the name Mörðr *gigja*, would have come to the saga author from tradition but in placing it at the beginning of the text, he makes full use of its inherent ambiguities.

foremost lawyer he is respectable almost to the point of dullness, *fiddle* suggests another side to Mǫrðr the crowd-pleaser and entertainer, who, having settled disputes between Icelandic noblemen, takes his fiddle in hand and starts making music for the entertainment of the crowd at Þingvellir. Mǫrðr's nickname makes his character ambiguous: the fiddle and the law would not be expected to mix, but in this one name — and by implication in the man — they do. As a result, the readers of *Njáls saga* have their work cut out for them from the very beginning of the saga, to supply the sense which is lacking in his characterisation. Only then can the narrative move west to the Dalir.

In *Njáls saga*, nothing is really what it seems, not even the blonde hero Gunnarr of Hlíðarendi. He has only just been introduced when he disguises himself as a rough merchant, Kaupa-Héðinn, in order to trick Hrútr to part with Unnr's dowry. He is helped by Njáll who, like Gunnar, has been presented as courteous, generous, even-tempered, true friends, wise and prophetic, modest, noble-spirited and kindly (*Njáls saga* 52–57). And yet, when they first join forces they are involved in the tricking of a noble chieftain who has been described in the most favourable terms and portrayed as a virtuous man (as is proved later in the saga when Hrútr gives Gunnarr good advice before he marries Hallgerðr). Why must the hero disguise himself? According to the saga, this seems to be an admirable method of getting one's way: Njáll's councils are, as a rule, met with approval by the institution of “al-mannarómr” at the Alþing, as well as by society at large. Yet a man in disguise must signify some duplicity: he is himself and another at the same time (cf. Ármann Jakobsson 2001). Gunnarr's is introduced as a perfect hero, but from his first appearance, his actions reveal him as more ambivalent. He must look for help if he wants the upper hand in the quarrel with Hrútr, and the solution offered to him involves disguise and deception.

Gunnarr's deception of Hrútr as Kaupa-Héðinn is a curious episode and suggests that the role of hero is a more ambivalent one than some scholars would have it. Gunnarr's behaviour at this point seems to link him to Skarphéðinn: the name he assumes is a variation of Skarphéðinn's, and Gunnarr as Héðinn is “maðr skapillr ok margmæltr, þykkisk einn vita allt; hann rekr aptr kaup sín optliga ok flýgr á menn, þegar er eigi er allt gort sem hann vill.” (Brennu-Njáls saga, 59–60) (a bad-tempered and loud-mouthed man, a know-it-all, that he often reneges on his deals and assaults people when things don't go the way he wants.) (Cook 2001b, 37) Such a description, is, of course, in stark con-

trast to Gunnarr's own even temper and modesty. While Kaupa-Héðinn is a classic case of a comic supporting figure, the loud-mouthed plebeian, and precursor to the boastful Björn of Mörk (who makes a memorable appearance much later in the saga), the name and the behaviour of this character allude to Skarphéðinn (who has also not been introduced): the blond Gunnarr disguises himself as the dark hero of the saga. Why does he do this? There is no easy explanation.

The portrayal of Gunnarr and Njáll is in fact very ambiguous, sexually as well as morally (see further Ármann Jakobsson 2000). This applies to these two heroes and to many of the secondary characters in the saga. For example, Práinn Sigfússon (he is Gunnarr's uncle and Hallgerðr's son-in-law) has a son, Hǫskuldr, who is Hallgerðr's grandson but Gunnarr's cousin: a very ambiguous position. Práinn himself is ambivalent in many ways. He is originally introduced as Gunnarr's closest ally, but at his wedding, he somewhat hot-headedly divorces his wife and asks for the hand of Hallgerðr's 14-year old daughter. This uneven match allies him to the Hliðarendi household in a strange, dual way. In one, his role as Hallgerðr's son-in-law, he takes part in Hallgerðr's feud with Bergþóra (much to Gunnarr's chagrin) and is present at the killing of Þórðr the freedman's son (Skarphéðinn's foster-father). His role in the saga is far from simple.

After Gunnarr's death, Práinn becomes the chief antagonist of the sons of Njáll. He is portrayed as a valiant man, and noble in appearance, but there is always something dubious about him. He appears to have a wild streak which leads him, first, to the impetuous divorce at Gunnarr's wedding, and later to a curious choice of friends which eventually leads to his death. He befriends the villainous Hrappr, even when doing so antagonizes his friend and benefactor, Earl Hákon. He has never seen Hrappr before and yet succumbs to his influence: Hrappr has but to complain that he will be killed in front of Práinn's eyes and that Práinn will endure scorn for this, and Práinn betrays his lord for this unworthy if charming villain.

Many important characters in *Njáls saga* have a dual roles. Gizurr hvíti ("the white") kills Gunnarr but later becomes one of Njáll's closest allies, a situation which is more a rule than an anomaly. For instance, in the second part of the saga, after Hǫskuldr Práinsson's death, the bulk of Gunnarr's family turns against the sons of Njáll. Likewise, Flosi of Svínafell kills Njáll and his sons but nevertheless ends his days as Kári's new uncle-in-law. Ketill of Mörk, Práinn Sigfússon's brother, is Njáll's son-in-law, while (along with his brothers and nephews) he is one of

Njáll's main antagonists. At the climax of the saga, Ketill stands outside Bergþórshvöll with Flosi, just about to set a fire to Njáll's farm, while his wife is inside along with her doomed family.¹⁰ This may seem far-fetched, but everything is believable in *Njáls saga*. The ambiguous status of many of the leading characters draws our attention to the tragedy and uncertainty of the world represented by saga. As in a prophecy known from *Völuspá*, the feud is between friends and relatives, and the division between friend and foe is made unclear.

5. Concluding Remarks

What then, do we gain by focusing on the ambiguous words, scenes and characters of a saga? Do these examples, taken from just a few sagas, allow us to generalize about the genre as a whole? Naturally, not all sagas are equally intricate. The author of *Njáls saga* is a master of ambiguity, not least when it comes to characterisation.¹¹ While not all the saga authors equal the authors of *Njáls saga* and *Laxdæla saga* in their mastery in activating the reader, in many sagas the reader is clearly given a role in working out or providing the meaning of the text. Cook (1984–1985) has discussed the role of the reader in *Grettis saga* (cf. Viðar Hreinsson 2000), and Buhl (2000) believes *Hrafnkels saga* is gradually “opened” to the audience, partly by the use of ambiguities. Similarly, the death of Vésteinn remains a murder mystery in the longer version of *Gisla saga*: the audience has been left to work out who the killer is and scholars have followed suit (Holtmark 1951; Strömback 1952; Andersson 1968; Thompson 1973; Hermann Pálsson 1974; Hermann Pálsson 1975; Eiríkur Björnsson 1976; Clover 1977; Birgitte Spur Ólafsson 1980; Sørensen 1986; Jón Hnefill Aðalsteinsson 1990–1992; Niels Valentin 1993; Vésteinn Ólason 1994).

What these few examples show is that saga authors can and do use ambiguous words or scenes to involve their audience in the creation of

¹⁰This is so strange that Rósa B. Blöndals (1987) has used it as a major argument for her theory that it was not Ketill's wife who was inside at the time, but rather her sister who bore the same name. Rósa argued that this sister is actually the centre of the events of the saga; her book being a classic example of how ambiguities and uncertainties in the saga lead to fruitful speculation. Even if not many have published their findings, Rósa is doubtless only one of generations of readers who have speculated about the saga, as she says herself (p. 138).

¹¹Even very minor characters in the saga may have an ambiguous role, worthy of further consideration, see Judd 1984.

the saga text. Readers are sometimes less suspicious of mediaeval texts than of modern ones: we often accept a myth that the past was more simple or primitive than the present and that mediaeval texts are consequently more simple than modern ones (cf. Bloch 1990). But close examination of saga texts is needed to distinguish the meaning of the texts themselves from the simplifications made by generations of readers. I believe that ambiguities are the tools used by author to involve his audience in the text.

Here, I have tried to examine the *how* rather than the *why* of saga writing, to my mind a somewhat neglected issue. The strategies used by the saga authors to involve their audience in the creation of the meaning of their narratives may be one of the most important aesthetic features of the saga genre. These few examples hardly suffice as a basis upon which to generalize, but show that we must not overlook the ambiguities of the texts. Many modern readers and scholars have been far too ready to jump to conclusions about the sagas' meaning. While it is important to discern what the saga authors intended to say, we must pay also a close attention to how they said it.

Bibliography

- Aðalsteinn Davíðsson 1964: "Um *Laxdælu*." *Mímir* 3, 14–16.
- Andersson, Theodore M. 1968: "Some Ambiguities in *Gisla saga*: A Balance Sheet." *Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies*, 7–42.
- Ármann Jakobsson 1999: "(Miðalda)kona verður til: Forleikur að grein eftir Dagnýju." *Kynlegir kvistir tindir til heidurs Dagnýju Kristjánsdóttur fimmtugri 19. maí 1999*. Ed. Soffía Auður Birgisdóttir. Uglur og ormar, Reykjavík, 75–80.
- Ármann Jakobsson 2000: "Ekki kosta munur: Kynjasagan *Njála*." *Skímir* 174, 21–48.
- Ármann Jakobsson 2001: "Dulargervið." *Sagnaheimur: Studies in Honour of Hermann Pálsson on his 80th birthday, 26th May 2001*. Eds. Ásdís Egilsdóttir and Rudolf Simek. Fassbaender, Wien, 1–12.
- Barthes, Roland 1981: *Camera Lucida: Reflections on Photography*. Trans. Richard Howard. Noonday, New York, 1981.
- Birgitte Spur Ólafsson 1980: "Hver myrta Véstein?" *Mímir* 28, 60–67.
- Bjarni Guðnason 1999: "Guðrún Ósvífrsdóttir och *Laxdæla saga*." *Scripta Islandica* 50, 9–30.
- Bloch, R. Howard 1990: "New Philology and Old French." *Speculum* 65, 38–58.
- Bouman, A. C. 1962: *Patterns in Old English and Old Icelandic Literature*. Universitaire Pers, Leiden.

- Brennu-Njáls saga 1954: *Íslensk fornrit* 12. Ed. Einar Ól. Sveinsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Buhl, Trine. *Det litterære i Hrafnkels saga*. Cand.mag.-dissertation, University of Aarhus, 2000.
- Clover, Carol J. 1977: "Gisli's Coin." *Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies*, 7-37.
- Cook, Robert 1984-1985: "The Reader in *Grettis saga*." *Saga-Book*, 133-54.
- Cook, Robert 2001a: "Mörður Valgarðsson." *Sagnaheimur: Studies in Honour of Hermann Pálsson on his 80th birthday, 26th May 2001*. Eds. Ásdís Egilsdóttir and Rudolf Simek. Fassbaender, 63-77.
- Cook, Robert, trans. 2001b: *Njal's saga*. Penguin Books, London.
- Eiríkur Björnsson 1976: "Enn um vígið Vésteins." *Andvari* 18, 114-17.
- Frölich, Dorothee 2000: "Eddische Heroische Elegie und *Laxdæla saga*: Bemerkungen zu einigen motivischen und formalen Verbindungslinien." *Studien zur Isländersaga: Festschrift für Rolf Heller*. Ergänzungsbände zum RdGA 24. Eds. Heinrich Beck and Else Ebel. De Gruyter, Berlin & NY, 51-71.
- Hermann Pálsson 1974: "Death in Autumn: Tragic Elements in Early Icelandic Fiction." *Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies*, 7-39.
- Hermann Pálsson 1975: "Hver myrði Véstein í *Gísla sögu*?" *Andvari* 17, 133-37.
- Hermann Pálsson 1986: *Leyndarmál Laxdælu*. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Holtmark, Anne 1951: *Studies in the Gísla Saga*. Aschehoug, Oslo.
- Jón Hnefill Adalsteinsson 1990-1992: "Freysmíni í fornsögum: Þjóðfræðileg greining á efni þriggja Íslendingasagna." *Íslensk félagsrit* 2-4, 69-83.
- Judd, William E. 1984: "Valgerð's Smile." *Scandinavian Studies* 56, 203-12.
- Kolbrún Bergþórsdóttir 1989: "Hver var Guðrún?" *Mímir* 37, 18-22.
- Kristján Jóhann Jónsson 1998: *Lykillinn að Njálu*. Vaka-Helgafell, Reykjavík.
- Kunz, Keneva, trans. 1997: *Laxdæla saga*. In: *The Complete Sagas of Icelanders*. Vol. 5. Gen. Ed. Viðar Hreinsson. Leifur Eiríksson, Reykjavík.
- Laxdæla saga 1934: *Íslensk fornrit* 5. Ed. Einar Ól. Sveinsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Miller, William Ian 1983: "Justifying Skarphéðinn: Of Pretext and Politics in the Icelandic Bloodfeud." *Scandinavian Studies* 55, 316-44.
- Rósa B. Blöndals 1987: *Leyndar ástir í Njálu: Íslendingasaga skoduð í nýju ljósi*. Vasaútgáfan, Reykjavík.
- Strömbäck, Dag 1952: "Att binda helskor: Anteckningar till *Gisle Surssons saga*." *Kungl. Humanistiska VetenskapsSamfundet i Uppsala: Årsbok 1952*. Uppsala, 139-48.
- Svava Jakobsdóttir 1999: "Skáldskapur og fræði." *Timarit Máls og menningar* 60: 4, 52-61.
- Sørensen, Preben Meulengracht 1986: "Murder in marital bed: an attempt at understanding a crucial scene in *Gísla saga*." *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*. Eds. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. Odense U P, Odense, 235-63.

- Thompson, Claiborne W. 1973: "Gísla saga: The Identity of Vestein's Slayer." *Arkiv för nordisk filologi* 88, 85–90.
- Valentin, Niels 1993: "Thorgrim — Thorkel — Hvad må Gisli tro?" *Gripla* 8, 81–88.
- Vésteinn Ólason 1994: "Morð i rekkju hjóna: Prætt um túlkun Gísla sögu." *Sagnabing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*. Eds. Gíslí Sigurðsson, Guðrún Kvaran and Sigurgeir Steingrímsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, 823–28.
- Viðar Hreinsson 2000: "Husbrag eller herredsbrag: Overvejelser omkring litterær selvbevidsthed i islændingesagaerne." *Artikler udgivet i anledning af Preben Meulengracht Sørensens 60 års fødselsdag 1. marts 2000*. Norrønt forum, Aarhus, 47–63.

DANIEL SÄVBORG

Om eddadikternas ursprung och ålder

Gamla och nya tankar

I

För den som går till översiktsverk om eddadiktningen blir det tydligt att det på några punkter råder stor oenighet inom forskningen. Detta gäller t.ex. dateringen av de olika gudadikterna. Å andra sidan finns det också punkter där det tvärtom råder enighet bland forskarna. En sådan punkt är synen på hjältedikternas ålder. Det finns idag, till skillnad från för 100 år sedan, en etablerad standarduppfattning vad gäller hjältedikternas tillkomsttid. Den dateringsdiskussion som trots allt förs handlar om enstaka dikter och om justeringar inom en allmänt accepterad helhetsbild, inte om grundläggande ifrågasättanden. Intill helt nyligen har inte heller frågor om dateringsmetodik överlag diskuterats på många decennier.

Våren 2000 utkom emellertid Bjarne Fidjestøls *The Dating of Eddic Poetry*. Fidjestøl gör en utförlig historisk översikt över eddadateringen historia, och han diskuterar även ett antal dateringskriterier. Hans bok besvarar — förmodligen slutgiltigt — flera frågor kring olika dateringskriteriers användbarhet, och han sammanfattar många problem väl. I denna artikel kan jag i flera fall bygga på Fidjestøls undersökningar; jag hänvisar till hans undersökningar när jag menar att han uttömmande har behandlat vissa dateringsfrågor och där min uppfattning överensstämmer med hans. Därför har jag kunnat inskränka mitt avsnitt om godtagbara dateringsmetoder till ett fåtal kriterier, där jag menar mig kunna komma med nya synpunkter eller slutsatser. Ty även efter Fidjestøls imponerande arbete syns det mig finnas många frågor kvar, många problem som varken är lösta eller ens diskuterade. Det är åt dessa problem min artikel är ägnad.

Mitt ena huvudsyfte är att undersöka hur den idag allmänt accepterade synen på eddadikternas ålder har uppkommit och slagit igenom. Jag skall därför inleda med att gå bakåt i tiden och undersöka eddate-

ringar i det förflutna — detta i likhet med Fidjestøl. Men till skillnad från honom är jag inte ute efter att göra en forskningshistorisk översikt. Då mitt mål är att analysera det nuvarande synsättet, den moderna forskningens ståndpunkt, är mitt syfte med behandlingen av äldre auktoriteter att undersöka grunden för den idag etablerade uppfattningen om den eddiska hjältediktningens ålder. Historiska översikter som Fidjestøls behandlar utförligast forskare med tydligt gripbara dateringskriterier och nya, originella idéer, men det är inte självklart att sådana forskare är de mest inflytelserika. Själv kommer jag att begränsa mig till de forskare vilkas teorier ligger till grund för eller påverkar dagens forskning.

Det är påfallande att många inslag i dagens rådande uppfattning har kommit att uppfattas som så självklara att flertalet forskare aldrig ödslar tid på att motivera varför de ansluter sig till denna uppfattning. Grundläggande i mina undersökningar är därför att söka fastställa hur de aktuella teorierna ursprungligen presenterades, vilka argument som en gång framfördes för dem och vilken grundsyn som ligger bakom argumentationen. Jag strävar också efter att förklara varför just dessa teorier — till skillnad från många andra — har övertygat så många forskare att de blivit forskningens allmänna ståndpunkt. Vilka argument har setts som avgörande? I vilken utsträckning har teorierna och argumenten för dem kommit att förändras i senare tid?

Mitt andra huvudsyfte är att föra en grundläggande metoddiskussion och försöka fastställa några nödvändiga utgångspunkter för datering av eddadikterna. Därför skall jag inte bara spåra upp tidigare framförda dateringsargument, utan också analysera och kritiskt pröva dem och — framför allt — den grundsyn från vilken de utgår. I flera fall handlar det om hörnpelare i den rådande bilden av eddadiktningen, och jag vill visa hur förutsättningarna ändras om vi låter dessa hörnpelare falla. Nya vägar öppnas om vi utgår från nya förutsättningar. Avslutningsvis kommer jag att diskutera några specifika dateringskriterier som jag själv menar väga tungt och argumentera för hur de kan tillämpas på ett fruktbarare och vetenskapligt mer hållbart sätt än hittills.

II

Andreas Heuslers helhetsbild

Dagens forskning kring Eddans hjältedikter vilar på de teorier som Andreas Heusler lade fram vid 1900-talets början. Han skapade därvid såväl den kronologi som den kategoriindelning som fullständigt dominerar eddaforskningen idag. Hans teori är, med Bjarne Fidjestøls ord, "gjeldande lære" (Fidjestøl 1992: 61).

I Heuslers arbeten är dateringen av eddadikterna endast en del av en allmän helhetsbild av den forngermanska diktningen, en helhetsbild där kategoriseringar och utvecklingsteorier är centrala inslag. Vad gäller Eddans hjältedikter skiljer Heusler ut en grupp om fem dikter, vilka skall vara de (enda) nordiska företrädarna för den ursprungliga samgermanska hjältediktningen med rötterna i den förkristna folkvandringstiden: *Brot af Sigurðarqviða*, *Atilaqviða*, *Völundarqviða*, *Hamðismál* och *Hlöðsqviða* (Heusler 1941: 153). De antas vara tillkomna under eller strax före vikingatiden. Betydligt senare, under högmedeltiden (slutet av 1000-talet och 1100-talet; jfr Heusler 1941: 187 samt 1932: 19), uppkom enligt Heusler en helt annorlunda typ av dikter, en kategori vilken han betecknar som "eine isländische Nachblüte der Heldendichtung" (Heusler 1941: 187). Denna "Nachblüte" utgörs i första hand av en grupp som han kallar "das elegische Heldenlied" (Heusler 1941: 187) eller "Die heroische Elegie" (Heusler 1906: 252), nämligen *Guðrúnarqviða I*, *Guðrúnarqviða II*, *Guðrúnarhvöt*, *Helreið Brynhildar* och *Oddrúnargrátr* (Heusler 1941: 184 f.), men också av de mer episka *Sigurðarqviða in scamma* och *Atlamál* (Heusler 1941: 181) och väl även *Guðrúnarqviða III* (187). Som en ännu senare utveckling ur "Nachblüte"-diktningen ser Heusler fornalldarsagornas återblickande strofer (Heusler 1941: 185–6). Mellan de två huvudkategorierna skjuter Heusler in en grupp omfattande *Reginismál*, *Fáfnismál* och *Helgaqviða Hundingsbana II*. Han antar att denna grupp åtminstone delvis är från förkristen tid (Heusler 1941: 178, 180). Det är dock de två förstnämnda grupperna som främst intresserar honom, och så har det förblivit även hos senare forskare.

De centrala punkterna i Heuslers helhetsbild är för den eddiska hjältediktningens vidkommande: att det finns en kategori gamla, genuint forngermanska, dikter och en kategori unga, att dessa kategorier är radikalt skilda från varandra vad gäller såväl karaktär som tillkomsttid samt att de gamla dikterna är vikingatida/förkristna och de unga högmedeltida. Det är dessa punkter i Heuslers helhetsbild som idag allmänt accepterats och

som möter i forskningsöversikter, facklexika och litteraturhistoriska verk från de senaste decennierna¹ och som överhuvudtaget styr dagens eddaforskning. Vad gäller absoluta dateringar, de olika kategoriernas uppkomsthistoria, enstaka detaljer m.m. råder det delade meningar bland forskarna,² men i fråga om de centrala punkterna råder praktiskt taget konsensus.³

Heuslers argument

Hur kommer då Heusler fram till sina dateringar? Det är påfallande att han inte ägnar dateringsfrågan något större utrymme. För dateringen av *Nachblüte*-gruppen, eller "elegiskiktet" som det kallats av senare forskare (Mohr 1939: 150; Sprenger 1988: 267), ger han dock några skäl. "Die Annahme, daß diese eddische Kunstweise erst in der christlichen Zeit, nach dem rauhen heroischen Sagaalter [:vikingatiden], aufkam, hat gewiß innere Wahrscheinlichkeit" (Heusler 1906: 252), skriver han i ett arbete. Han preciserar här inte vilka drag i denna diktning han bygger antagandet på. Det är härtill anmärkningsvärt att de "unga" eddadik-

¹ Se t.ex. forskningsöversikter av Joseph Harris (1985: 93–94, 101) och Heinrich Beck ("Auf diesen frühen Arbeiten [:Heuslers] ist zu verweisen, denn sie bilden nach wie vor die Grundlage einer eddischen Literaturgeschichte", Beck 1990: 12; "Die Darst[ellung] a[lt]-germ[anischer] Dichtung vermag sich auch heute noch an dem Grundriß zu orientieren, den Heusler in der 1. Jh. hälfte entworfen hat", Beck 1998: 308), artiklar i facklexika som *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* (Holtmark: 1961: 413–416), *Dictionary of the Middle Ages* (Harris 1984: 390), *Lexikon des Mittelalters* (Gschwantler 1986: 1558) och *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (Beck 1986: 422), kortare översikter över den norröna litteraturen av Hans Kuhn (Kuhn 1971: 32) och Dietrich Hofmann (1971: 80–81), större verk om den den norröna litteraturen av Jón Helgason (1952: 47–48), Einar Ólafur Sveinsson ("Heusler hefur sýnt, að hér er um tvö lög að ræða, annað eldra, hitt yngra. Þegar á þetta hefur einu sinni verið bent, er það augljóst."; 1962: 219), Jan de Vries (1964: 69–87 och 1967: 131–154) och Jónas Kristjánsson (1997: 59–60, 60–64, 65–66) och många viktiga arbeten inom norrönforskningen överlag, såsom Mohr 1938: 222 ("Sie [:Heuslers arbete "Heimat und Alter der eddischen Gedichte"] bildet, wenigstens in Deutschland, die Grundlage der Literaturgeschichte der Eddalieder"), Turville-Petre 1953: 13–14 och Sprenger 1992.

² Vad gäller själva tidfästningen har den allmänna tendensen varit att ytterligare skärpa den heuslerska tidsklyftan mellan grupperna "gamla" och "unga" och föra dateringen av "de unga" framåt. Heusler tänkte sig att "Nachblüte"-gruppen uppkommit under andra hälften av 1000-talet och sedan blommat under en stor del av 1100-talet (Heusler 1941: 187 och 1932: 19), medan senare forskare har antagit att gruppen uppkommit först på 1100-talet (t.ex. Vries 1967: 129–131) eller rentav 1200-talet (t.ex. Sprenger 1983: 193), och att den under alla omständigheter haft sin huvudsakliga blomning först under tiden efter 1100-talets slut (se t.ex. Vries 1967: 135, 138, 142, 145).

³ Även Harris 1985: 93 talar om en "modern consensus" vad gäller "date and provenance", och Harris 1984: 389 f. talar om "the present standard view" vad gäller indelningen i de tre kategorierna och dateringen av dem.

ternas egenart bestäms negativt, i en kontrast mot en tidigare periods tidsanda. Ordet *rauh* har en nyckelroll, men det är oklart om Heusler menar att den kärvhet han tillskriver vikingatiden skulle ha påverkat enbart dikternas anda eller dessutom deras stil och tematik. Hur det än må vara är det tydligt att beskrivningen är för allmän för att utgöra ett hållbart dateringsargument. Vid ett annat tillfälle gör han en mer exakt datering av och förklaring till "eddaelegins" uppkomst: denna grupp tillskrivs

der Geist der verhältnismäßig friedlichen Jahre, welche einsetzten mit dem Aufkommen eines heimischen Priesterstands, mit dem sittigenden Regiment der frühen Bischöfe, in den 1050er Jahren. Die beschauliche Heldendichtung [:*Nachblüte*-gruppen] in ihren älteren, stärkeren Vertretern — den großen Ereignisliedern [:*Scamma* och *Atlamál*] und den Frauenklagen [: "elegierna"] — ist ein Kind der isländischen Friedenszeit (*fridaröld*). (Heusler 1941: 187).

Här handlar argumentationen tydligt om tidsanda. Men inte heller här preciseras närmare det avgörande fenomenet, den "Geist" han tillskriver både gruppen "eddaelegier" och Islands *fridaröld*, d.v.s. perioden mellan 1000-talets mitt och 1100-talets slut. Uppenbarligen handlar det om något slags fredlighet — tydligen i underförstådd kontrast mot den krigiska vikingatiden — men han försöker aldrig belägga någon särskilt fredlig anda i någon av de aktuella dikterna, utan hans beskrivning av dem kretsar främst kring formella drag. Det är för övrigt viktigt att minnas att dessa dikter behandlar samma bloddrypande hjältesaga som övriga, påstått äldre, eddadikter. Inte heller själva förutsättningen för detta argument — att det måste finnas ett direkt och avläsbart samband mellan en dikts "Geist" och en bestämd historisk period — är något Heusler motiverar eller diskuterar. Varför och hur de inhemska biskoparna under en begränsad period skulle påverka en grupp eddadikter i grunden förblir oklart. Ännu en beskrivning hos Heusler kan sättas i samband med hans motiv till dateringen av den påstått unga eddadiktningen. Om dess uppkomst skriver han i ett annat arbete: "ein fremder Anstoß war die allgemeine Auflockerung des Seelenlebens durch die christliche Lehre, die der Bewunderung für das alte Heldenideal einen sentimentalischen und grüblerischen Zug verlieh und auch einzelne Töne von Weltschmerz hervorlockte." (Heusler 1911–13: 459). Avsnittet gör visserligen snarast intrycket av att vara en ren beskrivning av de aktuella dikternas karaktär och en förklaring till denna grundad på förutsättningen att de redan är daterade till kristen tid, men det kan

också tolkas som ett argument för att datera dem till tiden efter trosskiftet. Om så är fallet är det påstådda inslag av grubbleri och Weltschmerz som utgör dateringskriterierna. Här liksom tidigare saknar vi all precisering av de aktuella dragen. Heusler presenterar inte heller något stöd varför de enbart skulle höra hemma i en viss tid. Det diffusa i de avgörande termerna gör det svårt att pröva detta dateringsargument (om det nu alls är avsett som sådant), men inte heller här kan man rimligen säga att han har givit ett hållbart argument för dateringen av *Nachblütegruppen*.

Några fler egentliga dateringsargument har jag inte kunnat finna hos Heusler. På det hela taget tycks Heusler uppfatta dateringen av de olika grupperna eddadikter som så självklar att det inte finns skäl att ägna mycket utrymme åt frågan. Oftast nöjer hans sig med formuleringar av detta slag: "Die Gattung [:eddaelegin] ist *ohne Zweifel* etwas Jüngerer" (Heusler 1906: 252; min kursivering).

Med tanke på att Heuslers kategoriseringar och dateringar till stora delar var nya kan frånvaron av utförlig argumentation synas förvånande. Men om vi skall förstå grunden för den säkerhet han tycks hysa skall vi inte gå till explicita dateringsargument, utan till hans presentation av det verkligt nya i hans helhetsbild av den forngermanska diktningen: hans typologiskt grundade schema över den germanska diktningens utveckling. Där har eddadiktningen en viktig plats.

Fundamentet för Heuslers typologi är hans rekonstruktion av den (icke belagda) ursprungliga samgermanska hjältedikten, enligt Heusler tillkommen som genre under tidig folkvandringstid.⁴ Denna urform beskrivs av Heusler på följande vis:

[---] das Heldenlied ist ein größeres Werk, etwa zwischen 80 und einigen 200 Langzeilen; vorbedacht und auswendig gelernt, für Einzelvortrag bestimmt. Es gehört zu den objektiven Gattungen, ohne ausgesprochene Beziehung auf die Gegenwart. Sein Inhalt ist eine

⁴ Det finns en rad problem med denna rekonstruktion som jag här inte kommer att gå närmare in på: vad skall vi räkna som urformens *uppkomst*? Har det alls funnits en specifik urform? Sådana problem kan knappast helt lösas, men versmått, centrala motiv och hjältesaga gör dock att man med Heusler trots allt bör kunna räkna med något slags gemensamt ursprung för eddadikterna, *Hildebrandslied*, *Deor*, *Widsid*, *Beowulf* m.fl., och det är detta ursprung jag nedan kommer att diskutera (om än jag ser det som mer svårgripbart och antagligen mindre homogent än vad Heusler tycks ha gjort). Inte heller Heuslers datering av urformens uppkomst till ca 400 (1941: 155) är självklar. Hjältesagans historiska bakgrund ger dock en del indikationer, varför Heuslers uppfattning kan ha visst fog för sig. Vi bör likväl inte bortse från möjligheten att den stavrimmade germanska hjältedikten är flera århundraden yngre.

heroische Fabel aus zeitlosem Einst; eine einkreisige Geschichte von straffem Umriß, sparsam mit Auftritten und Menschen. Die Darstellung ist episch-dramatisch zu nennen: Erzählung aus Dichters Munde wechselt mit handelnden Reden der Gestalten (Ansprachen, Zwiesprachen, auch kurzen Monologen). Summarischer Bericht tritt zurück hinter geschauten Szenen, die sich ruckweise folgen ('springender Stil'). Zustandsmalerei, beschauliche Rede, lyrischer Erguß halten sich in engsten Grenzen. (Heusler 1941: 153).

Heusler kallar denna form för *doppelseitiges Ereignislied* (Heusler 1941: 154). Denna ursprungliga form skall senare ha förändrats och givit upphov till nya former, i Norden handlar det om den rent dialogiska *einseitiges Ereignislied*, d.v.s. mellanformen (Heusler 1941: 178), och till sist *Nachblüte*-diktningen med starka inslag av dialog och återblickande monolog, mindre av handling och mer av situationsskildring (Heusler 1941: 181 ff.).⁵

Detta typologiska utvecklingsschema har mycket tydliga konsekvenser för dateringen av eddadikterna: Heusler rekonstruerar en urform för den germanska hjältediktningen och vi får därmed en relativ kronologi utifrån graden av likhet med urformen. I Eddans fall är utgångspunkten för denna utvecklingskedja de fem dikter som Heusler hävdar ligga nära den germanska urformen, d.v.s. *Atlaqviða*, *Brot*, *Völundarqviða*, *Hamðismál* och *Hlöðsqviða*. Hans genrebeskrivning stämmer inte reservationslöst in på de fem eddadikter som han ser anser vara gamla (*Brot* är snarast situationsinriktad, *Hamðismál* och *Völundarqviða* får rimligen anses innehålla "beschauliche Rede"), och stämmer därtill, med samma slags reservationer, in på några av dem han håller för unga (*Guðrúnarqviða II*, *Oddrúnargrátr*). I huvudsak motsvarar dock hans "fem gamla" beskrivningen av den rekonstruerade urformen bättre än övriga eddadikter.

Men att en teori har konsekvenser för dateringen innebär inte automatiskt att teorin själv kan användas som ett hållbart dateringskrite-

⁵ Det bör betonas att Heusler samtidigt klargör att han inte anser att kategoriernas relativa ålder måste motsvara de enskilda dikternas ålder; "Gattungs- und Zeitstufe könnten sich überschneiden" (1941: 183; jfr också hans anmärkningsvärt modernt klingande kritik av rigida dateringar utifrån ytliga iakttagelser, en metod som Heusler med rätta kritiserar för att inte ta hänsyn till den muntliga diktens föränderlighet; 1941: 23). Denna nyanserade syn finns däremot knappast hos hans efterföljare, vilka har skjutit dateringen av den "unga" gruppen så långt fram att en stor tidsklyfta öppnar sig mellan kategorierna, varvid det slags kategoriöverlappningar Heusler talade om är omöjliga. Redan Heusler själv räknade dock med en "tiefe Kluft [---] zwischen dieser elegischen oder beschaulichen Gruppe und den eigentlichen Sagenliedern, die um ein halbes Jahrtausend höher hinaufgehn" (Heusler 1941: 188), en beskrivning som i viss mån upphäver hans nyanseringar i fråga om relationen mellan kategoriernas relativa ålder och enskilda dikters tillkomsttid.

rium.⁶ Ty hur kommer Heusler egentligen fram till kopplingen mellan typologi och kronologi? Hur belägger han att de typiska dragen är gamla respektive unga? På vilken grund fastställer han sin urtyp? Dessa frågor måste besvaras om vi skall kunna bedöma hållbarheten i hans dateringsuppfattning.

Hur Heusler kommer fram till sin rekonstruktion av den germanska hjältediktningens urtyp är mycket oklart i hans skrifter. Han hänvisar kort till "Vergleichung mit den südgermanischen Resten" (Heusler 1941: 153), närmare bestämt *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet (Heusler 1941: 154). Men *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet är endast brottstycken, och vi kan varken veta hur långa de ursprungligen varit eller vilken helhetsform de haft. Därtill är det högst tvivelaktigt att kalla *Hildebrandslied* för en händelsedikt: den bevarade delen består huvudsakligen av dialog, den skildrar endast en situation och här finns ingen *springender Stil*. Något ytterligare komparativt stöd för den påstådda germanska urformen tycks inte finnas. Men det finns också en stor mängd västgermansk diktning som Heusler inte aktualiserar i detta sammanhang. Två fragment ur ytterligare en fornengelsk hjältedikt, *Waldere*, består även de av situationsskildring och nästan helt av dialog. Ser man till vad som finns av fullständiga fornvästgermanska dikter som behandlar den gamla hjältesagan finner man verk totalt olika Heuslers rekonstruerade urform. På fornengelska finns en katalogdikt i monologform över den germanska hjältesagens persongalleri, *Widsið*, en likaledes monologisk elegi med sorgesamma exempel ur hjältesagan, *Deor*, samt ett hjälteepos, *Beowulf*, som förvisso är en dubbelsidig händelsedikt, men bortåt 30 gånger längre än Heuslers rekonstruerade urform. Om man vid dateringen av eddadikterna använder förutsättningslös komparation med de västgermanska hjältedikterna stämmer Heuslers datering av "de fem gamla" synnerligen illa. I denna västgermanska hjältediktning finns gott om dialog, monolog, "beschauliche Rede", "lyrischer Erguß" m.m. Mycket påminner om det vi möter i Eddans *Nachblüte*-dikter; mycket lite påminner om det vi möter i "de fem gamla". Mångfalden i fråga om form, tematik och gestaltning är påtaglig. Den fornvästgermanska diktningen uppvisar för övrigt överlag en oerhörd heterogenitet. Förutom de nämnda hjältedikterna finns elegier, berättande helgondikter, lärdomsdiktning, versifierade gåtor, bibelparfraser m.m. — allsammans nedtecknat före 1000-årsskiftet och alltså ur Eddans synvinkel

⁶ Även Fidjestøl 1999: 133 konstaterar: "Even if this categorisation is in the first instance strictly speaking of no immediate relevance to the question of dating, it inevitably has consequences for it".

gammalt/vikingatida. Men ingenting av detta tillmäter Heusler någon betydelse när han fastställer sin Edda-kronologi.

Det finns sammanfattningsvis ingenting i den komparativa analysen som tyder på att "de fem gamla" eddadikterna skulle vara exempel på den äldsta formen, och ingenting i den västgermanska diktningen kan ses som något stöd för rekonstruktionen av den germanska urtypen. Det är i Eddan den förmenta urtypen dyker upp för första gången, främst i just de fem dikter som skulle dateras. I själva verket har Heusler uppenbarligen rekonstruerat den påstådda urformen utifrån just dessa fem eddadikter⁷ — och alltså på förhand utgått ifrån att de representerar den äldsta formen — varför deras likheter med samma urform saknar allt bevisvärde. Heuslers typologiskt grundade datering bygger på relationen till en rekonstruerad genre, och denna rekonstruktion förutsätter den datering som sedan bevisas.

På en punkt är Heusler så pass konkret vad gäller kopplingen mellan typologi och kronologi att det synes möjligt att pröva hans teori. I hans utvecklingsschema är tanken att andelen dialog och monolog i dikterna ökar över tid ett påfallande inslag. Han påstår aldrig uttryckligen att detta är ett regelrätt dateringskriterium, men att han ser ett tydligt samband mellan andelen direkt tal och dikters ålder är helt klart (t.ex. Heusler 1941: 178, 181, 183 f.). Redan i ett arbete från 1902 med titeln "Der dialog in der altgermanischen erzählenden dichtung" inskräpper han detta samband (Heusler 1902: 192) och presenterar dessutom statistik över frekvensen direkt tal. Ställd inför denna statistik kan man först konstatera att det inom eddadiktningen inte finns något entydigt samband mellan andelen direkt tal och heuslersk kategoriindelning.⁸ Men det avgörande är frågan om det finns något stöd för att koppla dessa statistiska frekvenser till bestämda tillkomstperioder, dvs. om Heusler kan belägga att frekvensen direkt tal går att använda som dateringskriterium. Här blir Heuslers statistik för motsvarande frekvenser i den

⁷ I Heusler 1921: 170 anges uttryckligen eddadiktningen som huvudkälla till kunskap om hur den ursprungliga forngermanska hjältedikten såg ut.

⁸ Visserligen är det en av hans "gamla" dikter, *Atlaqvida*, som har den lägsta frekvensen "redeverse" (46%) och en av hans "unga", *Oddrúnargrátr*, som har den högsta (80%). Men i många andra fall finns inte något sådant samband; så har t.ex. den förment gamla *Brot* högre frekvens direkt tal än den förment unga "elegin" *Guðrúnarqvida 1* (64 respektive 60%), och den förment gamla *Hamðismál* har högre frekvens än den förment unga *Atlamál* (56,8 respektive 56%) (statistiken från Heusler 1902: 190–191). I huvudsak finns dock ett samband mellan frekvensen direkt tal och kategoritillhörighet. Heusler för senare in ännu en distinktion, den förmenta åtskillnaden "zwischen handelnder und beschaulicher rede" (Heusler 1902: 218), men inte heller därvid ens försöker han belägga någon datering av de olika typer han menar sig fastställa.

västgermanska hjältediktningen av fundamental betydelse; då detta är den enda fornergermanska hjältediktning som existerar utanför Eddan är det rimligen vår enda möjliga jämförelsepunkt. Den västgermanska hjältediktningen uppvisar emellertid en synnerligen oenhetlig tendens. Två dikter, *Beowulf* och Finnsburh-fragmentet, uppvisar relativt låg frekvens direkt tal (41 respektive 30 %), men de två andra, *Hildebrandslied* och *Waldere*-fragmenten, däremot har mycket hög frekvens (69 respektive 94 %). (Heusler 1902:195). Slutsatsen blir att jämförelsen med den västgermanska hjältediktningen inte ger något stöd för att se denna statistik som ett kriterium för relativ datering. Det finns inget som helst påvisbart samband mellan frekvensen direkt tal och eddadiktarnas tillkomsttid.

Inte heller själva grundidén att det måste finnas ett samband mellan typologiskt urskiljbara grupper och kronologiskt skilda skikt är på något vis självklar. Detta framgår tydligt om vi ser på den norröna diktning om vars tillkomsttid vi verkligen har kunskap: skaldediktningen. Låt oss exempelvis betrakta skaldediktningen under den förkristna vikingatiden. Under en och samma period förekommer inom furstediktningen en mängd skilda former, t.ex. genealogiska översikter (*Háleygiatal*), berättande heroisk-mytologiska dikter (*Hákonarmál*), rent dialogiska dikter i gudamiljö (*Eirismál*), bilddikter (t.ex. *Ragnarsdrápa*), som hyllar fursten genom att referera de guda- eller hjältemyter som avbildas på något föremål han äger, berättande stridsskildringar i monologform med dialogisk ram (*Haraldskvæði*) och naturligtvis drapor och flokkar — varje grupp med sina formella egenheter — där diktaren i första person hyllar fursten genom att räkna upp hans bragder. Även i övrigt uppvisar skaldediktningen under samma tid en stor mängd strukturellt, metriskt, stilistiskt och tematiskt skilda typer. Ca 960 diktar Eyvindr skáldaspillir den heroiskt stridsskildrande *Hákonarmál* och Egill Skallagrímsson den personligt känslubeskrivande och återblickande *Sonatorrek* — båda för övrigt på varianter av det eddiska versmättet fornyrdöislag. Om vi betänker att norröna diktare vid en och samma tidpunkt bevisligen kunde skapa två typologiskt så olika skaldedikter är det knappast orimligt att tänka sig att norröna diktare vid en och samma tidpunkt också skulle kunna skapa typologiskt så olika eddadikter som dikterna i Heuslers skilda kategorier. Heuslers antagande att typologisk olikhet automatiskt implicerar olika tillkomsttid saknaruppenbarligen grund.

Någon direkt argumentation för dateringen av de typiska dragen för respektive kategori står alltså inte att finna hos Heusler. Ja, själva den

koppling mellan typologi och kronologi som är så viktig för honom och som styr eddaforskningen än idag är som vi sett mycket svagt grundad. Men även bortsett från dateringsargumentationen är Heuslers typologi i grunden problematisk. Ty inte heller urvalet av de drag som bygger upp hans typologiska system motiveras någonsin. Heuslers typologi fokuserar på ett fåtal drag — framför allt relationen mellan direkt tal och berättande, "Ereignislied" kontra "Situationslied", kort "Lied"-form kontra episk bredd. Ingenstans motiverar Heusler varför just dessa drag skulle vara de avgörande vid utskiljandet av olika kategorier med olika ursprung. Alternativa typologiska infallsvinklar har dock funnits. Forskare från Wilhelm Grimm till Finnur Jónsson menade sig också kunna urskilja olika kategorier och tidsskikt inom Eddans hjältediktning, men deras kategorier omfattade helt andra dikter än Heuslers, deras dateringar blev helt annorlunda och de kategorimässigt avgränsande drag de såg var helt andra.⁹ Flera forskare var både utförliga och konkreta i fastställandet av kategorigrundande drag och typologisk-kronologiska system. Några exempel:

Rudolf Koegel och Wilhelm Bruckner urskiljer två typologiska huvudkategorier inom den forngermanska diktningen: den strofiska "Ballade", vilken hävdas vara den äldsta formen och omfattar främst eddadiktningen, och den ostrofiska "Rhapsodie", till vilken den västgermanska poesin hör. De två kategorierna tillskrivs även olikartad stil och narrativ teknik. Detta sätt att skapa en typologisk-kronologisk kategorisering för hela den forngermanska diktningen liknar principiellt Heuslers, men Koegel/Bruckners indelning är alltså en helt annan. I deras helhetsbild är eddadiktningen ett typologiskt tämligen enhetligt fenomen, skilt som grupp från den västgermanska diktningen, som också den är typologiskt tämligen enhetlig. Någon likhet mellan de (enligt Heusler) "gamla" eddadikterna å ena sidan och *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet å den andra — för Heusler en hörnsten i det typologisk-kronologiska systemet — ser de inte. I stället ser de typologisk närhet mellan dessa västgermanska dikter och verk som *Beowulf* och *Heliand* — av Heusler uppfattade som en typologiskt grundskild kategori (Koegel/Bruckner 1901-09: 49-54, 81).

Eugen Mogk presenterar en hypotes om utveckling av eddadiktningen baserad på berättarteknik och vissa stildrag. Tanken är att eddadikterna ursprungligen berättas enkelt med ett ickeförkonstlat språk, men att de med tiden förkonstlas och påverkas av skaldediktningen. Mogk presente-

⁹ Se exempel i Sävborg 1997: 9-11.

rar, liksom Heusler, en utveckling i tre steg: 1) en grupp gamla eddadikter från slutet av 800-talet och början av 900-talet (bl.a. *Völundarqviða*; väl också *Brot* och *Guðrúnarqviða II*; Mogk 1904: 642–43), i vilken "die That-sachen schlicht, aber lebendig in ungekünstelter Sprache vorgeführt" (Mogk 1904: 577–78); 2) en grupp av mellangamla dikter med inslag av poetisk upprepning, omkväde och enkla kenningar; 3) en grupp unga dikter (framför allt *Atlaqviða*, *Atlamá*, *Guðrúnarhvöt* och *Hamðismál*) från tiden efter år 1000, där de skaldiska dragen ökar ytterligare i mängd (Mogk 1904: 577–78). Denna kategoriindelning skiljer sig markant från Heuslers.

Även för Edvin Jessen är mängden kenningar och "omständlige lignelser" viktiga för kronologi och kategoriindelning, och även han uppfattar dessa drag som unga. Men primärt grundas hans kategoriindelning på hur dikterna berättas. Han delar upp eddadikterna i "de gamle simple kvad [---] hvor indholdet gives ligefrem" å ena sidan, och dikter där innehållet "forudsættes fuldkommen bekendt" å den andra (Jessen 1867–69: 236). Då både kenningbruk och förutsatt stoffkänedom är något som förekommer i båda Heuslers huvudkategorier innebär Jessens synsätt en helt annan kategoriindelning, och även hans dateringar är mycket olika Heuslers (han för t.ex. *Atlaqviða*, *Atlamá* och *Hamðismál* till en och samma, mycket unga, grupp; Jessen 1867–69: 257 och — utförligare — Jessen 1871: 40, 50, 60).

Guðbrandur Vigfússon och F. York Powell presenterar i *Corpus Poeticum Boreale* också en "Classification of Eddic Lays" (Vigfusson/York Powell 1883: lxiv). Det är ofta svårt att få grepp om vilka drag de anser vara typiska för de olika kategorierna, men även här är det uppenbart att de urskiljer andra sammanhang och förenande drag än Heusler. I grupper som "Early Western Epics" respektive "The Latest Epics" sammanför de dikter som Heusler för till vitt skilda kategorier (i den förra gruppen möter exempelvis *Völundarqviða* sida vid sida med *Eddica-Minora*-dikten *Hjalmars dödssång*, i den senare samsas bl.a. *Brot af Sigurðarqviða* och *Hlöðsqviða* med *Sigurðarqviða in scamma* och *Guðrúnarqviða I*). (Vigfusson/York Powell 1883: 128–192 resp. 293–352.) Även inom dessa övergripande grupper är Vigfusson/York Powells kategoritänkande klart skilt från Heuslers. Inom gruppen "Early Western Epics" urskiljer de exempelvis en separat grupp dikter tillskrivna "The Ballad Poet" (Vigfusson/York Powell 1883: 168–92, lxx–lxxvi) och inom "The Latest Epics" en undergrupp tillskriven "The Tapestry Poet" (Vigfusson/York Powell 1883: lxx).

Dessa forskare gjorde således kategoriindelningar och ställde upp

typologisk-kronologiska utvecklingsscheman — alldeles som Heusler. Men de fokuserade på andra drag än denne, och de såg andra samband, vilket ledde dem till helt andra dateringar och system.

Att dessa tidigare forskare såg andra drag som kategorigrundande bevisar självfallet inte att Heusler hade fel. Men det visar att de drag han favoriserade när han skapade sitt system inte är så självklara som många forskare i vår tid tycks mena. Om vi söker frigöra oss från den makt som Heuslers auktoritet utövar framstår flertalet av Heuslers kategorigrundande drag som tämligen godtyckligt valda. Varför skulle den relativa frekvensen direkt tal vara ett självklart utslagsgivande fenomen vid en kategoriindelning? Heusler belägger i alla fall inte varför det skulle vara det. Inte heller förekomsten av figurernas hänvisningar till sitt förflutna (av Heusler sammanfattade som "återblickar") torde kunna anses som ett självklart fundament för en uppdelning i förment grundskilda litterära kategorier; ser man till dessa hänvisningars omfattning, gestaltning, innehåll och kontextuella funktion framträder så stora skillnader sinsemellan att andra grupperingar synes naturligare.¹⁰ Om vi stannar kvar vid form och struktur finns andra drag, betydligt mer centrala och för eddadiktningen mer särpräglade, som Heusler inte alls uppmärksammar. Hit hör t.ex. den narrativa tekniken i samband med något för hjältediktning så fundamentalt som skildring av mord och strider. Här finns i Eddan en huvudtendens som har motsvarighet i fornvästgermansk diktning, men som kraftigt avviker från den i högmedeltida litteratur gängse; den senare, högmedeltida, tendensen möter dock även den i en mindre grupp eddadikter.¹¹ I detta fall synes en typologisk-kronologisk gruppindelning ha starkare stöd än i de heuslerska fallen, men för Heusler och heuslerianerna har detta fenomen ingen sådan relevans. Tematiska drag är inte lika viktiga för Heusler som de formella, men i några fall förefaller han se även vissa teman som gruppdemarkerande. För "eddaelegierna" ser Heusler av allt att döma sorg/klagan som ett gruppkriterium (Heusler 1941: 184, 186, 187). Detta val av demarkationskriterium för hans kategoriindelning är problematiskt redan eftersom

¹⁰ Se min utförligare behandling av detta i Sävborg 1997: 347–352.

¹¹ Den vanliga tendensen i Eddan — i såväl "elegier" som "gamla" — är att dikterna koncentrerar sig på händelser före eller efter de för intrigen centrala våldsdåden, medan dessa helt hoppas över i själva berättelsen, förutsätts genom hänvisningar till det förflutna eller återges mycket kort. Detsamma gäller strider — egentliga stridsscener saknas i flertalet eddadikter. Samma tendens möter i Finnsburh-episoden i fornengelska *Beowulf*, men i högmedeltida litteratur härskar — liksom i en eddadikt, *Atlamål* — den motsatta tendensen: våld och strider skildras utförligt. Se min utförligare behandling i Sävborg 1997: 358–65. Voorwinden 1990: 434 har också uppmärksammat fenomenet, liksom Fry 1974: 27.

det svårligen leder fram till de av Heusler utpekade kategorierna,¹² men det mest problematiska är att temat synes godtyckligt valt som grupp-kriterium överhuvud. Om vi väljer att i stället utgå från teman som exempelvis kärlek/erotiska konflikter, guldbegär, kamp mot övernaturliga väsen, heroiskt döds-/smärtoförakt eller dylikt får vi helt andra grupper av dikter. Varför det av Heusler valda temat bäst skulle motsvara ett medeltida genretänkande utreder varken han själv eller hans efterföljare.

*

Vi såg tidigare att det fanns en stor mängd fornvästgermansk diktning som Heusler inte alls använde när han fastställde den germanska hjälte-diktens urform och som därmed inte fick spela någon roll för hans bild av eddadiktningen och dess kronologi. Frågan är varför Heusler avstår från att ta hänsyn till så mycken bevisligen gammal västgermansk hjälte-diktning och låter enbart en liten grupp eddadikter och två västgermanska fragment spela någon roll i den uppkomsttes han lägger fram.

Svaret på denna fråga torde huvudsakligen ligga i Heuslers definition av begreppet *forngermansk* och den grundsyn som ligger bakom denna definition. I *Die altgermanische Dichtung* skriver han: "Altgermanisch ist uns ein Kulturbegriff ohne Jahresgrenzen: das von Kirche und antiker Bildung nicht greifbar bestimmte Germanentum, dessen dichterische Spuren bis tief ins Mittelalter herabreichen" (Heusler 1941: 8). I samma verk heter det också: "Als altgermanisch im vollen Sinne wird man gelten lassen die Werke, die von Weltlichen stammen, außerkirchlichen Inhalt haben, keine römische Kunst nachahmen, nicht aus Büchern schöpfen und für buchfreie Weitergabe bestimmt sind." (6).

Denna definition påverkar tydligt hans behandling av den fornengelska diktningen. I sin behandling av de fornengelska elegierna nämner han "ihre verfeinerten Schwingungen, ihre zarte Leidensfähigkeit, ihr Naturempfinden" och kommenterar detta: "Altgermanisch ist dies nicht. [---] In den engeren, den reingermanischen Kreis der Dichtung wird man diese Werke nicht stellen. Vieles, vielleicht das beste, verdanken sie äußerer Anregung." (Heusler 1941: 150). Det anmärkningsvärda här är inte tron på ett yttre inflytande på dessa dikters egenart, utan uppfattningen att ett sådant inflytande automatiskt innebär att

¹² Många av de dikter som inte ingår i gruppen "elegier" skulle, om man ser sorgtema-tiken som avgörande för gruppstillhörighet, ha större hemort där än några av de dikter som faktiskt ingår där. Se min utförligare behandling i Sävborg 1997: 116–120.

dikterna och deras drag inte kan vara *altgermanisch*, liksom tanken att det alls finns eller har funnits något "*rein-germanisch*" — en poetisk egenart fullständigt opåverkad av yttre inflytande. Jag noterade i samband med Heuslers rekonstruktion av den gamla germanska hjältedikten det förvånande i att han bortsåg från *Beowulf*, den tidigast nedskrivna fullständiga germanska hjältedikt som finns bevarad. Men utifrån hans *altgermanisch*-uppfattning är detta logiskt. *Beowulf* är diktad i en kristen kultur, och i artikeln "Dichtung" i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* avstår Heusler från att behandla dikten, som visserligen sägs vara förkyrklig vad gäller innehåll och meter, men som "in seinem Aufbau und seiner buchmäßigen Art jedoch die christliche Gesittung voraussetzt. Es bleibt hier ausgeschlossen." (Heusler 1911–13: 440). I *Die altgermanische Dichtung* beskrivs *Beowulf* som "Ein geistlich-höfisches Heldenepos", sannolikt författad av "ein Kleriker" (Heusler 1941: 194). Om dikten hävdas vidare: "Manches Unrechenhafte, Verfeinerte auch im Beowulf kann Vergil geweckt haben." (Heusler 1941: 196). Och ett sådant verk kan Heusler definitionsmässigt inte betrakta som *altgermanisch*.

Hela Heuslers rekonstruktion av den forngermanska hjältediktens urform bygger på detta *altgermanisch*-koncept. Rekonstruktionen styrs av tanken att vikingatida eddadikter måste vara mer lika urformen än samtida eller äldre anglosachsiska hjältedikter. Det är en tanke som bygger på övertygelsen att en hednisk germankultur utanför den klassisk-europeiska civilisationen måste vittna bättre om urformen än en kristen, klassiskt bildad germankultur — rekonstruktionen av urformen utgår därmed från förutsättningen att denna urform var ett germanskt särfenomen, helt opåverkat av kristen och antik tradition.

Problemet är att praktiskt taget all fornengelsk, fornhögtysk, forn-sachsisk och fornordisk diktning, d.v.s. all den diktning vi vanligen betecknar som forngermansk, har nedtecknats av kristna, säkerligen klassiskt bildade personer,¹³ och merparten av denna diktning har också skapats av kristna diktare i en klassiskt bildad miljö — detta gäller även sådana dikter som Heusler faktiskt tillmäter viss betydelse vid rekonstruktionen av den forngermanska hjältediktningens urtyp, t.ex. *Hildebrandlied*. Men den bevarade fornvästgermanska hjältediktningen är alltså inte forngermansk enligt Heuslers synsätt. Och det gäller inte bara den. Heusler skriver uttryckligen: "Damit ist gesagt, daß uns eine 'altgermanische Literatur' als geschlossene Masse nirgend erhalten ist. Nur

¹³ De enda undantagen utgörs av ett litet antal skandinaviska runverser.

Splitter, Ausläufer, Absenker werden uns sichtbar in den christlichen Literaturen der mittelalterlichen Germanen." (Heusler 1941: 2). Den till oss bevarade tidigmedeltida germanska diktningen är enbart spår, skärivor, utlöpare och avläggare av den genuina forngermanska poesin: "forngermanskt" är något som finns enbart *bakom* den befintliga diktningen. Det blir nu tydligt varför eddadiktningen inte relateras till dikter som *Beowulf*, *Waldere* och *Deor*, utan till en ickebelagd, rekonstruerad genre: de befintliga dikterna är inte genuina, rent forngermanska — det enda genuina blir därför rekonstruerade diktverk.

Det faktum att rekonstruktioner tillmäts större vikt än befintliga dikter är naturligtvis en problematisk konsekvens av Heuslers *altgermanisch*-koncept. Ändå synes mig det största problemet vara *renhets*-tanken, att konceptet förutsätter att det överhuvudtaget har funnits en kulturellt isolerad hednisk germansk särkultur, opåverkad av de kontakter med den kristna, romerskt rotade civilisationen vilka är så väl belagda både före och under folkvandringstiden. Det är i och för sig något oklart om Heusler anser att (genuint) forngermansk diktning är något som måste vara skapat av hedningar, före trosskiftet, eller om även diktning från kristen tid kan vara genuint forngermansk om den har den förkristna grundkaraktären oförfalskat i behåll.¹⁴ Det är överhuvudtaget oklart om Heusler vid de citerade *altgermanisch*-definitionerna enbart anser sig ge en praktisk definition av ett begrepp han använder eller om han därutöver anser sig ställa upp en tes om den forngermanska kulturens renhet. Men under alla omständigheter är det tydligt att hans definition förutsätter en sådan tes, att Heusler utgår från att den ursprungliga forngermanska diktning från vilken de befintliga stavrimmade germanska dikterna antas stamma faktiskt var "ren", d.v.s. helt opåverkad av kristen och klassisk tradition.

Vilket stöd presenterar då Heusler för denna tanke? Även här måste vi konstatera att Heusler inte *argumenterar* särskilt utförligt. Men i hans korta beskrivning av den forngermanska hjältediktens uppkomst möter vi åtminstone en antydning till argument för den för honom så viktiga "renhets"-tesen: "Ein fremdes Vorbild, wie für die Runen und das Kunsthandwerk, treiben wir nicht auf. Die höhere Dichtkunst der beiden Römerreiche um 400 bot keine Muster, und das niedere, die

¹⁴ I ett anförande från 1908 definierar han "Das germanische Altertum" som "jene [---] Gesittung der Germanen, die vorausliegt der Bekehrung" (min kursivering), men talar strax härpå om "Dieses Altertum, im Kerne heidnisch, wenn auch dem Namen nach getauft" (Heusler 1969: 14). Hos hans efterföljare möter oftast den första definitionen; Gustav Neckel skriver t.ex.: "Unter altgermanischer Kultur verstehen wir die Kultur der Germanen vor ihrer Bekehrung zum Christentum." (1934: 7)

der Mimen, wohl ebenso wenig [---].” (Heusler 1941: 155).¹⁵ Tydliggen menar Heusler att den äldsta forngermanska hjältedikten så helt saknar likheter med annan samtida diktning (kristen, antik) att ett inflytande därifrån är osannolikt — följaktligen måste den ha varit ”ren”, ett germanskt särfenomen. Men om detta är Heuslers argument för *altgermanisch*-konceptets renhets-tanke är det ett cirkelbevis. Ty argumentet är giltigt enbart om man accepterar hans rekonstruktion av den forngermanska hjältediktens urtyp som en ’ren’ genre utan likheter med kristen eller romersk tradition. Men denna rekonstruktion bygger som nämnts på hans *altgermanisch*-koncept — det var just detta koncept som låg bakom urvalet dikter som rekonstruktionen byggde på. Följaktligen förutsätter hans argument för konceptet att man redan har accepterat det. Om vi däremot bortser från denna rekonstruktion och i stället går till de *befintliga* germanska hjältedikterna, t.ex. *Beowulf* och de påstått unga eddadikterna, finner man som vi sett många drag som Heusler anser påminna om kristen och romersk litterär tradition. Om vi till skillnad från Heusler tänker oss att dessa eller några av dessa drag är gamla och hör till den ursprungliga, samgermanska traditionen faller således Heuslers bevis, hans påstående om att denna ursprungliga germanska hjältedikt skulle sakna likheter med kristen/romersk tradition.

Redan i det ovan återgivna citatet ser vi ett problem hos renhetstesens: som Heusler själv påpekar fanns bevisligen en tydlig påverkan från den kristna/senantika medelhavskulturen på den germanska kulturen redan under tidig folkvandringstid. Runskriften och konsthantverket nämner Heusler, och senare tids forskning har ytterligare inskräpvt den romerska/byzantinska bakgrunden till den germanska bildkonsten.¹⁶ Även ett så speciellt germanskt fenomen som djurornamentiken har uppkommit under direkt påverkan från romersk konst.¹⁷ Men detta inflytande är inte

¹⁵ Jfr även: ”weder den germanischen Versstil noch eine der schriftlosen Dichtgattung-en hat man auf römische Muster zurückführen können” (20). Liknande i Heusler 1911–13: ”Ein fremdes Vorbild, wie für die Runen und die Fibeln, können wir für das Heldenlied nicht nennen. Byzanz und Rom hatten nichts Ähnliches. Von der armenischen Helden-dichtung ist zu wenig bewahrt, als daß ihre Einwirkung auf die gotische abzuschätzen wäre.” (s. 456)

¹⁶ Denna bakgrund betonas redan hos Jenny 1940: 13 och inskräpvs ytterligare hos t.ex. Seyer 1983, som daterar det provinsialromerska inflytandet på germansk konst till tiden fr.o.m. 200-talet (175) och av Bierbrauer 1991: 1699, som betonar inflytandet från den byzantinska konsten på den langobardiska fr o m slutet av 500-talet. Ända uppe i Skandinavien visar inhemska fynd redan under 300-talet tydligt inflytande från romersk konst (Andersson och Herschend 1997: 69).

¹⁷ Se t.ex. Bierbrauer 1997: 780–81 och Ament 1989: 1342.

det enda. Ett litterärt inflytande på den germanska kulturen från den senantika (och med tiden kristna) Medelhavskulturen gör sig gällande inte bara i runskriften, utan också i Wulfilas gotiska bibelöversättning från 300-talets mitt samt i Jordanes' goterkrönika, där ett germanskt mytiskt-historiskt stoff återges i en romersk litterär form. Många germanfolk blev tidigt kristna, västgoterna på 300-talet (Thompson 1966: 91, 93), burgunderna kort därefter (Richard 1983: 1093 f.). Goter och vandaler grundade under 400-talet kristna riken vid Medelhavet och påverkades vad gäller seder och kultur starkt av kristen/senantik civilisation. Ledande germaner studerade antik litteratur och filosofi och hyllades för sina djupa kunskaper i detta.¹⁸ Latinpoeter stod med sina dikter för underhållningen vid de västgotiska, vandaliska och frankiska hoven under 400- och 500-talen.¹⁹ Det är värt att notera att merparten av den germanska hjältesaga vi känner från bl.a. eddadiktningen bygger på historiska händelser och gestalter hos kristna folk (burgunder, goter, franker). Berättelser och dikter om dessa kristna hjältar har sedan vandrat till det hedniska Norden, där åtminstone en central del av det forngermanska arvet följaktligen har kristet ursprung. Det synes mig sammanfattningsvis vida mer sannolikt att den germanska diktningen redan under tidig folkvandringstid ("från början") har rönt påverkan från kristen/antik tradition än att den inte har gjort det.

Om man accepterar denna slutsats får detta tydliga konsekvenser för synen på eddadiktningen, dess kronologi och kontext. Grunden för hela Heuslers *altgermanisch*-koncept rycks undan, och därmed faller argumentet för hans rekonstruerade urform. Den befintliga västgermanska diktningen kan fullt ut behandlas som en adekvat jämförelsepunkt vid diskussion om traditionen bakom drag i eddadiktningen, ty påstådda romerska och kristna drag i den förra kan mycket väl vara ursprungliga,

¹⁸ Några exempel: den västgotiske 400-talskungen Teoderik II hade enligt ett samtida vittne studerat såväl Vergilius som den romerska rätten (jfr Wolfram 1979: 252), vandalkungen Trasamund, som härskade 496–523, hyllades av samtiden för sin bildning samt för sina filosofiska och teologiska intressen (Diesner 1966: 89, 142), östgoternas kung Teodahad (500-talets början) var en kännare av platonisk filosofi, hans syster utmärkte sig genom sin lärdom (Ensslin 1947: 271) och hans medregent Amalawinta hyllas av samtiden för sina färdigheter i attisk och romersk vältalighet (Cassiodorus 1973: 423). Chilperik, fransk kung 561–84, icke blott läste och uppskattade latinpoeten Sedulius' dikter, utan inspirerades också att själv skriva poesi i hans efterföljd; härtill författade han hymner, mässor samt teologiska och språkteoretiska traktater (se Gregorius av Tours 1937–51: 252–54, 320, vilken dock ingalunda hyllar monarken för dessa insatser).

¹⁹ Se t.ex. Wolfram 1979: 259, 289 om latindiktningen vid det västgotiska kungahuset i Toulouse under 400-talet, Diesner 1966: 88, 142 om latindiktningen kring vandalkungen Trasamund i början av 500-talet samt Andersson och Herschend 1997: 131 om latindiktningen till det frankiska kungaparet Sigibert och Brunhild vid slutet av 500-talet.

och de kan under alla omständigheter ha påverkat redan den äldsta eddadiktningen. Heterogeniteten inom den fornengelska diktningen kan tänkas antyda en heterogenitet inom germansk diktning i allmänhet; även den eddiska heterogeniteten kan således vara ett gammalt drag och behöver inte alls belägga olika tidsskikt (d.v.s. grundstommen i Heuslers evolutionära synsätt). Drag i eddadikterna som avviker från Heuslers urtyp eller från hans *altgermanisch*-koncept kan mycket väl tillhöra ett gammalt, traditionellt arv från det samgermanska ursprunget.

Att förutsättningslöst göra jämförelser med hela den västgermanska och tidigmedeltida litteraturen tycks mig vara en bättre utgångspunkt än Heuslers axiom för den som vill söka eddadikternas ursprung. Nya möjligheter öppnas för den komparativa eddaforskningen om den frigör sig från de begränsningar som det heuslerska systemet och dess förutsättningar skapar. Med nya förutsättningar kan komma nya lösningar. Det finns därmed starka skäl att ta upp ålders- och ursprungsfrågorna från grunden igen.

Heuslers triumf

Dateringen av eddadikterna är utan tvekan en av de viktigaste och mest inflytelserika inslagen i Heuslers behandling av den forngermanska hjältediktningen. Ändå är grunden för dessa dateringar till stor del höljd i dunkel. Heusler redovisar aldrig sina metodiska utgångspunkter. Undersökningarna ovan har gång på gång visat att hans *argument* för centrala påståenden ofta är ytterst svårgripbara och att argumentation överhuvudtaget inte är något som upptar något betydande utrymme i hans arbeten. Vi kan ta hans teori om "eddaelegin", hans "isländische Nachblüte", som exempel. Denna teori är allmänt accepterad inom dagens forskning. Det råder, som jag inledningsvis konstaterade, konsensus kring huvuddragen: att det finns en sådan avgränsad grupp, att den är fundamentalt skild från "de gamla" hjältedikterna och att den inte är ett genuint forngermanskt fenomen. Ändå är det påfallande att Heusler egentligen inte försöker bevisa eller ens argumentera för dessa påståenden. Hans "elegi"-teori är en del av hans helhetsbild av fornordisk och forngermansk hjältediktning, och han torde mena att det viktigaste stödet för "elegi"-teorin ligger i att den har en tydlig plats i denna helhetsbild med dess typologi och utvecklingsschema. Men som vi sett försöker inte Heusler i nämnvärd utsträckning argumentera för själva helhetsbilden heller. I verk som *Die altgermanische Dichtung*,

Reallexikon der germanischen Altertumskunde och "Heimat und Alter der eddischen Gedichte" presenterar Heusler sin helhetsbild och de delar den omfattar, han argumenterar endast i mycket liten utsträckning för detta. Hans "Gesamtbild" erinrar mer om en vision än en vetenskaplig hypotes. De få argument han faktiskt ger är vaga och oprecisa. Det är värt att notera att senare forskare sällan har brytt sig om dem. Resonemanget om en koppling mellan "eddaelegins" uppkomst och Islands *fridaröld* och de inhemska biskoparnas betydelse har således inte spelat den ringaste roll i hans många anhängares dateringsargumentation. Hans typologiska utvecklingsschema är berömt, men egentlig argumentation saknas här också. Heusler lägger fram en helhetsbild, ett system, och detta system inkluderar ett typologiskt utvecklingsschema. Men han bevisar aldrig, eller försöker ens bevisa, varför detta schema skulle vara korrekt, varför just hans typologi skulle omfatta de avgörande dragen och varför det skulle finnas en koppling mellan just dessa drag och dikters tillkomsttid.

Det är tydligt att Heusler inte i första hand argumenterar för sin helhetsbild. Ändå är det ett faktum att det är denna helhetsbild som kom att accepteras av en nära nog enig forskning och att den idag är rådande lära. Hur skall man förklara denna seger?

För Heusler tycks det viktigaste stödet för helhetsbilden vara just att det är en helhetsbild, att den går ihop och då bildar ett komplett system där allting har sin plats och alla genrer, litterära fenomen och enskilda dikter kan förklaras utifrån en utvecklingssyn som omfattar både form och innehåll. Jag vill hävda att det är här vi har förklaringen också till de heuslerska teoriernas genomslagskraft. Det faktum att Heuslers uppfattning om t.ex. indelningen i och dateringen av grupperna "elegier" och "gamla eddadikter" har slagit igenom och idag är forskningens "standard view" (Harris 1984: 389) är inte en följd av starka argument. Det är i stället en följd av den överväldigande kraften hos själva helhetsbilden, det stora systemet.²⁰ Detta system kan förklara allt. Många forskare idag accepterar inte Heuslers (få) argument för systemet, men de accepterar själva systemet. Som exempel kan nämnas Ulrike Sprenger, som godtar Heuslers helhetsbild och förutsätter "eddaelegiernas" kronologiska plats däri, men vars modifiering av Heuslers datering samtidigt innebär att hon underkänner hans enda konkreta argument för dateringen av dessa

²⁰ Bjarne Fidjestøl har varit inne på samma tanke. Han noterar att "Heusler's arguments for dating are for the most part not very explicit" (Fidjestøl 1999: 137), och han beskriver i ett annat arbete Heuslers typologiska utvecklingsschema som "en elementær tankestruktur, som har stor overtydningskraft i sjølve forma" (Fidjestøl 1992: 61; jfr 1999: 141).

"elegier", den påstådda kopplingen till Islands *fridaröld*.²¹

Men detta visar också den stora faran med Heuslers auktoritet inom dagens forskning. Eftersom det är helhetsbilden i sig, inte argumenten för den, som har övertygat forskarna är det också nödvändigt för dem att behålla denna helhetsbild även om de avvisar enskildheter som ingår där. För de ledande eddaforskarna sedan 30-talet har kritik av Heusler endast varit möjlig inom det heuslerska systemet. Det gör Heuslers helhetsbild till ett slutet system. Detta blir ovanligt tydligt i fallet "eddaelegierna". Wolfgang Mohr och Ulrike Sprenger har andra idéer än Heusler om "eddaelegins" ursprung (och i Sprengers fall, som nämnts, om deras tillkomsttid). Men deras nya idéer är endast lätta modifieringar inom det heuslerska systemet: de accepterar hela tanken att det finns ett "elegiskt" liksom tanken att denna grupp är mycket yngre än övriga hjältedikter. För Joseph Harris "elegi"-teori gäller i viss mån något liknande.²² Ännu ett exempel: Klaus von See driver i ett par arbeten tesen att *Hamðismál* är en av Eddans yngsta dikter. Det innebär att han avvisar Heuslers påstående att dikten är en av Eddans äldsta, och hans två arbeten består alltså till stor del av polemik mot den heuslerska uppfattningen. Men samtidigt bygger alla hans argument för omdateringen på förutsättningen att Heuslers helhetsbild *som helhet* är korrekt. See argumenterar för sin tes genom att jämföra *Hamðismál* med andra eddadikter, inte med litteratur utanför Eddan och utanför Heuslers system. Han hävdar således att *Hamðismál* måste vara en ung dikt eftersom den har vissa ord gemensamma med de eddadikter Heusler ansåg vara unga (See 1981: 254); däremot ger inte See några "utomeddiska" argument för att orden skulle vara unga. Han hävdar också att dikten måste vara ung då den har en elegisk ton, återblickar och en moralisk-våldskritisk tendens (See 1981: 251, 254, 258), d.v.s. fenomen som inom det heuslerska systemet antas vara unga — See försöker inte själv belägga att de är det. Hans argument har giltighet endast om man godtar systemet, Heuslers helhetsbild. Samma slags

²¹ Sprenger skärper den tidsklyfta mellan grupperna som finns redan hos Heusler genom att flytta fram dateringen av "elegierna" till 1200-talet (t.ex. Sprenger 1983: 193). Därigenom hamnar de i den våldsamma sturlungatiden, en av de perioder som Heusler ansåg vara utesluten som tillkomsttid för "elegierna", vilka enligt honom förutsatte en fredlig tillkomsttid. En sådan fann han som vi minns i den *fridaröld* som infaller mellan vikingatid och sturlungatid — denna koppling mellan "elegierna" och Islands *fridaröld* var hans enda konkreta argument för dateringen av "elegierna" till högmedeltid.

²² Joseph Harris teorier om "eddaelegins" ursprung skiljer sig ännu mer från Heuslers och innebär egentligen att hela Heuslers "elegi"-syn sätts i gungning, men respekten för Heuslers auktoritet gör att Harris väljer att ändå acceptera Heuslers helhetsbild och pressa in sina egentligen epokgörande tankar i detta system (t.ex. Harris 1985: 101–02 och 1984: 390).

"inomheusersk" argumentation möter man normalt när forskare under de senaste decennierna i enskilda fall argumenterar för en annan uppfattning än Heusler. Ett typiskt exempel är Jan de Vries argumentation för att *Brot af Sigurðarqviða* är yngre än vad Heusler menade²³. Enskildheter hos Heusler ifrågasätts, men hans helhetsbild består.

En konsekvens av att det heuserska systemet s.a.s. måste godtas *som helhet* är att man därvid blir beroende av just de drag som detta system fokuserar på. Men dessa drag, dessa strukturer, teman och stämningar, är som vi sett inte de enda tänkbara för den som vill se sammanhang och grupper. Jag gav tidigare exempel på alternativa kategorigrundande drag. Vi såg hur eddaforskarna före Heusler också skapade kategorier och typologiska system, men då de baserades på andra drag än Heuslers uppvisade de helt andra samband. Det är intressant att notera att före Heusler nästan alla forskare såg *Atlaqviða* som en av Eddans yngsta dikter; nu efter Heusler tycks nästan alla se det som självklart att det är en av de äldsta. Flertalet äldre forskare talade också mycket om en markant likhet mellan *Atlaqviða* och *Atlamál*, och de två dikterna fördes regelmässigt till samma tid, tradition och rentav samma diktare;²⁴ nu efter Heusler nyttjas de som standardexemplen på den stora skillnaden mellan gammalt och ungt i eddadiktningen.²⁵ Före Heusler såg forskarna enbart en mängd förenande drag; nu ser de bara starkt åtskiljande.

Med Heuslers helhetsbild följer också hans *altgermanisch*-koncept. Det är förmodligen inte många forskare idag som aktivt omfattar tanken på en "ren" särgermansk kultur, men flertalet omfattar likväl en helhetsbild som har detta synsätt som förutsättning. Därmed styr *altgermanisch*-konceptet många forskare som inte egentligen tar ställning till vilket

²³ Vries argumenterar för *Brots* ungdom i första hand med hänvisning till dess inriktning på känslor och själsliga upplevelser, vilket han uppfattar som ett ungt drag (Vries 1964: 300, 303). Även inriktningen på en kvinnlig centralfigur, Brynhild, ser Vries, med hänvisning till de enligt hans (heuserska) uppfattning unga "eddaelegierna" som ett ungt drag (302). Och inom Heuslers helhetsbild är förvisso känslor- och kvinnoinriktning unga drag, men Vries ger inga utommeddiska belägg för att så skulle vara fallet.

²⁴ T.ex. Jessen 1871: 50 ("Sie stehen einander im character, stil, sprache, versification so nahe, und, stellen sich in diesen beziehungen in so schneidenden gegensatz zu den lieder:n über die vorausgehenden teile der sage, dass man sich versucht fühlen möchte, sie für zwei zu verschiedenen zeiten gelieferte producte desselben mannes [---] zu halten"), Mogk 1904: 646 (han hävdar "dass die Sprache und die Stil beider Gedichte übereinstimmen"), Grimm 1829: 4, 12, Ettmüller 1847: 74.

²⁵ T.ex. Finch 1993: 23 ("Atlamál provides an essentially later and very different treatment of the same legend"), Andersson 1982: 639 ("The language of *Atlamál* differs sharply from the poetic style of *Atlakviða*"), Heinrichs 1980: 1173 ("Bei aller stoffl. Gemeinsamkeit unterscheiden sich die beiden Gedichte sehr") och Beck 1973: 465 ("In den Erzählweisen unterscheiden sich beide Lieder grundlegend.") Jfr även t.ex. Jónas Kristjánsson 1997: 72.

eventuellt stöd konceptet har. Och ibland spelar därtill detta synsätt än idag en mer direkt roll, vilket ger upphov till en principiellt problematisk argumentation kring eddadiktets ursprung. Ett exempel: Ulrike Sprenger har i ett antal arbeten drivit tesen att vissa för "eddaelegierna" karaktäristiska drag, såsom ordet *sárr* använt om känslomärta eller formeln *sitta över en död*, vittnar om inflytande från högmedeltida religiös litteratur (Sprenger 1988: 264–67 och 1992: 227–231). Joseph Harris har i polemik mot hennes resonemang påpekat att dessa drag är belagda också i fornengelska dikter, bl.a. hjältedikten *Beowulf* (Harris 1988: 86). Sprenger har försvarat sin tes med hänvisning till *Beowulfs* kristna tillkomstmiljö (Sprenger 1988: 262, 266). Klaus von See har senare slutit upp till hennes försvar och hävdad att de aktuella fornengelska dikterna "einen genuin altgermanischen Wortgebrauch nicht belegen können." (See 1998: 95). Orden om något *genuint forngermanskt* vittnar tydligt om ursprunget för tankegången: befintliga gamla västgermanska hjältedikter ses inte som relevanta för att fastställa en gammal germansk tradition, då de inte är genuint forngermanska. Förvisso är det Heuslers tanke att det funnits en "ren", äkta forngermansk diktform, fullständigt opåverkad av kristen eller antik litteratur, som ligger bakom. Men något belägg för att denna särgermanska, exklusivt hedniska urform någonsin skulle ha funnits och därtill vara ursprunget för de förment gamla eddadikterna, det ger See och Sprenger lika lite som Heusler.

III

Enligt min uppfattning måste ett grundläggande kriterium för en vetenskapligt godtagbar hypotes om en dikts ålder vara att den vilar på en koppling mellan dikten eller drag i den å ena sidan och preciserade daterbara fenomen å den andra. Analysen ovan har visat att Andreas Heusler inte argumenterar på detta sätt. Hans dateringar och ursprungsteorier grundas främst på suggestiva visioner, cirkelbevis och vagt formulerade utpekanden av olika perioders tidsanda. Slutsatsen blir att Heuslers dateringar av eddadikterna och hans teori om deras ursprung inte vilar på vetenskapligt godtagbar grund.

Redan denna slutsats bör få vissa konsekvenser. Det finns inget skäl att låta sig styras av de förutsättningar som Heusler fastslog eller utgick från i form av kategorisammanhang och rekonstruerade urformers uppkomst och utveckling. Det innebär bl.a. att man vid komparativt grundade dateringsförsök inte behöver låta *altgermanisch*-konceptet sätta gränser

för vilken diktning man jämför eddadikterna med. Det innebär också att man vid datering måste närma sig varje dikt förutsättningslöst — det är således oacceptabelt att utifrån ett förment gammalt drag i en av "de fem gamla" och ett förment ungt i en av "elegierna" datera även de övriga dikterna i dessa utpekade grupper som gamla respektive unga.

Men det finns inte skäl att utifrån slutsatserna hittills fullt ut förkasta Heuslers dateringar och ursprungsteori. Innan vi drar ytterligare slutsatser bör vi gå till den övriga eddaforskningen under 1900-talet. Fler-talet forskare under denna tid har accepterat Heuslers helhetsbild, men hänvisade, som vi sett, inte till hans argumentation. Det finns därför skäl att undersöka hur andra forskare har argumenterat för den idag gängse synen på eddadikternas ålder och ursprung.

Heuslerianerna

Många arbeten om eddadiktningen tar upp dateringsfrågan, och ofta presenteras härvid också regelrätta förteckningar över dateringskriterier. I Jan de Vries *Altnordische Literaturgeschichte* från 1964 får vi en lista med sex numrerade kriterier:

- 1) "Sprachliche Kriterien"
- 2) "Archäologische Kriterien"
- 3) "Das Verhältnis zum Christentum"
- 4) "Brauchtumskriterien"
- 5) "Das Verhältnis zur Skaldendichtung"
- 6) "Das Verhältnis zu außernordischen Gedichten" (Vries 1964: 35–37)

Samma lista hade redan givits i Jón Helgasons *Norges og Islands digtning* (1952: 92–95), och den möter ännu i Joseph Harris översikt i *Dictionary of the Middle Ages* (Harris 1984: 389). I stort sett samma kriterier presenteras också av Kurt Schier i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (Schier 1986: 380–381)²⁶ och *Kindlers neues Literaturlexikon* (Schier 1992: 516). Dessa forskare omfattar alla den gängse heuslerska dateringssynen.

²⁶ Schier 1986: 380 nämner även "metrische Kriterien". I några fall har forskare noterat mindre metriska skillnader mellan olika eddadikter, skillnader som delvis — men aldrig helt — följt den heuslerska gruppindelningen. Men därmed har man fortfarande inte belagt att skillnaden måste ha ett samband med kronologi; de olika metriska dragen har inte kunnat knytas till olika tidsperioder. Det Schier nämner är den friare versfyllningen i några av eddadikterna i "den gamla" gruppen; Schier ser häri en koppling till tendensen i den västgermanska diktningen. Men detta metriska fenomen kan åtminstone inte nyttjas som ett kriterium för att datera de mer stavelsereglerade eddadikterna till högmedeltiden, ty den vikingatida runstendiktningen (från 900- och 1000-talen) uppvisar alldeles samma tendens.

Samstämmigheten hos dem i fråga om dateringskriterier är påfallande. Dessa dateringskriterier synes ha varit de allmänt accepterade inom det senaste halvseklets eddaforskning.

Kriterierna i dessa listor har det gemensamt att de syftar till att datera eddadikterna genom deras relation till daterbara fenomen utanför Eddan. De vilar därmed på alldeles samma vetenskapliga grundsyn som jag själv förordade ovan. Däremot finns här en markant principiell skillnad gentemot Heuslers dateringsmetod.

Men ser vi närmare på kommentarerna till listorna ovan förefaller det som om kriterierna lovar mer än de kan hålla. Redan forskarna själva betraktar i flera fall sina kriterier som i praktiken oanvändbara — t.ex. arkeologiska kriterier, "Brauchtumskriterien" och språkdrag som de synkoperade ordformerna, kriterier som Jan de Vries och Jón Helgason i sina litteraturhistorier först listar och sedan avfärdar.²⁷ Förhållandet till kristendomen är ett kriterium som i första hand knyts till dateringen av gudadikterna,²⁸ varför det inte är av större betydelse i detta sammanhang, och såväl Jón Helgason som Vries och Harris är härtill tydligt kritiska mot kriteriets användbarhet överhuvud (Jón Helgason 1952: 93, Vries 1964: 36, Harris 1984: 389). Antalet godtagbara kriterier har därmed krympt betydligt.

Vilka dateringsmetoder dominerar då i praktiken hos dessa forskare? Låt oss gå till deras behandling av de enskilda dikterna för att se på vilka grunder de når fram till den idag gängse — alltjämt heuslerska — kronologin.

²⁷ Båda avfärdar helt synkoperingen och de arkeologiska kriterierna (Vries 1964: 35–36, Jón Helgason: 1952: 92, 94). Vad gäller de historiska kriterierna (Vries "Brauchtumskriterien") hävdar Jón att dylika dateringsförsök är "så tvivlsomme, at de næppe fortjener at nævnes" (94), medan Vries visserligen ger ett exempel på ett enligt hans uppfattning ohållbart försök att utnyttja kriteriet, men likväl inte uttryckligen avvisar kriteriet (36). Harris 1984 är kritisk mot samma tre kriterier och menar att de endast kan skänka en terminus post quem, de arkeologiska och historiska kriterierna därtill "perhaps some hints" (389). Schier är starkt kritisk såväl till de arkeologiska kriterierna som till att använda relationen till kristendomen som dateringskriterium (1986: 381; 1992: 516), och i arbetet från 1986 tycks han egentligen mycket skeptisk till samtliga sina uppställda kriterier (381). Fidjestøl har gjort en grundlig prövning av synkoperingskriteriet och därmed kunnat bekräfta Sophus Bugges gamla slutsats att alla eddadikter på ljóðaháttur — av metriska skäl är det enbart på dem synkoperingskriteriet kan prövas — måste ha diktats efter synkoperingen (Fidjestøl 1999: 268). Det är rimligt att anta att detta också bör gälla fornyröislagdikterna (till vilka flertalet hjältedikter hör), men därmed är inte mycket kunskap vunnen, ty synkoperingen ägde rum redan på 600- till 700-talen, och en så tidig datering av eddadikterna har ändå inte varit aktuell under det senaste seklet.

²⁸ Harris 1984: 389 och Vries 1964: 36 låter detta kriterium enbart gälla gudadikterna, och även Jón Helgason 1952: 93 nämner primärt gudadikterna här, men menar sig härtill kunna spåra kristlig etik i en av hjältedikterna (*Oddrúnargrátr*).

Jón Helgason hävdar i sin litteraturhistoria att *Hamðismál* är "meget gammelt" med huvudargumentet "det er gennemtrængt af en lideskabelig, heroisk ånd" (1952: 70). Hans argument för att "eddaelegierna" är unga är att "Stemningen er ofte sentimental eller vemodig" (63). I Jan de Vries litteraturhistoria dateras *Oddrúnargrátr* till högmedeltiden då den tillskrivs *christliche Gesinnung* (Vries 1967: 145). Här anges också det faktum att "das seelische Erlebnis der handelnden Personen" är viktigt i en dikt som argument för att den är ung (Vries 1964: 303), utan att Vries försöker styrka detta. I andra fall är det fenomen som "das Betonen des Schmerzes" och "die Klage über das unerbittliche Schicksal" som utan motivering får datera en dikt som ung (Vries 1967: 144). Detta slags dateringsargument dominerar helt Vries litteraturhistoria.²⁹ Och så har det varit under större delen av 1900-talet. Gustav Neckel daterade t.ex. Gudrun-dikterna med följande argumentation: "Und nicht bloss stofflich, auch in geist und stimmung geben sie sich als mittelalterliche dichtung zu erkennen. Weiche gefühle, liebe und trauer, und seelisch verfeinte motive spielen in ihnen eine rolle, die in heidnischer zeit unerhört wäre" (Neckel 1908: 234). Han styrker inte påståendet. För Dietrich Hofmann är "psychologisches Interesse für die Motive der Handelnden" och "eine weichere Stimmung" argument för sen, högmedeltida datering av några eddadikter (Hofmann 1971: 81). Gabriel Turville-Petre sendaterar Gudrun-dikterna med hänvisningar till "Their motives and their 'spirit'" och hävdar vidare: "the earliest poets were seldom inspired except by action" (Turville-Petre 1972: 132). De ger inget stöd för sina påståenden. Peter Foote och David M. Wilson hävdar om "eddaelegierna" att "the softness seems indicative of a later age" (Foote/Wilson 1980: 357), och enligt Klaus von See är avsaknaden av (och förmenta polemiken mot) "die starre, gefühlsharte Haltung des Heldenpersonals in der älteren Dichtung" ett argument för att datera en eddadikt som ung (See 1981: 258).

Jag vill påstå att detta är den helt dominerande typen av dateringsargumentation inom 1900-talets eddaforskning. Dessa hänvisningar till "Stimmung", "ånd", "Geist", "Gesinnung", "spirit", "Haltung" eller "softness" är problematiska redan eftersom det rör sig om diffusa fenomen som kan stå för vitt skilda ting. De termer som används saknar all precision. Olika forskare torde läsa in mycket olika anda och stämning i samma verk. Men det mest problematiska är att detta slags dateringar inte baseras på några fasta punkter, på några belägg för att den aktuella "andan" och "stämningen" eller motiv som sorg och själsupplevelser hör

²⁹ Ett betydligt större antal belägg återges i Sävborg 1997: 52–56.

hemma i en viss tid och inte i en annan. De är obestyrkta postulat om vad som är ungt respektive gammalt. Min uppfattning är att detta slags dateringsargument måste förkastas.

En jämförelse mellan de dateringskriterier som ledande eddaforskare har förtecknat i listor och den reella dateringsargumentation som samma — och flertalet andra ledande — eddaforskare presenterat visar sig avslöja en påfallande klyfta mellan vetenskapliga ideal och praktik. Denna diskrepans mellan dateringskriterier och dateringsargument framstår ännu tydligare när man betänker den sunt kritiska medvetenhet om dateringsmetodernas allmänna problem som flera forskare givit uttryck för. Detta gäller bl.a. Jón Helgason (1952: 90–96), Jan de Vries (1934: 254, 258) och Hans Kuhn (1943: 55), vilka alla likväl utfört just det slags 'Geist'- och 'stämning'-dateringar som jag kritiserat ovan.³⁰ Något försvar för eller principiell motivering till detta slags dateringsargument möter man inte hos de forskare som flitigt har nyttjat dem.³¹

Den markanta kontrasten mellan dateringskriterier och dateringsargument har inte någon alldeles självklar förklaring. I min doktorsavhandling (Sävborg 1997) drog jag slutsatsen att det var på detta slags argumentation den nu rådande dateringsuppfattningen vilade, och jag förvånades av det motsägelsefulla i att en typ av argumentation som forskarna egentligen inte tycks godta kunde tillmätas fundamental betydelse. Jag antog den gången att diskrepansen mellan kriterier och argument berodde på svårigheten att finna dateringskriterier som var både vetenskapligt acceptabla och praktiskt användbara, varför forskarna i brist på bättre tvingades tillgripa argument av annat, mer tveksamt slag än de som de presenterade i sina listor. Denna tolkning håller jag alltså för delvis riktig — de listade kriterierna var som vi såg ofta problematiska att använda i praktiken — men jag har ändå idag nödgats revidera min tidigare uppfattning. Jag menar idag att jag i avhandlingen kraftigt överskat-

³⁰ Hans Kuhn kritiserar t.ex. i en recension Jan de Vries för dennes cirkelresonemang där diktens "Geist" stöder dateringen och sedan dikterna ger tidens "Geist" (Kuhn 1943: 55). I ett annat sammanhang daterar dock Kuhn själv dikterna utifrån "Umwelt, Formen und Geist" samt deras drag av "alten Ethos" (Kuhn 1971: 32). Även han tycks alltså förutsätta en datering av och en klar kunskap om olika tiders specifika "Geist".

³¹ Den ende forskare som veterligen principiellt försvarat sådana dateringsargument är Klaus von See, som i en polemik mot min avhandling skriver: "Und da es sich bei den Objekten dieser Wissenschaft nicht um Steuererklärungen handelt, sondern um Gedichte, spielen eben auch — zum Leidwesen Sävborgs sei's gesagt — solche 'diffusen Phänomene' wie Stimmung, Geist und Gefühlswelt eine nicht unerhebliche Rolle." (See 1998: 98). De avgörande problemen — hur dessa fenomen kan preciseras så att de har samma innebörd för olika forskare samt hur vi kan tidfästa den aktuella "andan", "stämningen" eller "känslvärlden" — går See överhuvudtaget inte in på (jfr mitt svar till honom i Sävborg 2000: 57).

tade den roll denna argumentation har spelat vid fastställandet av den moderna eddaforskningens standarduppfattning i dateringsfrågan. Den viktigaste förklaringen till diskrepansen mellan kriterier och argument hos forskarna ovan torde ligga i att de redan på förhand omfattar Andreas Heuslers helhetsbild av eddadiktningen, och i denna helhetsbild har kronologin, som vi sett, en betydande roll. Forskare som Jan de Vries och Jón Helgason såg knappast sina diffusa dateringsargument som starka, och än mer betydelsefullt är att de knappast ens såg dem som särskilt viktiga — dateringsfrågan var ju i grunden redan avgjord genom Heuslers system. I och med att de såg problemet som löst var deras egen dateringsargumentation enbart ytterligare bekräftelser på någonting redan fastställt. Det är i många fall rimligare att betrakta deras tal om "anda" och "stämning" som *beskrivningar* av en koppling mellan tidsanda och redan daterade dikter än som direkta dateringsargument. Jag förvånades också i min avhandling över att dessa forskares dateringsargumentation ofta tycktes förutsätta att det redan fanns en datering att luta sig mot,³² och jag drog utifrån sådana fall slutsatsen att den gängse forskningsståndpunkten i hög utsträckning vilade på cirkelbevis (Sävborg 1997: 55, 58). Idag har min förvåning dämpats, trots att min bedömning var riktig: då dessa forskare utgår från Heuslers helhetsbild förutsätter de också hans dateringssyn. Men därav följer att inte heller dessa cirkelbevis egentligen har den betydelse för den moderna ståndpunkten som jag då menade. Ty det är på Heuslers system den moderna eddaforskningen och dess dateringssyn vilar, inte på Vries arbeten — varken på hans uppställda kriterier eller hans reella argument.³³

³² Vries anger sålunda fenomen som inriktning på kvinnofigurer (Vries 1964: 302) respektive återblickande klagomonologer (1967: 142) som argument för sen, högmedeltida, tillkomsttid, då dessa fenomen anges som typiska för "de unga" dikterna. Därvid förutsätter Vries att fenomenet är daterat genom sin förekomst/popularitet i "de unga" eddadikterna, samtidigt som alltså dessa dikter dateras som unga just med hänvisning till detta fenomen (se utförligare i Sävborg 1997: 53–54).

³³ Jag menar att det är ett vanligt misstag hos forskare som vill diskutera dateringsfrågan historiskt att de överskattar de konkreta dateringskriterier och argument som olika forskare ställt upp. Fidjestøl ägnar merparten av sin bok åt sådana konkreta argument, vilka han diskuterar principiellt, prövar och bedömer. Dessa hans analyser är ofta ypperliga, men leder också till att Andreas Heuslers synsätt — som för dagens forskning är det avgörande — inte upptar mycket mer utrymme än många andra, idag helt betydelselösa eddaforskare — t.ex. Birger Nerman — (Fidjestøl 1999: 131–141 resp. 144–151), väl främst därför att de viktigaste inslagen i Heuslers dateringssyn egentligen inte vilar på konkreta, prövbara argument. Hans analys av Jan de Vries är likaledes noggrann och utförlig (Fidjestøl 1999: 167–186, 270–293), men då han håller sig till konkreta dateringsargument kommer analysen primärt att handla om detaljer, udda hugskott och textdisposition, och det fundamentala faktum att Vries dateringssyn helt bygger på Heuslers system framgår knappast (att Heuslers typologi har betydelse här nämns kort i slutet av den långa analysen; Fidjestøl 1999: 184).

Men även om dessa forskares argumentation inte utgör grunden för eddaforskningens aktuella standarduppfattning i dateringsfrågan är citatet ovan ändå signifikativa för eddaforskningens sätt att resonera i fråga om: kategorier, typiska drag och skillnader i mentalitet mellan olika perioder. De diffusa beskrivningarna av "anda" och "hållning" spelar därför ändå en roll för den heuslerska dateringssynens fortlevnad. Härtill kommer att vi har mött samma slags "Geist"-dateringar även hos Heusler själv, även om denna argumentation hos honom i betydelse var underordnad det typologiska utvecklingsschemat. Därmed har detta slags diffusa argument trots allt betydelse för den rådande synen på eddadikternas tillkomsttid.

IV

Slutsatserna hittills innebär att forskningen inte har givit oss någon säker dateringsgrund. I min avhandling nöjde jag mig med denna negativa slutsats, men här skall jag försöka vara mer positiv och se om det ändå finns möjlighet att komma vidare. Låt oss återvända till det slags kriterier som relaterar eddadikterna till en bestämd tid. Jag skall nu gå över till att diskutera några sådana kriterier mer i detalj. Syftet är att föra en principdiskussion kring de dateringsmetoder som jag anser vara såväl vetenskapligt acceptabla som praktiskt användbara. Det rör sig inte om några helt nya kriterier — de möter under något olika beteckningar redan i listorna ovan — men jag menar att tillämpningen av dem hittills styrts av felaktiga förutsättningar och att de överhuvudtaget kan ge mer än vad forskningen tycks ha ansett.

Språkliga dateringskriterier

Språkliga kriterier är en punkt som möter på alla listor med dateringsmetoder inom eddaforskningen. Och detta med goda skäl: de har den tydliga fördelen att de minimerar inslaget av subjektivitet från forskarens sida. Många språkdrag kan fastställas som gamla respektive unga, och eddadikterna relateras därvid till ett tidsbestämt fenomen.

Ändå är de flesta av dessa unga/gamla språkdrag i realiteten inte särskilt användbara för datering av eddadikterna. Således behöver de "gamla" språkdragen inte nödvändigtvis utgöra tecken på hög ålder för en dikt. Språkutvecklingen gick olika fort i Norden, varför en del av de utpekade "gamla" dragen för många nordbor kan ha varit fullt levande långt

in i högmedeltiden. Det gäller t.ex. bibehållet *v* framför ord som (*v*)*reka* och (*v*)*reidi*, det mest kända av de språkliga dateringskriterierna.³⁴ Vidare använder norrön poesi generellt sett ett ålderdomligt språk; ålderdomliga ord förekommer t.ex. i skaldediktningen också under högmedeltiden. En viss arkaisering kan m.a.o. ha setts som en del av det poetiska språket, som en stildekoration.³⁵ Bevisligen *unga* former kan vara en följd av modernisering av språket under den muntliga traderingen. Ibland kan säkert ändå sådana former utgöra indikationer för (relativt sett) sen datering (förutsatt att de kan styrkas genom meterns krav), men detta material är mycket litet. Ty ett problem med de flesta tidsspecifika språkdragen är att de dyker upp enbart på ett enstaka ställe i någon eller några få dikter. Därför uppstår ingen *tendens* för vare sig dikten eller det språkliga draget. Vi får ingen helhetsstatistik som ens teoretiskt skulle kunna ge en kronologi för eddadikterna.

Men det finns trots allt ett språkdrag för vilket vi har tillräckligt många belägg för att vi skall kunna få en statistik för alla eddadikterna och där dessutom statistiken för skaldediktningen, som omfattar flera hundra belägg, visar upp en klar *tendens*. Det är expletivpartikeln *of/um*.

Statistiska frekvenser användes som vi sett redan av Heusler som ett stöd för dateringen — i hans fall rörde det sig om andelen direkt tal i eddadikterna. Men Heusler styrkte aldrig att det fanns en korrelation mellan

³⁴ Fidjestøl 1999 diskuterar utförligt detta kriterium (231–245) och ger samtliga edda- och skaldebelägg där endera formen kan säkerställas genom allitterationen. Fidjestøl är mer positiv än jag vad gäller detta språkdrags användbarhet som dateringskriterium, men betonar förvisso de många problemen och noterar själv att resultaten av hans test har "relatively vague form". (Fidjestøl 1999: 245). Många eddadikter uppvisar både *vr*- och *r*-former, och skaldediktningen visar att formerna använts samtidigt under lång tid. Fidjestøl diskuterar även andra språkliga dateringskriterier, främst kontraherade respektive okontraherade ordformer (Fidjestøl 1999: 246–259), men kommer till slutsatsen att kriteriet knappast ger några dateringsresultat alls (259).

³⁵ Fidjestøl hävdar dock att beläggen för *vr*-allitteration knappast är följden av arkaisering, vilken kräver "particular effort", och hävdar att de väger tyngre som dateringsbevis än (de unga) *r*-formerna, som kan ha uppstått under den muntliga traderingen (Fidjestøl 1999: 237–8). Själv är jag mer benägen än Fidjestøl att tänka mig *vr*-formerna som arkaiserande stileffekter i unga dikter. Det faktum att *vr*-formerna ännu brukades i Skandinavien innebär ju att det inte rörde sig om *döda* språkformer, om former som enbart var kända från mycket gamla dikter, utan om levande, väl kända former som alla islänningar visste var varianter till dem de själva använde. Man visste att varianterna i första hand var regionalt betingade, men också att *vr*-formerna var de äldsta — "vindandin *forna*" kallas fenomenet av Óláfr hvitaskáld (Fidjestøl 1999: 232–3). Det är därför rimligt att anta att diktarna av ett så forntidsinriktat och litterärt konservativt fenomen som norrön poesi kunde använda dessa väl kända varianter som ett poetiskt grepp. I skaldediktningen hör dock, med enbart ett sannolikt undantag (*Sólarljöd* 26), alla belägg för *vr*-allitteration till vikingatida dikter, varför åtminstone flertalet av de (få) säkra *vr*-beläggen i Eddan trots allt i första hand torde bära vittne om vikingatida tillkomsttid.

frekvens och tillkomsttid; detta var ett rent antagande från hans sida, varför denna statistik enligt mitt synsätt inte är ett godtagbart dateringskriterium. Men på denna punkt är *of/um*-statistiken helt annorlunda.

Of/um-statistiken har redan flera gånger nämnts som ett möjligt dateringskriterium. Jag bygger på den statistik som presenterats av Hans Kuhn och Bjarne Fidjestøl. Båda uttalar sig positivt — om än inte utan reservationer — om *of/um*-statistiken som ett möjligt dateringskriterium, och flera andra framstående eddaforskare har gjort detsamma.³⁶ Men ingen av dessa forskare har egentligen gått närmare in på konsekvenserna för dateringen av eddadikterna. Jag vill ställa mig på föregångarnas axlar och försöka klättra något steg vidare.

Of/um-statistiken för skaldediktningen visar vederbörligen högst frekvenser för — i ordning — 800- och 900-talsskalderna Þjóðólfr ór Hvini, Egill Skallagrímsson, Víga-Glúmr, Bragi, Kormákr, Eyvindr skáldaspillir, Einarr skálaglamm, Glúmr Geirason och Gísli Súrsson, och redan 1000-talsskalderna har klart lägre frekvenser, successivt sjunkande under seklet. Under 1100-talet fortsätter frekvenserna att bli markant lägre; under seklets andra hälft är frekvenserna huvudsakligen mycket låga, och hos flertalet skalder saknas belägg helt.³⁷ Hans Kuhn har ställt samman statistik för varje sekel utifrån det genomsnittliga antalet belägg per 10 sidor i *Den norsk-islandske skjaldedigtning*: 27 för 800-talet, 10 för 900-talet, 3,1 för 1000-talet och 1,4 för 1100-talet (Kuhn 1929: 84). En kritik mot *of/um* som dateringskriterium har varit att statistiken bygger på skaldedikter vilkas äkthet inte är självklar. Men det är *i sin helhet* skaldestatistiken för *of/um* visar sitt värde. Ty då det handlar om statistiska frekvenser för en stor mängd skalder (inte om antalet belägg hos enskilda skalder) och då minskningen över tid är successiv och regelbunden är själva utvecklingen, den statistiska tendensen, något som blir synligt först när man har de moderna statistiska tabellerna framför sig. Och det eliminerar risken för att partikeln i någon högre grad skulle vara en följd av senare manipulation eller att de skaldedikter som utgör det statistiska materialet i någon större utsträckning skulle vara sena förfalskningar — det skulle i så fall förutsätta att dessa högmedeltida förfalskare medvetet sammanställde

³⁶ Kuhn 1929: 100 f. skriver således om statistiken för partikeln i skaldediktningen: "Diese Entwicklung ist für die Datierung der eddischen Lieder wichtig". Även Fidjestøl 1989: 58 är positiv, ehuru han uttrycker osäkerhet om det går att dra några närmare slutsatser av statistiken. Bland andra forskare som har uttryckt tilltro till denna statistik som ett dateringskriterium kan nämnas Joseph Harris, som nämner "the percentage of occurrences of the prefix substitute of/um" som ett av de "important criteria" (1984: 389) som kan nyttjas vid dateringar, liksom Kurt Schier (1992: 516).

³⁷ Jag använder mig av statistiken hos Fidjestøl 1989: 56.

just den textkorpus som vi har idag och dessutom därvid anpassade antalet *of* och *um* hos varje skald efter statistiska tabeller.

Detta var skaldediktningen. Frågan är då vilken betydelse en motsvarande frekvensstatistik för Eddan kan ha för datering av eddadikterna. Det stora antalet belägg för ett och samma språkdrag gör som sagt att vi eliminerar ett av problemen med de tidigare nämnda språkliga dateringskriterierna. Men hur är det med den andra stora felkällan för språkliga dateringskriterier, möjligheten av arkaiseringar? Statistiken för skaldediktningen visar att *of/um* är mycket sällsynt, och hos flertalet skalder saknas helt, under 1100-talet. Detta torde kunna ses som ett indicium för att partikeln inte sågs som ett allmänt poetiskt drag. Mot tanken på medvetna arkaiseringar talar också det faktum att reglerna för partikelns placering (se Kuhn 1929: 12–13) var komplicerade (att däremot åstadkomma ett *vreidi* i st.f. *reidi* måste ha varit lätt för vilken islänning som helst), och högmedeltidens islänningar besatt knappast de grammatiska kunskaper som skulle göra det möjligt att korrekt använda partikeln i en tid då den inte längre var levande språkbruk (jfr Fidjestøl 1989: 63–64).³⁸

Men det avgörande är förstås att den statistiska *tendensen* är så tydlig för skaldediktningens del — inte ens enstaka arkaiserings- eller moderniseringsbelägg skulle kunna påverka själva utvecklingskurvan, den klara men successiva minskningen av frekvenser över tid. En korrelation mellan frekvens och ålder får i skaldediktningens fall betraktas som säkerställd. Och skaldediktning och eddadiktning är till sitt ursprung besläktade poetiska traditioner som odlades i samma land, i samma kultur och under samma tid; de påverkar varandra och flyter ofta rentav samman — man tänke på skaldedikter på fornyrödislag eller på eddadikter med starka inslag av kenningar och heitin. Det är därför rimligt att anta att det i eddadiktningen bör finnas en korrelation mellan frekvens och tillkomsttid liknande den i skaldediktningen, ja det är nästan orimligt att en sådan statistisk korrelation helt skulle saknas i eddadiktningen.

Men även den som godtar tanken att det finns ett samband mellan *of/um*-frekvens och norröna dikters tillkomsttid måste ha klart för sig kriteriets begränsningar. *Of/um*-frekvens kan inte bevisa datering för enskilda dikter. Redan i statistiken för skaldediktningen finns klara av-

³⁸ 1100-talsskalden Einarr Skúlason har ett belägg för felaktig användning av partikeln, det enda i hela materialet. Här kan man väl tala om ett slags arkaisering. Med Kuhn kan man nog anta att detta visar att partikeln då, vid 1100-talets mitt, inte längre var levande (1929: 33), men belägget torde också indikera att förekomst av korrekt använt *of/um* åtminstone inte i någon större utsträckning kan vara en följd av medveten arkaisering i ser-tid; till detta saknades uppenbarligen kunskaper.

vikelser för enskilda skaldar eller dikter vad gäller korrelationen mellan *of/um*-frekvens och utpekad tillkomsttid,³⁹ och sådana statistiska avvikelser för enskilda dikter måste man givetvis kunna räkna med även i fallet eddadiktningen. Men det som skaldestatistiken visade var en klar övergripande tendens, och detta är vad vi i första hand bör kunna använda *of/um*-statistiken till för Eddans del. En möjlig felkälla gäller en punkt där edda- och skaldediktning faktiskt skiljer sig principiellt åt. Formler, ofta hela formelverser, är vanliga i Eddan, medan skaldediktningen inte alls använder detta slags formler. Det bör leda till att partikeln i Eddan kan dyka upp i sena dikter i högre grad än i skaldediktningen. Om man i en dikt använde vissa formler från äldre diktning kunde man få *of/um*-belägget på köpet. Partikeln förekommer verkligen i flera välbelagda formelverser, t.ex. *oc hon þat orða allz fyrst um það*. Detta fenomen torde dock inte i någon högre utsträckning kunna påverka en övergripande statistik. Man skall trots allt inte överdriva mängden formelverser inom eddadiktningen, och de flesta *of/um*-beläggen möter inte heller som inslag i formler.

Det är så tid att presentera *of/um*-statistiken för Eddan; jag inskränker mig nu som tidigare till hjältediktningen. I Fidjestøls lista utifrån frekvenser för partikeln där hög placering markerar hög frekvens kommer hjältedikterna i följande ordning:

- 1) *Oddrúnargrátr*
- 2) *Sigrdrifomál*
- 3) *Guðrúnarqviða I*
- 4) *Hamðismál*
- 5) *Brot av Sigurðarqviðu*
- 6) *Völundarqviða*
- 7) *Guðrúnarhvöt*
- 8) *Sigurðarqviða in scamma*
- 9) *Helreið Brynhildar*
- 10) *Reginismál*
- 11) *Guðrúnarqviða III*
- 12) *Guðrúnarqviða II*
- 13) *Atlaqviða*
- 14) *Fáfnismál*
- 15) *Helgaqviða Hiörvarðzsonar*
- 16) *Gripisspá*

³⁹ Detta blir mest markant i fallen Þorbjörn hornklofi (800-talsskald med låg *of/um*-frekvens) och Gamli kanóki (1100-talsskald med ett antal *of/um*-belägg).

- 17) *Helgaqviða Hundingsbana I*
 18) *Helgaqviða Hundingsbana II*
 19) *Atlamál* (efter Fidjestøl 1989: 54).

Flertalet av eddadikterna uppvisar relativt sett höga frekvenser, vilka snarast motsvarar skaldedikterna från tiden före 1100. Men vad kan vi nu få ut av denna statistik?

En viktig forskningsuppgift där jag menar att statistiken kan användas är att pröva stödet för redan framlagda dateringshypoteser. Eftersom kriteriet har *övergripande* giltighet bör man kunna pröva just övergripande teorier. Det är som sagt Andreas Heuslers och hans efterföljares helhetsbild som ligger till grund för den idag etablerade uppfattningen om eddadikternas ålder. Mest påfallande i Heuslers kronologi är det skarpa åtskiljandet mellan en grupp på fem mycket gamla eddadikter och ett "elegiskikt" med betydligt yngre eddadikter. Genom *of/um*-statistiken kan vi pröva om vi här har tendenser som stöder eller åtminstone antyder att denna relativa kronologi är riktig, ja om själva gruppindelningen med dess våldsamma tidsåtskillnad och den mycket sena dateringen för "elegiskiktet" får något stöd. Men — i statistiken möter inga som helst tendenser till uppdelning i de heuslerska åldersskikten. Tvärtom hamnar "elegierna" *Oddrúnargrátr* och *Guðrúnarqviða I* i toppen av statistiken, före alla de av Heusler utpekade 'gamla'. Också andra dikter i "elegiskiktet", *Guðrúnarhvöt* och *Sigurðarqviða in scamma*, hamnar högt, och ingen av dikterna i elegiskiktet hamnar bland de sju med lägst frekvens; här hamnar i stället en av Heuslers "gamla", *Atlaqviða*. Statistiken ger alltså inget som helst stöd för den heuslerska helhetsbilden. Detta faktum är säkert ett viktigt skäl till varför *of/um*-statistiken i realiteten inte använts vid dateringen av eddadiktningen, trots att flera forskare sedan länge varit inne på att den borde kunna ha betydelse för just detta. Men om man antar att det i fråga om övergripande tendenser finns en korrelation mellan tillkomsttid och frekvens i eddadiktningen som åtminstone grovt motsvarar den i skaldediktningen bör man också ta konsekvenserna av denna prövning av det heuslerska synsättet. Jag vill hävda att *of/um*-statistiken som helhet innebär ett mycket starkt indicium för att Heuslers typologiskt grundade helhetsbild, och därmed den rådande uppfattningen om eddakronologi överlag, är felaktig och icke kan användas som utgångspunkt vid analyser.

Men statistiken bör också kunna utnyttjas mer positivt. Framför allt bör man använda *of/um*-statistiken för en kontroll av sådana övergripande kronologiska tendenser som man utvunnit ur undersökningar

utifrån andra kriterier. Men statistiken torde också i sig kunna ge antydningar om dikters ålder. I skaldediktningens fall känner vi inte bara den relativa kronologin, utan även någorlunda de tidsperioder under vilka de olika diktarna verkade. Det innebär att frekvenserna i skaldestatistiken också kan kopplas till bestämda tidsperioder. Om vi justerar statistiken med hänsyn tagen till versradernas olika längd i edda- och skaldemetra samt till den felkälla som formelverserna utgör får vi efter en jämförelse med förhållandet mellan relativ frekvens och tillkomsttid i skaldediktningen vissa indikationer rörande eddadikternas tillkomsttid — alltså handlar det givetvis om övergripande tendenser. Statistiken tycks således visa att den huvudsakliga tillkomsttiden för den till oss bevarade eddaforskningen idag enbart för ett mindre antal dikter. Vidare tyder statistiken på att "elegiska" och mer kärvt heroiskt hållna eddadikter (Heuslers "gamla") har tillkommit under samma tid. Samtliga dikter i det förment sena "elegiskiktet" har frekvenser som motsvarar skaldestatistiken för 900- och 1000-talet. Det är en betydligt tidigare period än den till vilken den moderna forskningen för dem. Men den i detta fall tydliga statistiska tendensen indikerar att åtminstone några av de aktuella dikterna tillhör denna period, och att det följaktligen fanns "elegisk" eddadiktning redan före 1100-talet och de litterära influenser som då sköljde in från utlandet över den norröna litteraturen.

Att använda *of/um*-statistiken som dateringskriterium för enskilda dikter är mycket problematiskt, men om man beaktar den felkälla som formelverser torde utgöra kan möjligen *of/um*-frekvensen spela en viss roll som ett komplement till andra dateringskriterier vid tidfastandet av enskilda dikter. Om *of/um*-frekvensen tydligt pekar mot samma tid som andra daterbara språkdrag anser jag att resultatet kan ses som ett indicium för en grov datering. Ett indicium som i sig själv inte är starkt, men ändå starkare än sådana statistiska kriterier som hittills haft betydelse för dateringen, såsom frekvensen direkt tal. Men ensamt har detta indicium inget värde som dateringskriterium: det måste prövas mot resultaten från andra, lingvistiska och ickelingvistiska, dateringskriterier.

Litterär komparation som dateringsmetod

Frågorna om ursprunget för och dateringen av eddadikterna är tydligt kopplade till varandra. För Heusler var grundbulten i eddadateringen en relativ kronologi grundad på tanken att formella skillnader mellan dikterna bottnade i en typologisk utveckling över tid — de mer specifika

dateringarna av de därvid fastställda kronologiska kategorierna var för honom något sekundärt. När Wolfgang Mohr 1938–39 lade fram sin teori om "elegiskiktets" ursprung förutsatte han Heuslers datering av dessa dikter till högmedeltiden och sökte efter en tänkbar litterär förebild enbart under denna bestämda tid. Andra forskare har haft alternativa ursprungshypoteser, men de har sökt de förmenta föbilderna i samma, av Heusler anvisade, tid. Dateringen har utgjort förutsättningen för teorier om dikters ursprung. Emellertid menar jag att det är rimligare att vända på relationen mellan ursprung och datering och i stället låta slutsatser om eddadiktets ursprung utgöra en utgångspunkt vid dateringen. Man bör på grundval av likheter och skillnader söka fastställa eddadiktarnas förhållande till annan litteratur och utifrån detta försöka sluta sig till deras tillkomsttid. Det rör sig alltså om datering grundad på komparativ litteraturforskning. Litteratur har alltid haft sina moden, och den litteratur från olika perioder som teoretiskt kan ha utövat inflytande på eddadiktningen uppvisar sina tidsbundna egenheter vad gäller såväl form som innehåll. Också den här metoden relaterar eddadikterna till ett tidfäst jämförelsematerial.

Komparativa undersökningar för att fastställa eddadiktningens ursprung och ålder är naturligtvis inte okända inom forskningen — "Das Verhältnis zu außernordischen Gedichten" och "Das Verhältnis zur Skaldendichtung" tillhörde de kriterier Jan de Vries listade i sin litteraturhistoria (Vries 1964: 37 resp. 35). Överhuvudtaget har många forskare hänvisat till just likheter mellan edda- och skaldedikter i samband med dateringsfrågor. Men på det hela taget är det slående att litterär komparation har spelat en så liten roll vid skapandet av den etablerade kronologin för eddadikterna. Hos Schier 1986 saknas litterär komparation (med undantag för rent verbala likheter med skaldedikter) helt i listan över dateringskriterier, och i Bjarne Fidjestøls 376 sidor långa bok om eddadatering spelar denna metod en oerhört liten roll. Forskningen har hittills inte alls utnyttjat komparationens stora möjligheter. Jag har härtill principiella invändningar mot den komparativt grundade dateringsargumentation som trots allt har ägt rum.

Ett grundkrav måste vara att den litteratur eddadikten jämförs med själv är tidfäst — alltför ofta har forskare daterat en eddadikt utifrån komparation med en annan, också odaterad, eddadikt.⁴⁰ Vidare måste komparationen vara förutsättningslös. Emellertid har många forskare gjort komparativa undersökningar inom det heuslerska systemets

⁴⁰ Exempel på detta möter hos t.ex. Vries 1964: 300–303, Simek/Pålsson 1987: 263 och See 1981: 254.

ramar. Den påstått gamla *Atlaqviða* jämförs med fornvästgermansk hjälte-diktning och den påstått unga *Guðrúnarqviða 1* med högmedeltida poesi. Jag menar i stället att man bör jämföra både *Atlaqviða* och *Guðrúnarqviða 1* med fornvästgermanska dikter, och båda också med högmedeltida litteratur. Eventuella likheter bör i alla dessa fall värderas på samma sätt vid dateringsförsök. Och som jag betonade redan i ett tidigare avsnitt måste hela den fornvästgermanska diktningen därvid beaktas — inte bara de få dikter Heusler pekat ut som genuina och *reingermanisch*.

Bristen på förutsättningslöshet i komparationen är det stora problemet med Wolfgang Mohrs och Ulrike Sprengers arbeten om "elegiskik-kets" ursprung. Båda utgår från Heuslers kronologi och påstår heller aldrig att de ägnar sig åt datering, men deras komparativa argumentation har ändå relevans i samband med dateringsfrågan: de förmenta paralleller mellan ballader och eddadikter Mohr presenterar används uttryckligen av Jan de Vries som dateringsargument (Vries 1964: 38), och om Sprengers ursprungsteori skulle vara riktig har den direkt konsekvens för dateringen av en betydande grupp eddadikter. Det principiella problemet är att deras utgångspunkt i Heuslers kategori- och dateringssyn helt styr deras komparation och deras tolkning av den. Mohr driver tesen att "elegiskikket" har sitt ursprung i dansk-tysk balladdiktning från 1100-talet. Men de många ord och motiv han förtecknar kan egentligen på sin höjd antyda en utomisländsk bakgrund och har lika ofta paralleller i forngengelsk eller fornhögtysk litteratur som i medeltidsdansk (t.ex. Mohr 1938: 236, 239); enbart Mohrs utgångspunkt i den heuslerska kronologin gör att han kan uppfatta de belägg han presenterar som stöd för ett ursprung i dansk högmedeltid. Sprenger hävdar i stället att "elegiskikket" uppkommit under inflytande av högmedeltida religiös litteratur (Sprenger 1992, 1988, 1983), och hennes argumentation är komparativ såtillvida att hon i hög grad stöder sig på paralleller vad gäller uttrycks-sätt, motiv och struktur mellan de aktuella eddadikterna och den litteratur hon pekar ut som deras förebild. Men hennes uppkomstteori är ingen slutsats som följer efter ett allmänt sökande efter beröringspunkter mellan eddadiktning och utomeddisk litteratur. I stället handlar det rakt igenom om ett sökande efter paralleller mellan en avgränsad grupp eddadikter ("elegiskikket") och religiös litteratur från högmedeltiden. Det handlar om ett samlande av likheter, inte om förutsättningslösa jämförelser. Övriga eddadikter behandlas oerhört kort i kontrasterande syfte (t.ex. Sprenger 1992: 223–226, 248, 255–256), och alternativa "eddaelegi"-paralleller förpassas ofta till noter eller andra korta avsnitt där skillnaden

starkt betonas och likheterna kort avfärdas (t.ex. Sprenger 1992: 141–142, 252, 248, 346, 268, 257–258). Komparation på lika villkor handlar det inte om.

Många forskare synes överlag ta alltför lätt på själva tolkningen av förmenta paralleller, och de styrs inte sällan av falska förutsättningar när det gäller likheter med utomnordisk litteratur. Formuleringar och fenomen som påminner om kristen eller antik tradition antas i regel vara säkra vittnesbörd om att dikten tillkommit efter trosskiftet, då Norden fick del av Europas kristna och antika litteratur och kulturarv. Denna slutsats är dock inte alls självklar. Det kan handla om allmänna litterära fenomen som uppkommer oberoende av varandra i olika kulturer. Konstruktionen *mær meyia* i *Guðrúnarqviða II* har t.ex. beskrivits som ett ungt drag då det ansetts förutsätta kännedom om bibliska formuleringar av typen *konungarnas konung* (så t.ex. i Kommentar 1997: 172). Men konstruktionen finns även i fornindisk, klassisk grekisk och förkristen romersk litteratur, där den uppenbarligen uppkommit oberoende av den hebreiska bibeln (se Pipping 1937: 67–68).⁴¹ Men inte heller om man antar att det finns en koppling mellan ett dylikt element i Eddan och kontinental, kristen litteratur är det självklart att detta måste bevisa sen datering till kristen högmedeltid. Kontinental, kristen tradition vandrade till Norden redan under vikingatiden och dessförinnan. Någon ”ren” hednisk-särnordisk kultur, fri från yttre påverkan, har inte funnits. Det är återigen föreställningen om den förkristna kulturen som ett ”rengermanskt”, isolerat fenomen, som jag kritiserade redan i analysen av Heusler, som ställer till problem. Jag betonade ovan att själva den eddiska hjältesagan har rötterna i kristna germankulturer, vilket innebär en tidig litterär anknytning till kristen tradition. Den skandinaviska konsten påverkades av den romerska redan under tidig folkvandringstid (se t.ex. Andersson och Herschend 1997: 69). Flera norska kungar bodde under 900-talet tidvis i det kristna England. Många nordbor vistades under samma tid vid kristna furstehov. De arkeologiska beläggen för ett kristet-kontinentalt inflytande under den hedniska vikingatiden är talrika (se t.ex. Gräslund 1985: 301). En mängd lånord från t.ex. latin, franska, engelska och lågtyska kommer in i västnordiskan redan under (och före) vikingatiden (se Veturliði Óskarsson 1999: 3). Det är alltså rimligt att anta att sådant kon-

⁴¹ Hårtill kommer att detta slags konstruktion också finns belagd i en skaldedikt från 900-talet — *sverð sverða* hos Hallfrøðr (*lv* 11; *Skj B* 1: 159). Att likartade poetiska figurer uppkommer oberoende av varandra i olika kulturer är överhuvudtaget ett vanligt fenomen som ofta lett till felslut inom forskningen. Jfr Dronke 1970: 8–22 för exempel på ett stort antal topoi och litterära figurer som nyttjats av såväl antika/antikinsprirerade som folkspråkliga diktare under medeltiden oberoende av varandra.

tinentalt inflytande på Norden också har lämnat spår i den inhemska diktningen redan under vikingatiden. Influenser av både motiv och poetisk teknik är därmed sannolika. I så fall behöver inte element i Eddan med kontinentalt, kristet eller antikt ursprung automatiskt ses som kriterier för högmedeltida tillkomsttid. Det kan i stället röra sig om ett allmänt kulturellt inflytande, oberoende av tid.⁴² Man bör notera att element som liknar — och förmodligen ofta har rötterna i — kontinental litteratur ofta möter även i sådana eddadikter som genomgående dateras som mycket gamla.⁴³

Men framför allt vill jag hävda att det finns två i grund och botten ganska olika typer av komparation. Man bör skilja på 1) isolerade likheter vad gäller enstaka fenomen och detaljer (såsom ord, formuleringar, stilfigurer, topoi, metaforik och enstaka motiv) och 2) övergripande likheter, mönster, vad gäller tematik, struktur, gestaltningsteknik etc. I tidigare forskning är det nästan uteslutande den första sortens komparation, utifrån isolerade likheter, som har spelat någon roll i dateringsdiskussionen. Fördelen med detta slags komparation är att den som regel laborerar med klara, konkreta fenomen. Men här finns också betydande nackdelar.

Till att börja med måste man minnas att dikter alltid förändras under lång tid av muntlig tradering, och även i den skriftliga traderingen uppstår olika varianter. Det innebär att en viss modernisering av den ursprungliga dikten ofta torde äga rum. Detta påverkar naturligtvis enskildheter mer än grundläggande mönster. Det finns inget skäl att helt diskvalificera de till oss bevarade texterna som källor till den ursprungliga, kanske århundraden äldre versionen, men man bör undvika att dra alltför stora växlar på enstaka element när man söker tidfästa en eddadikt — de senaste framförandena och deras tid sätter alltid något slags spår i den nedskrivna texten, och enstaka ”unga” drag behöver därför inte innebära att den aktuella dikten är ung. Detta blir tydligt i de få fall vi har en eddadikt i flera handskriftsversioner. *Völuspá* bjuder på belysande exempel. Dikten finns i två fullständiga versioner, i *Codex Regius* respek-

⁴² Det finns dock ett fall där forskningen i regel har godtagit tanken på ett kristet-kontinentalt inflytande på en eddadikt redan under tiden före trosskiftet — *Völuspá* (så t.ex. Sigurður Nordal 1923: 122 och Dronke 1993: 124). Men självklart är ett sådant inflytande väl så sannolikt i eddiska hjältedikter.

⁴³ Det finns t.ex. gudabeteckningar som har exakta motsvarigheter i antik grekisk poesi (se Grazi 1990: 551–568), och i *Atlaquida* möter vi flera drag som pekar mot ett kontinentalt inflytande, t.ex. vindrickande, en klassisk Tereus-måltid och en hel episod, Gunnars triumf efter Högnés död (str. 25–27), som i detalj är oerhört lik skildringen av motsvarande skeende i *Nibelungenlied* (str. 2368–70).

tive *Hauksbók*, förmodligen oberoende muntliga varianter.⁴⁴ De två versionerna överensstämmer i stort, men många formuleringar skiljer sig åt, och i några fall har den ena versionen en strof som den andra saknar. I *Hauksbók*-versionen förekommer vid diktens slut några rader (en halvstrof) vilka beskriver en allsmäktig gud som efter världsundergången skall komma från ovan och fälla gudomlig dom (str 65). Denna halvstrof har av de flesta forskare uppfattats som entydigt kristen.⁴⁵ Om *Hauksbók*-versionen hade varit vår enda skulle denna halvstrof utan tvivel ha ansetts vara ett starkt — kanske avgörande — komparativt indicium för *Völuspá* som en rent kristen dikt, säkerligen högmedeltida då strofen torde stå under direkt påverkan från kristen litteratur. Men denna halvstrof saknas i den äldre *Codex-Regius*-handskriften (och den kan inte heller beläggas i *Snorra Edda*, vilken utförligt citerar *Völuspá* i ytterligare en version), varför halvstrofen utgör ett tvivelaktigt vittne om den ursprungliga versionen av denna eddadikt. Hela det till synes avgörande komparativa belägget torde vara ett moderniserande tillägg, en anpassning till en senare traditionsbärares eller skrivares tid och ideal. Frågan om det eventuella kristna inflytandet på *Völuspá* är förvisso inte löst i och med detta, men str 65 kan under alla omständigheter inte ses som ett avgörande bevis rörande diktens tillkomsttid. Komparation utifrån enstaka element är dessutom även på andra sätt problematisk.

Den form av litterär komparation som har haft störst betydelse för datering av eddadikter är sökandet efter verbala likheter mellan eddadikter och skaldedikter. Det är något som flitigt har tillämpats av bl.a. Jan de Vries och Einar Ólafur Sveinsson. Men då den likartade formuleringen nästan alltid är isolerad är det vanligen omöjligt att fastslå påverkansriktningen.⁴⁶ Och inte ens om detta är möjligt behöver ett sådant lån belägga närhet i tillkomsttid. En enstaka, isolerad detalj eller formulering kan lätt lånas ur en betydligt äldre dikt, och det "gamla" draget behöver därmed

⁴⁴ Detta är den helt dominerande uppfattningen, framförd av t.ex. Jón Helgason 1964: vi. Det finns dock även forskare som tänker sig att de två versionerna har en gemensam skriftlig förlaga (se t.ex. Johansson 2000: 70).

⁴⁵ Se t.ex. Dronke 1997: 87, 152.

⁴⁶ Detta är ett viktigt problem med t.ex. de eddadateringar hos Jan de Vries som bygger på likheter med skaldedikter. *Hamðismál* dateras till 800-talet med argumentet att den har påverkat Bragi Boddasons *Ragnarsdrápa* (Vries 1964: 77), och Vries förutsätter här således påverkansriktningen eddadikt → skaldedikt. Den riktningen motiverar inte Vries. Även i samband med *Guðrúnarqvíða II* hävdar Vries verbalt samband med en skaldedikt, Gísl Illugasons *Erfikvæði* från ca 1104. Här hävdar dock Vries påverkansriktningen skaldedikt → eddadikt, varför *Guðrúnarqvíða II* förklaras vara yngre än så (Vries 1967: 135). Påverkansriktningen tycks med andra ord bestämmas av om Vries anser eddadikten vara ung eller gammal, och därmed blir detta slags verbala likheter med skaldediktningen inte egentligen en dateringsmetod alls hos Vries.

inte innebära att den aktuella eddadikten måste vara gammal. Härtill kommer att det i flera utpekade fall snarare torde röra sig om gemensamma formler än om direkta lån;⁴⁷ därmed saknas också skäl att anta tidsmässig närhet.

Överhuvudtaget är atomismen ett grundläggande problem vid komparation av enskildheter: ett enstaka belägg, isolerat från sitt sammanhang och ofta enbart förekommande i någon enstaka eddadikt, kan inte tillerkännas stark beviskraft. Forskarna har ofta bortsett från att det likartade elementet har helt olika funktion och kontext i respektive verk och rentav kan ha helt olika betydelse. Som exempel kan nämnas hur Wolfgang Mohr (1938: 237) vill knyta beskrivningen i *Guðrúnarqviða II* 14 — Þóra "gullbócaði", d.v.s. broderade med guld — till danskt balladursprung med hänvisning till en dansk ballad som i en grundskild historia bl.a. berättar "di lerd hinnde lesse i bog" (DgF 475). Ordet bok ingår förvisso i båda fallen, men såväl kontexten som själva betydelsen av ordet *bok* är fullständigt olika. Mohr bygger överhuvudtaget upp sin argumentation för "eddaelegiernas" ursprung i dansk-tysk balladdiktning genom att samla paralleller för enstaka ord och motiv av vitt skilda slag — helt lösryckta från sitt sammanhang och endast i undantagsfall kopplade till något *typiskt* för de aktuella eddadikterna, till deras grundläggande mönster.⁴⁸

Ett annat komparativt tillvägagångssätt är att i stället utgå från mer

⁴⁷ Ett exempel på detta är några likartade formuleringar i edda- och skaldedikter som Jan de Vries ser som uttryck för litterärt inflytande och därför tillskriver betydelse för datering (Vries 1964: 77, 304). Det handlar om formuleringarna "Styrr varð i ranni" (*Hamðismál* 23), "rósta varð i ranni" (*Ragnarsdrápa* 3; Skj I B: 1), "Rymr var i ranni" (*Hlöðskviða* 5).

⁴⁸ Han ägnar sig i första hand åt att notera enstaka ord som han menar stöder hans tes om dikternas ursprung. Ord som *drötning* (Mohr 1939: 168) och *búr* (1938: 239) pekas ut som danismer, ett ord som *fyrmunna* har parallell i fornsachsiska *farmunan* (1939: 251) etc. Dessa ord saknar all koppling till något för de aktuella "eddaelegierna" utmärkande; de flesta förekommer där bara någon enstaka gång och rör helt skilda områden. Detta rena samlande av lösryckta ord utgör ett huvudavsnitt — 54 sidor — av Mohrs arbete (1939: 150–204). Orden kopplas inte till strukturer eller funktioner som har paralleller i annan litteratur (några sådana likheter skapar han dock själv genom att medelst kraftiga omstuvningar rekonstruera förmenta urformer av eddadikter efter mönster av ballader; t.ex. 1938: 234). Han noterar även motiv som har paralleller i danska ballader eller tyska dikter, men också här är det fenomen som ingalunda är *typiska* för någon eddadikt, utan som förekommer enbart någon enstaka gång — t.ex. motivet att kalla på någon genom harpospel (1938: 264). Såväl orden som motiven är lösryckta från sin kontext. Det som är mest karaktäristiskt för "eddaelegierna", sorgen/smärtan — ett fenomen som helt genomsyrar flera av dem —, är för Mohr bara ett motiv bland andra (1938: 251–57), och även hans undersökning av detta motiv är inriktat på paralleller i fråga om lösryckta ord, inte på likheter i gestaltning av sorgen, dess roll i helheten etc. Mohr visar genomgående i sina komparativa undersökningar intresse endast för de enskilda elementen i sig, och han isolerar dem konsekvent från deras sammanhang.

övergripande och centrala fenomen i dikterna, att undersöka formuleringar och motiv i deras kontext, att fastställa hur olika drag hänger samman och bildar mönster och sedan söka likheter vad gäller sådana fenomen i annan litteratur. Detta slags komparation har inte alls spelat samma roll inom forskningen, men det är vad jag här vill sätta främst. Ett skäl är att sådana mönster torde ha större möjligheter att överleva den muntliga traderingen, och att de därmed vittnar bättre om de ursprungliga versionerna än vad enstaka detaljer gör. Jag nämnde tidigare att de bevarade versionerna av *Völuspá* skiljer sig åt på många punkter, men det är trots allt påtagligt att den grundläggande tematiken, strukturen och stilen, ja hela den litterära egenarten, ändå är densamma. Förvisso är det teoretiskt tänkbart att eddadikterna moderniserats också mer fundamentalt i den muntliga traditionen, men i så fall handlar det om omdiktning av ett slag som inte förefaller vara regel i norrön poesi. Man kan notera att 1200-talets lärda islänningar godtog vikingatida skaldedikter — och i Snorri Sturlusons fall även eddiska gudadikter — som säkra källor för såväl historiska fakta som genuina hedniska föreställningar och poetiska grepp och formuleringar från vikingatiden. Vår tids forskning kring muntlig poesi ger visserligen vid handen att förändringar i muntlig tradition är mer ofrånkomliga och mer omfattande än vad 1200-talets islänningar synes förutsätta, men deras sätt att använda befintliga diktversioner som trovärdiga källor för såväl form som innehåll i de "ursprungliga" versionerna antyder ändå att man under 1200-talet — en tid då muntlig tradition var ett levande fenomen — inte räknade med fundamentala moderniseringar/omdiktningar. Det är därför ett rimligt antagande att de bevarade versionerna av eddadikterna är trovärdiga vittnen till de "ursprungliga" versionerna vad gäller övergripande mönster, sammanhängande drag, grundläggande motiv, struktur etc., och att förändringar i den muntliga traditionen i första hand torde omfatta enskilda detaljer.

Även andra skäl gör att komparation utifrån övergripande fenomen och sammanhängande mönster är att föredra. Det som skall beläggas med komparationen är ju en tidfästning, ett inflytande på eddadikten från en bestämd litterär tradition vid en bestämd tidpunkt. Inte ens om vi kan säkert identifiera enstaka lån, allusioner eller citat behöver, som vi sett, dessa vittna om tidsmässig närhet mellan två verk. Men om vi kan fastställa att en eddadikt anknyter till samma slags stilideal, tematisk fokusering och strukturprinciper som annan litteratur, om vissa motiv dyker upp i samma kontext och gestaltas på likartat vis, ja om likheterna bildar ett *mönster* — då finns skäl att anta ett närmare samband: influens

från en bestämd litterär tradition, ett litterärt mode. Då är sannolikheten stor för att det också finns ett tidsmässigt samband. Om en eddadikt uppvisar likheter med diktning från en specifik litterär tradition väger alltså dessa likheter tyngre om de omfattar både framträdande tematik och litterär gestaltning av denna tematik än om den endast består i enstaka ord eller detaljer. Men om det finns ett likartat litterärt mönster är också mindre likheter av intresse. Komparation av enskilda ord, motiv, poetiska grepp m.fl. detaljer har därför också en roll att spela, men måste underordnas den övergripande komparationen och sättas in i sitt sammanhang.

Eddaforskningen har länge varit präglad av filologisk detaljanalys. Jag menar att det finns skäl att i högre grad än tidigare analysera litterära mönster vad gäller tematik och gestaltning i eddadikterna: vilken roll vissa motiv spelar i dikthelheten, kopplingen mellan olika motiv, stilgrepp, ordval, strukturella grepp för att gestalta motiven etc. Själva den grundläggande handlingen är förvisso relativt likartad i alla Eddans hjältedikter, ja strängt taget i all hjältediktning oberoende av tid. Men givna händelser kan återges på mycket olika sätt; diktning från olika litterära traditioner lägger tonvikt vid olika motiv och gestaltar dem olika, och med hjälp av sådana tidsbundna egenheter kan vi få indikationer om eddadikternas traditionstillhörighet och tillkomsttid. Vägen till hållbara dateringar av eddadikterna torde i hög grad gå via analyser av olika teman och deras gestaltning — t.ex. kärlek, död, strid, sorg, könsroller — där de påvisade tendenserna sätts in i ett större litterärt sammanhang och relateras till tendenser i andra, tidfästa, litterära traditioner.

Detta slags undersökningar har hittills genomförts i förvånansvärt liten utsträckning inom eddaforskningen. Undersökningar av litterära teman i eddadiktningen är överhuvudtaget sällsynta, och de som finns har vanligen genomförts inom ramen för den heuslerska helhetsbilden och således inte alls inneburit någon förutsättningslös komparation, än mindre har det handlat om tematisk-stilistiska analyser för att fastställa mönster i framställningen. Helt saknas dock inte detta slags forskning; Joseph Harris arbeten om "elegiska" motiv och strukturer liksom Carol Clovers om eggelse och klagan (Harris 1982 och 1988; Clover 1985 och 1986) är förvisso komparativa och inriktade på tematisk-stilistiska mönster. Min egen avhandling om sorgen (Sävborg 1997) är ett försök att arbeta i samma anda. Vi har alla tre menat oss kunna visa att sådana "elegiska" fenomen som sorg och olycksmonologer, vilka alltsedan Heusler setts som mycket unga, har en lång tradition bakom sig, med paralleller i såväl vikingatida skaldediktning som fornvästgermansk hjältediktning.

Denna forskning synes därmed kunna revidera den traditionella bilden av ett antal eddadiktens traditionsbakgrund, deras *ursprung*. Ingen av oss har utifrån dessa resultat dragit några slutsatser om eddadiktarnas tillkomsttid, deras *ålder*. I min avhandling förklarar jag uttryckligen att resultaten av mina komparativa undersökningar inre räcker för att ställa upp någon dateringshypotes (Sävborg 1997: 454), en ståndpunkt jag alljämt intar. Dels måste dessa resultat kompletteras med komparativa undersökningar av andra teman, stildrag och strukturer, dels är det viktigt att klargöra att litterär komparation inte ensam kan utgöra en hållbar dateringsmetod. Om en komparativ undersökning av det slag jag förordat ovan visar tydliga beröringspunkter mellan en eddadikt och en specifik litterär tradition ger detta en indikation om den litterära traditionen bakom dikten eller inslag i den, vilket i sin tur *kan* indikera diktens tillkomsttid, men här finns ingalunda ett självklart samband; en och samma tradition kan leva länge tämligen oförändrad.⁴⁹ Om man skall kunna lägga fram en dateringshypotes måste därför resultatet i fråga om litterär tradition kombineras med andra slags dateringskriterier. Här får de språkliga kriterierna, och inte minst *of/um*-statistiken, en viktig roll. Om de tidigare indicierna därvid bekräftas torde vi ha en relativt starkt grundad dateringshypotes. Även härvid kvarstår naturligtvis ett oundvikligt inslag av värdering av resultaten — t.ex. hur man skall ställa sig till de fall då resultaten från de olika dateringsmetoderna talar klart emot varandra. Men dessa hypoteser torde ändå vara vetenskapligt starkare grundade än dateringar byggda på spekulationer om typologisk-kronologiska samband och på ostyrkta antaganden om skilda perioders anda.

Jag har flera gånger ovan påtalat felkällor vid eddadatering. Många av dessa går inte att fullt ut eliminera. Möjligheten av en lång, konservativ tradition inom eddadiktningen gör alla komparativa dateringsförsök osäkra, och förändringen i muntlig tradition gör även de språkliga-statistiska metoderna osäkra. Även den som bedömer att de här förordade dateringsmetoderna ger mer välgrundade resultat än de traditionella kan lätt känna tveksamhet inför själva möjligheten att datera eddadiktarna med sådan säkerhet att det går att förutsätta dessa dateringar i andra undersökningar.

Själv tror jag, som framgått ovan, på möjligheten av någorlunda väl-motiverade dateringar, men jag menar samtidigt att det är fruktbarare

⁴⁹ Ett norrönt exempel på detta är den skaldiska furstedikten, vilken såväl formellt som innehållsligt är sig mycket lik från Porbjörn hornklofi på 800-talet till Sturla Þórðarson på 1200-talet.

att koncentrera sig på frågorna om eddadikternas ursprung och litteraturhistoriska kontext än på den exakta dateringen av dem. Eddadikternas relation till övriga dikter i den övergripande tradition de tillhör — den forngermanska stavrimmade poesin —, till den norröna poesi de var samtida med — skaldediktningen — eller till den specifikt isländska litteratur som blommade när de nedtecknades — sagalitteraturen — är viktiga frågor som i hög grad kan undersökas även utan säkerställda dateringar. I sådana undersökningar kommer det slags komparativa analyser jag har förordat till sin egen rätt. Men då är vi tillbaka vid frågor inte olika dem Andreas Heusler en gång ställde: om sammanhangen i den forn- och medeltidsgermanska litteraturen i stort, om eddadikternas ursprung och metamorfoser. Och hur diskutabla Heuslers metoder och resultat än var finns det knappast skäl att undvika sådana frågor. Med de alternativa utgångspunkter och den alternativa metodiska grundsyn jag här har skisserat bör vi kunna nå mer välgrundade resultat.

V

Denna artikel skall enligt rubriken presentera nya tankar om eddadikternas ursprung och ålder. Ändå har jag avstått från att argumentera för såväl nya dateringar som nya ursprungshypoteser. Jag tror att sådana skulle skymma sikten för de principiella resonemang jag velat föra. Och principdiskussion är av nöden innan detta slags undersökningar kan börja — först om man kan enas om förutsättningarna blir en diskussion om enskilda daterings- och ursprungshypoteser fruktbar. Därför har jag primärt argumenterat för nya *utgångspunkter* — som ersättning för sådana utgångspunkter som ingen egentligen har motiverat och som ingen aktivt tycks godta, men som likväl utgör fundamentet för dagens standarduppfattning — liksom för en användbarare och vetenskapligt starkare *metodik* än hittills — som ersättning dels för sådana dateringsargument som ofta nämns men ingen lyckats tillämpa i praktiken, dels för sådana ovetenskapliga argument som verkligen framförts men som ingen tycks vilja principiellt försvara.

Stora delar av artikeln har varit forskningshistorisk, och min argumentation där har i hög grad varit negativ. Men mitt syfte har främst varit att visa *att* och *hur* vetenskapligt ohållbar argumentation är av fundamental betydelse för dagens rådande uppfattning, och detta faktum leder till min viktigaste tes: den som diskuterar eddadikternas ålder och ursprung måste ta upp frågan från grunden.

Litteratur

- Ament, Hermann 1989: "Germanen", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 4, München/Zürich.
- Andersson, Kent och Herschend, Frands 1997: *Germanerna och Rom*, Uppsala.
- Andersson, Theodore M. 1982: "Atlamål", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 1, New York.
- Beck, Heinrich 1973: "Atlilieder", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 1, Berlin.
- 1986: "Eddische Dichtung", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 6, Berlin.
- 1990: "Eddaliedforschung heute: Bemerkungen zur Heldenlied-Diskussion", *Helden und Heldensage. Otto Gschwanter zum 60. Geburtstag*, utg. Hermann Reichert och Günter Zimmermann (Philologica Germanica, vol. 11), Wien.
- 1998: "Germanen, Germania, Germanische Altertumskunde. Dichtung", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 11, Berlin/ New York.
- Bierbrauer, V. 1991: "Langobardische Kunst", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 5, München/Zürich.
- 1997: "Tierornamentik bei Germanen und Reiternomaden in Spätantike und frühem Mittelalter", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 8, München.
- Cassiodorus 1973: *Magni Aurelii Cassiodori Variarum Libri XII*, utg. Å. J. Fridh (Corpus Christianorum. Series Latina, xcvi), Tvrnholti.
- Clover, Carol J. 1985: "Cold Are the Counsels of Women: The Tradition Behind the Tradition", *The Sixth International Saga Conference 28/7–2/8 1985: Workshop Papers*, Köpenhamn.
- 1986: "Hildigunnr's Lament", *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, utg. John Lindow m.fl. (The Viking Collection: Studies in Northern Civilization, vol. 3), Odense 1986.
- Diesner, Hans-Joachim 1966: *Das Vandalenreich: Aufstieg und Untergang*, Stuttgart.
- Dronke, Peter 1970: *Poetic Individuality in the Middle Ages: New Departures in Poetry 1000–1150*, Oxford.
- Dronke, Ursula 1993: "Pagan beliefs and Christian Impact: The Contributions of Eddic Studies", *Viking Revaluations: Viking Society Centenary Symposium 14–15 May 1992*, utg. Anthony Faulkes och Richard Perkins, London.
- 1997: *The Poetic Edda*, vol. 11, *Mythological Poems*, Oxford.
- Einar Ólafur Sveinsson 1962: *Íslenzkar bókmenntir í fornöld*, vol. 1.
- Ensslin, Wilhelm 1947: *Theoderich der grosse*, München.
- Ettmüller, Ludwig 1847: *Handbuch der deutschen Literaturgeschichte von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten, mit Einschluß der angelsächsischen, altskandinavischen und mittelniederländischen Schriftwerke*, Leipzig.
- Fidjestøl, Bjarne 1989: "Ekspletivpartikkelen som dateringskriterium: Forsøk i

- filologisk statistik", *Festskrift til Finn Hødnebo* 29. Desember 1989, red. Bjørn Eithun m.fl. Oslo.
- 1992: "Oldemors alder: Om diskusjonen kring datering av eddadikta", *Eyvindarbók: Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen*, Oslo.
 - 1999: *The Dating of Eddic Poetry: A Historical Survey and Methodological Investigation*, utg. Odd Einar Haugen, (Bibliotheca Arnarnagæana, vol. XL1) Köpenhamn.
- Finch, R. G. 1993: "Atlakviða", *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, utg. Phillip Pulsiano m.fl. New York/London.
- Foote, Peter och Wilson, David M. 1980: *The Viking Achievement*, London.
- Fry, Donald K. 1974: *Finnsburh: Fragment and Episode*, London.
- Grazi, Vittoria 1990: "Die 'Götterlieder' der Edda und die 'indogermanische Dichtersprache'", *Poetry in the Scandinavian Middle Ages: The Seventh International Saga Conference, Spoleto 4–10 September 1988*, Spoleto.
- Gregorius av Tours 1937–51: *Scriptores Rerum Merovingicarum*, vol. 1, *Gregorii Episcopi Tvrnonensis Libri Historiarum X*, utg. Bruno Krusch Wilhelm Levison (Monumenta Germaniae Historica), Hannover.
- Grimm, Wilhelm 1829: *Die deutsche Heldensage*, Göttingen.
- Gräslund, Ann-Sofie 1985: "Den tidiga missionen i arkeologisk belysning — problem och synpunkter", *Tor, tidskrift för arkeologi*, vol. 20, 1983–85, Uppsala.
- Gschwantler, Otto 1986: "Edda", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 3, München/Zürich.
- Harris, Joseph 1983: "Elegy in Old English and Old Norse: A Problem in Literary History", *The Old English Elegies: New Essays in Criticism and Research*, utg. Martin Green.
- 1984: "Eddic Poetry", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 4, New York.
 - 1985: "Eddic Poetry", *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, utg. Carol J. Clover och John Lindow (Islandica, vol. XLV), Ithaca/ London.
 - 1988: "Hadubrand's Lament: On the Origin and Age of Elegy in Germanic", *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*, utg. Heinrich Beck (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, vol. 2), Berlin/New York.
- Heinrichs, Heinrich Mathias 1980: "Atlilieder der Edda", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1, München/Zürich.
- Heusler, Andreas 1902: "Der dialog in der altgermanischen erzählenden dichtung", *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur*, vol. 46, Berlin.
- 1906: "Heimat und Alter der eddischen Gedichte", *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, vol. 116, Braunschweig.
 - 1911–13: "Dichtung", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, utg. Johannes Hoops, vol. 1, Straßburg.
 - 1921: "Das nordische Altertum in seiner Beziehung zum westgermanischen", *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, vol. 142, Braunschweig/Berlin.

- 1941: *Die altgermanische Dichtung*. 2:a uppl. Potsdam.
- 1969: "Antrittsrede in der preussischen Akademie der Wissenschaft" (1908); här efter *Kleine Schriften*, vol. II, utg. Stefan Sonderegger, Berlin.
- Hofmann, Dietrich 1971: "Altnordische Literatur: Edda und Skalden", *Kurzer Grundriß der germanischen Philologie bis 1500*, utg. Ludwig Erich Schmitt, vol. 2, *Literaturgeschichte*, Berlin.
- Holtsmark, Anne 1961: "Heltediktning", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. 6, Malmö.
- Jenny, Wilhelm Albert von 1940: *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, Berlin.
- Jessen, Edvin 1867–69: "Småting om oldnordiske digte og sagn. 'En indsigelse'", *Historisk Tidsskrift*, 3:e Række, vol. 6, Köpenhamn.
- 1871: "Über die Eddalieder: heimat, alter, character", *Zeitschrift für deutsche Philologie*, vol. 3, Halle.
- Johansson, Karl G. 2000: "Völuspá — muntlig och skriftlig tradition: En diskussion om skärningspunkten mellan filologi och litteraturvetenskap", *Den fornordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*, utg. Kristinn Jóhannesson m.fl., Göteborg.
- Jón Helgason 1952: *Norges og Islands digtning* (Särtryck ur *Nordisk kultur*, vol. VIII B).
- 1964: *Eddadigte*, vol. 1, *Völuspá Hávamál*, Köpenhamn/Oslo/Stockholm.
- Jónas Kristjánsson 1997: *Eddas and Sagas: Iceland's Medieval Literature*, övers. Peter Foote, 3:e uppl. Reykjavik.
- Koegel, Rudolf och Bruckner, Wilhelm 1901–09: "Althoch- und altniederdeutsche Literatur", *Grundriß der germanischen Philologie*, utg. Hermann Paul, vol. II, Straßburg.
- Kommentar 1997: *Kommentar zu den Liedern der Edda*, vol. 2, *Götterlieder*, utg. Klaus von See m.fl. Heidelberg.
- Kuhn, Hans 1929: *Das Füllwort of-um im Altwestnordischen: eine Untersuchung zur Geschichte der germanischen Präfixe. Ein Beitrag zur altgermanischen Metrik*, Göttingen.
- 1943: "Besprechung von Jan de Vries Altnordische Literaturgeschichte. Band I", *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 61.
- 1971: "Die alte nordische Dichtung" (1957), återgiven efter: *Kleine Schriften: Aufsätze und Rezensionen aus den Gebieten der germanischen und nordischen Sprach-, Literatur- und Kulturgeschichte*, vol. II, Berlin.
- Mogk, Eugen 1904: *Geschichte der Norwegisch- isländischen Literatur*. 2:a uppl. (Särtryck ur *Grundriß der germanischen Philologie*, utg. Hermann Paul, 2:a uppl.), Straßburg.
- Mohr, Wolfgang 1938: "Entstehungsgeschichte und Heimat der jüngeren Eddalieder südgermanischen Stoffes", *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 75.
- 1939: "Wortschatz und Motive der jüngeren Eddalieder mit südgermanischem Stoff", *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, vol. 76.

- Neckel, Gustav 1908: *Beiträge zur Eddaforschung mit Exkursen zur Heldensage*, Dortmund.
- 1934: *Altgermanische Kultur*, Leipzig.
- Pipping, Rolf 1937: "Potenserande genitiv", *Studier i nordisk filologi*, vol. 27, Helsingfors.
- Richard, J. 1983: "Burgunder", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, München/Zürich.
- Schier, Kurt 1986: "Edda, Ältere", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. 6, Berlin.
- Schier, Kurt 1992: "Edda", *Kindlers neues Literatur Lexikon*, vol. 18, München.
- See, Klaus von 1981: *Edda, Saga, Skaldendichtung: Aufsätze zur skandinavischen Literatur des Mittelalters*, Heidelberg.
- 1998: "Das Phantom einer altgermanischen Elegiendichtung: Kritische Bemerkungen zu Daniel Sävborg 'Sorg och elegi i Eddans hjältediktning'", *skandinavistik: zeitschrift für sprache, literatur und kultur der nordischen länder*, vol. 28, Glückstadt.
- Seyer, Rosemarie 1983: "Kunst und Ideologie", *Die Germanen: Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa*, vol. II, utg. Bruno Krüger, Berlin.
- Sigurður Nordal 1923: *Völuspá*, Reykjavík.
- Simek, Rudolf och Pálsson, Hermann 1987: *Lexikon der altnordischen Literatur*, Stuttgart.
- Sprenger, Ulrike 1983: "Heroische Elegie und geistliche Literatur", *Akten der fünften Arbeitstagung der Skandinavisten des deutschen Sprachgebiets: 16.–22. August 1981 in Kungälv*, utg. Heiko Uecker, St Augustin.
- 1988: "Zum Ursprung der altnordischen Heroischen Elegie", *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*, utg. Heinrich Beck (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, vol. 2), Berlin/New York.
- 1992: *Der altnordische Heroische Elegie* (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, vol. 6), Berlin/ New York.
- Sävborg, Daniel 1997: *Sorg och elegi i Eddans hjältediktning* (Stockholm Studies in History of Literature, vol. 36), Stockholm.
- 2000: "Beowulf and Sonatorrek are Genuine Enough: An Answer to Klaus von See", *skandinavistik: zeitschrift für sprache, literatur und kultur der nordischen länder*, vol. 30, Glückstadt.
- Thompson, E. A. 1966: *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford.
- Turville-Petre, Gabriel 1953: *Origins of Icelandic Literature*, Oxford.
- 1972: *Nine Norse Studies* (Viking Society for Northern Research, vol. v), London.
- Veturliði Óskarsson 1999: "Om lánord og fremmed påvirkning på ældre islandsk sprog", *Scripta Islandica: Isländska sällskapetets årsbok*, vol. 49/1998, Uppsala.
- Vigfusson, Gudbrand och York Powell, F. 1983: *Corpus Poeticum Boreale: The Poetry of the Northern Tongue from the Earliest Times to the Thirteenth Century*, vol. 1, Oxford.

- Wolfram, Herwig 1979: *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München.
- Voorwinden, Norbert 1990: "Kampfschilderung und Kampfmotivation in mittelalterlicher Dichtung. Zur Verschmelzung zweier Traditionen in der deutschen Heldenepik", *Helden und Heldensage: Otto Gschwaniter zum 60. Geburtstag*, utg. Hermann Reichert och Günter Zimmermann, Wien.
- Vries, Jan de 1934: "Über die Datierung der Eddalieder", *Germanisch-romanische Monatsschrift*, vol. 22, Heidelberg.
- 1964: *Altnordische Literaturgeschichte*, vol. 1, 2:a uppl, Berlin.
- 1967: *Altnordische Literaturgeschichte*, vol. II, 2:a uppl, Berlin.
- Danmarks gamle Folkeviser* [DgF], vol. I–XII, utg. Svend Grundtvig, Axel Olrik m.fl. Köpenhamn 1853–1976.
- Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Vol. 1. Text. utg. Gustav Neckel, 3:e uppl. utg. Hans Kuhn, Heidelberg 1962.
- Das Nibelungenlied*, utg. Karl Bartsch, 16:e uppl. utg. Helmut de Boor, Wiesbaden 1961.
- Den norsk-islandske Skjaldedigtning* [Skj], vol. I–IV, utg. Finnur Jónsson, Köpenhamn 1912–1915.

JOHAN WICKSTRÖM

Bröllopsmyten i *Helgakviða Hjörvarzsonar*. Ett exempel på fornskandinavisk härskarideologi i *Codex Regius* hjältediktning

Inledning och bakgrund

Ända sedan begreppet *sakralt kungadöme* (ty. *Sakralkönigtum*, eng. *sacral kingship*) överfördes från det främreorientaliska studiet till övriga kulturkretsar har religionshistoriker diskuterat förekomsten av ett sakralt kungadöme hos fornskandinaverna. I tidiga studier användes begreppet tämligen okritiskt och paradigmiskt (se exempelvis von Friesen 1932, Ström, F. 1954: 34 ff., Ström, Åke V. 1959: 703 ff., Höfler 1959: 668 f.). Den förste att källkritiskt ifrågasätta begreppets relevans för fornskandinaviska förhållanden var den tyske forskaren Walter Baetke (Baetke 1964). Baetkes kritiska inställning återkom hos flera svenska forskare (Ejerfeldt 1971, Lönnroth 1986) men under senare tid har nya religionshistoriska studier påvisat att åtminstone vissa element i tidigare teoribildning kan återgå på autentiska traditioner. Den senaste avhandlingen på området utgörs av en lokal studie av förhållandet mellan härskarmakt och religion och i det forna sveasamhället. Här avfärdar Olof Sundqvist begreppet 'sakralt kungadöme' samtidigt som han visar att idén om gudomliga härstamningstraditioner och kungaoffer verkar kunna bekräftas av det primära källmaterialet (Sundqvist 2002: 149–175, 258). Sundqvists studie var bland annat en uppgörelse med Baetkes hyperkritiska inställning till sakralkungaparadigmet (Sundqvist: 38), men studien innehöll också kritik mot en kontroversiell teori framlagd av den norska religionshistorikern Gro Steinsland år 1991. Det är Steinslands teori om fornskandinavisk härskarideologi som jag ämnar återaktualisera i denna artikel genom att applicera den på ett nytt källmaterial.

I avhandlingen *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi* hävdade Steinsland att de vikingatida härskarätterna Ynglingarna och Hlade-

jarlarna legitimerade sin ställning genom en härskarideologisk myt om *hierós gámos* 'heligt bröllop' mellan gud och jättinna. Dessa ätter härledde sina ursprung ur detta exogama förhållande som samtidigt bildade prototyp för de enskilda ättemedlemmarnas karaktärer, bröllopsförhållanden och öden. Myten hade betydelse på flera nivåer. Genom anknytning till både guda- och jätteätt ansågs härskarna vara motsägelsefulla kaotiska gestalter närmast förutbestämda till egna exogama kärleksförbindelser med "utgårdskvinnor". Dessa förbindelser ledde ofta till onda öden och död. Döden omtalades härvid som ett slags dödsbröllop med en jättinna. På ett liknande sätt beskrevs krigiska landerövringar och intronisationer med ett språkbruk hämtat från det heliga bröllopet (Steinsland 1991).

Sundqvist har riktat omfattande kritik mot Steinslands teori. Det finns flera exempel på såväl historiska som legendartade härskare som inte ansågs vara sprungna ur en exogami av det slag som Steinsland tecknar. De primära källorna till Ynglingaättens genealogi verkar endast omtala en härstamning från gudarna. Teorins anknytning mellan bröllops- och dödsmotiv kan också ifrågasättas. (Jfr Sundqvist 2002: 168 f.) Historikern Claus Krag har hävdad att Steinsland har gjort en övertolkning av vissa perifera motiv i *Skirnismál*. Utifrån en sen datering av kvädet (1100–1200-tal) och på grundval av ideologins frånvaro i skaldediktningen avfärdar han hennes teori (Krag 2001: 220–225). Anders Hultgård har också formulerat kritik mot Steinslands teori. Hultgård ifrågasatte autenticiteten hos *Skirnismáls* prosainledning samt kritiserade hennes samläsning av *Skirnismál* och *Ynglingatal*. Inledningen utgjorde en viktig utgångspunkt för Steinslands tolkning av kvädet, men eftersom den är avfattad i prosa kan den innefatta icke-autentiskt stoff sekundärt tillfogat stroferna. Anknytningen mellan hierogamin i *Skirnismál* och genealogin i *Ynglingatal* kan också vara en sentida konstruktion av Snorri Sturluson i *Ynglingasaga*. Utifrån religionsfenomenologiska rön verkar dessutom motivet att härskaren förklarar krig mot det egna landet, vilket var Steinslands tolkning av *Skirnismál*, vara atypiskt (Hultgård 1994: 78 f.). Arkeologen Frands Herschend har emellertid påpekat att hierogami-myter förekommer i kontinentalgermanska härskarsammanhang redan under 500-talet. I dessa latinspråkliga belägg saknas dock den hos Steinsland typiska beskrivningen av kvinnan som farlig och fientlig. Herschend menade dock att den fornskandinaviska hierogamimytens speciella karaktär kan ses som ett uttryck för de skandinaviska härskardömenas kris under 600–800-tal. De äldre latinspråkliga texternas lyckliga hierogami mellan likvärdiga parter ersätts i senare germanska texter av en

negativ variant, antydd i *Beowulfskvädet* och fullt genomförd i *Ynglingatal* (Herschend 1996).

I sin avhandling begränsade Steinsland sin undersökning till *Skirmismál*, *Ynglingatal*, *Háleygiatal* och *Hyndluljóð*, men i senare verk har hon hävdad att spår av myten kan beläggas i ikonografiskt material, runinskrifter och medeltida isländsk historieskrivning (se ssk. Steinsland 1994, Steinsland 2000). Mot bakgrunden av de källkritiska problem som tecknats ovan, behövs kompletterande studier av ytterligare källmaterial med härskartermatisk relevans för att vidare kunna diskutera teorins förklaringsvärde. För ett dylikt syfte framstår den heroiska eddadiktningen som ett synnerligt intressant källmaterial. Den här artikeln innehåller en analys av eddakvädet *Helgakviða Hjörvarzsonar*, vars inledande friar- och bröllopskildring kan innehålla en variant av bröllopsmyten. Här beskrivs hur en härskare friar till en avlägsen vacker kvinna som han slutligen erövrar och avlar en son tillsammans med (HHv inl. prosa-prosa e. 5). Analysen följs av en diskussion av Steinslands teori i ljuset av analysens resultat.

Helgakviða Hjörvarzsonar

Text och textkritik

Helgakviða Hjörvarzsonar bildar tillsammans med *Helgakviða Hundingsbana in fyrri* och *Helgakviða Hundingsbana önnur* en kvädestrilogi med samlingsnamnet Helgediktningen, vilken inleder samlingen av hjältedikter i den fornisländska handskriften *Codex Regius* nr 2365°. Neckels isländska utgåva av eddadikterna används här som primärkälla för undersökningen, medan Björn Collinders eddautgåva nyttjas för den svenska översättningen där inte annat anges (Neckel 1927, Collinder 1964).

I handskriften har den friar- och bröllopskildring som står i fokus i artikeln givit namn åt Hjörvarzsonkvädet, som kallas *Frá Hjörvarði ok Sigrlinn* 'Om Hjörvarðr och Sigrlinn'. Skildringen återfinns i inledningen till *Helgakviða Hjörvarzsonar*. Avsnittet är prosimetriskt och består av sjutton rader prosa, fyra fornyrdislagsstrofer, två rader prosa, en strof och slutligen sjutton rader prosa (HHv inl. prosa-prosa e. 5). Dess källvärde är svårbedömt. Delar av stycket kan innehålla arkaisk muntlig tradition, men även om det är innehåll och inte form som bör avgöra styckets religionshistoriska källvärde (jfr Meulengracht-Sørensen 1991: 222),

måste det delvis bedömas utifrån formmässiga kriterier. Prosan kan nämligen ha tillfogats stroferna vid kvädets skriftliga fixering under 1100–1200-tal och därmed vara icke-autentisk (se Kristjánsson 1988: 49). *Helgakviða Hjörvarzsonar* har ingen namngiven upphovsman. Kvädets tillkomstort, dess förhållande till övriga Helgekväden och dess idémässiga tillhörighet är omtvistade, varför den gängse filologiska dateringen av Helgetrilogin till 1000-talet är osäker (Wickström 2001: 3). En datering medför dock inget fullgott kriterium för bedömning av styckets fornskandinaviska autenticitet. Genuint fornskandinaviska traditioner kan ha använts för att komponera eddadikter under 1100- och 1200-tal på samma sätt som äldre kväden kan innehålla både kristna motiv och litterära topoi (Hultgård 1996: 26). En preliminär innehållslig granskning av det aktuella stycket avslöjar dock inga tydliga kristna influenser.

Forskningsbakgrund

Samtliga forskare som har studerat *Helgakviða Hjörvarzsonar* har som en konsekvens av de tre Helgekvädenas parallellism primärt studerat Helgigestalernas valkyrjerelationer. I den senaste handboken i fornskandinavisk religion anslås exempelvis att kvädenas upprepade kärleks- och dödsmotiv återgår på reinkarnationsföreställningar (Näsström 2001: 215). I tidig forskning försökte många forskare på grundval av ortnamnstolkningar förlägga Helgesagornas historiska och geografiska hemvist till det folkvandringstida Danmark, Götalandskapen eller Södermanland (Bugge 1896, Nordén 1922: 8–26, Hederström 1927: 3, Fast 1937: 10–32). Argumentation för en specifik historisk-geografisk bestämning av dikterna är dock föga övertygande då en eventuell historisk kärna går förlorad i dikternas ohämmade komposition av mytiska, historiska och legendartade gestalter och platsangivelser. Mer religionshistoriskt inriktade forskare har istället försökt fastställa någon kultisk institution som dikternas inbördes likheter tänktes avspegla. Dikternas direkta anföring, rika namnflora och parallella versioner av hjältens relation till valkyrjan tolkades utifrån myt-ritteori som allegorisk-symboliska reminiscenser av ett kultdrama hos något germanfolk (se ssk. Phillpotts 1920). Kultdramats kontinuitet tänktes förklara såväl de märkliga prosautsagorna om hjältens och valkyrjans återfödelse som den till synes kuriösa skildringen av hjältens föräldrars möte, som är föremål för denna artikel. Bland dessa forskare märks Franz Rolf Schröder och Otto Höfler. Schröder tolkade Helgedikterna som skildringar av ett vegetationskultiskt förlopp vari en härskare firade bröllop med en representant för fruktbar-

hetsgudinnan för att sedan dö och återuppstå likt de främreorientaliska fruktbarhetsgudarna (Schröder 1924: 48). Höflers tolkning hämtade formerna från myt-ritteori men han menade att kvädena utgjorde litterära reflektioner över ett statskulldrama bland de germanska sueberna. I hans tolkning identifierades Tacitus skildring i *Germania* av semnonerstammens människoeffter med Helgesagan (Höfler 1952). Denna tolkning har varit tongivande under efterkrigstiden (se de Vries 1957) men har utmanats under senare år.

Eve Picard har på metodiska och källkritiska grunder avfärdat Höflers försök att rekonstruera semnoneroffret utifrån de fornisländska kvädena (Picard 1991: 132, 146 f.). John Stanley Martin har påtalat att det inte förekommer någon korrelation mellan härskarmakt och sakralitet i Helgedikterna, och att det sakrala kungadömet inte har något stöd i dessa dikter (Martin 1988: 370–374). Kvädenas höga frekvens av härskarheiti verkar dock enligt min mening indikera att Helgesagan i första hand är upptagen med härskar föreställningar (Martin 1988, Wessén 1927: 13). Man kan med fog kalla dikterna härskartematiska eller rentav karaktärisera deras innehåll som ett slags *mythification of kingship* (Harris 1983: 231).

Deras forskandiviska autenticitet är dock inte självklar. Theodore M. Andersson har velat betrakta den aktuella friar- och brölloppsskildringen som ett *Bridal-Quest*motiv med förebilder i kontinentaleuropeisk hövisk diktning och isländska s.k. fornaldarsagor (Andersson 1985: 67). I det följande ska jag framlägga en tolkning där skildringen betraktas som ett bröllopsmotiv med forskandinaviskt härskarideologisk innebörd.

Mytdefinition och metod

En *myt* uppfattas här som en narrativ kategori med ideologiskt och normativt innehåll där gudar och andra övernaturliga väsen utför exemplariska handlingar i en avlägsen tid. Myten har ofta betydelser på olika nivåer och gestaltas ibland rituellt. (Jag följer här Sundqvist 1997: 94.) Denna definition beaktar inte att myter kan präglade texter som inte i första hand skildrar gudar eller andra övernaturliga väsendens förehavanden. För att studera myter i andra texter används här Else Mundals fruktbara distinktion mellan *mytinnehåll* och *mytform*. Mytens väsens kärna och oföränderliga grundstruktur och kärnstruktur utgör *mytinnehållet*. *Mytformerna* utgörs av det empiriskt iakttagbara hos myterna, det som blir av myterna när de framställs med hänsyn till olika muntliga och

skriftliga genrerregler (Mundal 1991: 231). Utifrån Mundals distinktion kan man studera hierogamimyten transponering till texter som inte i första hand är mytiska, exempelvis hjältekvädet *Helgakviða Hjörvarzsonar*.

Steinsland uppfattade en samläsning av eddakvädet *Skirnismál* och skaldekvädet *Ynglingatal* som en prototyp av hierogamimyten i anknytning till Ynglingaätten. I denna artikel används denna samläsning tentativt och metodiskt i en jämförelse mellan Ynglingaättens hierogamimyt och friar- och bröllopskildringen i hjältekvädet. Jämförelsen är språklig och motivmässig. För att belägga förekomsten av en mytform av hierogamimyten i *Helgakviða Hjörvarzsonar* behöver jag påvisa att det skildrade bröllopet är exogamt, att bröllopet leder till en härskarödsel samt att härskaren som ett resultat av det exogama bröllopet besitter motsägelsefulla egenskaper utmynnande i en dödstatematik. Man bör härvidlag uppfatta exogami som ett vitt begrepp. Exogami föreligger när bröllopsparterna i mer än könsligt hänseende kan definieras som varandras tydliga motpoler.

Bröllopsmyten i *Helgakviða Hjörvarzsonar*

I sakralkungaforskningen uppfattades *Helgakviða Hjörvarzsonars* inledande friar- och bröllopsmotiv som en kuriös kultiskt upptakt till Helgis bröllop med valkyrjan. Handskriftsredaktionen har dock uppenbarligen uppfattat bröllopsmotivet som betydelsefullt, då det namngivit hela kvädet, som följaktligen kallas *Frá Hjörvarði ok Sigrlinn* 'Om Hjörvarðr och Sigrlinn'. Motivet verkar vara präglad av den härskarideologiska hierogamimyten i såväl övergripande tematik som detaljer.

Härskartematik och erotik

Enligt Steinsland aviserar *Skirnismáls* prosainledning kvädets härskarideologiska innehåll. När Freyr tar plats i högsätet proklamerar hans härskarstatus (Steinsland 1991: 66 ff.). På motsvarande sätt tillerkänns *Helgakviða Hjörvarzsonars* mangelgestalt härskarstatus genom formuleringen '*Hjörvard hette en konung*' (HHv: inl. prosa). Denne konung verkar ha en rad egenskaper gemensamma med vanerguden Freyr. Namnet *Hjörvarðr* betyder 'svärdsväktare' och kan associera till en föreställning om de exogama bröllopens eskatologiska konsekvenser. Eddakvädet *Lokasenna* meddelar nämligen att Freyr förlorade sitt svärd som brudpris

för Gerðr. Guden står därför försvarslös mot kaosmakterna vid Ragnarök (Lokasenna: 46). Hjörvarðr synes motsvara Freyr i detta avseende. Även denne står undfallen gentemot en fiende, som först kan besegras av sonen Helgi efter att denne letat upp ett 'ypperligt svärd' (HHv: 6- prosa e. 11). Det finns även erotiska och genealogiska paralleller mellan Hjörvarðr och Freyr. Hjaltekvädet berättar att kung Hjörvarðr hade fyra kvinnor. Sedan uppräknas tre av dessa kvinnor tillsammans med de söner som de har tillsammans med härskaren: '*En hette Alfhildr, deras son hette Hedinn; den andra hette Særeiðr, deras son hette Humlungr; den tredje hette Sinriöð, deras son hette Hymlingr*' (HHv: inl. prosa). Uppräkningen kan syfta på att visa härskarens stora erotiska aptit. Samtidigt proklamerar hans som fader, vilket gör honom jämförbar med fruktbarhetsguden i dennes egenskap av stamfader. Då härskarens kvinnor dessutom omtalas som *fögro fylkis brúðir* 'härskarens fagra brudar' och *brúðir* 'brudar' (HHv: 3) styrks hypotesen att skildringen är hemmahörande i en bröllopsmytisk kontext. Enligt Steinsland är ordet *brúðr* signifikativt för kvinnliga erotiska väsen. Hon anser att det inom en "*mytisk kontekst referer* [...] *til hierogamitradisjoner*" (Steinsland 1991: 224).

Prosainledningen till *Skirnismál* omtalar hur Freyr '*såg i Jotunvärlden, och såg där en fager mö* [...] *Därav fick han stor hugsot*'. Ett motiv där åtrå väcks hos härskaren inför synen av en vacker kvinna återfinns också i hjaltekvädets prosa och strofer. Om härskaren och den fjärde kvinnan berättar prosan: '*kung Hjörvarðr hade avlagt löftet, att äga den kvinna, som han visste var den vänaste. Han hörde att kung Sváfñir hade en allra fagrade dotter, som hette Sigrlinn*' (HHv: inl. prosa). En liknande upplysning om den sköna kvinnan återges i hjaltekvädets första strof, som skall studeras ingående: '*Såg du Sigrlinn, Sváfñirs dotter, / fagrade mön i kärlekshemmet? / Dock hör jag Hjörvarðs kvinnor prisas / av goda kämpar i Glaseslunden*' (HHv: 1). Strofen förekommer i en kontext som ger en rad associationer till såväl härskar- som brölloppstematik. Det är jarlssonen Atle, Hjörvarðs sändebud, som vid en lund får höra dessa ord om den vackra Sigrlinn. Egenskapen att förstå fåglalåt kan vara härskartematisk. Belägg för att egenskapen tillföll gestalter av hög ått finner vi *Rígsþula* och *Fáfnismál* (*Rígsþula*: 45, *Fáfnismál*: prosa efter 31–28). Även i dessa dikter förekommer motivet i samband med att en kvinnas skönhet omtalas. Det kan även nämnas att Tacitus' *Germania* nämner germanernas vana att *avium voces volatusque interrogare* 'rådfråga fåglars läten och flykt' (*Germania*: 11). Härtill bör noteras att både prosan och strofen nämner en lund i sammanhanget (*lundr nøkkorn* 'en särskild lund' respektive *Glasislundr*). Detta är anmärkningsvärt då *Skirnismál* ut-

tryckligen meddelar att hierogamin mellan guden och jättinnan skall fullbordas i en lund (Skm: 39, 41).

Den erotiska dimensionens koppling till den härskartematiska inledningen är explicit i den citerade strofen, som nästan helt verkar följa *Skirnismál* till innehåll och form. Formuleringen *meyna fegrst í munarheimi* 'fagreste mön i munarhem' synes nämligen direkt motsvara gudakvädets prosaformulering i *Iótunheima*, [*sá þar*] *mey fagra*' i Jotunhem, [*såg där*] en fager mö'. Sigrlinns beteckning *meyna fegrst* 'fagreste mön' är en superlativform av Geröds epitet *mey fagra* 'fager mö'. Vi bör notera att ordet *mey* kan ha bibetydelsen 'bondkvinna, trälinna' (Neckel-Kuhn 1968: 147). Om ordvalet röjer att Sigrlinn skall uppfattas som lågättad kan vi karaktärisera den stundande förbindelsen som exogam. Kvädet har ju inledningsvis proklamerat Hjørvaröds höga ätt. Vidare verkar Sigrlinns platsangivelse i *munarheimi* på flera sätt motsvara jättinnans platsangivelse i *Iótunhemia*. Angivelsen i *munarheimi* kan tolkas på två sätt med bröllopsmytisk innebörd. Det kan läsas som 'i det älskade hemmet' (La Farge-Tucker 1992: 184, Collinder 1964: 176) och åsyfta kvinnans hemkärlek och i förlängningen understryka hennes motvilja mot det stundande bröllopet. Ett dylikt förhållande antyds senare i kvädet och har sin motsvarighet i Geröds klara aversion mot sin friare (Skm: 20–24). Man kan också läsa platsangivelsen som 'Welt der Liebe oder Freude', det vill säga 'i kärleks- eller glädjevärlden' (Neckel-Kuhn 1968: 144). En sådan läsning medger tydliga paralleller till *Skirnismál*. Nyckeln ligger i ordledet *munr*, som i *Skirnismál* dels betecknar härskarens/gudens 'vilja' att erövra ett landområde, dels rymmer den sexuella betydelsen 'åtrå, lust' syftande på hierogamins drivkraft, gudens sexuella begär för jättinnan (Steinsland 1991: 116 ff., jfr Neckel-Kuhn 1968: 146). När ordet ingår i Sigrlinns platsangivelse måste detta uppfattas som signifikant för bröllopsmyten. Hjørvaröds uppmärksamhet riktas mot en kvinna vars lokalisering ger associationer till hierogamin i *Skirnismál*. Att *munarheimr* har erotisk innebörd framkommer även i en annan passus i hjältekvädet. Ett *Munarheimr* anges nämligen som orten för Helgis bröllop med Sváva. Här förekommer sexuella anspelningar samt ett tvångsmotiv: '*Þetta sade jag i Munarhem / då Helge givit mig gyllne ringar / att aldrig skall jag onödd, / efter ädlingens död lägga / min arm om en okänd kung*' (HHv: 42). En ordbildningsmässigt liknande platsangivelse för en hierogami förekommer i Hladejarlarnas kväde *Háleygjatal*. Här förläggs mötet mellan Ódinn och Skaði i *manheimum* 'i människovärlden' (*Háleygjatal*: 3–4). Detta har intressant nog tolkats erotiskt i sammansättningen *byggja i manheimum* 'njuta av älskoslädje' (Briem 1895: 5).

Härskaren Hjörvarðr åtrår sålunda en vacker kvinna lokaliserad till en plats som ger associationer till hemkärlek och erotik. Flera överensstämmelser med *Skirnismál*s hierogamiskildring har kunnat beläggas. För att med Mundals termer karaktärisera friar- och bröllopsmotivet som en mytform av Steinslands hierogamimyt måste vi dock kunna påvisa att skildringen bildar upptakt till ett exogamt bröllop utmynnande i en härskarfödsel, där telningen besitter egenskaper typiska för myten.

Exogami

Hjörvarðr och Sigrlinn bildar med all tydlighet en exogam äktenskapsallians. Hjörvarðr är högättad, medan beteckningen *mey* 'mö' om Sigrlinn kan indikera låg ätt. Prosan markerar dessutom ett betydande fysiskt avstånd mellan bröllopsparterna. Den högättade Hjörvarðr utgör kvädets handlande subjekt. Hans lokalisering utgör handlingens geografiska — och mytiska — utgångspunkt. I direkt motsats till denna lokaliseras kvinnan i *Svávaland* hos sin fader kung Sváfnir (HHv: prosa e. 5). Parallellt till Gerðr som befinner sig i Jotunvärlden på sin fader Gymirs gård är given. Bägge fäder kan definieras som kaosmakter. Medan Gerðs fader är den ryslige jätten Gymir, meddelar hjältekvädet att Sigrlinns fader är Sváfnir. Enligt *Grímnismál* är *Sváfnir* ett ormheiti (*Grímnismál*: 34). Som bekant uppträder ormar som kaosmakter i fornskandinaviska myter (se exempelvis Gylfaginning: 51). Betecknande nog kan även Sigrlinn ges ormidentifikation. Hennes namn är dubbeltydigt. Namnledet *-linn* kan tolkas antingen som *linnr* 'lugn, försiktig' eller som *linnr* 'orm, drake' (Neckel-Kuhn 1968: 129, La Farge-Tucker 1992: 163). Det förra tillskriver Sigrlinn en typiskt feminin karaktär, medan det senare medger en direkt kaotisk jotunartad tolkning koherent med bröllopsmyten. Ett problem med dessa tolkningar är emellertid att faderns och dotterns namn samtidigt verkar associera till Óðinn. Sváfnir är ett Óðinnsheiti (*Grímnismál*: 54) och *sigr* 'seger, kamp' förekommer frekvent i namnled knutna till denna gud.

Friarfärd och motstånd

Jämförelsen mellan *Skirnismál* och *Helgakviða Hjörvarzsonar* kan föras vidare. I båda kväderna skickar den trånande härskaren ett sändebud till den avlägsna världen med friarbud till kvinnan. Sändebudets färd är farlig, och väl framme möter ett motstånd som måste övervinnas för att själva bröllopet ska kunna äga rum. I *Skirnismál* företar Skirnir, Freys

skosven, en ritt till Jotunvärlden. En häst bär honom genom flammande lågor, över våta fjäll och tursars rike till Gyms gård. Jättens boning är vaktad av farliga hundar och en herde, kvinnans bror, förolämpar sändebudet och nekar honom tillträde. När Gerðr framträder vägrar hon acceptera friarbudets gåvor med motiveringen att hon har guld till fyllest i Gyms gård, varför hon aldrig vill tåla tvång av någon karl. Genom trollkonster lyckas dock Skírnir vända hennes motstånd till lust och utverka ett löfte om ett framtida kärleksmöte mellan henne och Freyr. *Helgakviða Hjörvarðsonar* berättar att Hjörvarðr skickar friarbud till Sigrlinns land via ett sändebud. Kvädesprosan berättar: '*Ömundr hette hans [Hjörvarðs] jarl, Atle var hans son, som for att fria till Sigrlinn á konungens vägnar*' (HHv: inl. prosa). Att döma av en senare strof tvingas denne Atle i likhet med Skírnir att företa en ansträngande resa till häst för att nå kvinnans avlägsna rike: '*[...] / hästarna tröttnade på stora fjället*' (HHv: 5). Det är alltså inte endast friarbudets resa till det avlägsna landet som återfinns i hjältekvädet, utan även föreställningen att resan var besvärlig och att den företogs till häst. Man kan tillfoga att kvinnans rike associerar till kyla och vinter, i det att prosan berättar att sändebudet stannande en vinter i det främmande landet. I de fornskandinaviska myterna är vintern ofta förknippad med jotunmakterna. Som exempel kan nämnas att bruden i *Háleygjatal*s hierogami, Skaði, uttryckligen kallas för *öndurdís* 'skid-dis'.

I likhet med förhållandet i *Skírnismál* möter sändebudet sedan stort motstånd i sitt ärende både från kvinnan och hennes omgivning. Efter en första fruktlös resa utbrister den tomhänkte Atle inför Hjörvarðr: '*Vi har fått liten lön för vår möda [...] då nekades oss Sváfnirs dotter / den gullringsprydd, som du ville ha*' (HHv: 5). Prosan klarlägger att det är Sigrlinns fosterfader som förvägrat Atle att hemföra bruden till kungen: '*Där fanns en jarl som hette Fránmarr, Sigrlinns fosterfader; hans dotter hette Álof. Jarlen bestämde att man inte skulle skänka bort mön, och Atle for hem*' (HHv: inl. prosa). Fosterfadern får här den avvisande och fientliga roll som i *Skírnismál* bärs upp av Gerðrs broder, herden på högen som förolämpar Skírnir (Skm: 12–13).

Också Sigrlinn bjuder motstånd mot friaren, ett motstånd som har tydliga konnotationer till Gerðs motstånd. Gerðr avsvär sig tydligt all *á-nauðr* 'tvång' i kärleksaffärer (Skm: 24). Motsvarigheten i hjältekvädet är att den talande fågeln kräver blot för att Sigrlinn *ó-nauðigr* 'onödd, frivillig' skall förena sig med Hjörvarðr. Strofen lyder: '*Jag väljer mig hov och många hargar / guldhornade kor från härskarens gård / om Sigrlinn sover vid härskarens arm / och följer honom av fri vilja*' (HHv: 4). Härmed kan

man återkalla tolkningen av Sigrlinns lokalisering i *munarheimi* som 'i det älskade hemmet'. Strofen tycks nämligen vittna om föreställningen att kvinnan befinner sig i sitt älskade hem, och för att utbringa ett löfte om ett kärleksmöte måste friaren övervinna denna hemkärlek och förvandla den till lust. Denna viljeomvandling kan dock endast ske med extraordinära medel. I *Skírnismál* sker detta genom galdrar, i hjältekvädet genom blot.

Exogamatiskt bröllop

Hittills har vi påvisat att *Helgakviða Hjörvarzsonars* inledning skildrar upptakten till en exogami. En härskare skickar ett sändebud med friarbud till en avlägset lokaliserad skön kvinna. Sändebudet företar en besvärlig resa till kvinnans land, men möter massivt motstånd i sitt ärende från kvinnan och hennes omgivning. Enligt *Skírnismál* lyckas sändebudet genom trollkonster utverka ett löfte om ett älskogsmöte om nio nätter i lunden Barre, som även kallas 'en lugn och stilla lund' (Skm: 39). Kvädet avslöjar inget om den fullbordade hierogamins eventuella resultat. Inte heller förekommer någon hänvisning till *Ynglingatal* eller något annat genealogiskt kväde. Uppfattningen att *Skírnismál* tillsammans med *Ynglingatal* inkluderar Ynglingaättens myt från hierogami till genealogi vilar alltså på anmärkningsvärt svag empirisk grund, vilket har påtalats i tidigare forskning (Hultgård 1994: 78 ff.). Därför är det högintressant att *Helgakviða Hjörvarzsonar* fullbordar sitt friar- och bröllopsmotiv i en härskarödsel.

På initiativ av Hjörvarðr företas ytterligare en resa till kvinnans land. Landet är skövlat, och Hjörvarðr och Atle finner Sigrlinn och Fránmarrs dotter Álof i ett hus vaktat av Fránmarr, som tagit fågelskepnad. Atle dräper fågeln och männen tar med sig kvinnorna. Föreningen mellan Hjörvarðr och Sigrlinn omtalas sedan helt kort i prosan: '*Kung Hjörvarðr fick Sigrlinn, och Atle fick Álof*' (HHv: prosa e. 5). Härefter beskräftas att Helgi, kvädets huvudgestalt, är frukten av friar- och bröllopssträvandena: '*Hjörvarðr och Sigrlinn fick en storvuxen och vacker son*' (HHv: prosa e. 5).

Egenskaps- och ödesföreställningar

Enligt Steinsland genererade det exogama bröllopet en kaotisk och paradoxal härskargestalt. Som exempel anförde hon medlemmar av Ynglingaätten som enligt *Ynglingatal* ingick "utgårdsförbindelser" med

döden som följd. Ibland beskrevs härskares död i termer av dödsbröllop, ett slags hierogami mellan den döde eller döende härskaren och en jättinna, ofta Hel eller Rán (se ssk. Steinsland 1994). Vår analys tycks visa att ett exogamt bröllop mellan Hjørvarðr och Sigrlinn resulterade i en härskarförödel. Följdfrågorna blir huruvida föreställningen om motsägelsefulla egenskaper kan knytas till Helgi-gestalten samt huruvida dessa egenskaper i så fall gav konsekvenser för hans öde. Man kan se att redan prosainledningen tillskriver sonen egenskaper som antyder hierogamatiska följdverkningar. Helgi beskrivs som *mikinn ok vænan* 'störvuxen och skön', men han får också epitetet *Pögull* 'stum, tyst' (HHv: prosa e. 5). Samtidigt upplyses vi om att '*ínget namn fäste við honom*' (HHv: prosa e. 5). Han tillskrivs sålunda motsägelsefulla egenskaper. Utifrån hierogamimyten blir detta förklarligt. Den första uppgiften uttrycker ett manligt ordnat arv. De senare uppgifterna indikerar kaotiska egenskaper ärvda från kvinnan. En särskild beröringspunkt med Ynglingatraditionen kanske dessutom står att finna i Helgis epitet *mikinn* 'störvuxen'. George Dumézil tolkade den förste ynglingen Fjölnirs namn som 'överflöd, myckenhet', vilket torde väl korrespondera med denna beskrivning av Helgi (Dumézil 1953).

Denna karaktärbestämning får sedan genomslag i åtminstone två av kvädets dödsmotiv. Det första motivet återfinns i kvädets trettiofemte strof. Bakgrunden är att Helgis broder Heðinn har nekat en vargridande trollkvinna att slå följe med honom. Helgi tolkar trollkvinnans uppdykande som ett dödsvarsel för sig själv: '*Där red på en varg i vinterkvällen / en kvinna, som ville ha hans sällskap / Hon visste fullväl att falla skulle / Sigrlinns son på Sigarsvall*' (HHv: 35). Vi kan notera den vintriga miljön, som antyder motivets anknytning till kaosmakterna. Kvinnan som här kallas *flióð* 'kvinna' kallas i prosatexten för *trollkona* 'trollkvinna' (HHv: prosa e. 30). Härmed definieras hon som ett kaosväsen. Det intressanta är att hon kommer med dödsbud till härskaren, samtidigt som hon inbjuder honom till sexuell umgänge. Kvinnans vilja att slå sällskap med härskaren kan nämligen betraktas som en omskrivning för en sexuell invit. Mot bakgrunden av detta är det högt intressant att Helgi här definierar sig själv som just *Sigrlinnar sonr* 'Sigrlinns son'. Det erotiskt klingande dödsbudet förbinds härmed med friar- och bröllopskildringen i kvädets inledning. Möjligen skall vi tänka oss att arvet från Sigrlinn så att säga predisponerar Helgis död, vilken omtalas i en senare strof.

Det andra dödsmotivets associationer till hierogamimyten återfinns i ett stycke som brukar benämnas *Hríngerðarmál* (HHv: 12–

30). Bakgrunden är att Helgis flotta ligger i en vik efter att Helgi dräpt jätten Hati. Jättens dotter Hrimgerðr dyker då upp och frågar Atli vem som styr flottan. Atli svarar sanningsenligt varefter en ordväxling följer. Kvinnan berättar att hon och hennes moder Rán har försökt förgöra Helgis flotta, men misslyckats. Hon kräver nu att få sova hos Helgi som kompensation för faderns död: '*Vakna Helgi! Ge Hrimgerðr bot / du högg ju ihjäl Hate / kan jag en natt hos kungen få sova, / då vore jag tillräckligt tröstad!*' (HHv: 24). Dödshotet mot härskaren är här uttryckt i sexuella termer; '*att sova en natt hos kungen*' är en tydlig omskrivning för härska-rens död. Kvinnan som frambär dödsinviten kan dessutom definieras som ett kaosväsen. Hon kallas i kvädet för *hála ná-graðugr* 'liklysten häxa, jotunkvinna', *skass* och *fala* 'jotunkvinna' (HHv: 16, 23). Härtill kallas hennes fader likt Gerðs fader för *iótunn ámatkastr* 'ryslig jotun' (HHv: 17). Hennes moder är havsväsendet Rán. Stycket innehåller härtill möjligen en annan dimension av hierogamimyten. Enligt Steinsland hade bröllopet i *Skirnismál* betydelser på flera nivåer. Det kunde också uppfattas som en härskares erövring av ett landområde. Som en förtydligande parallell till detta anförde hon skaldekvädet *Hákonardrápa*, en hyllningsdikt som skildrar Hákon jarls erövring av Norge i termer av Óðinns sexuella erövring av 'Onars skogsbevuxna dotter' även kallad 'Óðinns barrhåriga älskade' (*Hákonardrápa*: 3–6). Folke Ström hade tidigare uppfattat *Hákonardrápa* som en hierogamiskildring vari härska- ren förmäldes med ett landområde (Ström, F. 1983), medan Steinsland hävdade att de skogsanstrukna kvinnokenningarna samtidigt definierade objektet för härskares begär som ett kvinnligt jotunväsen (Steinsland 1991: 123 ff.). Hjaltekvädets Hrimgerðr tilltalas anmärkningsvärt nog med ett uttryck som påminner om *Hákonardrápas* skogskenningar och som därmed tillerkänner henne en terramorf identitet. Hon blir bannad med orden 'må skog växa på din barm' *vaxi þér á badmi barr* (HHv: 16). Att döma av kontexten förefaller dock Hrimgerðr vara ett havsväsen. En djärv tolkning vore att uppfatta henne som ett vintrigt landområde eller ett isigt hav, farligt för härskaren att beträda eller besegla.

Motivets äkthet och teoretiska betydelse

Studien av friar- och bröllopskildringen i *Helgakviða Hjörvarzsonar* verkar påvisa en härskarideologisk hierogamimyt, där Helgi Hjörvarzsons ursprung härleds ur ett exogamt bröllop med många paralleller till hierogamimyten i de samlästa *Skirnismál* och *Ynglingatal*. Hjaltekvädet inne-

fattar en direkt anknytning mellan det exogama bröllopet och härskar-födelsen. Detta framstår som högtintressant då Steinslands kritiker har påpekat att anknytningen mellan hierogami och genealogi är en källmäs-sig akilleshäll i Ynglingarnas tradition. Dessutom uttrycker hjältedikten tydligt Helgis motsägelsefulla natur. Detta är helt i enlighet med teorins uppfattning att det exogama bröllopet genererade en motsägelsefull härskarkaraktär. Ett av kvädets dödsmotiv verkar dessutom i sina poetiska antydningar associera till friar- och bröllopsmotivet i inledningen. Ett annat dödsmotiv anspelar på att härskare ingick dödsbröllop med kvinnor av jotunkaraktär och innehåller belägg för flera av mytens betydelsenivåer.

Äktheten i hjältekvädets hierogamitradition kan uppfattas på olika sätt med varierande konsekvenser för Steinslands teori. Ett första tolkningsalternativ vore att hävda förekomsten av två autonoma mytformer i *Skirnismál/Ynglingatal* respektive *Helgakviða Hjörvarzsonar*. Likheterna mellan mytformerna hänför sig enligt detta synsätt till ett gemensamt mytinnehåll, medan avvikelserna grundar sig i genremässiga skillnader mellan gudadikt och hjältedikt. Denna tolkning skulle utgöra ett starkt stöd för Steinslands teori. Den innebär att en oberoende mytform av hierogamimyten står att finna i hjältediktningen. Det finns emellertid en rad problem med en dylik tolkning. Det första rör cirkelargumentationen. Jag har ju nyttjat Steinslands hypotetiska samläsning och tolkning av *Skirnismál/Ynglingatal* för att belägga en liknande tolkning av hjältekvädet för att sedan bekräfta autenticiteten i det förra kvädet med det senare och omvänt. Samtidigt förutsätter tolkningen att prosan är autentisk, då prosan är oundgänglig för den härskarideologiska tolkningen av *Helgakviða Hjörvarzsonar*.

Ett andra tolkningsalternativ innebär att man erkänner de motivmässiga likheterna mellan *Skirnismál/Ynglingatal* och hjältekvädet, men att man underkänner att dessa likheter hänför sig till en äkta fornskandinavisk hierogomamyten. Man skulle kunna uppfatta dem som uttryck för den medeltidskristna handskriftsredaktionens anakronistiska uppfattning om vad som utgjorde fornskandinaviska traditioner alternativt avfärda dem som varianter av ett *Bridal-Quest*-motiv eller något annat litterärt topos. Frågan om kvädenas inbördes förhållande blir i denna tolkning sekundär. Detta tolkningsalternativ kan man försvara utifrån en hyperkritisk inställning till eddadikter som källor till fornskandinaviska traditioner, där särskilt problemet med prosans autenticitet blir central.

Ett tredje tolkningsalternativ vore att acceptera förekomsten av ett mytinnehåll i både *Skirnismál/Ynglingatal* och hjältekvädet, men att inte

definitivt fastställa kvädenas intertextualitet. Enligt detta synsätt kan man inte utesluta att det rör sig om två oberoende mytformer, men inte heller att det ena kvädet har utgjort en förlaga för det andra. Möjligen har handskriftsredaktionen använt *Skírnismál* som förlaga för den prosimetriska friar- och bröllopsskildringen i *Helgakviða Hjörvarzsonar*. Härmed kan man inte klassificera hjältekvädets skildring som en direkt källa till fornskandinavisk tradition, däremot får skildringen stor teoretisk betydelse. Om handskriftsredaktionen har tecknat den prosimetriska friar- och bröllopsskildringen i hjältekvädet med *Skírnismál* som förlaga bör den ha uppfattat det senare som härskarideologiskt betydelsefullt. Den prototypiske härskaren Helgis födelse tecknas således med motiv från *Skírnismál* samtidigt som hjältekvädet innehåller ett tydligt samband mellan exogami och härskarfödelse, ett förhållande som saknas i själva *Skírnismál*. Genom analogisk slutledning kan man hävda att ett sådant samband kan ha förelegat i Ynglingaättens tradition. På så sätt utgör *Helgakviða Hjörvarzsonar*s friar- och bröllopsskildring ett stöd för Steinslands kontroversiella teori.

Sammanfattning

I artikeln studeras den prosimetriska inledningen till *Helgakviða Hjörvarzsonar* utifrån Gro Steinslands teori om hierogamimyten som fornskandinavisk härskarideologi. Studien har motiverats utifrån den kritik som riktats mot Steinslands teori. Undersökningen bedrivs i form av en jämförande studie mellan Ynglingarnas tentativa textcorpus *Skírnismál/Ynglingatal* och hjältekvädet. Else Mundals distinktion mellan *mytform* och *mytinhåll* används i undersökningen, där en mytform av hierogamimyten söks i Hjörvarzsonkvädet. Undersökningen verkar visa att inledningens friar- och bröllopsskildring innehåller en mytform av den härskarideologiska hierogamimyten. Hjälten Helgi föds som ett resultat av ett exogamt bröllop och hjälten motsegelsefulla karaktär kan beläggas i kvädet jämte antydningar om s.k. dödsbröllop, fundamentala inslag i Steinslands teori. Tre tolkningsalternativ för äktheten i *Helgakviða Hjörvarzsonar*s hierogamimyt framläggs i artikeln. En av dessa tolkningar, som förefaller plausibel, innebär att det inte går att avgöra huruvida hjältekvädet innehåller en äkta fornskandinavisk mytform av hierogamimyten. Det är dock tänkbart att *Codex Regius* redaktion har använt *Skírnismál* som förlaga till hjältekvädets friar- och bröllopsskildring. Härmed blir hjältekvädets myt en indirekt källa till fornskandinavisk tra-

dition, emedan dess teoretiska betydelse framklingar. *Helgakviða Hjörvarzsonar* följer *Skírnismál* i sin skildring av bröllopet men skildrar härutöver hur det exogama bröllopet leder till en härskar födsel, ett förhållande som inte utan vidare kan beläggas i Ynglingarnas tradition, där den omtvistade samläsningen mellan *Skírnismál* och *Ynglingatal* vilar på osäker grund. När hjältekvädet sålunda följer myten i sin helhet från bröllopet till härskar födsel, och härtill vittnar om mytens karaktäristiska härskaregenskaper, utgör den ett stöd för Steinslands kontroversiella teori.

Summary

Gro Steinsland's theory of the Myth of hieros gamos as Ancient Scandinavian Ruler Ideology has been discussed and criticized among archaeologists and historians of religions. Her theory suffers from many source-critical imperfections and needs to be further examined in the light of other source-materials. In this article the Eddaic/Heroic poem *Helgakviða Hjörvarzsonar* is analyzed. Through a comparison between this poem and Steinsland's tentative interpretation of *Skírnismál/Ynglingatal* the article shows how the prosimetric introduction to HHv includes a motif where the ruler Helgi is the fruit of an exogamic relation. The authenticity of this mythical motif and the intertextual relation between *Helgakviða Hjörvarzsonar* and *Skírnismál* is discussed in the article. The heroic poem follows *Skírnismál* in describing the origin and character of the hero/ruler, but do even support the idea of a connection between exogamy and the birth of a hero, a condition empirically missing in *Skírnismál*. Without being able to judge the exact relation between the two poems, this connection is of great theoretical value. Perhaps the connection originally existed in the Ynglinga tradition in *Skírnismál/Ynglingatal*. This would support Steinsland's theory.

Bibliografi

- Andersson, T. M. 1985: "Helgakviða Hjörvarzsonar' and European Bridal-Quest Narrative". *Journal of English and German Philology* 84.
- Baetke, W. 1964: *Yngvi und die Ynglinger. Eine Quellenkritische Untersuchung über das nordische "Sakralkönigtum"*. Berlin. 181 s.
- Briem, E. O. 1895: "Bemærkninger angående en del vers i 'Noregs konungsgögur 1'". *Arkiv för Nordisk Filologi* 11.
- Bugge, S. 1896: *Helge-Digtene i Den Ældre Edda. Deres Hjem og Forbindelser. Stu-*

- dier over *De Nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse*. Anden Række. Feilberg og Landmark. Christiania. 355 s.
- Collinder, B. 1964: *Den Poetiska Eddan*. Forum. Stockholm. 346 s.
- De Vries, J. 1957: "Die Helgilieder". *Arkiv för Nordisk Filologi* 16.
- Dumézil, G. 1953: *La saga de Hadingus (Saxo Grammaticus I, v-viii). Du mythe au roman*. Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Section des sciences Religieuses. Vol. 66. Paris.
- Ejerfeldt, L. 1971: *Helighet, "karisma" och kungadöme i forngermansk religion*. Skrifter utgivna av Religionshistoriska institutionen i Uppsala (Hum. fak.) genom C.M. Edsman. Uppsala. 64 s.
- Fast, C.-O. 1937: *Götaland, den forngermanska dikningens landskap. Eddan, Nibelungenlied, Beowulf i geografisk-fysisk belysning*. Seelig. Stockholm.
- von Friesen, O. 1932: "Har det nordiska kungadömet sakralt ursprung? En ordhistorisk utredning". *Saga och Sed* 1932–36.
- Harris, J. 1983: "Eddic Poetry as Oral Poetry: The Evidence of Parallell Passages in the Helgi Poems for Question of Composition and Performance". Glendinning, R. J. – Bessason, H. (ed.). *Edda. A Collection of Essays*. University of Manitoba Press. Winnipeg. 332 s.
- Hederström, T. 1927: *Fornsagor och eddakväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar. Utdrag ur ett efterlämnat arbete*. Del 3. Norstedt. Stockholm. 44 s.
- Herschend, F. 1996: "A note on Late Iron Age Kingship Mythology". *TOR. Tidsskrift för arkeologi — Journal of Archaeology*. Uppsala.
- Hultgård, A. 1994: "Anmeldelser: Gro Steinsland: Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skirnismål, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð". Oslo 1991. (Solum forlag) 366 s. *Maal og Minne* 1994.
- Hultgård, A. 1996: "Fornskandinavisk kult — finns det skriftliga källor?". Engdahl, K. – Kaliff, A. (ed.). *Religion från stenålder till medeltid*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19. Linköping. 160 s.
- Höfler, O. 1952: "Das Opfer im Semnonenhain und die Edda". Schneider, H. (ed.) *Edda, Skalden, Saga. Festschrift zum 70. Geburtstag von Felix Genzmer*. Heidelberg. 335 s.
- Höfler, O. 1959: "Der Sakralcharakter des Germanischen Königtums". *La Regalita Sacra — The Sacral Kingship. Contributions to the Central Theme of the VIIIth International Congress for History of Religions 1955*. Studies in History of Religions. Leiden Grill. 748 s.
- Jónas Kristjánsson 1988: *Eddas and sagas: Iceland's Medieval Literature*. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík. 443 s.
- Krag, C. 2001: "Trosskiftet og teorin om sakralkungedømmet". *Collegium Mediaevale. Tverrfaglig tidsskrift for middelaldersforskning*. Vol. 14. Oslo. 15 s.
- La Farge, B. – Tucker, J. 1991 (ed.): *Glossary to the Poetic Edda. Based on Hans Kuhn's Kurzes Wörterbuch*. Winter. Heidelberg. 321 s.
- Lönnroth, L. 1986: "Domaldi's death and the myth of sacral kingship". Lindow

- (ed.). *Structure and meaning in Old Norse Literature. New approaches to textual analysis and literary criticism*. The Viking Collection 3. Odense University Press. Odense. 454 s.
- Martin, J. S. 1988: "Some Thoughts on Kingship in the Helgi Poems". *Poetry in the Scandinavian Middle Ages*. The Seventh International Saga Conference. Presso la cede del Centro studi. Spoleto. 631 s.
- Meulengracht-Sørensen, P. 1991: "Om eddadigtenes alder". Steinsland, G. m.fl. (ed.). *Nordisk hedendom. Et symposium*. Odense universitetsforlag. Odense. 386 s.
- Mundal, E. 1991: "Forholdet mellom myteinnhald og myteform". Steinsland, G. m.fl. (ed.). *Nordisk Hedendom. Et symposium*. Odense universitetsforlag. Odense. 386 s.
- Neckel, G. – Kuhn, H. 1968: *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. II. Kurzes Wörterbuch*. Heidelberg. 245 s.
- Nordén, A. 1922: *Saga och sägen i Bråbygden*. Lundbergs bokhandel. Norrköping. 175 s.
- Näsström, B. 2001: *Fornskandinavisk religion. En grundbok*. Studentlitteratur. Lund. 375 s.
- Phillpotts, B. 1920: *The Elder Edda and Ancient Scandinavian Drama*. Cambridge University Press. Cambridge. 216 s.
- Picard, E. 1991: *Germanisches Sakralkönigtum? Quellen-kritische Studien zur Germania des Tacitus und zur altnordischen Überlieferung*. Skandinavistische Arbetein 12. Winter. Heidelberg. 243 s.
- Schröder, F. R. 1924: *Germanentum und Hellenismus. Untersuchungen zur Germanischen Religionsgeschichte*. Streitberg, W. (ed.) Germanische Bibliothek. Zweite Abteilung. Untersuchungen und Texte. Siebzehnter Band. Winter. Heidelberg. 160 s.
- Sturluson, S. 1997: *Snorres Edda*. Johansson, K.G. – Malm, M. (ed.). Fabel. Stockholm. 297 s.
- Steinsland, G. 1991: *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skirmismál, Ynglingatal, Háleygiatal og Hyndluljóð*. Solum forlag. Oslo. 366 s.
- Steinsland, G. 1994: "Eros og død i norrøn kongeideologi. Kan mytisk herskerideologi kaste lys over forestillinger og riter knyttet till død, begravelse og gravkult?". Schjødt, J. P. m.fl. (ed.) *Myte og Ritual i det førkristne Norden. Et symposium*. Odense universitets forlag. Odense. 174 s.
- Steinsland, G. 2000: *Den hellige kongen. Om religion och herskermakt fra vikingtid til middelalder*. Pax. Oslo. 233 s.
- Ström, F. 1954: *Diser, nornor, valkyrjor. Fruktbarhetskult och sakralt kungadöme i Norden*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Fil. serie 1.
- Ström, F. 1983: "Hieros-gamos-motivet i Hallfredr Óttarsons Hákonardrápa och den nordnorska jarlavärdigheten". *Arkiv för Nordisk Filologi* 98.
- Ström, Å. V. 1959: "The King God and his connection with Sacrifice in Old

Norse Religion". *La Regalità Sacra — The Sacral Kingship. Contributions to the Central Theme of the VIIIth International Congress for History of Religions* 1955. Studies in History of Religions. Leiden. 748 s.

Sundqvist, O. 1997: "Myt, historia och härskare. Mytens och historiens roll i källor som speglar det förkristna skandinaviska härskardömet". Sundqvist, O. – Svalastog, Anna Lydia (ed.) *Myter och mytteorier. Religionshistoriska diskussioner och teoretiska ansatser*. Religionshistoriska avdelningen. Teologiska institutionen. Uppsala universitet. 143 s.

Sundqvist, O. 2002: *Frey's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum nr 21. 420 s.

Tacitus Cornelius, 1960: *Germania*. Önnersfors, A. (ed.). Natur och Kultur. Stockholm. 184 s.

Wickström, J. 2001: "Helgediktningen och bröllopsmyten. En studie av *Codex Regius* Helgekväden utifrån Gro Steinslands teori om hierogamimyten som fornskandinavisk härskarideologi". Opubl. D2-uppsats. Religionshistoriska avdelningen. Teologiska institutionen. Uppsala universitet. 25 s.

Tre endringer i det skandinaviske genussystemet i lys av grammatikaliseringsteori¹

1 Innledning

Emnet for denne artikkelen er noen endringer i genussystemet (eller kanskje heller -systemene) i skandinavisk i lys av grammatikaliseringsteori.

I avsnitt 2 gis det et oversyn over disse endringene. Tidligere forskning blir summarisk behandlet i avsnitt 3. Avsnitt 4 skal vise hvordan et grammatikaliseringperspektiv kan være gagnlig for å få en nærmere forståelse av disse endringene. Omvendt ser det likevel også ut til at de skandinaviske genusedringene kan gi oss en utdypet forståelse av et punkt i grammatikaliseringsteori (om en da kan kalle det en teori); det er emne for avsnitt 5. Til slutt kommer et sammendrag (avsnitt 6).

Et ledemotiv i artikkelen er at grammatikalisering samhandler med andre former for språkendring. På den ene siden skal jeg betone hvordan de tre endringene vi skal se på, gir mening i et samlet grammatikaliseringperspektiv; på den annen side ønsker jeg å betone at grammatikalisering aleine ikke er tilstrekkelig forklaring av disse endringene.

Det kan være tjenlig å forklare enkelte termer. Termen "bøyingsklasse" vil her bli brukt på en nokså tradisjonell måte, om klasser av ord som bøyes likt. Termen "genus" vil bli brukt på en kanskje noe mindre tradisjonell måte. Vi skal følge Corbett (1991: 1) i å regne med at genus er klasser av substantiver som viser seg i hvordan tilhørende ord ter seg ("classes of nouns, reflected in the behavior of associated words"), eller med andre ord at genus er kongruensklasser, men vi antar at også bestemthetsuffiksene i ental (som svensk *-en* og *-et*) kan regnes som eksponenter for genus, men bare så lenge disse suffiksene korrelerer med

¹ For kommentarer og hjelp takker jeg tilhørere i Leuven, Oslo, Amsterdam og Stockholm, dessuten Östen Dahl, Jan Terje Faarlund, Bettina Jobin, Laila Sakshaug, Caroline Sandström, Rolf Theil og sist, men ikke minst, en anonym referent. Jeg har ikke fulgt alle gode råd, så feil og mangler er mine egne.

kongruensegenskaper. Dette er i tråd med Dahl (2000b: 583 ff.) og Enger (2004), men det følger ikke egentlig av Corbetts definisjon.

Wurzel (1986) antyder at det kan finnes opp til tre substantivklassifiseringer innafor ett og samme språk. Disse kaller han KL 1, som for skandinaviske språk grovt er deklinasjon; KL 2, som for skandinaviske språk grovt er genus internt i substantivfrasen, altså unntatt anaforisk kongruens, og KL 3, som altså er anaforisk kongruens, pronomenerbruk. Tala viser til "lag" av grammatikalisering; KL 1 antas altså å være eldre enn KL 2, som er eldre enn KL 3. Ut fra Wurzels terminologi ville altså for eksempel svensk *-ar* vs. *-or* regnes til KL 1 (klassifikasjon 1), *den gröna bilen* vs. *det gröna huset* til KL 2 og valget mellom *hon* og *den* til KL 3. I Dahls terminologi er KL 2 leksikalsk genus, mens KL 3 er referensielt genus. Leksikalsk genus er noe leksemer har, mens referensielt genus er noe nominalfraser har. Om vi vil forklare hvorfor det heter *ett statsråd* i svensk, vil vi vel si at nøytrum er en egenskap ved leksemet *statsråd*; om vi derimot vil forklare at det går an å si *statsrådet – hon*, må vi vise til egenskaper ved nominalfrasens referent. Å regne valget mellom pronomener som utslag av genus er ellers litt uvanlig ut fra den forståelsen av genus vi tradisjonelt har bygd på (og merk at Wurzel skiller mellom KL 2 og KL 3), men er i tråd med både Corbett (1991) og Dahl (2000a,b) og mye annen nyere forskning.

2 Kort oversyn over endringene

Endringene vi skal se på, er vel kjente fra litteraturen. De er ikke gjennomført i all skandinavisk, men det er gagnlig å se dem i sammenheng.

Endring 1

Det pronomielle genussystemet utvides, og distinksjonen animat – inanimat blir viktigere for pronomenerbruken. Et nytt system for pronominell referanse til inanimata oppstår, mens mer konservative varianter av skandinavisk (som islandsk og en del norske dialekter) har tre genus ved pronomener, har mer innoverende varianter (som dansk og svensk standardspråk) fire. Jamfør

norrønt	standardsvensk
<i>sunrinn – hann</i>	<i>sonen – han</i>
<i>armrinn – hann</i>	<i>armen – den</i>
<i>kerlingin – hon</i>	<i>käringen – hon</i>

reimin – hon *remmen – den*
barnit – that *barnet – det*

Denne overgangen har funnet sted til forskjellige tider på forskjellige steder. I svensk skriftspråk ("offisiell prosa") finner Davidson (1990: 50) at den i stor grad skjer på 1500- og 1600-talet. Etter endringa blir det tidligere demonstrative *den* brukt som personlig pronomen for inanimerte ikke-nøytra.²

Nå var nok det pronominelle genussystemet noe mer liberalt i norrønt, i den forstand at valget av pronomen neppe var fullt så regelmessig og mekanisk som jeg gir inntrykk av her (jf. avsnitt 4.3), men oversikten viser iallfall kontrasten mot mer innoverende varianter.

Endring 2

Gammalt maskulinum og gammalt femininum faller sammen til ett genus, som formelt ser ut som det gamle maskulinum. Mens mer konservative varianter av nordisk (som islandsk, færøysk og nær sagt alle norske dialekter) har tre leksikalske genus, har mer innoverende (som dansk standardsspråk, standardsvensk og den norske bergensdialekten) altså to. Jamfør

norrønt	standardsvensk
<i>einn armr</i>	<i>en arm</i>
<i>ein reim</i>	<i>en rem</i>
<i>eitt barn</i>	<i>ett barn</i>

Igien varierer dateringa av overgangen etter hvilken variant av skandinavisk vi taler om, men for alle varianter gjelder det at endringa etter tradisjonell oppfatning ikke er fonologisk motivert. Ingenting hender med nøytrum.

Endring 3

Såkalte pannekakesetninger har oppstått, jf. norsk *Pannekaker er godt, Grammatikk er morosamt*. Dette regnes gjerne som en forholdsvis fersk innovasjon i skandinavisk, kanskje er den så sein som 1800-talet. Det antyder iallfall Widmark (1966: 91 ff.), som her bygger på Wellander (1955: 12).

² Man kunne kanskje også tenkt seg at det var den såkalt foranstilte artikkelen som var opphavet til det personlige pronomenet, men Davidson (1990: 22 f., 30) går ikke ut fra det, og vi følger han.

3 Kort om tidligere forskning

Det er selvfølgelig ikke originalt å spørre hvorfor de tre endringene i avsnitt 2 har funnet sted. Likevel er det markert forskjellige svar også i den nyere litteraturen. For eksempel er Davidson (1990) eksplisitt skeptisk til "eksterne" (les: sosiolingvistiske, kontaktorienterte, i motsetning til grammatikk-interne eller strukturelle) forklaringer av endring 1 i svensk. Etter Davidsons syn ligger bevisbyrden på den som måtte mene at endring 1 skyldes kontakt; så lenge det ikke er klart hvordan endring 1 spredte seg fra Danmark til Sverige, er ei "intern" forklaring å foretrekke. Davidson antar altså parallell innovasjon.

Derimot betoner både M. Pedersen (1999), Jahr (2001) og Nesse (2002: 214–232) at endring 2 kan henge sammen med kontakt; de legger altså vekt på "eksterne" aspekter. Mer generelt sier også Aikhenvald (2000: 386) at språkkontakt kan føre til reduksjon av substantivkategorisering. (Jamfør også Enger 1999: 390 ff.)

I denne artikkelen skal vi fokusere på "interne" aspekter ved endringene. Dermed er det ikke sagt at sosiolingvistiske tilnærminger til endringene er ugyldige. Tvert imot er det mye som taler for at kontakt har vært relevant i noen grad, iallfall ser det slik ut for norsk. Ei sosiolingvistisk tilnærming til endringene gjør likevel ikke ei "intern" tilnærming overflødig. Faktisk er det jo tale om beskrivelser innafor ulike perspektiv og med delvis ulike formål.

Etter mitt skjønn kan likevel ei tilnærming basert på grammatikalisering være lettere å forene med sosiolingvistiske innsikter enn mange andre såkalt interne synsmåter. Grunnen er at grammatikalisering er "smittsomt" (jf. Dahl 2001: 122), slik at det ikke er noen grunn til å vente at et grammatikaliseringsscenario og et kontaktscenario skal utelukke hverandre. Det grammatikaliseringsperspektivet jeg skal legge an på skandinaviske genusendringer, må altså ikke forstås som et alternativ til sosiolingvistisk orienterte beskrivelser; forhåpentligvis kan det heller ses på som to supplerende synsmåter.

Mer generelt er det også grunn til å være skeptisk til en dikotomi der endringer må regnes som enten interne (strukturelle) eller eksterne (sosiolingvistiske); årsakene kan det derimot stundom være metodisk tjenlig å plassere i disse to hovedgruppene (jf. f.eks. Dorian 1993, Wurzel 1994 og Woods 2001 for litt mer diskusjon av dette klas-siske problemet).

Hvilken rolle spiller kasus?

Ettersom vi altså skal fokusere på "interne" aspekter, skal vi se litt nærmere på en hypotese som har vært satt fram for endring nummer 1 av Davidson (1990: 148):

Det er svært att finna forskare som explicit uttalar att kasusbortfallet under yngre fornsvensk tid varit en förutsättning för att också grammatiskt *han/hon* skulle försvinna som sakpronomen. Ändå kan man misstänka att så varit fallet. När substantivens kasusböjning i stort sett var borta, behövde man nämligen inte känna till substantivens genus för att kunna dela ut kasusändelser enligt olika deklinationer.

Det är möjligt att vi här har ett fall på vilket Lightfoots [...] transparensprincip kan tillämpas. Enligt denna reformeras grammatiken, när vissa regler ter sig onödiga och omotiverade för språkbrukarna. Det var så det förhöll sig, när sambandet mellan genus och kasus upplöstes. Substantivens genusregler fick motivera sin egen existens. De uppvisade stor komplexitet och måste verka ändamålslösa, om de skulle läras och tillämpas bara för den språkliga formalitetens skull.

Etter mitt skjønn er denne hypotesen ikke så tiltalende. Riktignok er det uklart hvorfor genus fins, men grunnen kan neppe være at genus skal være en støttekategori for å finne fram til kasussuffiks; det virker rimelig å tru at genus, liksom andre språklige kategorier, har en funksjon (jf. også Dahl 2002). Davidsons syn er ikke unikt; liknende tanker har vært hevdet av Meillet, som så genus som et uheldig slumpetreff i språkhistoria, og som mente genus hadde som primær funksjon å skille kasus. Mot dette synet kan det blant annet innvendes at i niger-kongo-språk er det store genussystemer, mens kasus mangler helt i disse språka. Det virker mer rimelig å si med Claudi (1985: 29) at det må finnes mer plausible forklaringer på det at genussystemer oppstår. Etter Davidsons hypotese blir det også vanskelig å forstå hvorfor nøytrum ikke ble berørt av endringene. Inntil videre er det altså grunn til skepsis til Davidsons forklaringshypotese.

Nå kan det nok være ei eller annen form for samband mellom hva som hender med genus og hva som hender med kasus, men iblant gir det bedre mening å se to endringer som relaterte og som utslag av noe tredje enn å vente at den ene av endringene skal forklare den andre (jf. Lehmann 1985: 312 f.). Dessuten er det annet problem med denne koplinga, også om vi forsøker å justere hypotesen: Det blir gjerne sagt at det er et samband mellom genus og "fusjonerende" språk (jf. Corbett 1991: 137), og ettersom nordisk for tusen år siden var mer fusjonerende (altså min-

dre "analytisk") enn skandinavisk er i dag, er det kanskje ikke så uventet at genussystemet er redusert? Faktisk foreslår Dressler (1985: 17) et slikt resonnement for romansk: "since Latin is strongly inflecting, yet Italian only weakly inflecting, it must not surprise us that Italian has reduced the category of gender by reducing neuter". Argumentasjonen er forståelig, men det spørres om den bør godtas. Ifølge Claudi (1985: 141–44) kan genus oppstå i alle språk, også "isolerende". Hun mener å ha funnet eksempler på isolerende språk med genus i Afrika.

4 Et grammatikaliseringperspektiv

Påstanden i det følgende er at det er et samband mellom de tre endringene vi har sett på i avsnitt 2, og at et grammatikaliseringperspektiv er nyttig for å se endringene i sammenheng snarere enn som tre enkelt-hendelser. Både Claudi (1985) og Wurzel (1986) har vist at et grammatikaliseringperspektiv er nyttig i diakrone studier av genus og substantivklasser. Med et mer synkront perspektiv er verdien av grammatikaliseringsteori for skandinavisk genus forfektet av Dahl (2000a, 2000b, 2001) og Jobin (2004).

4.1 Om endring 1

Endring 1 innebærer at det gamle demonstrativet *den* kommer inn i paradigmet for personlige pronomen. Det blir brukt primært til å vise til ikke-menneskelige (eventuelt inanimate) entiteter av ikke-nøytralt genus. Dermed forsterkes semantikken bakom *han* og *hun*; disse to pronomena blir etter endringa brukt for et mindre sett av referenter, og blir tydeligere enn før forbundet med animater, særlig mennesker. Ettersom animathet var relevant for genussystemet også på forhånd, kan endring 1 i grammatikaliseringsterminologi betraktes som fornyelse ("renovation", Lehmann 1982/1995: 19–22).

Når *han/hun* erstattes av *den*, er dette for øvrig et unntak fra en allmenn tendens ved grammatikalisering.³ Det vanlige er nemlig ifølge Lüdtke (1980: 87) at de nye formene som erstatter eldre, er "fonologisk mer", altså lengre.

Det er ikke uvanlig at demonstrativer tas i bruk som personlige pronomen (Lehmann 1982/1995: 37 f.), Corbett (1991: 311) nevner parallelle

³ Endringa er ellers drøftet fra en annen vinkel av Nessel & Enger (2002).

eksempler fra latvisk og persisk. Endring 1 er dermed ikke noe særstyk; flere tverrspråklige paralleller er å finne hos Aikhenvald (2000: 369). Endring 1 kan analyseres som grammatikalisering fordi pronomenet *den* mister den emfasen det gjerne har som demonstrativ, både semantisk og fonologisk. Det er kanskje mindre åpenbart at her er tale om semantisk bleiking, men et argument er at et demonstrativ kan brukes når en vil signalisere noe som ikke er forventet; dermed har det større informasjonsverdi.

Davidson (1990: kapittel 6) har kartlagt endring 1 for eldre nysvensk skriftspråk. Han sier i oppsummeringa (s. 125 f.) at *han/hon* holdt seg lenger i blant annet følgende kontekster:

- når substantivet stod i bestemt
- når substantivet var konkret
- når substantivet betegnet noe som var romslig eller psykologisk nær menneskene (slik Davidson sjøl påpeker, henger dette sammen med konkrethet)

Omvendt kom altså *den* tidligere inn om substantivet det skulle vise til var ubestemt, abstrakt eller langt unna. En faktor som er irrelevant for Davidson, men som er relevant for oss, og dessuten fullstendig ukontroversiell, er

- animathet (jf. også Sandström 2001)

Konkrethet er interessant, også fordi det er blitt hevdet at denne faktoren spiller en viss rolle både for endring 1 og endring 2 i moderne norsk. I nynorsk skriftspråk i dag er det iallfall en viss tendens til at *den* blir brukt mer om abstrakter enn om konkrete, ifølge Faarlund o.fl. (1997: 327), som mener denne tendensen — som jo er endring 1 — skyldes påvirkning fra bokmål. For endring 2 sier Faarlund o.fl. (1997: 151) at femininum blir brukt mer ved konkrete substantiver i bokmål enn ved abstrakte. Det er altså mer sannsynlig i innoverende dialekter og bokmål at femininum skal dukke opp ved det konkrete substantivet *geit* enn ved det abstrakte substantivet *ærlighet*, enda begge jo er feminine i mer konservative dialekter og nynorsk. Femininum har altså holdt seg best ved det konkrete substantivet.⁴

Om resonnementet så langt holder, er det interessant at en og samme

⁴ Her kan det innvendes at bokmålet ikke opprinnelig har hatt tre genus, sånn at dette ikke er ei "naturlig" historisk utvikling som de andre. Denne innvendinga er likevel ikke substansiell. Når bokmålet fra 1938 til 1981 hadde femininum som obligatorisk leksikalsk genus ved visse konkrete eller "heimlige" ord, var det etter mitt syn neppe et reint papirpå-

faktor, nemlig konkrethet, er relevant i ulike varianter av skandinavisk til ulike tider (svensk skrevet i Sverige mellom 1500 og 1900, varianter av norsk skrevet og talt i Norge i dag). Dette indikerer at ikke bare kontakt, men også interne faktorer er relevante for endringa. At konkrethet er relevant både for endring 1 og for endring 2, indikerer at de to endringene er relaterte, og bekrefter dermed at det er rimelig å se samband mellom endringene.

Faktorer som bestemthet, konkrethet og animathet kan samles under ei og samme overskrift, enten denne overskrifta måtte bli animathets-hierarkiet eller individueringsskalaen (jf. f.eks. Comrie 1989 eller Sasse 1993).

4.2 Om endring 2

Endring 2 innebærer at femininum faller sammen med maskulinum. På en måte er det kanskje ikke så uventet at det er maskulinum og femininum som faller sammen, og ikke for eksempel maskulinum og nøytrum. Maskulinum og femininum er de to animate genus, og de har mye felles når det gjelder formell merking allerede før endring 2.⁵

Sammenfallet mellom maskulinum og femininum kan — iallfall i norsk — vanskelig forklares ved å se på femininum som "mest markert". Det var for eksempel ikke femininum som var det kvantitativt minste genuset i norrønt; ifølge Beito (1954: 2) var det nøytrum.⁶

Endring 2 kan betraktes som en slags de-semantisering, iallfall for det Corbett (1991) betegner som den semantiske kjernen i genussystemer, nemlig ord for mennesker. Før endringa var det en distinksjon [+/- feminin]; etterpå er den gått tapt. Corbett (1991: 317) sier at "When a gender is lost, this may well make the assignment system for the remaining genders less clear in terms of semantics." På én måte er det dette som hender ved endring 2, siden sambandet med såkalt naturlig genus eller

funn. Normen gjenspeilte snarere et talemål som fantes i Norge, hos en del av dem som normerte bokmålet. Og dette talemålet er det etter mitt skjønn rimelig å regne som norsk. Dessuten: Det som var normert i bokmålet, det var jo at en kunne skrive *ærligheten*, men skulle skrive *geita*. Men det vil også være en viss korrelasjon med referensielt genus her, idet det virker rimeligere å skrive *ærligheten* – *den*, *geita* – *hun*, og dette har meg bekjent ikke vært utsatt for normering.

⁵ Dermed er ikke sagt at dette var den eneste måten genussystemet kunne utvikle seg på. Romanske språk har også hatt et tregenussystem, men det har utviklet seg annerledes; der er det jamt over nøytrum som har falt bort. Jf. 4.2.4.

⁶ Når det gjelder svensk, sier derimot Davidson (1990: 43) at femininum hadde flere medlemmer enn maskulinum. Om så er, er det ganske overraskende, og flere har undret seg over dette. Jf. Sandström (2000: 804.)

sexus går tapt. På den annen side blir sammenhengen mellom genus og animathet tydeligere, i det ord for mennesker etter endring 2 ikke lenger er fordelt over to ulike genus. Slik sett blir tilordningsreglene for genus ikke så mye mer uklare likevel, ikke minst fordi animathet ifølge Dahl (2000a) er mer grunnleggende for genussystemer enn det såkalt naturlig kjønn eller sexus er.

4.2.1 Et mellomtrinn (a)

Det kan se ut som endring 2, iallfall i mange dialekter, ikke går trinnløst, men via et mellomtrinn som vi hittil ikke har sett på. La oss begynne med å se på det som skjer i og omkring Oslo i vår tid. Mange talere har der bevart et suffiks *-a*, men dette suffikset kan ikke lenger ses på som eksponent for genus, men som eksponent for bøyingsklasse (jf. Fretheim 1985). Mens substantivene *bok* og *stol* stadig selekterer ulike suffiks, har skilnaden mellom dem altså ingen syntaktiske konsekvenser. Fretheim nevner det belysende eksempelet *Boka, den er min*. Det må kontrasteres med mer konservative dialekter, der vi finner *boka, den er mi*. I Oslo-området korrelerer da *-a* ikke lenger med hva som hender med andre, tilhørende ord. KL 2 er blitt til KL 1, i Wurzels terminologi; et genus er blitt til en deklinasjon, for som nevnt i avsnitt 1 vil vi bare regne bestemt-hetssuffikset som eksponent for genus så lenge det korrelerer med kongruensegenskaper.

Det kan se ut som det er paralleller i nordnorske dialekter. Etter det A.-K. Pedersen (2000) sier, står *-a* som bøyingssuffiks seg i Skibotn i Troms i dag, sjøl om det er lite igjen av noen egen femininkongruens. Med andre ord er skilnaden mellom *-a* og *-en* i Skibotn ikke lenger uttrykk for genus, men for bøyingsklasse. Også i finlandssvenske dialekter, slik disse er beskrevet av Sandström (1995: 104, 1996: 161), holder bøyingsklassene seg bedre enn kongruensskilnadene.

Overgang fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør er kjent også fra afrikanske språk. Wurzel (1986: 94, fn. 20) nevner eksempler på overgang fra semantisk motivert nominalklasse — som i praksis er mye likt genus — fra lobi og kenyansk pidgin-swahili. Slik Wurzel bemerker, er ei slik utvikling bare mulig når genus (ev. nominalklasse) på forhånd er uttrykt i ordet. Endringer fra genus til bøyingsklasse er altså velkjent, både innafor og utafor Skandinavia. Faktisk kan slike endringer ses på som grammatikalisering, som påpekt av Lehmann (1982). Etter mitt syn har ikke argumentasjonen til Lehmann og Wurzel på dette punktet fått den oppmerksomheta den fortjener, så vi skal bruke litt plass på dette poenget.

Ei endring fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør, som ved *-a*, kan ses som desemantisering, også kalt "semantisk bleiking", som er et kjennemerke på grammatikalisering ifølge Lehmann (1985: 307, [1982]/1995: 127 ff.). Bøyingsklasser blir stundom oppfattet som eksempler på "rein form" eller "Morphology by itself" (Aronoff 1994). Det er kanskje ikke fullt ut dekkende, ettersom mange bøyingsklassesystemer kan relateres til det semantiske kontrastprinsippet, om enn bare som biprodukt (Carstairs-McCarthy 1994). Likevel er det trulig mer berettiget å se bøyingsklasser som "rein form" enn genus: Genussystemer kan være 100% semantisk basert, men ikke 100% formelt basert (Corbett 1991), men i prinsippet er det vel ikke utelukket at et bøyingsklassesystem kan være 100% formelt basert; jeg kjenner iallfall ikke til noen teoretiker som direkte utelukker denne muligheta.

Det andre argumentet for å tale om grammatikalisering her er at genus ikke bare uttrykkes ved suffikser i skandinavisk. Genus kommer også til uttrykk ved uavhengige ord, jf. igjen *han*, *hun* osv. En bøyingsklasse kommer ikke til uttrykk ved uavhengige ord, og er dermed mer grammatikalisert, ifølge Lehmanns (1982/1995: 148) kriterium "syntagmatic bondedness", altså i hvilken grad elementet er bundet.

Riktignok er ikke utviklinga fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør grammatikalisering i den forstand at det skjer noen bevegelse på grammatikaliseringsskalaen. Slik kunne en også se på eksempelet som reanalyse, altså omtolking uten endring i overflatestrukturen, så lenge vi ikke ser utover ordgrenser. På den annen side er det vanskelig å se hvordan affikser skal kunne grammatikaliseres ytterligere ut fra grammatikaliseringsskalaen, men det kan fortsatt skje ting med dem, jf. Norde (2002). Både genusmarkører og bøyingsklassemarkører er affikser. Likevel er bøyingsklassemarkører altså mer grammatikalisert.

Jamt over er det langt fra enkelt å avgrense hva som er grammatikalisering, men etter mitt skjønn er det som her er sagt, grunn god nok til å regne overgangen fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør som grammatikalisering.

4.2.2 *Et alternativt mellomtrinn (b)*

I skandinavisk viser genus seg gjerne både ord-internt og ved kongruens. (Som nevnt antar vi i tråd med Dahl (2000b) og Enger (2004) at også suffikset i bestemt singular er genusmarkør.) Det ser aldri ut til å skje at begge deler forsvinner samtidig. Likevel er det ikke alltid at endring 2 skjer på den måten jeg har beskrevet nå. I for eksempel kvevlaxdialekten av svensk, som tales i Österbotten og er beskrevet av Rabb (2001), faller

suffiksene *-en* og *-a* sammen før kongruensen forsvinner. Denne dialekten går da ikke gjennom samme mellomtrinnet som dialektene i Oslo, Skibotn og en del andre finlandssvenske dialekter. Den går gjennom et mellomtrinn i stil med det konstruerte *Boken, den er mi*. Imidlertid sier Rabb (2001: 151) at suffikssammenfallet primært skyldes fonologisk endring. Ettersom fonologisk endring kan inntre uavhengig av grammatiske forhold, trenger altså ikke dette bekymre oss videre.⁷

Like fullt kan det se ut som det mellomtrinnet (*a*) som jeg har skissert med utgangspunkt i grammatikalisering, ikke er den eneste måten endring 2 kan foregå på. Det fins en annen måte utviklinga kan gå på, der utviklinga iallfall i første omgang er drevet av fonologien. Dette peker i retning av et sentralt poeng: Det som skjer med genus i skandinavisk, er absolutt deler av ett bilde, men samtidig er det her tale om interaksjon mellom flere drivkrefter; med andre ord ikke bare om grammatikalisering.

4.2.3 Etter mellomstadiet

Grammatikalisering forklarer altså ikke hele endring 2. Ettersom det er en tendens i grammatikaliseringslitteraturen til å tilskrive grammatikalisering en **svært** sentral rolle i endringsprosesser, kan det være grunn til å betone dette poenget. Det viser seg også ved de dialektene som går gjennom det mellomtrinnet som er beskrevet i 4.2.1 over; altså de dialektene som i første omgang har en overgang fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør for *-a*.

Som nevnt kan overgangen fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør regnes som grammatikalisering, men når suffikset *-a* deretter erstattes av *-en*, når for eksempel *boka* erstattes av *boken*, kan dette neppe betraktes som grammatikalisering. Vel kunne en med mye velvilje beskrive endringa som ei form for semantisk bleiking, idet suffikset *-en* blir knyttet til en semantisk sett mer heterogen klasse enn før, når opposisjonen mellom *-en* og *-a* blir borte. Likevel er det sterkere argumenter for å si at dette ikke er grammatikalisering. Overgangen medfører nemlig ikke at suffikset *-en* egentlig får noen ny grammatisk funksjon, snarere er det slik at flere leksemer blir brakt inn under domenet for *-en*. Det er heller ingen reduksjon i fonologisk substans for *-en* her.

Det virker rimeligere å beskrive spredningen av *-en* til gamle femini-

⁷ Ei liknende utvikling skjedde i standardsvensk, i og med at en også der kan finne kongruensskilnader uten tilsvarende bøyingsklasseskilnader. Jmfør den *gamle mannen – den gamla boken*. Men dette kan kanskje forklares som et resultat av språknormering (jf. Wesén 1969: 210), og behøver da kanskje ikke noen "intern" forklaring (jf. Wurzel 1994).

ner iallfall delvis ved hjelp av begrepet analogi.⁸ Jamfør

snok: snoken = bok: X, X = boken

snok: en snok = bok: X, X = en bok

Analogi er sjølsagt en veldig enkel forklaringsmodell, men helt urimelig er den nå ikke i dette tilfellet, bl.a. fordi det formodentlig var flere maskuliner enn femininer (iallfall om vi kan tru Beito framfor Davidson) og fordi en kan hevde at maskulinum framstår som det umarkerte genus. Dessuten er ubestemt singular i det store og hele mer frekvent og dermed formodentlig viktigere, mer salient, for talerne enn bestemt singular.⁹

Dette betyr at grammatikalisering aleine ikke kan forklare hele endring 2. Slik sett er analysen mindre elegant, ettersom vi ikke kan føre endringa tilbake til bare én mekanisme. På den annen side virker det usannsynlig at grammatikalisering skulle være den eneste faktoren som spiller inn ved endring 2 spesielt eller ved grammatisk endring generelt. Lehmann (1982/1995), som må regnes som sentral i innføringa av grammatikaliseringsteori, regner faktisk med at analogi er ei sentral drivkraft i grammatisk endring, og uavhengig av grammatikalisering.

Om dette resonnementet er rimelig, betyr det at grammatikalisering kan skape en ny situasjon som andre og tradisjonelt mer velkjente språkendringsprosesser kan bygge videre på. Kanskje er grammatikalisering noe av et makrofenomen, altså et fenomen som samler flere andre, uten at vi for den skyld må regne det som et epifenomen (altså et overflatefenomen som ved nærmere ettersyn ikke har noen egen eksistens). En slik konklusjon stemmer iallfall bra med Dahl (2001) og med avsnitt 5 nedafor.¹⁰

4.2.4 *Femininum fall og alliterativ kongruens*

Det kan ha vært andre forhold som også talte mot femininum — iallfall i norsk. Det følgende resonnementet er spekulativt, men det er ikke a

⁸ Dermed er absolutt ikke sagt at dette skal analyseres som ei fullstendig "internt motivert" språkendring. Men som nevnt fokuserer vi i denne artikkelen på strukturelle snarere enn sosiolingvistiske forhold.

⁹ Det at ubestemt singular er mer frekvent enn bestemt singular, bør kanskje begrunnes litt. Anders Nøklestad har gått gjennom materialet ved Tekstlaboratoriet, ILF/UiO. Resultatene for norsk i absolutte tal, fordelt på målform, er som følger: Bokmål: ubestemt ental 2 110 520, bestemt ental 1 046 691. Nynorsk: ubestemt ental 327 335, bestemt ental 230 795. Sjangerbunden variasjon er ikke tatt hensyn til her (bestemt er mer frekvent i skjønnlitteratur, mindre i sakprosa).

¹⁰ I så fall er svaret på Josephs (2001) spørsmål "Is there such a thing as grammaticalization?" rett og slett "ja".

priori åpenbart hvorfor akkurat maskulinum og femininum skulle falle sammen. Det har ikke gått slik i alle indoeuropeiske språk. I romanske språk er maskulinum falt sammen med nøytrum, i tysk (som rett nok ikke har fått noe sammenfall i ental) er det maskulinum og nøytrum som henger tettest i hop.

I noen grad har mange varianter av skandinavisk hatt overt genus eller til og med alliterativ kongruens.¹¹ Med overt genus forstår vi at genus går fram av substantivets form, med alliterativ kongruens forstår vi etter Corbett (1991: 117) at substantivet sjøl inneholder en markør som er lik kongruensmarkøren, og som tydelig indikerer substantivets genus. Her er et eksempel på alliterativ kongruens fra swahili (sitert etter Corbett 1991: 117):

ki-kapu ki-kubwa ki-moja ki-lianguka
7-korg 7-stor 7-en 7-falt
'Ei stor korg falt'

Det virker kanskje uortodokst å tale om alliterativ kongruens og overthet i samband med skandinavisk, men Corbett (1991: 117, 62 f.) betoner at distinksjonen mellom overte og koverte genussystemer er et spørsmål om grad, slik at for eksempel swahili har et mer overt genussystem enn russisk, som i sin tur har et mer overt genussystem enn fransk.

La oss nå se på skandinavisk, nærmere bestemt sørøstlandsk slik jeg snakker det:

en slit-en mann, d-en mann-en
ei slit-en bok, d-en bok-a
eġ slit-ent hus, d-e hus-e

Det er klart sterkere tendens til alliterativ kongruens i maskulinum enn i femininum. Skilnaden femininum — nøytrum er mindre tydelig. Maskuliner er nemlig nærmest konsekvent knyttet til elementet *-en*. Nøytrer er forbundet med endelser på *-e* eller *-t*. Femininer er koplet til *ei*, *-en* eller *-a*. Med andre ord har femininer mindre enhetlig uttrykk. Her spør en seg sjølsagt hvorfor egne femininumsformer (*slita*) falt bort tidligere, men når utviklinga først er kommet hit, kan det at maskulinum har såpass tydelig formelt samsvar mellom ubestemt artikkel og bestemt-hetssuffikset, fungere som et "konkurransefortrinn" framfor femininum, der formsamsvaret er klart svakere. Nøytrum har ikke hatt så enhetlig

¹¹ Dette poenget kommer sjelden fram i den norske litteraturen, men helt originalt er det ikke. Se for eksempel Greenberg (1978) og Braunmüller (2000). (Braunmüller bruker rett nok ikke denne terminologien, men poenget er det samme.)

markering som maskulinum, men likevel mer enhetlig markering enn femininum.

Som sagt er denne hypotesen spekulativ, men den kan være verdt å nevne fordi fenomenet alliterativ kongruens oftest blir oversett i framstillinga av skandinaviske genussystemer, enda skandinavisk altså oppviser det i noen grad, og overt genus (som alliterativ kongruens altså er ei spesialform av) bidrar til at genussystemer står støtt, ifølge Corbett (1991:313). Psykologvistisk evidens ser ut til å peke i samme retning: "Where gender is marked consistently with the same affix, for example, on the noun and any adjective modifying that noun, children seem to find it easier to acquire" (Clark 1998: 381). Innafor Naturlig morfologi (for eksempel Wurzel 1994) vil en si at det er en tendens til uniformitet; altså enhetlighet i uttrykket.

Om denne tanken er rett, er det verdt å merke seg at de sørøstlandske dataene som er oppgitt over, ikke strukturelt sett svarer fullstendig til norrønt, men representerer ei delvis fonologisk utvikling derfra. Med andre ord kan det se ut til at grunnlaget for femininums fall delvis blir lagt av lydendringer, som grammatikken så jobber videre ut fra. Igjen ser vi at det som skjer med genus, skyldes flere mekanismer, jf. 4.2.3.

4.3 Om endring 3

Om pannekakesetninger (for eksempel *Pannekaker er godt*) regnes som såkalt nøytral kongruens, passer de ikke inn i det bildet jeg har tegnet. Det er likevel et alternativ, nemlig å regne dem som såkalt referensiell — eller semantisk — kongruens. (Se nærmere Enger 2003 og referanser der.)

Dermed kan både endring 2 og endring 3 betraktes som "re-semantisering" av genussystemet. Dette er samtidig indirekte støtte for analysen av pannekakesetninger som semantisk kongruens, fordi den analysen åpner for å se oppkomsten av dem i en større sammenheng (jf. Braunmüller 2000, Enger 2003). Semantikken ved genus var blitt forholdsvis ugjenomsiktig, og gjennom disse endringene blir den tydeligere, om enn bare for deler av genussystemet. Det er altså tale om fornyelse, jf. 4.1 og 4.4.

Endring nummer 3 er ikke bare at *pannekaker* får nøytrale adjektiver. Noe som henger nøye sammen med dette, er at en nomenfrase som *pannekaker* i moderne skandinavisk kan vises til med *det*. En kan faktisk spekulere på om det har vært mulig å vise til *pannekaker* med pronomenet *det før* det var mulig å bruke adjektivformer som *godt* om pannekakene. Nygaard (1906: 81) bemerker nemlig allerede for norrønt følgende: "Ikke

sjelden gives henvisningen en ubestemt form ved intetkjønnsformen *þat*, ogsaa der, hvor pron. dog nærmest viser hen paa et bestemt substantivisk begreb af et andet kjønn eller tal.”

Dette stemmer ogsaa med Corbetts (1991:226) kongruenshierarki, idet semantisk kongruens skal kunne være mulig ved pronomen uten å måtte være det ved predikative adjektiver, mens det derimot ikke skal kunne gå an at det er semantisk kongruens ved predikative adjektiver uten at det er det ved pronomen.

På et vis har endring nummer 3 mye til felles med endring nummer 1. Begge endringene medfører endring i bruk av pronomen ved NP-ekstern kongruens. Derfor er det rimelig å se endring 3 og endring 1 som nær beslektet. I begge tilfeller handler det om *constructio ad sensum*, eller referensiell kongruens. Denne tankegangen har meg bekjent ikke vært mye framme i litteraturen. Men vi ser altså at genusendringene henger sammen. Slik sett er det synd (om enn forståelig) at pannekakesetninger i litteraturen er blitt betraktet i isolasjon fra andre genusendringer.

4.4 Diskusjon

Vi har sett både semantisk bleiking og semantisk styrking i det skandinaviske genussystemet; ifølge Wurzel (1986) er begge deler å vente i den diakrone utviklinga av genus- og nominalclassesystemer. Wurzel betoner likevel at semantisk styrking vil skje NP-eksternt, mens bleiking vil skje NP-internt. Det er nettopp det som har hendt i det skandinaviske tilfellet, i den forstand at reduksjonen skjer i KL 1 og 2 (altså ved deklinasjon og ved genus i nominalfrasen), utvidelsen i KL 3 (altså NP-ekstern pronomenkongruens).

Hvis vi følger M. Pedersen (1999), Jahr (2001) og Nesse (2002) i å anta at kontakt har vært relevant for slike endringer, er dette av interesse for Aikhenvalds poeng i 3 over om at kontakt kan føre til reduksjon av substantivklassifisering. Det kan altså se ut til at ogsaa det omvendte kan finne sted; kontakt kan ogsaa føre til utvidelse av substantivklassifisering, i den forstand at kontakt kan være relevant ikke bare når genussystemet reduseres (ved endring 2), men ogsaa når det utvides (ved endring 1). Likevel medfører ikke kontakt reduksjon og utvidelse på samme sted: Vi får reduksjon av KL 2 (det leksikalske genussystemet), men utvidelse av KL 3 (det referensielle genussystemet).

Etter Wurzel (1986: 92) er det som nevnt å vente at semantisk bleiking skjer NP-internt, semantisk styrking NP-eksternt. Med andre ord er det altså neppe fullstendig tilfeldig at de skandinaviske endringene foregår

slik de gjør. Det er formodentlig heller ikke tilfeldig at endring 1 skjer forut for endring 2: Vi kan ikke forutsi at begge skulle skje, men når de skulle skje, var dette den rimeligste rekkefølgen. Det kan være verdt å betone at Wurzel forklarer denne typen endringer uten å påkalle kontakt, og at reduksjon av substantivklassifisering kan finne sted uten ytre årsaker.

Både endring 1 og endring 3 kan forstås som en slags resemantisering, eller ei form for fornyelse av genussystemet. Det er ikke åpenbart i hvilken grad resemantisering/fornyelse er grammatikalisering, men det er på sett og vis ofte del av samme "kretsløpet", like fullt. Fornyelse er bl.a. nevnt av Greenberg (1978), Lüdtke (1980) og Lehmann (1982/1995). Sjølve ideen om fornyelse har vært kritisert, men kan nok ha en del for seg (jf. Vincent 1995: 439 f.).

Endring 2 blir ofte betegnet som ei forenkling i litteraturen, fordi en distinksjon blir borte; to klasser blir til én. Endring 1 er på et vis det motsatte av ei forenkling, all den tid en ny distinksjon oppstår; én klasse blir til 2. Billedlig talt: Det som blir vunnet på et hold, går tapt på et annet hold. Dette er et kjent og kjært tema innafor naturlighetsteoretiske tilnærminger til språkhistorie; se for eksempel Vennemann (1993), Wurzel (1994). På et vis er altså gevinsten av endringene i skandinavisk genus i et systemperspektiv "svært nær null", slik Lehmann (1985: 316) sier ofte vil være tilfellet med grammatikaliseringsendringer generelt. Det kan virke paradoksalt at mange små endringer ikke medfører en total systemovergripende endring, men det er ikke helt uventet. Vi kjenner nemlig ikke til noe språk der de ulike genussystemene er fullstendig ubeslektet, altså der de ulike genusedistinksjonene er fullstendig uavhengige av hverandre (Corbett 1991: 188, Dahl 2000b: 589).

På den annen side skjer ikke endringene fullstendig på slump. Semantikken bakom distinksjonen mellom maskulinum og femininum før endring 2 har funnet sted, er nemlig temmelig ugjenomsiktig for en stor del av ordforrådet (utenom ord for mennesker). For en betraktelig del av ordforrådet er genusedistinksjonen formodentlig ikke semantisk basert i det hele tatt, men formbasert. Derimot er semantikken bakom distinksjonen *han/hun/den* etter endring 1 heller opplagt. Semantikken bakom genussystemet blir altså tydeligere etter endringene. Dette er vel også bakgrunnen for det litt paradoksale forholdet at mens endring 2 ofte er blitt betegnet som ei forenkling, har ingen noen gang betegnet endring 1 som forvanskning.

5 Om semantisk bleiking

Så langt har jeg hevdet at grammatikalisering er et nyttig perspektiv for studiet av de skandinaviske endringene. Nå skal vi snu på flisa og se at studiet av de skandinaviske endringene også er nyttig for grammatikaliseringsteori.

Jeg har hevdet at en overgang fra genusmarkør til bøyingsklassemarkør er et eksempel på grammatikalisering. Et av argumentene var at overgangen var semantisk "bleiking", som ofte regnes som et kjennermerke på grammatikalisering.

Når *den* blir grammatikalisert som personlig pronomen, altså ved endring 1, blir likevel de gamle personlige pronomena *han*, *hun* også endret; det er en bieffekt, og en direkte konsekvens av at pronomenet *den* eter seg inn på deres område. Men det som hender med *han*, *hun*, om det aldri så mye er en direkte konsekvens av endring 1, kan ikke kalles semantisk bleiking; det må faktisk beskrives som semantisk styrking, for som nevnt i 4.1 blir betydningene til *han*, *hun* mindre abstrakt. Dessuten blir de to pronomena medlemmer av et større paradigme enn før. Reduksjon av størrelsen på et paradigme kan tas som kriterium på økt grammatikalisering (Lehmann 1982/1995); det er altså det motsatte som hender med *han*, *hun*.

Dette ser ut til å støtte en påstand satt fram av Herring (1991: 253 f.):

It has [...] been claimed that grammaticalisation involves semantic bleaching, or weakening of lexical meaning and that this process [...] is unidirectional. The validity of this claim, however, is [...] less evident [...] since not all meaning change necessarily involves bleaching, and in numerous instances [...] the exact opposite process, that of semantic strengthening, may also take place. A more comprehensive view would seem to be that weakening and strengthening are independent processes, either or both of which may potentially be a factor in grammaticalisation in any given instance.

Nå er ikke Herring den eneste som har tenkt i slike baner. Traugott & König (1991: 190) mener "Bleaching and grammaticalization must be uncoupled" og at "certain kinds of grammaticalization are instances of strengthening of informativeness", og Haspelmath (1999: 1061 f.) sier at han er "not sure that semantic grammaticalization is as central to the process as has generally been assumed". Endring 1 er langtfra det eneste eksempelet på at bleiking kan føre til styrking.

Vi kan se kort på et tysk eksempel, som er behandlet av Jobin.

Suffikset *-in* blir generalisert i tysk i dag. Fra å være et uttrykk bare for "kvinnelig" utvides det til å ha et bruksområde som omfatter alle femina. Vi finner altså i dag eksempler som

*Die AG Lufthansa ist Betreiberin des Lufthafens*¹²

Det som skjer med *-in*, kan regnes som grammatikalisering og som semantisk "bleiking". Det som da skjer med "null-endelsen", fraværet av *-in*, er semantisk styrking. Det suffikset får et mindre virkeområde, etter som det går over fra å være umarkert til å uttrykke maskulinum.

Eksempler som disse støtter en påstand som er satt fram av Dahl (2001:92): "In order to understand what is wrong with the idea that grammaticalization is the in-tandem movement along a set of linear scales [som altså er C. Lehmanns syn, HOE], it is important to realize a few things. One of them is that one and the same process may lead to both ups and downs on a parameter."

Det at semantisk bleiking et sted indirekte fører til semantisk styrking et annet sted, kan for øvrig tale for det klassiske strukturalistiske synet at et språk er et system der mye henger sammen. Dette gjelder likevel ikke i like stor grad for alle deler av språket. Pronomensystemet er nå engang mye "tettere" enn for eksempel leksikonet som helhet. Grammatikken er mer av en sammenhengende struktur enn det leksikonet er. Det virker med andre ord rimelig at for eksempel et personlig pronomen henter mye av sin betydning fra opposisjonen til andre pronomen; derimot virker det mindre rimelig at for eksempel et substantiv i like stor grad skulle hente sin betydning fra opposisjonen til alle andre substantiv, ganske enkelt fordi disse er så mange.

Før endring 1 hadde *den* som personlig pronomen trulig en viss støtte i dialektene, slik Beito (1954: 12) nevner for nynorske dialekter, noe som igjen indikerer at endring 1 ikke bør gis ei "reint sosiolingvistisk" fortolkning. Da kunne *den* også brukes om person: *den var ikkje redd* (= *han var ikkje redd*).

Mitt inntrykk er at en slik bruk av *den* er utelukket i en del av de dialektene som har gjennomgått endring 2. Slik er det rett nok verken i standardsvensk eller nordnorsk, men det er slik i sørøstlandsk slik jeg sjøl taler det. Å bruke *den* om et menneske er altså ikke aktuelt. Iallfall i denne språklige varieteteten har da *den* ikke bare vunnet nytt land gjennom endring 2, men også tapt noe av sitt gamle. Slik har *den* på en måte fått utvidet betydning, på en annen måte innsnevret. Dermed er seman-

¹² Eksempelet er autentisk. Det stammer fra Jobin (2004).

tisk bleiking ikke noen nødvendig bestanddel i grammatikalisering (jf. Dahl 2001). Om de andre vanlige kriteriene for grammatikalisering kan reduseres på samme vis, står vi kanskje igjen med Dahls (2001: 108) konklusjon om at kjernen i grammatikalisering er grammatikalisering. Dette er unektelig en litt frustrerende konklusjon, men det er samtidig et godt argument for at grammatikalisering ikke bør ses på som et epifenomen.

6 Sammenfatning

Denne artikkelen kan sammenfattes slik:

- Endringene i skandinavisk genus er blitt sett i et grammatikaliseringsperspektiv. Dette perspektivet har vist seg nyttig for å relatere de ulike endringene nærmere til hverandre. Ettersom endringene følger til dels beslektede prinsipper og til dels samme dialektgeografiske mønstre, er det nemlig all grunn til å tru at de er beslektet.
- Eksponenter for genus kan endres til eksponenter for bøyingsklasse ved grammatikalisering.
- Oppkomsten av såkalte pannekakesetninger kan betraktes som eksempler på "resemantisering". Dermed kan de koples til de andre endringene i genussystemet. Omvendt gir denne koplinga støtte til å analysere pannekakesetninger som semantisk kongruens.
- Semantisk "bleiking" er ikke et unidireksjonalt fenomen (jf. Herring 1991); faktisk kan semantisk "bleiking" et sted i språkssystemet føre til semantisk "styrking" et annet sted i systemet.
- Grammatikalisering samhandler med andre former for språkendring. På den ene side gir de tre endringene vi har sett på, mening i et samlet grammatikaliseringsperspektiv; på den annen side er grammatikalisering aleine ikke tilstrekkelig forklaring av disse endringene.

Mer generelt håper jeg å ha vist at grammatikalisering er et nyttig perspektiv for å forstå endringene i det skandinaviske genussystemet, og samtidig at disse endringene faktisk hjelper oss til å forstå grammatikalisering litt bedre. Dette illustrerer det Comrie (1989: xiii) sier: "the maximum benefit both to general linguistics and to the description of individual languages will develop from the maximum integration of these two approaches".

Litteratur

- Aikhenvald, A. 2000: *Classifiers: A typology of noun categorization devices*. Oxford University Press, Oxford.
- Aronoff, M. 1994: *Morphology by itself*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Beito, O. T. 1954: *Genusskifte i nynorsk*. Jacob Dybwad, Oslo.
- Braunmüller, K. 2000: "Gender in North Germanic: a diasystematic and functional approach". *Unterbeck, B. et al.* (utg.), 25–54.
- Carstairs-McCarthy, A. 1994: "Inflection class, gender and the Principle of Contrast". *Language* 70, 737–88.
- Clark, E. E. 1998: "Morphology in Language Acquisition". Spencer, A. & A. Zwicky (utg.), *The Handbook of Morphology*. Blackwell, Oxford, 374–89.
- Claudi, U. 1985: *Zur Entstehung von Genussystemen*. Buske, Hamburg.
- Comrie, B. 1989: *Language Universals and Linguistic Typology*. 2. utg. Blackwell, Oxford.
- Corbett, G. G. 1991: *Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dahl, Ö. 2000a: "Animacy and the notion of semantic gender". *Unterbeck, B. et al.* (utg.), 99–116.
- Dahl, Ö. 2000 b: "Elementary gender distinctions". *Unterbeck, B. et al.* (utg.), 577–94.
- Dahl, Ö. 2001: *The maturation of linguistic patterns*. Manuskript, Stockholms universitet.
- Dahl, Ö. 2002: "What's gender good for anyway?". Foredrag ved konferansen "Genus i grammatikken/The grammar of gender", Oslo. Manuskript, Stockholms universitet.
- Davidson, H. 1990: *Hanhonden: genusutveklingen i svenskan under nysvensk tid*. Lund University Press, Lund.
- Dorian, N. 1993: "Internally and externally motivated change in language contact settings: doubts about dichotomy". Jones, C. (utg.), *Historical linguistics: problems and perspectives*. Longman, London, 131–55.
- Dressler, W. U. 1985: "Typological aspects of Natural Morphology". *Wiener Linguistische Gazette* 35/36, 3–26.
- Dressler, W. U. 1988: "Preferences vs. strict universals in morphology: Word-based rules". Hammond, M. & M. Noonan (eds.), *Theoretical morphology*. Academic Press, San Diego, 143–55.
- Enger, H.-O. 1999: "Markedness conflicts: sociolinguistic speculations". *Sprachtypologie und Universalienforschung* 52, 380–96.
- Enger, H.-O. 2003: "Pannekakesetninger er semantisk kongruens". *Maal og Minne*, 69–91.
- Enger, H.-O. 2004: "On the relation between gender and declension: a diachronic perspective from Norwegian". *Studies in Language* 28, 51–82.
- Fretheim, T. 1985 [1976]: "Er bokmålet tre- eller tvekjønnet?". Jahr, E. H. & O. Lorentz (utg.), *Morfologi/Morphology*. Novus, Oslo, 99–102.

- Faarlund, J. T., S. Lie & K. I. Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Greenberg, J. H. 1978: "How does a language acquire gender markers?". J. H. Greenberg et al. (eds.), *Universals of Human Language, volume 3: Word structure*. Stanford University Press, Stanford, 47–83.
- Haspelmath, M. 1999: "Why is grammaticalization irreversible?". *Linguistics* 37, 1043–68.
- Heine, B., U. Claudi & F. Hünnemeyer 1991: *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago University Press, Chicago.
- Herring, S. C. 1991: "The grammaticalization of rhetorical questions in Tamil". Traugott, E. C. & B. Heine (utg.), *Approaches to Grammaticalization, volume 1*. John Benjamins, Amsterdam, 253–85.
- Jahr, E. H. 2001: "Historical sociolinguistics: The role of Low German language contact in the Scandinavian typological shift of the late Middle Ages". *Lingua Posnaniensis* XLII, 95–105.
- Jobin, B. 2004: *Genus im Wandel. Studien zu Genus und Animatizität im Deutschen und Schwedischen*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Joseph, B. D. 2001: "Is there such a thing as grammaticalization?". *Language Sciences* 23, 163–86.
- Kilarski, M. & Krynicki, G. 2001: "Not arbitrary, not regular: the magic of gender assignment". *Foredrag ved Societas Linguistica Europae* 34, Leuven, august 2001.
- Lehmann, C. 1982: "Universal and typological aspects of agreement". Seiler, H. & Stachowiak, F. J. (utg.): *Apprehension: Das sprachliche Erfassen von Gegenständen. Teil II: Die Techniken und ihr Zusammenfassung in Einzelsprachen*. Tübingen: Gunter Narr, 201–67.
- Lehmann, C. 1985: "Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change". *Lingua e Stile* xx, 303–19.
- Lehmann, C. 1995 [1982]: *Thoughts on grammaticalization*. Lincom, München.
- Lüdtke, H. 1980: "Auf dem Wege zu einer Theorie des Sprachwandels." Lüdtke, H. (utg.), *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*. Mouton de Gruyter, Berlin, 182–252.
- Nesse, A. 2002: *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen* (Det norske videnskaps-akademi. II. Hist.-Filos. Klasse. Nr. 2). Novus, Oslo.
- Neset, T. & Enger, H.-O. 2002: "Morphological splits — iconicity and optimality". Bendjaballah, S. et al. (utg.), *Morphology 2000*. John Benjamins, Amsterdam, 271–82.
- Norde, M. 2002: "The final stages of grammaticalization: Affixhood and beyond". Wischer, I. & G. Diewald (utg.), *New Reflections on Grammaticalization*. John Benjamins, Amsterdam, 45–66.
- Nygaard, M. 1906: *Norrøn syntax*. Aschehoug, Kristiania.
- Pedersen, A.-K. 2000: "Norsk talemål i eit språkkontaktområde". *Talatrosten* 34, 20–37.

- Pedersen, M. 1999: "Genusforenkling i københavnsk". *Danske folkemål* 41, 79–105.
- Rabb, V. 2001: "Hur starka är de starka maskulinerna?". Nordman, M. et al. (utg.), *Svenskan i Finland* 6. Vasa University, Vasa, 150–60.
- Sandström, C. 1995: "Maskulinum och femininum som grammatiskt genus i nyländska dialekter". Saari, M. & J. Lindström (utg.), *Svenskan i Finland* 3. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur ved Helsingfors universitet, Helsingfors, 94–106.
- Sandström, C. 2000: "The changing system of grammatical gender in the Swedish dialects of Nyland, Finland". *Unterbeck, B. et al.* (utg.), 793–807.
- Sandström, C. 2001: "Synchronic variation in the gender system during dialect levelling." J. M. Fontana et al. (utg.), *ICLaVE1: Proceedings of the first international conference on language variation in Europe*. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 197–206.
- Sasse, H.-J. 1993: "Syntactic Categories and Subcategories." Jacobs, J. et al. (utg.), *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Mouton de Gruyter, Berlin, 646–86.
- Traugott, E. C. & E. König 1991: "The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited". Traugott, E.C. & B. Heine (utg.), *Approaches to grammaticalization, volume 1*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 189–218.
- Unterbeck, B. et al. (utg.) 2000: *Gender in grammar and cognition*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Vennemann, T. 1993: "Language change as language improvement". Jones, C. (utg.), *Historical linguistics: problems and perspectives*. Longman, London, 319–45.
- Vincent, N. 1995: "Exaptation and grammaticalization". Andersen, H. (utg.), *Historical linguistics 1993*. John Benjamins, Amsterdam, 433–46.
- Wellander, E. 1955: "Ärter är gott och liknande inkongruenta satstyper". *Ny-svenska studier* 35, 1–47.
- Wessén, E. 1969: *Svensk språkhistoria 1: Ljudlära och ordböjningslära*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Widmark, G. 1966: "Den inkongruenta neutrala predikatsfyllnaden och dess plats i dagens svenskans genussystem". *Nysvenska studier* 46, 91–135.
- Woods, N. J. 2001: "Internal and external dimensions of language change: the great divide? Evidence from New Zealand English". *Linguistics* 39, 973–1007.
- Wurzel, W. U. 1986: "Die wiederholte Klassifikation von Substantiven: Zur Entstehung von Deklinationsklassen". *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 39, 79–96.
- Wurzel, W. U. 1994: *Grammatisch initiiertes Wandel*. Brockmeyer, Bochum.

BENTE LIEBST

Verbalsubstantiver, vikarieringsmønstre og transitivitet

I undersøgelser der beskæftiger sig med grammatikalisering, har man brugt de forskellige forhold mellem verbet og argumenterne som grundlag for en typologisk inddeling af tema-remasprog over for subjekt-prædikatsprog. Mens bestemte indholdskriterier (d.v.s. informationer) er afgørende for argumenternes placering i forhold til verbet i tema-remasprogene, er det afgørende for subjekt-prædikatsprogene at verbet har en fast plads i sætningen — nemlig på 2. pladsen i dansk sprog. Det er endvidere karakteristisk for hver af de to sprogtyper at hvor subjekt-prædikatsprogene har passivkonstruktioner og et obligatorisk subjekt, er dette ikke karakteristisk for tema-remasprogene. De to nævnte træk er efter al sandsynlighed med til at understrege at transitiviteten er mere markant i subjekt-prædikatsprogene end i den anden sprogtype.

Formålet med denne artikel er at vise hvordan transitiviteten sætter sig igennem i yngre middeldansk i de nyere verbalsubstantiver der især viser sig i 1400-tallets sprog. Jeg vil tage mit udgangspunkt i suffikset *-else*, der hos filologerne har vist sig at være særlig problematisk. I samme sproghistoriske periode sker der yderligere en markant forøgelse i brugen af præfikser, idet mange helt nye præfikser kommer til. Da præfikserne bruges i stort omfang i forbindelse med især *-else*afledningerne, bliver også de inddraget i spørgsmålet om transitivitet.

I det følgende vil jeg tage udgangspunkt i *Anna Brades bønnebog* (trykt i *Middelalderens danske bønnebøger*, bd. II, 1947). Den er dateret 1497.

De tidligere undersøgelser af ord med afledninger på *-else* i nordisk har især beskæftiget sig med de lydhistoriske forhold eller med de afledte verbers stammetilhørsforhold og deres hyppige anvendelse i den religiøse litteratur (jf. især Bengt Loman, 1961).

Da der er tale om verbalsubstantiver, er det oplagt at undersøge om de afledte verber i *-else*ordene viser sig at have systematiske syntaktiske

funktioner til nominelle størrelser i den sætning de selv er et led i. I så fald kan disse syntaktiske funktioner kun bestemmes ved deres logiske funktioner; f.eks. *jeg hørte om byens indtagelse*. Her har *byen* en logisk objektsfunktion i forhold til det afledte verbum *indtage*, *der var nogen der indtog byen*. Ud over den logiske objektsfunktion vil jeg inddrage logisk subjektsfunktion, logisk instrumentfunktion og endelig indirekte objektsfunktion.

Jeg vil i det følgende gruppere -elseordene efter den overensstemmelse der er mellem de afledte verbers præfikser, hvis de har sådanne, ellers efter deres stammetilhørsforhold. Bengt Loman (1961) har påpeget at der er mange af -elseordene i yngre middeldansk der er afledt af oprindelige *ia-* og *ja-*verber. I min analyse af -elseordene i Anna Brades bønnebog viser det sig imidlertid at præfikserne prioriteres før stammetilhørsforholdet. Præfikserne og de afledte verbers stammetilhørsforhold udgør den del af det afledte verbums udtryksside og indholdsside der er afgørende for undersøgelsen af -elseordenes transivitet. Den morfologi der er afgørende for -elseordene i deres helhed er deres genus- og numerusbøjning, se videre kapitel 1. -elseordenes indholdsside vil blive analyseret ved de nævnte syntaktiske funktioner.

I kapitel 1 undersøges -elseordenes præfikser og *ia-* og *ja-*stammerne, d.v.s. de afledte verbers morfologi, ligesom også -elseordenes genus og numerus. I kapitel 2 behandles niveauet for -elseordenes indholdsside (deres syntaktiske funktioner) ved at se på hvordan syntaksen kan kombineres med morfologien omtalt i kapitel 1. I kapitel 3 viser jeg hvordan fremgangsmåden for analysen af -elseordene i Anna Brades bønnebog ser ud, og i kapitel 4 opridses resultaterne af analysen. I kapitel 5 diskuteres mønstret for -elseordenes vikariering og deres muligheder i forhold til fremgangsmåden. Endelig vil jeg sætte resultaterne ind i et transitivitetsspektiv i kapitel 6.

1. Det morfologiske niveau

Dette niveau omfatter både en verbal (det afledte verbums) og en nominal (-elseordets) morfologi. Der er således tale om to forskellige analyse-niveauer.

Det verbale analyseniveau

Den verbale morfologi viser sig som sagt ved præfiksernes og andre foranstillede eller andre leds betydning i forhold til det afledte verbum; ellers ved verbernes oprindelige stammetilhørsforhold, nemlig de oprindelige *ia-* eller *ja-*verber. *ia-* og *ja-*stammerne har begge en transitive-rende (causativ) funktion. Dette kan man f.eks. se i forholdet mellem *ligge/lægge* og *sidde/sætte*. *Lægge* og *sætte* er transitiver (og oprindelige *ja-*stammer), i modsætning til *ligge* og *sidde*, der er intransitiver.

I enkelte tilfælde kan præfikserne skifte betydning — alt efter om de står foran et transitivt eller et intransitivt verbum; dette gælder *om-* og *til-*. Således vil *omvændelse* og *tilføjelse* blive grupperet sammen, mens *omgængelse* og *tilstandelse* vil komme i en anden gruppe.

- 1a) O herre ihesu christe leffuendis gutz søniek bedher tek for macht oc myn gallenskab . . . ath tw giffuer mek sancte pæders scrifftemal / sancti powels *omvændelsæ* (40,4)
- 1b) O ihesu myn siæls søtme / iek offær tek myth hiærte oc al myn astundelsse oc acht oc villiæ oc myne bøner / i thin astundelses oc bøners *tilføjelsæ* / ath tw skulde fulkomme alt myth hoph i thin fader (76,2)
- 2a) Item then fæmte for then glæde hwn haffde aff hans daglige *omgængelsæ* intil døden (141,39)
- 2b) O sødeste fader oc herre ihesu christe hwat sorg oc drøffuelse var i thit alt ædleste hiærte men so stoor pynæ var i legemet / ath thit legeme gaff aff sigh blodh for swedh for bitterligh døtzscens *tilstandelsæ* rætzle oc twangh (84,25)

I eksemplerne står *omvændelse* og *tilføjelse* over for *omgængelse* og *tilstandelse* fordi præfikserne plus transitivernes handling i eksempel 1) orienterer sig mod det logiske objekt, nemlig *sancti poowels* og *thin astundelses* oc *bønens*, og dermed mod resultatet for handlingen. I forbindelse med intransitiverne i eksempel 2) (*gå* og *stande*) modificerer præfikserne derimod nogle omstændigheder ved selve verbalhandlingen. Præfikserne plus intransitive verber i afledningerne på *-else* orienterer sig her i forhold til det logiske subjekt, i eksempel 2a) udtrykt i genitiven *hans* og i sætningens subjekt *hwn* (*han* og *hun omgås*), og i eksempel 2b) alene i genitiven *døtzscens* (*døden stander til*).

I de fleste tilfælde kan præfikserne dog ikke sådan skifte betydning, men også hér er de enkelte præfikseres udtryk og indhold alene afgørende for en gruppering af afledninger på *-else*. F.eks. vil de præfigerede ord med *sammen-* og *for-* (som i *sammensanckelse* 3a) og *forladelse* 3b)) kunne grupperes med ordene *omvændelse* og *tilføjelse*, mens ord med *sam-* og *be-* (som i *samføjelse* 4a) og *beskuddelse* 4b)) vil kunne grupperes med *omgængelse* og *tilstandelse*.

- 3a) Thu herre som lost thenne *sammensanckelse* sammensanckes / i thenne stad til æreskullendis thit hellige naffn ... giff æy thenne *sammensanckelse* i sønderskærrelse for thit hellige naffn (33,5)
- 3b) We be//dhe tek giff oss for hans myldhetz værdskyld oc bøner / vore synders *forladelse* oc frælses af genvordige tingh (258,27)
- 4a) Iek offær tek alt myth ærffwede oc alle mynæ gerninger i thine gerninger oc ærffuedes *samføjelse* ath tw fornyy oc ærligh giøre alle myne gerninger nær thin fader (76,7)
- 4b) Oc sosom han gaff tek tollemoth i thin pynæ ath liidæ hordhe steenslagh oc hwgh / Ath so wnnæ han mek syndige menniske at wære tolligh i allæ myne frest/telser/ som diæffuelen / værilden oc mith legemæ fresther mek meth Ath iek maa so offuerwynne then meth gudeligh *beskuddelse* / for thin pynes værdskyldh (268,26)

I eksemplerne under 3) er begge eksemplerne objektorienterede. *sammen-* og *for-* er altid kun objektorienterede. I det første eksempel med afledningen *sammensanckelse*, der her står for en omskrivning for menighed, er det logiske objekt for verbet i verbalafledningen ikke repræsenteret udenfor afledningen, men det er derimod en del af selve substantivet, således at ordet får betydning af en genstand (menigheden) — nemlig resultatet af handlingen, *det der er sammensancket* (se videre nedenfor). I 3b) er afledningen objektorienteret som i begge eksemplerne under 1), og det er også hér repræsenteret i en genitiv foran selve afledningen, *vore synders forladelse*, og sætningsleddet kan oversættes ved (*du skal*) *forlade vore synder*.

I begge eksemplerne under 4) slår vores moderne danske sprogopfattelse imidlertid ikke helt til længere. I det første af eksemplerne er der tale om at to genstande føjer sig sammen, nemlig *myne gerninger* og *thine gerninger*. I afledningerne med *sam-* er verbet altså reflektivt og har et reciprok indhold, lige som når man siger *drengene slås* i moderne dansk.

Vi har i dag stadig en række substantiver, hvor *sam-* netop har den betydning, f.eks. *samtale*, *samvirke*, *sambo*, *samfund* o.s.v. Men i moderne dansk kan vi ikke længere anvende ordet *samføjelse* men kun ordet *sammenføjelse*. Denne afledning har i dag en betydning der går på det objektorienterede (*noget/nogen der er blevet føjet sammen*) og med fokus på resultatet af handlingen, mens *samføjelse* er subjektorienteret og reflek-sivt (*vi samføjjes*) og med fokus på selve handlingsgangen, jf. eksempel 2a), hvor verbet *omgås* også i dag har en sådan reflektiv betydning, f.eks. *vi omgås*.

I eksempel 4b) har vi igen en -elseafledning vi ikke bruger i moderne dansk længere, nemlig *beskuddelse*. I Anna Brades bønnebog er præfikset *be-* et tegn på at verbalhandlingen i -elseafledningen har en aktiv diatesefunktion med en af refleksivernes betydninger, som vi ikke kender i moderne dansk i dag, nemlig *be-* med et medialt indhold.

I grammatikker over sprog der har kategorien medium, angives betydningen næsten altid at være durativ eller intensiv. I dansk blev medium oprindeligt dannet ved refleksiven *sig* der efterhånden ved enklise bliver til -s. Medium bliver først på et senere tidspunkt til passiv. Vi kan spore passivbøjningen tilbage til det ældste håndskrift af Skånske Lov, B 74, men kun ganske få af eksemplerne med -s kan med sikkerhed bestemmes som passiv (jf. Anders Bjerrums *Grammatik over Skånske Lov*, B 74), resten kan alle forstås som medialformer. Præfikset *be-* har i Anna Brades bønnebog også medial betydning med aktiv diatesefunktion, og derfor bliver -elseord med dette præfiks grupperet under typen med subjektsfunktion. Oprindeligt indgik i hvert fald nogle af disse mediale verber i subjektløse sætninger (*mig drøves*, *mig tykkes*, *mig drømmes*). Da bønnebogen blev skrevet bruges akkusativformen *mig*, men oprindeligt var det dativformen *mér* der blev brugt i disse konstruktioner.

Anna Brades bønnebog indeholder mange -elseafledninger med præfikset *be-*, f.eks. *bedrøffuelse*, *befalelse*, *bekendelse*, *beskuddelse*. Her er der altså ikke tale om refleksiver som *jeg vasker mig*, hvor subjektet gør noget ved sig selv. I alle disse -elseafledninger er der tale om medialer som *mig drøvers*. Indholdet af *be-* forårsager at handlingen bliver durativ (hvis aktionsarten er en afsluttet handling, iterativ) og betydningen af *mig drøves* kan oversættes ved *jeg går rundt og drøver mig*. Forskellen på *skue* og *beskue* ligger i at *beskue* er durativt og at netop det mediale indhold således betegner bestemte omstændigheder ved selve verbalhandlingen.

Afgørende for opdelingen af ordene på -else er om de foranstillede led eller præfikser understreger resultatet i forhold til verbalhandlingen eller modificerer den. I de tilfælde hvor -elseordene hverken har præfikser

eller andre foranstillede led, der understreger diateseforholdene, er der tale om verber der hører til de oprindelige *ia-* eller *ja-*verber, hvor stammeindholdet er transiverende og således understreger resultatet af verbalhandlingen. De øvrige *-else*afledninger (herunder afledninger til refleksive verber) modificerer selve verbalhandlingen.

Det nominelle analyseniveau

Idet *-else*ordene indtager en plads i sætningen som almindelige substantiver, hører nominelle bøjningsmønstre også med til en bestemmelse af ordenes morfologi. Der er hér tale om et andet analyseniveau end det verbale niveau, der er omtalt ovenfor. Hér er der tale om den morfologi der hører til på hele substantivets analyseniveau, nemlig genus og numerus. Der viser sig imidlertid en del problemer, som filologerne har påpeget.

Det fremgår klart af eksemplerne i bønnebogen at der er tale om mere end ét bøjningsmønster i pluralis, nemlig både former uden markeret pluralisendelse og former med endelsen *-r*. Desuden viser de eksempler på henholdsvis et entydigt neutralt køn og et entydigt fælleskøn. Johs. Brøndum-Nielsen skriver i "Gammeldansk Grammatik" III (§ 494,4) at der dog stadig viser sig sideformer uden *-r* i middelalderen. At substantiver afledt ved suffikset *-else* i gammeldansk (dog med undtagelse af det skånske håndskrift af "Sjælens trøst") synes at være behandlet som feminine *on-* eller *in-*stammer, idet pluralis i ældre tid er uden endelse, mens der i slutningen af den gammeldanske periode også optræder pluralisformer med *-r*. Brøndum-Nielsen betragter tilsyneladende alle afledninger med suffikset *-else* som en og samme afledning, der både kan bøjes som neutrumsord og som fælleskønsord, og hvor de sidste både kan bøjes med og uden *-r* i pluralis. Det samme gør Loman (1961).

Ifgl. Brøndum-Nielsen kan pluralisformer uden endelse i virkeligheden dels betragtes som reminiscenser af en ældre *on-* eller *in-*stammebøjning og dermed henregnes til fælleskønsord, og dels kan de betragtes som bøjningsformer der er i overensstemmelse med de oprindelige neutrale *ia-*stammers. I overensstemmelse hermed er det altså nødvendigt at regne med to køn i forbindelse med substantiver afledt ved suffikset *-else* i Anna Brades bønnebog. Der er nemlig helt entydige neutrale singularisformer i bønnebogen og da *-else*ord med neutralt køn (i overensstemmelse med de neutrale afledninger på *-else* i fornsvensk i den skånske "Sjælens trøst") antages at bøjes som neutrale *ia-*stammer, må neutrumsordene adskille sig klart fra fælleskønsordene. Da endvidere (ifgl.

Brøndum-Nielsen) de neutrale *ia*-stammer allerede tidligt i gammel-dansk begynder at vise eksempler på analogisk pluralisendelse på *-r* (jf. "Gammeldansk grammatik", § 443), kan afledninger på *-else* med pluralis på *-r* ud fra udtryksiden alene både bestemmes som neutrumsord og som fælleskønsord. Heller ikke de oprindelige femininumords uden genitivsformer på *-s* kan her bidrage til nogen afgørelse, idet oprindelige femininumords i slutningen af den gammeldanske periode meget ofte viser eksempler på *s*-form.

*-else*afledningernes genus kan hér i virkeligheden kun afgøres med sikkerhed ud fra former hvor de står i singularis og med visse foranstillede attributive bestemmere. Disse led er i stand til entydigt at vise ordenes genus ved deres bøjningsformer, nemlig den definitive og den indefinitte artikel, de demonstrative og visse possessive pronominalbestemmere samt de stærkt bøjede adjektiver.

Som en følge af alt dette besvær vil jeg tage et praktisk udgangspunkt. Da *-else*afledninger i singularis med entydig fælleskønsform viser sammenfald med pluralisformer på *-r*, og da *-else*afledninger i singularis med entydig neutrumsform viser sammenfald med pluralisformer uden endelse, vil pluralisformerne uden endelse blive henregnet til de neutrale *-else*afledninger og pluralisformerne med *-r* til fælleskønsordene. De resterende *-else*ord bliver så betragtet som en type for sig, type 4.

Denne inddeling af ordene vil dog ikke være den altafgørende men vil blive foretaget i fuld overensstemmelse med de oven for nævnte syntaksfunktioner (se kapitel 2).

Der foreligger endnu et problem i de tilfælde hvor adjektiver og pronominer i attributiv stilling bestemmer mere end ét subjekt. I gammel-dansk kan sådanne attributive led meget vel stå i pluralis mens substantiverne står i singularis. Det kan derfor ikke afgøres ud fra morfologien alene i syntagmet om *-else*ordet er udtryk for en pluralisform uden endelse eller en singularisform. Også her vil *-else*ordenes logiske subjekts-, objekts- eller instrumentfunktion og indirekte objektsfunktion (se næste kapitel) sammen med det morfologiske være afgørende for en gruppering.

2. De syntaktiske funktioner

Verbalsubstantiverne på *-else* lader sig altså definere ved to forskellige funktioner, nemlig de verbale og de nominale. Kombinationen af disse to

funktioner er karakteristisk for alle verbalsubstantiverne i det hele taget. I -elseordene kombineres (som omtalt ovenfor) en ganske bestemt morfologi i det afledte verbum med en bestemt syntaksfunktion.

Logisk objektsfunktion

Denne syntaksfunktion hører ikke til på det afledte verbums analyse-niveau men på hele -elseordets¹, ligesom genus og numerus. Syntaksfunktionen ligger enten inden for selve -elseordet, eller også har verbalhandlingen i afledningen sin karakteristiske syntaksfunktion til et ord uden for -elseordet. De følgende eksempler viser den logiske objekts-funktions forskellige repræsentationer.

- 5) Thu Herre som lost thenne *sammensanckelse* sammenssanckes / I thenne stad til æreskullendis thit hellige naffn Giiff oss thine tiænistæ qwinner og tiæneræ thin hellige hielp / ath wi skullæ æy tollæ vore siæles fordærffuelse (33,5)
- 6) Wi bedhæ / vær oss een trøg hielp / een sødh liisæ oc *hwsualelse* ath oss æy skache skal noghen hande skadheligh ondschap (65,24)
- 7) Vær oss til hielp tw ærlige ridderæ / som bær høgestæ konnyngs vapn / och bedh oss synders *forladelse* (267,22)

I eksempel 7) har *forladelse* en karakteristisk logisk objektsfunktion til *synders* idet der bedes om *at nogen må forlade synderne*, at *synderne må blive forladt* (tempus i oversættelsen er altid afhængig af tempus i sætningens hovedverbum). Præfikset *for-* har i forbindelse med -elseafledninger i yngre middeldansk altid en logisk objektsfunktion. I eksempel 6) er objektsfunktionen indeholdt i selve -elseordet, nemlig til første sammensætningsled *hw-*, idet der bedes om *at huen må blive svalet*. I eksempel 5) er det som verbalhandlingen har objektsfunktion til, ikke udtrykt eksplicit. Ikke desto mindre er der også her tale om en tydelig objektsfunktion, *det der er sammensancket* — nemlig menigheden, det

¹ Dette kan man afgøre ved at sammenligne med andre suffikser der afleder verbal-substantiver, f.eks. *-en*. Afledninger på *-en* er f.eks. *kommen* og *gåen*, og de kan kun betegne en logisk subjektsfunktion, og de har iterativ betydning. Afledninger på *-en* har stadig en logiske syntaksfunktion, selvom det afledte verbum i forbindelse med -elsesuffikser har logisk objektsfunktion, f.eks. *søgen* og *påkallen*. Det er suffikset der er afgørende for den betydning afledningen kan få.

logiske objekt er hér inkorporeret i selve -elseordet. I alle tre eksempler er der tale om at der er fokus på resultatet af verbalhandlingen, på en overgang til en anden tilstand. *Sammensanckelse* er blevet en genstand, hvor det logiske objekts-element som sagt er inkorporeret i selve ordet, og overgangen er komplet. I eksemplerne 6) og 7) fokuseres der på at der må ske en overgang med det logiske objekt. Det er den logiske objektsfunktion og kombinationen med transitiverende præfikser eller et første sammensætningsled, der er objekt for verbalhandlingen, der får verbalhandlingen til at fokusere på en overgang eller resultatet af verbalhandlingen, ellers med de gamle oprindelige *ia-* og *ja-*verber (hvor infikserne også havde en transitiverende funktion). Denne type af -elseord har en karakteristisk objektfunktion.

Logisk subjektsfunktion

En anden type -elseord er dem, hvor den karakteristiske syntaksfunktion er en logisk subjektsfunktion.

- 8) Glædis hellige frue sancta Anna for then owerangeligh glæde tw fekst ther ihesus thin datters søn vort offræt i templet i thin *nærværelse* (233,29)

Her udtrykker *i thin nærværelse* sammenhængen *mens du var nær*. Den logiske subjektsfunktion fremgår klart, og fokus på handlingens resultat forekommer ikke ved denne type -elseord, men derimod en tilstand eller forhold under verbalhandlingen. Både det logiske subjekt og præfikset *nær-* understreger forhold under verbalhandlingen. Det samme er tilfældet i de -elseafledninger der er uden præfiks, og som netop ikke er afledt af gamle *ia-* eller *ja-*verber.

- 9) O myn herre / giiff myn siæl thit hellige legeme til styrckæ oc andeligh føde Oc thit hellige blodh til *renselsæ* / aff allæ dødelige oc nadelige synder (139,16)
- 10) Tek være loff . . . for alle the heligste blotz drobe som tw vtgiøst aff thith ædlestæ oc all helligste legemæ for vor skyldh / i thin omskærelse / blodige *swedelse* / grymmæ och wmyscundelige flængelse (46,6)

Hverken *renselsæ* eller *swedelse* har præfikser eller hører til oprindelige

ia- eller *ja-*verber, og verbet i begge ordene udtrykker en logiske subjektsfunktion — *giv mig dit hellige blod så jeg kan rense af alle dødelige ... synder* (eksempel 9)) og *mens du blodigt svedte* (eksempel 10)). For fuldstændighedens skyld vil jeg lige nævne at der i eksempel 10) også er to andre -elseafledninger, *i thin omskærelse ... och wmyscundelige flængelse*. I modsætning til *swedelse* har både *omskærelse* og *flængelse* en logisk objektsfunktion til possessivet *thin*, og syntagmerne kan kun oversættes ved passivkonstruktioner *da du blev omskåret ... og flænget*. Dette skyldes dels præfikset *om-*, der fokuserer på resultatet af verbalhandlingen, dels at verbet *flænge* hører til de oprindelige *ia-*verber og derfor har logisk objektsfunktion.

For begge typer af -elseord gælder der følgende regel: hvor ordet betegner en karakteristisk syntaksfunktion til et attributivt nomen i genitiv eller til et pronomen i samme form, skifter den karakteristiske syntaksfunktion retning mod et andet nominal i sætningen, når man udelader genitiven. Ellers skifter -elseordet mening. Se f.eks. eksemplerne i 1a) og 2a). Hvis man udelader *sancti powels* i 1a), opretter *omvændelsæ* sin karakteristiske syntaksfunktion mod *sancte pæders*, og hvis man også udelader *sancte pæders* retter objektsfunktionen sig mod *mek*. Det samme sker med den karakteristiske subjektsfunktion i 2a). Denne udeladelse af det attributive led er et godt udgangspunkt til at opstille to typer af fælleskønsord.

Begge typerne af -elseord har to varianter (*v1* og *v2*). *v1* har et aktionelt indhold, fordi -elseordets verbalhandling har logisk subjeks- eller objektsfunktion til et andet led i sætningen eller til dets første sammensætningsled. *v2* har netop ikke sådan et led. Det har derimod leddet indeholdt i sig selv, altså i selve -elseordet. Objektsfunktionens *v2* udtrykker et ikke-aktionelt genstandsindhold ved at være udtryk for resultatet af den handling det afledte verbum betegner, jf. eksempel 5) og 6), mens subjektsfunktionens *v2* udtrykker et ikke-aktionelt genstandsindhold ved at være udtryk for en genstand der alene beskrives ved den handling, det afledte verbum betegner (se senere, eksempel 16).

Logisk instrumentfunktion

Visse -elseord kan imidlertid både have en logisk subjeks- eller en logisk objektsfunktion. Det særlige ved disse ord er dog at de ud over disse funktioner også har en syntaksfunktion der er instrumentel. Det drejer sig om de relativt få afledninger der er neutrumordsord.

- 11) Herre jhesu christe / jek bedher tek om thit dyræ blodh / huilket tw sællffvilliendhe vtgiøst pa korsset / ath tw i dagh omkringhgifff mith hiærte / oc myn siæl meht thit hellige *vælsignelse* / oc ladh mek tage ... thit dyrestæ blodh med tolligh gudelighedh (106.19)
- 12) Alle thesse *vælsignelse* sikh med thit hiærte / til hwerie lymmær som forscreuit staar (143,5)

I eksempel 11) fremgår det klart at *vælsignelse* har neutralt genus. Dette viser bestemmeren *thit*. Ligeledes viser *thesse* i eksempel 12) at der er tale om et substantiv i pluralis, og da *vælsignelse* netop ikke har nogen pluralisendelse kan det altså være et neutrumsord. Præfikset *vel-* fokuserer på at verbalhandlingen fører til et godt resultat. Morfologisk passer dette ord altså fint på en afledning med logisk objektsfunktion. Af eksempel 12) fremgår det tydeligt at indholdet af *thesse vælsignelse* betegner et ikke-aktionelt genstandsindhold. Eksemplet står som overskrift over en række bønner, der alle begynder med *velsignet være*, og det fremgår af disse bønner at hver enkelt bøn skal siges til bestemte steder på jomfru Marias krop, hendes hoved, hår, pande o.s.v. Indholdet er *det hvormed noget bliver velsignet*, d.v.s. at *vælsignelse* har en logisk instrumentfunktion som det karakteristiske indhold. Således lader *vælsignelse* i eksempel 11) sig også forstå, *det hvormed myn sjæl bliver velsignet*. Alle de -elseord, der er neutrumsord, lader sig tolke ved en karakteristisk instrumentfunktion, og ved at de kun kan betegne genstandsindhold. Det er karakteristisk for neutrumsordene at de ikke er betinget af nogen bestemt morfologi i det afledte verbum.

Logisk indirekte objektsfunktion

Den sidste og mindste gruppe af -elseord indeholder kun 4 forskellige ord. Genus kan ikke afgøres ved denne gruppe, men de danner pluralis uden *-r*, se eksemplerne 13), 14) og 15). Det afledte verbs morfologi viser heller ingen karakteristiske restriktioner. Disse ord er karakteristiske ved at de har funktion til et logisk indirekte objekt. Ordene hér betegner et genstandsindhold, men uden at der er fokus på handlingens resultat. Genstandsindholdet i -elseordet er alene karakteriseret ved det verbalhandlingen betegner. Genstandsindholdet kan nærmere identificeres et sted i bønnen men ikke i samme sætning som -elseordet. Således kan man tydeligt konstatere at der er tale om et genstandsindhold. Det indirekte objekt lader sig imidlertid kun definere ud fra en gammel-

dansk syntaks, hvor man kan have subjektløse verbalkonstruktioner, og hvor det indirekte objekt kan indtage subjektsplassen, og samtidig bevare sin oblikke form. Det drejer sig om sætningstyper som *mig åbenbares ...*, *mig indgydes ...*, *mig vanskens ...* o.s.v., hvor *mig* var et opr. *mér* (indir. objektsform). Denne fjerde type lader jeg stå som en selvstændig type fordi alle disse ord i Anna Brades bønnebog er pluralisord, men uden at have pluralisendelse på *-r*. Ordene under subjektstypen med præfikset *be-*, hvor *-else*ord er afledt af verber der også kan danne subjektløse konstruktioner, har pluralis på *-r*.

Det indirekte objekt er i alle eksemplerne eksplicit udtrykt i sætningen (f.eks. *alle myne vanskelse*, se nedenfor i eks. 15). Disse ord betegner i alle tilfældene et ikke-aktionelt indhold der alene er karakteriseret ved den handling, det afledte verbum betegner. De afledte verbers morfologiske egenskaber kan både svare til de afledte verber med direkte objektsfunktion og subjektsfunktion. Også dette er en grund til at opstille en selvstændig type.

Morfologi som objektstypen:

- 13) Then tiidh gudh han ingiødth i tek syn guddoms kerlighedh i all fuld-
hed ... Thi O sødestæ iomfru maria bedher iek tek ath tw for tesse
vsielige *ingidelsæ* / som guddommen ingiødth i tek / ath tw værdugis
ath ingiøde i mith wslæ hordæ hiærte / thin søns hordæ oc bes/ske
ynæ (178,22)
- 14) Vælsignet æst tw (d.v.s. evangelisten Johannes) i thine hellige open-
barelsæ oc vælsignet ær thin mwnds frucht the aldræ helligste
ewangelium (262,18)

Her udtrykker *ingidelsæ* det samme som *den guddoms kerlighed* (genstandsindholdet) *der er indgydt i tek* (det indirekte objekt i forhold til handlingen i *-else*ordet), og *openbarelsæ* det samme som *de ting der er blevet openbaret (for) Johannes* (nemlig det der fremgår af "Johannes åbenbaring"), der er genstandsindholdet, og hvor *thine* (den attributive genitiv i pluralis) er det indirekte objekt i forhold til handlingen i *-else*ordet.

Morfologi som subjektstypen:

- 15) O mylde ihesu myn liiggs søtme / iek offær tek alt myth leffnet /
rørelsæ / makt / oc synnelighetz tanckæ / oc allæ mynæ ordh i thin

kerlighetz omganx tilføielsæ / ath tw vilt helligh giøre them i thin hellighetz omganx offuergangeligh hellighedh / oc omsidde i tek oc meth tek skulle alle myne *vanskelse* opfyilles til thit naffns hedher oc loff oc ære . . . ath tw vildæ offræ gudh fader thin øtmyughedh oc tollemodh / for myn høgfærth oc wtollemodh . . . iek offrær omwel alle thine gudelige hiærtens kerligh/hed oc vgrundeligh godhedh och opfyllelse i alle the tingh som mek bryster (76,16)

Vanskelse i eksempel 15) betyder *mangler* (i henseende til myth *levnet / rørelse / makt oc synnelighetz tanckæ / oc alle myne ord*), og det er genstandsindholdet i -elseordet. Det er det der svarer til handlingen i -elseordet. Det indirekte objekt for handlingen i -elseordet er igen her udtrykt ved et attributivt possessiv *myne*.

Alle eksemplernes betydningsindhold er også i denne fjerde type et ikke-aktionelt genstandsindhold. Der er stor lighed mellem denne fjerde type og -elseordene af typen med præfikset *be-* og subjektsfunktion, der blev omtalt som en gammel mediumkonstruktion. I slutningen af middelalderen er de subjektløse sætninger næsten helt erstattet af sætninger med subjekt. Kun få subjektløse sætninger forekommer i Anna Brades bønnebog og kun i mere faste udtryk som *mig tykkes, mig vanskes, mig drøves* o.s.v. Dette kan måske være en af grundene til at denne type -elseord er ved at forsvinde.

3. Fremgangsmåden for analyse af -elseord i Anna Brades bønnebog

Som det er fremgået af det foregående, har det morfologiske analyseniveau to lag inddelingsgrunde, nemlig for det første det afledte verbums morfologi (d.v.s. foranstillede sammensætningsled, transitiverende præfikser, oprindelig *ia-* eller *ja-*stammer over for ikke-transitiverende præfikser, ikke-oprindelige *ia-* og *ja-*stammer og refleksive medialer) og for det andet selve verbalsubstantivets morfologi (d.v.s. genus og numerus). Det tredje lag er det syntaktiske funktionsniveau. Hvert enkelt -elseord i bønnebogen vil blive analyseret ved disse tre forskellige analyselag, og formålet vil være at finde overensstemmelser mellem de syntaktiske funktioner og morfologien.

Fremgangsmåden for analysen vil være følgende:

- I De entydige eksempler på -elseord i fælleskøn og intetkøn skilles ud.
- II De resterende -elseord vil blive grupperet og analyseret sammen med de entydige fælleskønsord.
- III De -elseord der under 2. ikke lod sig analysere på samme måde som fælleskønsordene, grupperes og analyseres sammen med intetkønsordene.
- IV De -elseord der skiller sig ud under 3. , grupperes og defineres for sig selv.

Ved denne fremgangsmåde må man formode at der indfinder sig en vis fejlmargen, idet især de sidst udskildte grupper vil blive underprioriteret i forhold til de andre; dette vil jeg komme tilbage til nedenfor. På baggrund af denne fremgangsmåde når man frem til fire forskellige typer -elseord.

4. Analyseresultater for anvendelsen af -elseord i Anna Brades bønnebog

I dette afsnit bliver de fire fundne typer af -elseord defineret ved deres karakteristiske morfologi og syntaktiske funktioner, og de forskellige fundne ord bliver opregnet for hver type.

-elseord af type 1

verbalsubstantivets bøjningsformer:

- a 1. genus: fælleskøn
- a 2. numerus: pluralisform: -r

det afledte verbums morfologi:

- b 1. verber med foranstillet sammensætningsled eller præfiks der er fokuseret på resultatet eller en overgang af den handling, det afledte verbum betegner
- b 2. verber uden foranstillet led eller præfiks der er oprindelige *ia-* eller *ja-*verber. Også de få inkoative verber hører til hér, f.eks. *signe*

karakteristisk syntaksfunktion:

c. logisk objekt

-elseord af **type 1** har to varianter:

- v 1. variant med eksplicit karakteristisk logisk objekt, hvor hele konstruktionen betegner et handlingsforløb der indgår i en aktionel konstruktion med nominalet eksplicit udtrykt i sætningen.
- v 2. variant uden eksplicit logisk objekt, hvor det karakteristiske logiske objekt er indeholdt i -elseordet, og hvor det derfor er udtryk for et ikke-aktionelt genstandsindhold, der står for resultatet af handlingen.

Eksemplerne på -elseord af **type 1** i Anna Brades bønnebog er:

Affløselæ, astwndeæse, atterløselæ, attraelsæ, begrawelse, bædrele, døbelse, flængelse, forbannelse, forclarelse, fordragelse, fordriffuelse, for-dærffwelse, fordømelse, forfylgelse, forfærelse, forgiffelse, forladelse, forli-gelsæ, formanelsæ, forrædelsæ, forskyldelse, forsmædelsæ, forsømmelse, frælselse, fræmmelse, fulfølgelse, fulkommelse, fødelæ, genløselæ, gløm-melsæ, hwsualelse, høyelsæ, ingydelsæ, inskywdelse, iætelse, kennelsæ, korsfestelsæ, leskelsæ, (w)lydelsæ, løselsæ, modhganelæ, naglæ fæstelse, omfæynelsæ, omskærelse, omvændelsæ, opliwselsæ, optagelsæ, optænd-elsæ, opvæckelse, pafynnelse, pakallelæ, prydelsæ, pynelsæ, sammenbynd-elsæ, sammensanckelsæ, senderstyngelsæ, seyervynnelsæ, signelse, skab-else, skickelse, smyttelsæ, styrkelse, synderriffuelsæ, sændelse, søgelse, tilføy-elsæ, tornæcronelse, tæncckelsæ, vnfanfelsæ, vthflydelse, vthgydelsæ, vthræckelse, villelse, vælsignelse.

-elseord af **type 2**

verbalsubstantivets bøjningsformer:

- a 1. genus: fælleskøn
- a 2. numerus: pluralisform: -r

det afledte verbs morfologi:

- b 1. verber med foranstillede sammensætningsled eller præfikser der modificerer verbets handling
- b 2. verber uden foranstillede led eller præfikser der ikke er oprindelige *ia-* eller *ja-* verber
- b 3. refleksive verber med medial betydning (intensivt indhold)

karakteristisk syntaksfunktion:

c. logisk subjekt

-elseord af **type 2** har ligeledes to varianter:

- v 1. variant med karakteristisk logisk subjekt hvor hele konstruktionen betegner et aktionelt handlingsforløb der indgår i en konstruktion med et nominal eksplicit udtrykt i sætningen.
- v 2. variant uden karakteristisk eksplicit logisk subjekt, men hvor det er underforstået i -elseordet. Som følge af subjektskarakteren er der ikke fokuseret på resultatet af handlingen, og indholdet er dermed et ikke-aktionelt genstandsindhold. Denne variant af -elseordet betegner derimod et genstandsindhold hvor den pågældende genstand alene er karakteriseret ved den handling det afledte verbum betegner

Nogle af disse variant 2-ord er f.eks:

- 16) oc bedher jeg tek / ath tw kommer mek i hw / hoss ihesum christum / huilken thw døptæ i iordans flodh / oc hørde faderens røst Oc saa then hellige // andh foor nedher i dwæ *lignelsæ* (171,1)

Her betyder *lignelsæ* *det der ligner sig (ved en due)*, nemlig *i en dues skikkelse*. Et andet lignende -elseord er:

- 17) O maria alsomsødestæ ihesu christi moder / iek beder tek for then beskæ *drøffuelse* som tw toldæ i thit alsomsødestæ hiærte / tha then hellige gamlæ symeon spoodhe oc sagde ... (171,9)

Then beskæ drøffuelse kommer over den der beder, ved at han hører det den gamle Simon sagde.

Eksemplerne på -elseord af **type 2** i Anna Brades bønnebog er:

Amynnelse, antwordelse, atskillielse, atwarelse, bedrøffuelse, bedyggelse, befalelse, begerelse, begynnelse, bekenneelse, beskuddelse, beskærmelse, besmyttelser, bestandelsæ, bewarelse, bortwærelse, diærffuelse, drøffuelse, fremtwrelse, frestelsæ, genwordelse, kallelse, lignelsæ, luchtelsæ, lægelsæ, lægelsæ, medlidelse, mystæckelsæ, nedherfarelse, nærværelse, ofrælse, offuergiffuelse, offuerwynnelsæ, omgængelse, omhyggelse, opbørielse, openbarelse, opfarelse, opfyllelse, opqwegelse, oprynnelse, opstandelse, præffuelsæ, renselsæ, rwelse, rørelse, samføjelse, skodelsæ, swedelse, til-

flyelsæ, tilkommelse, tilstandelse, trængelsæ, vnderstandelse, vederkennelse, vederquegelse, værelse, værnelse, æggelsæ.

-elseord af type 3

verbalsubstantivets bøjningsformer:

- a 1. genus: neutrum
- a 2. numerus: pluralisform: identisk med singularis

det afledte verbums morfologi:

ingen restriktioner

karakteristisk syntaksfunktion:

logisk instrument. Det logiske instrument er aldrig udtrykt eksplicit, og denne type -elseord betegner altid et ikke-aktionelt genstandsindhold der er karakteriseret ved den handling det afledte verbum betegner. (Ud over det logiske instrument kan både det logiske subjekt og det logiske objekt være impliceret i handlingen.)

-elseord af **type 3** har altså ingen variant der indgår i en aktionel konstruktion med et nominal eksplicit udtrykt i sætningen.

Eksemplerne på -elseord af **type 3** i Anna Brades bønnebog:

Antwordelse, bedrøffuelse, begærelsæ, frestelse, nydelsæ, prydelse, rwelsæ, røgelse, signelse, skickelse, smørielse, vælsignelse, æggelse.

-elseord af type 4

verbalsubstantivernes bøjningsform:

- a 1. genus: ?
- a 2. numerus: identisk med singularis

det afledte verbums morfologi:

- b. oprindelige reflexive verber med medialbetydning og uden nogen subjektsfunktion men derimod en oprindelig indirekte objektsfunktion

karakteristisk syntaksfunktion:

både logisk objekt og oprindelig logisk indirekte objekt. Det er dog kun det logiske indirekte objekt der er udtrykt i sætningen. Det

logiske objekt er indeholdt i -elseordet uden at der er fokus på det afledte verbums resultat. Typen udtrykker et ikke-aktionelt genstandsindhold der er karakteriseret ved den handling det afledte verbum betegner

-elseord af **type 4** har heller ingen varianter hvor der er tale om en aktionel konstruktion, der står over for en ikke-aktionel variant. Ligesom -elseordenes 2. variant under -elseord af **type 2** betegner de altid genstandsindhold med ikke-aktionel betydning, idet genstanden altid ekspliciteres ved det logiske objekt et andet sted i bønnen.

Eksemplerne på -elseord **type 4** i Anna Brades bønnebog:

Bebodelsæ, ingidelsæ, openbarelse, vanskelse.

5. Fremgangsmåden i analysen og vikarieringsmønstret

I og med at jeg har valgt den fremgangsmåde, jeg har beskrevet i afsnit 3, er der muligvis kommet for mange eksempler ind under **type 1** og **type 2** i forhold til **type 3** og **type 4**. Dette skyldes, som tidligere omtalt, at jeg begynder med at fordele ordene til **type 1** og **type 2**, og derefter til **type 3** og til sidst til **type 4**. Desuden har jeg analyseret eksemplerne ud fra en nutidig sprogbrug (jf. at jeg tidligere under **type 2** og **type 4** har omtalt at der ved nogle af eksemplerne var tale om en tidligere middelalderdansk syntaks, som for begge typers vedkommende drejer sig om mediale konstruktioner med durativt indhold og med *mig* på subjekspladsen i stedet for nominativsformen *jeg*, sådan som vi har det i moderne dansk i dag). Denne formodede skævfordeling ved typeinddelingen vil jeg forsøge at råde bod på. Jeg vil først se nærmere på det ene -elseord der ikke rigtig passer ind i den overordnede typefordeling, nemlig ordet *begravelse*, der er grupperet under **type 1**. Præfikset *be-* har i alle andre tilfælde forårsaget en gruppering under **type 2**. Dernæst vil jeg undersøge de ord der optræder under mere end én type, og se om der er en mulig forklaring på dét. Endelig vil jeg se nærmere på ordene under **type 4**, der jo alle kun kunne forstås ud fra en middelalderlig syntaks. Muligvis kan netop -elseordene under **type 4** sættes i forbindelse med én eller nogle af de andre typer.

-elseord der ikke falder ind under typeindelingen

-elseordet *begravelse* (der på trods af præfikset *be-*, er grupperet under **type 1**):

- 18) O benedide ihesu christe for thin mandom ther tw togst aff iomfru maria oc tw æst ther meth giort vor broder for thin fødelse skyldh / oc for thin omskærelse . . . oc for thin horde dødth / oc for thin *begravelse* / . . . hør mek oc veed mek bøn (39,6)

Dette -elseord forekommer kun én enkelt gang i Anna Brades bønnebog, og det er grupperet under **type 1** fordi *thin* ikke kan tolkes ved en subjektsfunktion til det afledte verbum *begrave* og dermed indgå i en aktionel relation med medial durativ betydning. *thin begravelse* kan således hverken forstås som variant 1 eller variant 2 til **type 2**. Alle andre -elseord med præfikset *be-* er ellers grupperet under **type 2**. **Type 4** kan heller ikke stå som forklaringsmodel fordi definitionen netop ikke tillader at det logiske direkte objekt er repræsenteret i samme sætning uden for -elseordet, således som det er hér ved *thin*. Det er en af de få gange hvor et attributivt possessiv ikke opviser den karakteristiske syntaksfunktion i Anna Brades bønnebog. *be-* har klart nok hér fået et andet indhold.

I -elseordene under **type 2** med præfikset *be-*: *bedrøffuelse*, *bedyggelse*, *begerelse*, *bekennelse*, *beskudelse*, *beskærmelse*, *besmyttelser* og *bewarelse*, er de afledte verber uden præfiks allerede transitive. Så af den grund er der ikke nogen grund til at *be-* også har en transitiv betydning. (I nogle få tilfælde forekommer verberne ikke uden præfiks, hverken i ældre eller yngre middeldansk, nemlig *-fale(s)* og *-gynne(s)*.) Kun *bestandelse* opført under **type 2** (som det skal) afviger fra dette mønster, idet det afledte verbum uden præfiks *stande* er et intransitivt verbum.

- 19) Oc wnnæ mek so langh liiffs freest . . . ath iek matte vorde værdigh ath vnfangæ ihesu christi // legemæ værdelige til myn fattige siæls salighed og *bestandelsæ* (241,12)

Da den foranstillede genitiv *myn fattige siæls* kan analyseres med medialfunktion i forhold til det afledte verbum i *bestandelse*, er *bestandelse* derfor opstillet under **type 2** og må tolkes som en variant 1. De mediale verber der stadig kan findes omkring år 1500, er, udtrykt ved en s-form plus et reflexiv i akkusativ, og det afledte verbum kan eventuelt opfattes som

transitivt. Præfikset *be-* kan altså også have en funktion som transitive-rende i *bestandelse*. Dette kan være årsag til at vi finder *begravelse* som et **type 1** ord.

Fordi præfikset *be-* også kan have en transitiv funktion i Anna Brades bønnebog, kan man forklare -elseordet med præfikset *be-* under **type 1** som en mulig vikariering: **type 2** kan vikariere for **type 1**, og velsagtens uden den mediale betydning. Medialerne som verbalkonstruktion er som tidligere nævnt stærkt på retur i yngre middelalder. Denne overgang fra **type 2** til **type 1**, som *begravelse* viser, kan tolkes som en tidlig start på at modsætningen mellem de to karakteristiske syntaksfunktioner neutraliseres.

Det fremgår således ved de afledte verber med præfikset *be-* at adskillelsen mellem **type 1** og **type 2** ikke længere er tæt i Anna Brades bønnebog. Jeg vil ikke hér komme ind på flere af præfikserne, men blot nævne at der i moderne dansk er mange eksempler på at **type 1** også kan vikariere for **type 2**; det er tidligere blevet nævnt at præfikset *sammen-*, der var logisk objektsorienteret, i dag i nogle tilfælde overtager præfikset *sam-s* funktion, der var logisk subjektsorienteret i 1497 (jf. eksemplerne 3a) og 4a). Jf. at ord som *beskuelse*, *beskærmelse*, *besmitelse* og *bevarelse* i dag uden besvær kan have et foranstillet possessiv med objektsfunktion. **Type 2** har i dag således også udvidet sin vikariering for **type 1**. Ligeledes kan -elseordene opført under **type 1** i dag i høj grad forstås som -elseord af **type 2**, d.v.s. med den karakteristiske logiske subjektsfunktion. **Type 1** og **type 2** er i dag tæt på at indgå en synkretismetilstand. Ordene opført under de to typer kan både indgå i objekts- og subjektsfunktion, og så kan morfologien ikke længere have den betydning som den havde i slutningen af middelalderen. Dette kan have været længere fremskredent end det kan vises i eksempel materialet — når man har mistet den middelalderlige sprogforståelse. Men ikke desto mindre kan en begyndende vikariering konstateres i materialet i Anna Brades bønnebog, idet **type 2** (*begravelse*) kan vikariere for **type 1**, fordi præfikset *be-* kan fungere som transitive-rende således som det kunne konstateres ved *bestandelse*.

-elseord der optræder under flere af typerne

Nogle -elseord er opført både under **type 2** og **type 3**. Det drejer sig om ordene:

antwordelse, *bedrøffuelse*, *begerelse*, *frestelsæ* og *rwelse*

Andre er opført både under **type 1** og **type 3**:

prydelsæ, skickelse og vælsignelse

De **type 3** ord der kan skifte genus med ord af **type 2**, har denne types morfologi men **type 3s** instrumentindhold. Præfikserne *ant-* og *be-* betegner omstændigheder ved verbalhandlingen, og *frestelsæ* og *rwelse* er afledte af verber med ikke-oprindelige *-ia* eller *-ja* stammer. På samme måde forholder det sig også med de **type 3** ord der kan optræde som **type 1** ord. Både *prydelsæ* og *skickelse* er oprindelige *-ja* eller *-ia* stammer men med **type 3s** instrumentindhold. Der er ingen tydelige tegn på at de to andre typer kan vikariere for **type 3** ord.

Der er ingen af de opførte neutrumsformer der kan anvendes i dag medmindre de forstås som masseord som f.eks. *noget røgelse* over for *røgelsen* og *noget smørelse* over for *smørelsen*, altså *noget ikke-tælleligt* over for *noget tælleligt*.

-elseord af **type 3** kan let lade sig kombinere med både et logisk objekt og subjekt (f.eks. *det hvormed jeg antvorder mig, det hvorved jeg bedrøver mig, det hvormed jeg pryder mig* o.s.v.). Da den karakteristiske instrumentfunktion har et så specifikt indhold at disse -elseord ikke kan komme i konflikt med hverken objekt eller subjekt, er det ikke sandsynligt at der kan være tale om vikariering i forbindelse med **type 3** i Anna Brades bønnebog.

Når man som sagt bruger neutrale -elseord i dag, er der tale om en masse, noget ikke-tælleligt. Neutrumsord med dette indhold er også karakteristisk for andre substantiver end -elseord i dag (f.eks. *en øl, noget øl; teen, noget te; noget smadderværk* o.s.v.). De neutrale -elseord er blevet reanalyseret, så de mister instrumentindholdet og kommer til at få et indhold af noget ikke-tælleligt, der alene er karakteriseret ved den handling, som det afledte verbum betegner. Men i 1497 i Anna Brades bønnebog er dette ikke sket endnu. Ordene efter **type 3** har hér stadig en karakteristisk instrumentfunktion. Substantiver afledt med denne funktion var også typiske i dansk sprog ved middelalderens indtræden, f.eks. ved suffikset *-sel* (*randsel* og *mejsel*).

Ud fra eksempelaterialet i Anna Brades bønnebog kan det konstateres at forskellen på fælleskønsord og neutrumsordene stadig var produktiv i slutningen af middelalderen.

-elseord af **type 2** og **type 4**

Ordene af **type 4** er relativt få. De er faktisk identiske med nogle af -else-

ordene i **type 2** ved at være afledt af verber der oprindeligt har været subjektsløse mediale verber med logisk indirekte-objektsfunktion, og medial durativ betydning. Genus kan dog ikke fastslås ved **type 4** ordene. Denne type ord adskiller sig fra fælleskønsordene ved at have pluralis uden endelse. Dette funktionelle sammenfald med nogle af ordene i **type 2** kan derfor sagtens være årsag til at -elseord af **type 4** kan være opført under **type 2**, især fordi der kun er opført -elseord i pluralis under **type 4**. Singularisformerne er højst sandsynligt opført under **type 2**. Som omtalt tidligere er de subjektløse sætninger stadig mulige i dansk i slutningen af middelalderen (der er enkelte eksempler herpå i Anna Brades bønnebog, se f.eks. *mek bryster*, sidst i eksempel 15)). Disse **type 4** ord med pluralis uden *-r* er meget lig de eksempler som Brøndum-Nielsen nævner i Gamlemeldansk Grammatik III (side 251 f.). Der er få eksempler, og nogle af dem er de samme som dem man finder under **type 2**. Resten kan let forstås som eksemplerne under **type 4**. I den sammenhæng de står i kan de begge forstås som mediale subjektløse konstruktioner. Jeg vil derfor antage at **type 4** er identisk med de gamle feminine *in-* eller *on-*stammer. I og med at de nordiske sprog har fået en fastere ordstilling med det finitte verbum på 2.-pladsen, og *mér* er blevet til *mik*, der nu står på subjektsplassen, er det sandsynligt at der er opstået en ny type -elseord, nemlig **type 2**, med pluralis på *-r*, og at **type 2** kan vikariere for **type 4** i Anna Brades bønnebog.

Morfologien i ordene opstillet under **type 4** svarer både til ordene i **type 1** og **type 2**. Dette svarer også til Brøndum-Nielsens lille eksempel-materiale. På grund af de meget forskellige syntaksfunktioner der er mellem et logisk indirekte objekt i **type 4** og et direkte objekt i **type 1**, er der ikke nogen eksempler på at **type 1** kan vikariere for **type 4**.

6. Transitivitet som dynamisk faktor

På baggrund af dette kan de mediale -elseord under **type 4** ses som udgangspunkt for **type 2** og **type 2** for **type 1**. Der foregår en reanalyse af **Type 4** ordenes syntaksfunktion (indirekte objektsfunktioner og medialt indhold). Reanalysen sker fordi den sætningsstruktur, der tidligere, i langt højere grad end i 1497, kunne repræsenteres ved subjektsløse sætninger, overgår til en sætningsstruktur med obligatorisk subjektrepræsentation. Det oprindelige *mér/mik* i forbindelse med mediale verber bliver til *jeg*, og en ny type -elseord, hvor det afledte verbum stadig har medial funktion, oprettes og nu med pluralis på *-r*, nemlig **type 2**.

Ved analogi bliver typen udvidet til at gælde for afledninger med substantivfunktion i det hele taget udvidet med et repertoire af forskellige præfikser. I den sidste del af yngre middelalder kommer der ordentlig gang i **type 2** ordene og også i en nye **type 1** med objektsfunktion. **Type 1** er formodentlig motiveret af princippet om ikonisitet, og der er sket en reanalyse i forbindelse med de oprindelige *ia-* og *ja-*verber. Ved analogi har typen bredt sig også til verber med præfikser med transitive-rende funktion. **Type 4** er i 1497 ved at forsvinde.

Ikke i Anna Brades bønnebog men på et senere tidspunkt i moderne dansk kommer **type 3** til at kaste den instrumentelle syntaksfunktion bort, og indholdet bliver *ikke-tælleligt*, og det ny *-else*ord mister i overensstemmelse hermed pluralisformen helt.

Type 2s forandringshistorie kan i overensstemmelse med vikarieringsmønstret fremstilles på følgende måde:

Fælleskønsordene				
	reanalyse		analogi	reanalyse/ analogi
motivation	obligatorisk subjekts repræsentation		ekspansion	ikonisitet
	▼	▼	▼	▼
	type 4	type 2	type 2	type 1
udtryk	Medialer, plu.-Ø	Medialer, plu.-r	også andre end medialer, plu.-r	<i>ia-</i> og <i>ja-</i> verb, transiti- verende præfikser, plu.-r
indhold	indir.objs funktion	subjekts funktion	subjekts funktion	objekts funktion

Når der er tale om reanalyse, er der altid ændringer både i indholdet og i udtrykket. Det er karakteristisk for subjekt-prædikatsprogene at de har transitivitet som en bærende struktur, og at de har verbet på 2. plads i sætningen. Dette er da også forlængst gennemført før Anna Brades bønnebog. Reanalysen af **type 2** til **type 1** må nødvendigvis ske ved at de oprindelige *ia-* og *ja-*verber begynder at optræde i forbindelse med suffikset *-else*, og de transitive-rende præfigerede former, der først viser

sig på et senere tidspunkt i dansk sprog, forårsager at **type 1** kan ekspandere i analogi med afledningerne på *ia-* og *ja-*stammerne. Først i moderne dansk begynder **type 2** og **type 1** rigtigt at vise eksempler på sammenfald, men eksemplerne i Anna Brades bønnebog viser begyndelsen hertil.

Neutrumordenes forandringshistorie, hvis den føres helt frem til moderne dansk, kan fremstilles således:

Neutrumordene	
	reanalyse/analogi
motivation	"transitive behavior"/ vikariering af kategorien af neutrumord der betegner en masse
	↓
	type 3 → moderne dansk
udtryk	plu.-Ø ingen pluralisform
indhold	instrument, tælleligt ikke-instrument, ikke-tælleligt

Kun **type 3** kan i overensstemmelse med min fremgangsmåde udskilles fra de andre typer i Anna Brades bønnebog. Reanalyse og analogi er her ikke skilt ad, alene fordi den sker på et senere tidspunkt end nedskrivningen af bønnebogen. Jeg antager at reanalysen indtræffer som følge af den "transitive behavior" punkt (3), der bliver beskrevet neden for. Den syntaktiske instrumentfunktion ophæves og analogien med andre neutrale ord, der betegner en masse, afslutter forandringen.

Den simplificering af de fire forskellige typer der er fundet i Anna Brades bønnebog, hvor den indirekte objektsfunktion og senere den instrumentelle forsvinder, er i overensstemmelse med det som Hopper og Thompson (1982) har kaldt "transitive behavior". De grammatiske karakteristika gengives hér citeret efter Croft (1993):

- (1) a morpheme, usually a verbal affix, that explicitly codes the transitivity of the clause;
- (2) evidence of the direct-object status of the P argument of the verb;
- (3) the P argument does not have an oblique (dative, instrumental, locative, etc) case marker;

- (4) the P argument has a special direct-object (accusative) case marker, if such exists in the language;
- (5) the verb has object agreement with the P argument, if object agreement exists in the language.

Det er kun (5) vi ikke har i dansk sprog i 1497 (og heller ikke i dag). Det kan dog lige nævnes at de verbale affikser i (1) netop er de oprindelige *ia-* og *ja-*infikser og de præfikser der forekommer sammen med **type 1-** og **type 2-**ordene.

Hvis vi overfører kasusmarkeringen til -elsekonstruktionernes syntaksfunktioner, kan man se at forandrings- og vikarieringsmønstret tydeligt går i retning af en transitiv adfærd. Om også neutraliseringen af modsætningen subjekt/direkte objekt er en videre funktion af transitivitet, må stå uafklaret hen.

Fælleskønsordene viser at det er kravet om tilstedeværelsen af et subjektsargument der motiverer at -elseordenes forandringshistorie går i gang i samspil med de øvrige punkter i "den transitive adfærd". Det er nærliggende at antage at også kravet om subjektsargumentet hører med til "den transitive adfærd".

Litteraturliste

- Brøndum-Nielsen, Johs. (1935). *Gammeldansk grammatik, III*. Schultz Forlag. København.
- Croft, William (1993). *Typology and universals*. (Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.) GB.
- Fisiak, Jacek, ed. (1980). *Historical Morphology*. Mouton. The Hague.
- Haiman, John, ed. (1985). *Iconicity in Syntax*. Amsterdam, Benjamins.
- Hopper, Poul & Thompson, Sandra A. (1982). *Studies in transitivity* (Syntax and Semantics, 15). Academic Press. New York.
- Hopper, Paul & Elizabeth Closs Traugott (1993). *Grammaticalization*. (Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.) Cambridge. GB.
- Koch, Axel (1902). *Till frågan om den östnordiska avledningsändelsen -else*. (Från filologiska föreningen i Lund.)
- Loman, Bengt (1961). *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning, och -else*. Stockholm.
- Seip, D. A. (1947). *Om suffikset -else i nordisk*. (Avhandlingar utgitt av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II, 1947.)

Siewierska, Anna, ed. (1998), *Constituent Order in the Languages of Europe*. Mouton. New York.

Traugott, Elizabeth Closs, & Bernd Heine, eds. (1991). *Approaches to Grammaticalization*. Benjamins. Amsterdam.

ROGER ANDERSSON

En fornsvensk dekalogutläggnings skiftande öden

Den svenska religiösa medeltidsprosan utgörs till en inte oväsentlig del av kortare traktater över skilda ämnen. En hastig blick i Robert Geetes *Fornsvensk bibliografi* (Geete 1903) ger en aning om vad det kan vara fråga om för slags texter. Några slumpvis utvalda titlar är "Tolf tecken vid Jesu födelse" (nr 137), "Jesu fyra handa gråt" (nr 139) och "Jungfru Marias fem sorger" (nr 151). Moraliserande utläggningar över ett begränsat ämne och med ett begränsat omfång uppträder ibland som fristående texter i olika typer av samlingshandskrifter, men de kan även vara inkorporerade i andra, längre texter och därmed uppträda som integrerade delar av dessa. Iakttagelser om hur allt sådant går till kan ge intressanta inblickar i tidens villkor för författande och kompilation. Det finns således starka skäl att anta att många verk åtminstone i viss utsträckning är s.k. *öppna texter*, vilket innebär att de under traderingens gång kan förändras på olika sätt allt efter de behov eller preferenser som förelåg vid tidpunkten för bearbetningen. Det finns vidare skäl att anta att man ofta använde sig av ett slags *byggklotsteknik* vid kompilationen. Kortare utläggningar kunde lyftas in i eller ut ur texter beroende på vad man för tillfället ansåg mest ändamålsenligt. Detta innebär i sin tur att vi i den medeltida litteraturhistorien ser åtskilliga fall av *interferens* mellan olika typer av texter och genrer.

Ett exempel på en sådan typ av *textvandring* är den utläggning av de tio budorden som i *Fornsvensk bibliografi* fått nr 308. Som framgår av Geetes källförteckning uppträder denna text ibland som en fristående traktat, medan den i andra fall assimilerats in i andra texter. I det kända uppbyggelseverket *Själens tröst* har den lagts till som en avslutning och i ett par medeltidspostillor har den infogats i själva predikosamlingen. Den som gjort den grundligaste studien av denna text är Samuel Henning i kommentardelen till hans nyutgåva av *Själens tröst* (Henning 1954–56). Det som föranledde Henning till denna utredning var hans studium av källorna till den svenska *Själens tröst*. Han utgick från Ivar Thoréns

iakttagelse att avslutningen inte är övertagen från samma källa (den tyska *Seelentrost*) som resten av verket, utan att den svenska texttraditionen i stället utnyttjat en inhemska källa (Thorén 1942, s. 82 f). Innan vi redogör för Hennings resultat vill jag redan nu introducera de handskrifter där dekalogtraktaten förekommer. Jag utnyttjar därvid samma bokstavssigla som i *Fornsvensk bibliografi*, med den kompletteringen att uppteckningen i A 108 (*Själels tröst*), vilken i bibliografin upptagits som ett eget nummer (nr 306), men av Thorén (a. st.) konstaterats vara samma text som nr 308, här åsätts siglum E.

A. AM 787, 4° (Det arnamagnæanske institut, København), fol. 99r–101v. Utg. av Klemming i SMP 1 (1879), s. 313–321. Utgör huvuddelen av predikan till 18:e sönd. efter Trefaldighet.

B. A 27 (Kungliga biblioteket), fol. 215v–221v; därefter (fol. 221v–223v) ett tillägg om vikten av att följa buden och vådan av att bryta dem (även i C och D). Utg. av Klemming i SMP 2 (1880), s. 162–172. Inpassad i predikan till 5:e sönd. efter Trefaldighet.

C. A 33 (Kungliga biblioteket), fol. 11r–15r; därefter (fol. 15r–17v) samma tillägg som i B och D. Delvis (endast en del av första budet) utg. av Klemming i SMP 2 (1880), s. 299–300. Står som separat text mellan en birgittavita, den s.k. *Vita abbreviata* och Birgittas uppenbarelsen, bok 1–3.

D. C 61 (Uppsala universitetsbibliotek), pag. 115–128; därefter (pag. 128–129; ett blad saknas dock mellan dessa sidor) samma tillägg som i B och C. Står liksom i C som separat text mellan *Vita abbreviata* och ett birgittamirakel. Texten ej utgiven efter denna handskrift. Hela detta parti står i sin tur mellan Birgittas uppenbarelsen, bok 3 och 4.

E. A 108 (Kungliga biblioteket), pag. 326–332. Utg. av Klemming i *Själels tröst* (1871–73), s. 534–545; av Henning i *Sjælinna thrøst* (1954–56), s. 391–399. Texten anføres som ett bihang eller en sammanfattning av budorden efter *Själels tröst*.

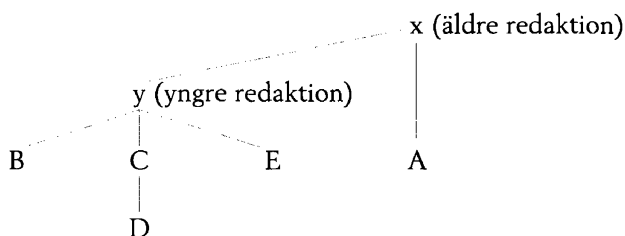
Hennings uppgift är alltså att på grundval av det bevarade handskriftsmaterialet redogöra för källorna till E. Efter att ha anställt jämförelser mellan de olika uppteckningarna kommer han fram till följande (a.a., s. 457–473). A intar en särställning gentemot B, C och D. Inom den senare gruppen refererar Henning (s. 458 not c) ett antagande av Geete att D är en direkt avskrift av C.¹ Genom att jämföra likheter och skillnader mellan å ena sidan B och C samt å den andra mellan dessa båda och E, kommer Henning vidare fram till att E måste vara avskriven från den

¹ Geete 1903, nr 308; samma antagande görs av Klemming i SMP 2, s. 32.

gemensamma förlagan till B och C. Efter att ha konstaterat detta övergår han till att studera hur A passar in i texttraditionen. Som påpekats avviker A på flera punkter från gruppen B–D. Skillnaderna går i en entydig riktning: texten i B–D är längre än den i A. Henning tolkar detta som att B–D representerar en yngre redaktion av dekalogutläggningen än A. Texten föreligger således i två olika redaktioner, varav den yngre skall vara en överarbetning av den äldre. Överarbetningen yttrar sig bland annat i tillägg av några citat ur Birgittas uppenbarelser. Efter att ha underkastat denna fråga en närmare granskning kommer han fram till att dessa birgittacitat är avskrivna efter den fornsvenska texten av uppenbarelserna, men att det också finns vissa indikationer på att den latinska redaktionen kan ha kommit till användning. I vilket fall som helst anser han att förhållandet utgör ett stöd för den föreslagna skiktningen. Skrivaren i A däremot kan också ha utnyttjat den svenska texten av uppenbarelserna, men i så fall i kombination med den latinska, och i så fall den svenska texten ”i en ursprungligare lydelse” än den som representeras i huvudutgåvan av uppenbarelserna. Förhållandet får Henning även att kritiskt granska den av Klemming (SMP 1, s. 365) framförda förmodan att postillan i AM 787 (alltså den handskrift där A ingår) vore ett original. Som stöd för att så inte är fallet anför Henning förhållandet att åtskilliga källhänvisningar i postillan är felaktiga samt några fall av dialektblandning (av typen *gret/grät*, *frästilse/frestande*; jfr s. 472), en variation som han synbarligen anser förutsätta en svenskspråkig förlaga. Henning sammanfattar själv sin undersökning:

Den i ST [*Sjärens tröst*] avskrivna förebilden är en gemensam förlaga till A 33 och A 27, som i sin tur har en text, som är en överarbetning av en äldre redaktion, vilken återspeglas i AM 787 (s. 472).

Henning åskådliggör inte detta schematiskt, men förhållandet torde ungefärligen motsvaras av följande figur om man i denna också inrymmer D:

Schemat stämmer väl överens med de dateringar som föreslagits för de aktuella handskrifterna. AM 787 ges, med endast ett par års mellanrum, två olika dateringar av Klemming, mitten av 1400-talet respektive slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet.² A 27 dateras av samme utgivare till slutet av 1400-talet (SMP 2, s. 303), A 33 till omkring 1450 (Gussgård 1961, s. 21 not 4) och C 61 allmänt till 1500-talet eller till 1500-talets början.³ I sitt uppföljningsarbete *Skriivarformer och Vadstenaspråk i Siælinna thrøst* (1960, s. 163) kommer Henning själv fram till perioden 1438–42 som en sannolik datering för A 108. På detta sätt har samtliga handskrifter i den sekundära redaktionen givits en senare datering än den enda (A) i den primära. Iakttagelsen om de båda redaktionerna av den fornsvenska dekalogutläggningen vidgar Henning avslutningsvis till att gälla också de båda postillehandskrifter (AM 787 och A 27) i vilka A och B ingår:

Den ursprungliga postilleredaktion, på vilken ST:s avslutning ytterst återgår och som återfinnes i AM 787 och i överarbetad form i A 27, vilka urkunder båda äro avskrifter, var säkerligen ett i Vadstena kloster utfört originalarbete (s. 472).

Henning menar sig alltså ha visat att den korta traktaten om budorden från början uppträder i en homiletisk genre, senare utsätts för diverse överarbetningar och utvidgningar och i denna nya gestalt både uppträder som en fristående text och inpassas som en sammanfattande avslutning på uppbyggelseverket *Själens tröst*. Också en till omfånget relativt kort text kan alltså lära oss åtskilligt om den kompilatoriska kompositionsteknik som var så kännetecknande för den senare medeltiden. Och här, liksom så många gånger förr, rör vi oss i Vadstena kloster och dess litterära miljö.

En nyfunnen förlaga

Det har varit nödvändigt att så relativt utförligt referera Hennings slutsatser och hypoteser om texttradering eftersom dessa utgör en nödvändig förutsättning för den fortsatta framställningen. Den fråga som nu måste ställas är om det går att finna en fixpunkt som i tiden ligger före den förmodat äldsta uppteckningen (A). En sådan fixpunkt kunde

² Klemming 1877–78, s. 428; SMP 1, s. 365.

³ Gussgård 1961, s. 22 med hänvisningar; MHUU 2, s. 31; Ståhle 1956, s. 4; Morris 1991, s. 4.

erbjuda goda möjligheter att antingen bekräfta eller vederlägga den föreslagna sekundära överarbetningen. Som framkom i min studie *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkefostrare* (2001, s. 121–125) uppvisar en av predikningarna i AM 787 ett tydligt beroende av en anonym predikan på latin traderad i handskriften C 395 (UUB), en predikosamling som enligt MHUU 4 (s. 619) tillkommit i Vadstena kloster i slutet av 1300-talet. I förhoppningen att denna iakttagelse om källberoende kunde utsträckas till att gälla också andra delar av handskriften, och således även den här aktuella dekalogutläggningen, beslöt jag att närmare undersöka hela predikosamlingen i C 395.

Ovan påpekades att dekalogutläggningen står på olika ställen i respektive postillehandskrift. I AM 787 utgör den huvuddelen av predikan till 18:e sönd. efter Trefaldighet, medan den i A 27 är inpassad som en längre avslutning på (eller pendang till) predikan till 5:e sönd. efter Trefaldighet. Sannolikheten för min hypotes att C 395 utgjort källan till A ökade dramatiskt då jag fann att predikan till 18:e sönd. efter Trefaldighet i den förra handskriften (fol. 138r–140r) innehåller en dekalogutläggning som uppvisar betydande likheter med A. Den latinska versionen i C 395 ges ut nedan liksom en nyutgåva av den fornsvenska versionen i AM 787 (bilaga 1 och 2). Den senare innehåller på flera punkter korrigeringar av Klemmings äldre utgåva (SMP 1) och har även kompletterats med de citat på latin som där uteslöts.

Det finns innehållsliga skillnader mellan texterna, men likheterna är ändå så pass stora att man måste tänka sig ett beroende dememellan. Som läsaren lätt kan förvissa sig om bidrar återinförandet av dessa latin-ställen till att källberoendet blir tydligare.

Den viktigaste skillnaden mellan den latinska versionen i C 395 och båda de fornsvenska redaktionerna är att de senare anför gammaltestamentliga *exempla* för vart och ett av budorden. I A kan det heta: "Jeroboam konungir dyrkadhe afgudh mot tesso budordheno", "Absolon syndadhe mot thesso budordheno" osv. (utg. rad 65, 148). Skillnaden i detta avseende mellan A och den förment överarbetade redaktionen (B–E) är att den senare i två fall (3:e och 6:e budet) anför två gammaltestamentliga *exempla*, då A i stället endast har ett. I denna handskrift saknas således berättelserna om Nikanor och Sambri.

Det finns också text i den latinska versionen som saknas i A eller där ersätts på olika sätt. I avsnittet som behandlar 2:a budet anføres en rätt abstrakt utredning, enligt handskriften hämtad från en av bibelglossorna, om tre nödvändiga ting i en rätt ed (*iuramentum debet habere tres comites*

etc., utg. rad 30–42), där A i stället anför några bibelcitater helt inriktade på varningar mot att svära falskt och att häda Guds namn (rad 92 ff.). I avsnittet om 3:e budet har C 395 på liknande sätt en längre utläggning om sju s.k. *artes mechanice*, vilkas utförande är förbjudet på sön- och helgdagar (rad 48–62). A har här i stället några rätt allmänna varningar mot att ägna sig åt dans, dryckenskap och skörlevnad på helgdagarna (rad 119 ff.). Det går att finna fler exempel. C 395 har även en avslutning som saknas i A, där det viktigaste sammanfattas i termer av vad budorden påbjuder respektive förbjuder. Den förment yngre redaktionen av den fornsvenska texten har också en avslutning (se ovan), som dock har ett helt annat innehåll. Det bör också nämnas att den latinska texten har slagit samman det 9:e och det 10:e budet till en gemensam (våldigt kort) behandling.

Dessa skillnader till trots finns det likafullt skäl att anta ett mycket nära samband mellan A och dekalogutläggningen i C 395. Som lätt framgår av utgåvan ligger texten i början av de olika budorden i A ofta mycket nära latinet. I den svenska texten avslutas vidare ett sammanhang i utläggningen av det 6:e budet (rad 187) med orden "som før ær sakt", vilket syftar på citatet från Apoc. 21,8 som på motsvarande plats står i C 395 (rad 97 f.). Men eftersom skrivaren i A hade anført samma citat i utläggningen av det 5:e budet (rad 170 ff.) fann han det onödigt att återge det på det vanliga sättet en gång till, utan nöjer sig med denna refererande hänvisning. Citatet måste alltså ha stått i förlagan, alltså precis som i C 395. Det går också att ge exempel på ett mer omedelbart samband mellan handskrifterna. I avsnittet om 2:a budet staplas i C 395 två citat från Syraks vishet på varandra (rad 43–45), förbundna med ordet "sequitur". Detta sker på exakt samma sätt i A (rad 86–92), med den enda skillnaden att det första citatet här sträcker sig något längre. Likheten är påfallande, särskilt mot bakgrund av den relativa frihet vid återgivandet av bibelcitater som rådde i denna typ av texter.

Blir texten längre eller kortare?

Likheterna mellan A och C 395 tycks alltså utgöra ett stöd för Hennings förmodan att A representerar en ursprunglig redaktion av dekalogutläggningen. Redan det faktum att citaten i A till skillnad från i övriga handskrifter regelmässigt anføres på latin innan de översätts indikerar ju att denna text ligger närmast källan. Till detta kommer att det finns text som står i både A och C 395 men saknas i B–E. Ett sådant fall är ett citat

från Augustinus (*O domine minus te amat* etc., rad 20 f. respektive 58 f.), vilket alldeles saknar motsvarighet i övriga handskrifter.

Men — och nu tar frågan plötsligt en annan vändning — vid en närmare granskning visar det sig att det också finns text i B–E och C 395 som saknas i A. Det gäller t.ex. den ovan anförda passagen om hur en rätt ed bör vara beskaffad. Detta avsnitt, som ju omarbetades i populariserande riktning i A, står i både B, C, D och E. Jfr följande passage i B dels med C 395 (rad 30–42), dels med framställningen i A (utg. rad 92 ff.).

Thy är scriuat Thu skalt swäria i sannind ok dom oc rätuiso Här ouir sighia helghe män at edhin skal vara mz sannindh, at mannin skal ey neka i edhenom thz sant är, ok sighi ey sant vara thz fals är, oc ey halle vitande for sant thz som iafwkt är, Oc skal skälighetz dombir vara i edhenom skodhande hwat edhin är fals, rätuis älla orätuis gagnlikin älla ogagnlikin, oc skal rätuisa vara i edhenom at edhin vari ey mot gudz älla kirktionna laghum älla mot mansins eghne helso älla annars oc ey androm til skadha, oc hulkin som synda mot thessom han synda twäm lundom Först for thy at han swär, swa for thy at han meen swär (B; cit. efter SMP 2, s. 165).

Det är alldeles tydligt att texten i B, liksom i övriga handskrifter i den gruppen, här ligger betydligt närmare C 395 än vad A gör. Det finns fler exempel på samma sak. Avslutningen på det 1:a budet i C 395 återfinns i svensk översättning i samtliga nyss nämnda handskrifter, dock inte i A. Jfr:

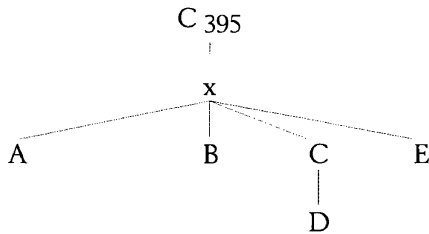
Et sic in primo mandato precipitur humilis adhoracio summe maiestatis et prohibetur inhonoracio (C 395; rad 22 f.).

Thy forbiudz i thesso budordheno gudz vanhedhir oc biudz at ödhmyuklika hedhra hans höxta valdh ok älska han ouir al thing (B; cit. efter SMP 2, s. 164).

Det finns alltså en möjlighet att den i vissa stycken längre texten i den fornsvenska traditionen (B–E) är mer ursprunglig än den text som åter speglas i A. Om vi gör ett sådant antagande kan vi nog inte heller svära oss fria från möjligheten att också de birgittacitat som Henning menar tillagts sekundärt också stått i den nu förlorade längre originaltexten. Att denna längre text inte återgår direkt på en text sådan som den i C 395 har redan visats (alla gammaltestamentliga *exempla* saknas ju i latinet).

Om vi håller fast vid C 395 som källa till den fornsvenska texttraditionen måste vi därför omarbeta det tidigare presenterade schemat. I sin minimala form kan detta göras som nedan, men eventuellt kan ytter-

ligare något mellanled bli aktuellt. Bokstaven x står här för en (nu förlo-rad) expanderad översättning, alltså med gammaltestamentliga *exempla* och (möjligen) samtliga birgittacitat, liksom alla citat återgivna både på latin och fornsvenska. Handskrifterna B–E traderar denna expanderade översättning, dock utan latincitat. A representerar då följaktligen en förkortad variant av x, där dock en del flutit med som strukits i B–E.

En annan möjlighet att förklara rådande textförhållanden vore att tänka sig att den längre svenskspråkiga texten är översatt eller bearbetad från en latinsk text som är längre än texten i C 395. Versionen i C 395 skulle då behöva förklaras som en förkortad variant inom den latinska text-traditionen. Givetvis kan man även tänka sig olika typer av kontaminationer, där t.ex. förekomsten av två latinska källtexter inte kan uteslutas. Fokus ligger emellertid här på den svenska texten och det finns därför inte plats att göra någon omfattande utredning om de latinspråkiga källorna, men ett par iakttagelser bör ändå presenteras. I mitt ovan anförda arbete (Andersson 2001) noterade jag ett tydligt beroende mellan en av predikningarna i C 395 och en predikan författad av 1200-talsdominikannen Guilelmus Peraldus (a.a., s. 123). Det kunde då vara värt att undersöka om detta beroende också gäller för dekalogutläggningen. Den inkunabel, tryckt i Tübingen 1499⁴, med Guilelmus predikningar som jag undersökt för ändamålet är försedd med ett fylligt register, vilket underlättar sökningen. Det visade sig dock att just denna dekalogutläggning inte fanns där. Däremot handlar två predikningar huvudsakligen om buden, nämligen epistelpredikan till den 13:e sönd. efter Trefaldighet (sermo 84) och evangeliepredikan till den 18:e sönd. efter Trefaldighet (sermo 117). Den senare har alltså samma koppling till kyrkoåret som i C 395 och A och vissa likheter finns också när det gäller bibelcitat m.m. I det stora hela rör det sig dock om två skilda texter. De talrika citaten från kyrkofadern Augustinus reser förstås frågan om den latinska texten åter-

⁴ Jfr Collijn 1907, nr 680.

går på t.ex. Augustinus predikan om de tio buden (jfr PL 38, sp. 67 ff.), men inget sådant samband finns. Sannolikt är augustinuscitaten hämtade från flera olika håll. Andra möjligheter att söka efter källor erbjuder sig t.ex. i Bengt Ingmar Kilströms genomgång av medeltida dekalogutläggningar och dekalogpredikningar (Kilström 1958, s. 235 ff.), liksom i de utförliga registren till MHUU (bd 7–8). Särskilt kan man här ta fasta på att texten i B–D inleds med och anknyter till Matt. 19,17 i motsats till A och C 395 som i stället utgår från Matt. 22,36 ff. Det visar sig också att det finns några predikningar i C-samlingen som handlar om budorden och inleds med citatet ur Matt. 19,17 (*Si vis ad vitam ingredi etc.*). En av dessa finns i två identiska uppteckningar i C 10, fol. 48v–53r och C 350, fol. 272r–281r, bägge vadstenahandskrifter. Den förra är skriven av prästen Ericus Simonis (en anteckning i handskriften anger året 1434) och den senare kan dateras till perioden 1426–59 (de år skrivaren ifråga, Clemens Emikini, var verksam i klostret).⁵ Denna predikan ligger betydligt närmare versionen i C 395 än vad Guilelmus predikan gör. Men den kan inte ensam ha utgjort förlaga till vare sig C 395 eller till den fornsvenska texten. Normalmönstret är nämligen att de båda senare i det väsentligaste går ihop gentemot versionen i C 10 (och C 350). Det finns dock exempel på det omvända, alltså där den fornsvenska texten och versionen i C 10 har text som saknas i C 395, varigenom vi kan anta att bägge återgår på en gemensam förlaga.⁶ En annan budordspredikan, eller snarare längre traktat, står i den av Vadstenabrodern Jacobus Laurencii (verksam i klostret 1446–60) utskrivna handskriften C 319, fol. 355r–386v. Denna text är utbyggd med ett stort antal *exempla*, men är i övrigt av ungefär samma typ som C 10. I ingen av dessa texter finner vi de eftersökta gammaltestamentliga textställena, som ju utgör den viktigaste skillnaden mellan de fornsvenska texterna och C 395. En bit på vägen i jakten efter dessa kommer vi dock i ett par andra predikningar i C 319 (fol. 262r–264v). De har båda i princip samma innehåll, men den förra är mer katalogartad medan den andra är utbyggd på olika sätt. Här finner vi

⁵ Det bör noteras att tillägget i B–D efter själva utläggningen delvis har sin motsvarighet i ett tillägg efter budordspredikan i C 350 (fol. 281r). För rättelse av den uppgift i MHUU 4, s. 344, enligt vilken skrivaren av detta parti i C 350 skall identifieras med Clemens Petri se Hårdelin 2003, s. 36 f.

⁶ Som exempel kan nämnas ett avsnitt i A (utg. rad 119–122) som saknas i C 395, men återfinns i C 10 och C 350. I den förra handskriften står: "Item sunt nonnulli qui licet abstineant ab opere seruili in diebus festiuis insistent tamen crapule, ebrietati, deliciis et multis viciis, coreis et carnalibus cantilenis se mutuo ad libidinem prouocantes et dies et noctes in huiusmodi continuantes, qui grauius festa sanctorum violant et prophanant quam primi labori seruili insistentes" (C 10, fol. 50v). Omedelbart därefter följer citatet från Jesajas första kapitel precis som i A.

ett flertal (men inte alla) av de gammaltestamentliga *exempla* som traderas vidare i den fornsvenska traditionen. Vissa likheter till trots är det emellertid inte fråga om samma text som i någon av de hittills studerade handskrifterna. Handskriften C 319 är alltför sen för att kunna ha fungerat som källa för de gammaltestamentliga exemplen i de fornsvenska handskrifterna, i varje fall om vi accepterar Klemmings tidigaste datering av AM 787.⁷ I stället måste vi tänka oss att såväl Ericus Simonis som Clemens Emikini och Jacobus Laurencii *för dessa partier* öst ur samma källor som den nu förkomna svenskspråkiga originaltexten. Ingen av dessa predikningar har härförutom större likheter med den fornsvenska texten än vad C 395 har.

För åtminstone två av de aktuella handskrifterna kan schemat ovan ges stöd av iakttagelser i tidigare forskning. Det gäller postillehandskrifterna AM 787 och A 27. Det har nämligen visat sig att alldenstund AM 787 (bortsett från några luckor orsakade av skada) är den enda fullständiga årgången av denna postilla, är åtskilliga predikningar i andra handskrifter längre. Detta har lett flera forskare till antagandet att en nu förlorad ursprunglig postilla varit mer utförlig än versionen i AM 787. Till vissa delar skall denna längre avfattning vara traderad i A 27, låt vara att normalmönstret i denna handskrift är att texten underkastats en radikal förkortning. Den längre texten går även att avläsa i andra handskrifter, häribland i några fragment som fungerat som omslag för fogderäken-skaper liksom i en halv årgång i översättning till forndanska.⁸ Klemming, som endast noterat förkortningarna i A 27 skriver sålunda i efterordet till utgåvan:

Det visar sig af dem [fragmenten, *min anm.*], att Postillan i ursprungligt skick haft ett högst betydande omfång, och att den i första delen tryckta redaktionen [d.v.s. AM 787, *min anm.*] väl också är förkortad (SMP 2, s. 305).

Klemming tror sig även veta anledningen till att texten förkortats i vissa handskrifter, och han utgår från sin iakttagelse att fragmenten är skrivna i början av 1500-talet "med Vadstena-nunnornas stora och stadiga prentstil" till skillnad från AM 787 och A 27, vilka han menar vara utförda av manliga skrivare:

⁷ I C 319 finns ytterligare två texter om budorden (fol. 386v–390v resp. 399v–404r). Den första av dessa är ofullständig, medan den andra utgår från Matt. 22,36.

⁸ För en redogörelse för de bevarade handskrifterna till postillan (där benämnd α) se Andersson 1993, s. 24 f.

Munken-afskrifvaren har nog tyckt det vara för stort tålmodspröf, att stå ut med hela den vidlyftiga boken; under det åter nunnan, hvars granna handstil erhöill förtjent beröm, troget och träget i stilla flit hållit ut till slutet (a. st.).

Bertil Ejder har i en specialstudie om den forndanska översättningen (där benämnd DaP) fördjupat analysen med särskilt hänsyn till den i vissa stycken längre, i andra stycken kortare, texten i A 27. Efter att ha noterat att dessa båda står varandra synnerligen nära liksom att ingen av dem kan ha haft AM 787 som direkt förlaga utan tvärtemot tillsammans utgör en tydligt avgränsad grupp gentemot denna, kommer han fram till följande:

De partier av DaP, som saknar motsvarighet i MP 2 [d.v.s. A 27, *min anm.*], torde kunna ge oss en rätt god föreställning om hur (den direkta eller indirekta) förlagan till DaP har sett ut (Ejder 1977, s. 72).

Om vi antar att Klemmings och Ejders iakttagelser om postillehandskrifternas också gäller för den i ett par av dessa ingående dekalogutläggningen, kommer deras rön att utgöra ett viktigt stöd för mitt antagande att den längre redaktionen av dekalogutläggningen (traderad i B–E) är mer ursprunglig än den kortare i A. Detta hindrar emellertid inte att Henning ändå kan ha rätt. Det kan ju vara så att endast vissa delar av den längre redaktionens unika partier förefunnits redan i ett nu förlorat original, medan andra lagts till sekundärt.

Birgittacitaten

Det blir alltså viktigt att ta ställning till Hennings hypotes om källorna till de tillagda birgittacitaten i gruppen B–E. Det råder ingen tvekan om att han har rätt i att dessa är avskrivna efter den fornsvenska texten, och inte från latinet. Detta ger stöd åt hans antagande att de partier i B–E som saknas i A är sekundära i texttraditionen. Men endast, och detta är Henning mycket medveten om, om textavfattningen här utskiljer sig från A på så sätt att citaten i A kan visas vara gjorda antingen från latinet eller från en tidigare version av den fornsvenska texten. Frågan behandlas här, liksom hos Henning, rätt utförligt eftersom den, tillsammans med iakttagelser om den nyfunna förlagan, utgör den metod som står tillbuds för att antingen bekräfta eller vederlägga hypotesen om en sekundär överarbetning i B–E. Själv kommer han inte fram till någon entydig slutsats när det gäller citaten i AM 787:

Som synes ha Birgittacitaten i AM 787 i dessa fall återgivits ganska fritt, varför det redan av detta skäl är omöjligt att säkert avgöra, om de äro direkt översatta från latinet eller hämtade från den svenska Revelations-texten. Alldeles utesluten torde dock den senare möjligheten ej vara . . . (s. 467).

Att skrivaren av AM 787 haft tillgång till den latinska texten menar dock Henning (a. st.) är höjt över allt tvivel, eftersom prologen till *Liber celestis*, vilken i övrigt inte traderats på fornsvenska, citeras på ett par ställen i postillan.

Diskussionen om skiktningen inom den fornsvenska texttraditionen (efter återöversättningen från latinet) av Birgittas uppenbarelser har utvecklats betydligt sedan Henning gjorde sin studie. Det tycks nu råda enighet om att texten i början av 1400-talet genomgick en språklig revision, som bl.a. gick i riktning mot ett mindre latiniserande uttryckssätt och med betydande inslag av förstärkningar och förtydliganden.⁹ Dessutom finns nu hela två böcker av uppenbarelserna (bok 5 och 7) utgivna efter en, låt vara mycket ung, handskrift (C 61, UUB) som för dessa böcker anses representera det äldre textskiktet (Morris 1991, Lindell 2000). Vi borde alltså ha större möjligheter att nå mer precisa resultat på denna punkt än vad Henning hade.

Här jämförs några birgittacitat i AM 787 med båda dessa versioner av den fornsvenska texten, liksom med latinet enligt den gängse kritiska utgåvan. Som representant för den äldsta redaktionen väljs förutom den redan nämnda C 61 även handskriften A 5b (KB)¹⁰, vilken enligt samstämmigt vittnesbörd från flera forskare skall ha denna ursprungligare språkform.¹¹ Den version som genomgått den antagna språkrevisionen representeras av de handskrifter som Klemming lade till grund för sin utgåva i BU (SFSS 14), nämligen för bok 1–3 hs A 33, och för bok 4–8 hs A 5a (bägge KB). I de fall där jämförelse varit möjlig (de två första exemplen) anförs också motsvarande passage i A 27, detta för att undersöka om det finns någon skillnad gentemot AM 787.

⁹ För en sammanfattande diskussion med utförliga litteraturhänvisningar om utvecklingen av den fornsvenska texten av uppenbarelserna se Wollin 1991. Här kan tilläggas att J. Carlquist visat att några uppenbarelser i handskriften A 54 (KB) representerar den primära översättningstraditionen (Carlquist 1997).

¹⁰ Handskriften citeras från M. Wesséns facsimile-edition av år 1949.

¹¹ Wollin 1991, s. 421 med hänvisningar. Tyvärr finns det ingen möjlighet att jämföra med den äldsta svenskspråkiga handskriften, cod. Oxenstierna (A 110, Kungl. biblioteket), då AM 787 inte anför några citat ur de där avskrivna uppenbarelserna. Det enda undantaget är ett citat ur I:28, vilket diskuteras av Henning (a.a., s. 470 f.).

I. Ur vii:4

AM 787

Mins hierta høxta luste ær at gifua allom søkiandom ok hedrandom mina helgha manna stadha ok helga doma æuærdelikin løøn / eptir thera vilia ok tro / ok ærfuodhe som them søkia (fol. 18v; jfr SMP 1, s. 51 f.)

A 27

Mins hiärta höxte luste är at gifua allom sökiandom och hedrandom minna helgra manna stadha. ok helghodoma äuärdhelikin lön epte thera vilia oc tro. ok ärfuodhe som thöm sökia (SMP 2, s. 42 f.)

Äldre skikt (C 61)

Myns hiärtha høxta lwste är ath geffwa äwärdhelikin lön allom sökian- dom myna hälga manna stadha och hedrandhom thera hälgha doma [...] äpther thera vilia och troo och ärfwodhe som sökia hälgha män (Lindell 2000, s. 143)

Yngre skikt (A 5a)

Mins hiärta högxste luste är at giua äuerdhelik lön allom sökiandom mina hälghra manna stadha ok hedhrandom thera hälghodoma [...] äptir thera vilia ok tro ok äruodhe som sökia hälgha män (BU 3, s. 238)

Latin

Summa delectacio cordis mei est omnibus visitantibus loca sanctorum meorum et honorantibus reliquias eorum [...] secundum voluntatem et fidem et labores visitantium ea (Rev. vii:4 § 6)

II. Ur vii:30

AM 787

Tanta est superbia vestra quod si possitis ascendere super me libenter faceretur Swa mykin ær idhur högfærdh at vm j formatten at vpfara ouir mik gerna giordhin j thet (fol. 67r-v; jfr SMP 1, s. 197)

A 27

swa mykin är idhur högfärdh, at vm i formattin giärna vpforin i iuir mic (SMP 2, s. 149)

Äldre skikt (C 61)

Vthan swa stoor är edher högfärdh ath förmatthen j opfara öffwer mich j giordhen thet gerna (Lindell 2000, s. 224)

Yngre skikt (A 5a)

Wtan swa stor ok mykyn är jdhir höghfärdh at formattin j at opfara owir mik j giordhin thet gerna (BU 3, s. 294)

Latin

Sed et tanta est superbia vestra quod si possitis ascendere super me libenter faceretis (Rev. vii:30 §10)

Av exemplen framgår ett par saker. För det första noterar vi den stora likheten mellan AM 787 och A 27, varigenom dessa ofta går ihop gentemot övriga. I det första exemplet märks det tydligast i de två parallella med objekt utbyggda satsförkortningarna ("allom sökiandom" etc.). I det andra exemplet konstruerar postillorna konditionalsatsen med subjunktion, medan uppenbarelserna har frågeformad konditionalsats. Det torde vara rätt problemfritt att slå fast att citaten i postillorna inte är översatta direkt efter den latinska texten, detta oaktat att ett av citaten i AM 787 inleds på latin (se vidare om detta nedan). Redan i dessa korta exempel är den verbala överensstämmelsen med den fornsvenska texten för stor för att ett separat översättningsföretag skulle vara förhanden. Antagandet får säkrare grund i de längre exempel som anförs nedan. Däremot går det knappast i dessa båda exempel att tydligt knyta citaten i postillorna till någon av de båda redaktionerna av uppenbarelserna. Den enda skillnaden mellan dessa är i uttrycket "stoor" / "stor ok mykin" i det andra exemplet. Här följer visserligen postillorna det i A 5a tillagda "mykin", men det torde vara svårt att dra några slutsatser utifrån två adjektiv som ligger varandra så nära i betydelse och stil, i varje fall om inte ytterligare bevis kan presenteras. I själva verket finns det exempel som talar i motsatt riktning, alltså att citaten i AM 787 följer det äldsta skiktet:

III. Ur II: 25

AM 787

swa styrkir reen vili nar mannen vil enkte vtan thet gudhi tilhøre / oc æruodhe enkte vtan til gudz hedhir ok at astunda at vtga af værildinne oc vara medh gudhi / thenne vili styrkir mannen ok øker gudz ælzsckogha oc gør værildena honum ledha oc størkir tolamodh ok hop til at fa himerikis æro Swa at mannen vmfægna al tilkomande ting gladlica (fol. 37v; jfr SMP 1, s. 100)

Äldre skikt (A 5b)

Swa styrke ren vili först thy at vm mannin vil änkte vtan thet gudhi tilhøre ok ärwodha änkte vtan til gudhz hedher ok astunda medh astundan at wtga aff werlinne ok wara medh gudhi Thänne vili styrke mannin ij godho öke gudz älsckogha ok gör werlinne ledha Styrke thulumodh ok gifwir hop at faa äwerdelika äro Swa mykit at mannin vmfämne gladhlika al tilkomande thing (fol. 28r; facs., s. 69b)

Yngre skikt (A 33)

Swa styrke ren vili Först thy at vm mannin vil til änkte annat lifwa vtan til thet som gudhi til höre ok äruodha änkte vtan til gudz hedhir ok astunda medh alle astundan at vt gaa af wärldinne ok wara medh gudhi Thänne vilin styrke mannin j godhe ökir gudz älskogha ok gör wärldinna honom othäkka ok ledha styrker tholomodh ok gifwir hop at faa äwerdhelika äro swa mykit at mannin vndfaar ok lidhir gladlika al til komandhe hardh thing (BU 1, s. 282)

Latin

Sic voluntas pura primo confortat. Nam si homo nichil velit nisi que Dei sunt nichil laborat nisi ad honorem Dei toto desiderio desiderat exire de mundo et esse cum Deo, hec voluntas confortat hominem in bono, augmentat amorem Dei, facit ei mundum vilescere, pacienciam fortificat et spem glorie adipiscende roborat in tantum quod omnia adueniencia hilariter amplectitur (Rev. II: 25 § 9–10)

IV. IV: 23

AM 787

Siundatidh giuir han astundan at vilia dø / oc vara medh christo hældir æn hafua værdlinna sælikhet oc smittas j henne / Twært amot gør ondir ande siw ond ting fførst gør han mæniskione værldenna søta oc himerikis astundan ledhesama Annantidh æggjar han astunda værldz hedhir oc glöma sik siæluom Tridhia tidh vpuækkir han hat j hiertano ok otolomodh fiærdatidh gør han mannin thurughan mot gudhi oc hardan j ty onda som han gripir ffæmta tidh æggjar han at vrsaka synde oc rækna them litzla Siættatidh æggjar han til hugxsins lætlikhet oc alla kötsins orenlikhet / Siundatidh inskiutir han langx liffs hop oc blygdh at vidhirga synde j scriptamalom (fol. 603; jfr SMP 1, s. 173 f.)

Äldre skikt (A 5b)

Siundha tidh gifuir han astundan at vilia sundirlösas ok vara medh christo hällir än hafua framgang ij värdlinne ok smittas ij hænne Swa thwært amot gör ondir ande annor siu thing Först gör han mannom werdlinna søta ok himerike ledhsamt Annantidh äggja han at astunda hedhir ok glöma sik siälfwm Thridiatidh vpuække han hat ok othulumodh ij hiärtano Fiærdhatidh gör han människionna diärfwa mot gudhi ok hardha ij thy illo som han gripir Fæmtatidh äggja [han] at slätta syndenna ok orsaka them Siättatidh inbläse han hugsins lätlikhet älla kötsins orenlikhet Siundatidh gifuir han hop at lifua länge ok blygdh ok räddogha at vidhirga syndena (fol. 69r; facs., s. 151a–b)

Yngre skikt (A 5a)

Siunda tidh giuir han astundan at gärna vilia sundirlösas oc döö aff värld-

dinne oc vara mz christo hällir än hua framgang j världinne oc smittas j hænne Swa thwärt amot gör ondir ande annor siw thing Först gör han mannenom världinna söta oc kära ok himerike ledhsampt Annantidh äggiar han at astunda hedhir oc glöma sik siäluom Thridhiatidh opuäkke han hat oc otholemodh j hiärtano Fiärdatidh gör han mäniskiona diärfua mot gudhi oc hardha j thy ondo som hon gripir Fämptatidh äggiar han oc radhir til at slätta syndenar ok orsaka thom oc halda for änkte Sätia tidh inskiutar han hugxsins ostadhughet oc kötsins orenlikhet Siunda tidh giuir han hop oc tröst at liua länge oc blygdh oc räddogha at vidhirga oc scripta syndirna (BU 2, s. 59)

Latin

Septimo donat desiderium velle dissolui et esse cum Christo, magis quam in mundo prosperari et inquinari. Ita econtra spiritus malus facit alia septem. Primo facit mundum esse suauem, et celestia fastidire. Secundo facit appetere honores et sui ipsius obliuisci. Tercio excitat in corde odium et impacienciam. Quarto facit contra Deum audacem et in conceptibus animi sui pertinacem. Quinto facit leuigare peccata sua et excusare. Sexto inspirat leuitatem animi omnemque carnis impuritatem. Septimo inspirat spem diu viuendi verecundiamque confitendi. (Rev. IV:23 § 27–31)

I dessa båda fall gör vi en viktig iakttagelse. AM 787 saknar de flesta av de tillägg eller ändringar (understrukna) som görs i den yngre redaktionen av uppenbarelserna. Tendensen är så tydlig att den inte gärna kan ges någon annan förklaring än att uppenbarelserna i det nu förlorade originallet gjorts efter en version som föregår den antagna språkrevisionen. När vi nu också noterat att birgittaciteten i A 27 genomgående i stort sett följer AM 787 gentemot citaten i uppenbarelserna, och när vi också noterat att det finns tillägg i gruppen B–E som måste vara ursprungliga, kan vi med betydande säkerhet slå fast att Hennings hypotes om en sekundär överarbetning i B–E (liksom i postillan) är felaktig. Ett sista och avgörande bevis skulle kunna vara att andra unika citat i A 27 än dem som Henning studerat också ansluter sig till den primära redaktionen av uppenbarelserna. Ett par sådana möjligheter till jämförelse erbjuder sig, vilka samtidigt bekräftar det antagna förhållandet. Jfr:

A 27

Oc mädhan mic spardhis ey af obryghilsom tha iac var i världinne ... (SMP 2, s. 199)

Äldre skikt (A 5b)

Oc mädhan ey spardhis obrygdilsa ordh vidh mik nar iak war ii wärdlinne ... (fol. 5v–63; facs.-utg., s. 24–25)

Yngre skikt (A 33)

Ok mädhan ey spardhis obrygdilsa oc smälikin ordh vidh mik nar iak war j wärldinne ... (BU 1, s. 208)

Latin

et si michi de verbis improprietatis non parcebatur, dum eram in mundo... (Rev. I:59 §36)

A 27

Jak hängde a korsseno mz thiufuum oc röfuarom (SMP 2, s. 199)

Äldre skikt (A 5b)

Ok hängdhe medh thiufwom ok röfwarom a korseno (fol. 6r; facs.-utg., s. 25)

Yngre skikt (A 33)

iak hängde mz twem röuarom a korseno (BU 1, s. 208)

Latin

et pendebam cum furibus et latronibus in cruce (Rev. I:59 §37)

Resultaten av denna genomgång kan sammanfattas enligt följande. Det normala är att bägge postillorna citerar Birgitta på ett likartat sätt. Dessa båda går ihop mot alla tre (en latinsk och två fornsvenska) uppenbarelseversioner. Detta är på inget sätt ägnat att förvåna. Det är naturligt att citaten, språkligt och i viss mån även innehållsligt, anpassas till den kontext (i detta fall en homiletisk) där de är tänkta att ingå. Detta har påvisats tidigare, både när det gäller latin och fornsvenska¹² och innebär på inget sätt en lägre uppfattning om den citerade textens auktoritet. En del av citaten i AM 787 återger inledningsorden först på latin, varefter översättningen vidtar. Detta kan dock inte tas till intäkt för att citaten översatts direkt från latinet. Här ansluter sig bruket i AM 787 i stället till det allmänna bruket i denna handskrift, där även bibeln och en del kyrkofäder citeras på liknande sätt. Först latin, därefter fornsvenska där texten ofta (men inte alltid) går längre än latinet. Att enstaka birgittacitat i AM 787 kan vara utarbetade direkt från latinet, som t.ex. de som hämtats ur prologen till revelationerna (jfr ovan), rubbar inte helhetsintrycket, utan bekräftar snarast uppfattningen att prologen inte traderades på svenska under medeltiden, bortsett från ett fragment (Liedgren 1961).

Det andra viktiga resultatet är att citaten i det nu förlorade originalet, sådan deras utformning kan avläsas i AM 787 och A 27, snarast ansluter sig

¹² Andersson 2001, s. 177–182; 2003, s. 320, 326 f.

till den äldsta redaktionen av uppenbarelserna. Om detta kan visas gälla generellt kan det bli en viktig instans när det gäller dateringen av den nu förlorade, längre postillan, liksom förstås för den i postillan ingående dekalogutläggningen. Allmänt sett brukar den språkliga revideringen av uppenbarelsernas fornsvenska text hänföras till början av 1400-talet. Elias Wessén skriver: "omkring år 1400" och Inger Lindell "strax efter 1400 och framåt 1420-talet".¹³ En rimlig gissning kunde därför vara att det nu förlorade originalet kan ges en datering till tidsrymden mellan ca 1384 (årtalet för klostrets officiella invigning) och ca år 1400 eller strax därefter.

*

På frågan om den svenska texten blir längre eller kortare måste alltså svaret bli att den blir kortare, detta trots att den längre texten endast finns bevarad i yngre handskrifter. Texten blir alltså kortare när det gäller innehållet. Frågan är om detsamma gäller själva det språkliga uttrycket, stilen. I ett annat sammanhang har jag redogjort för en textförändringsteori (där applicerad på folkspråklig uppbyggelselitteratur av liknande slag som här) som innebär en innehållslig reduktion och en språklig expansion.¹⁴ Det senare sker ofta i form av olika typer av förstärkningar, dubbleringar m.m. Det är dock svårt att utföra en sådan undersökning på den här aktuella texten eftersom både A å ena sidan och B–E å den andra är sekundära i förhållande till originalet, fastän på olika sätt. Men eftersom handskriften AM 787 har givits den tidigaste dateringen kan vi lika fullt hypotetiskt anta att en sådan textförändring skulle kunna vara avläsbar i B–E gentemot A. Det gäller vidare att endast jämföra avsnitt som (förutom de eftersökta *skillnaderna*) också uppvisar betydande *likheter* mellan texterna.¹⁵ Resultatet är inte entydigt och knappast helt övertygande, men en tendens till *viss* språklig expansion (exempel från B) kan konstateras. Jfr:

A. Jeroboam konungir dyrkadhe afgudh mot tesso budordeno (rad 51 f.)
 B. Jeroboam konungir syndadhe oc dyrkadhe afgudh mot thesso gudz budordhe (SMP 2, s. 164)

A. thu scalt ey næmpna thins gudz nampn fafænglica (rad 63)
 B. thw skalt ey taka älla næmpna thins gudz nampn fafænglica (SMP 2, s. 165)

¹³ Wessén 1976, s. 50; Lindell 2000, s. 84.

¹⁴ Andersson 1993, kap. 2 (s. 98 ff.).

¹⁵ Jfr den "filologiska grundregel" som föreläs i Andersson 1997, s. 14 f.

A. glöm ey thinna modhor graat (rad 108)

B. glöm ey thinna modhir grat ok värk (SMP 2, s. 168)

Metodiskt är det heller knappast tillfredsställande att förklara vissa amplifikationerna som tillägg gjorda i en fortlöpande textförändring, när vi samtidigt vet att det förlorade originalet i andra avseenden haft en längre text. Det bör dock påpekas att det expanderade språkliga uttrycket i inget av dessa fall har stöd i den latinska källtexten i C 395.

Sammanfattning

Undersökningen har visat att handskrifterna till den fornsvenska budordsutläggningen bär vittne om existensen av en nu förlorad svenskspråkig text som varit längre än någon av de bevarade versionerna. Samuel Hennings tes om en sekundär överarbetning har därigenom kunnat tillbakavisas. I de fall (A och B) där utläggningen ingår i en postilla har iakttagelsen vidgats till att gälla också denna postilla. Den förlorade originaltexten bör ha tillkommit någon gång i slutet av 1300- eller början av 1400-talet. Det bör ha varit fråga om en utförlig predikosamling på svenska med långa utläggningar knutna till samtliga kyrkoårets söndagar. Insprängd i denna har (sannolikt till den 18:e sönd. efter Trefaldighet) vår budordstext stått.

Varför skrevs då en sådan postilla i Vadstena kloster vid den tidpunkten? Svaret är egentligen rätt givet. Efter att klostret officiellt invigts år 1384 kom brödernas och systrarnas verksamhet i gång på allvar. De förra skulle ju ansvara för gudstjänstfirandet, administrera de heliga nådemedlen, höra bikt m.m. Men de skulle även enligt uttryckliga stadganden i klosterregeln och andra dokument predika, både för systrarna och för tillströmmande menighet. Förhållandevis detaljerade föreskrifter ges om innehållet i dessa predikningar. Även om det mesta av den homiletiska litteraturen och de homiletiska hjälpmedlen normalt skrevs och finns bevarat i latinspråkiga handskrifter, bör det rimligtvis ha funnits ett behov även av ett lättillgängligt hjälpmedel på svenska. Postillornas innehåll svarar också mot de krav på religiös undervisning som finns uttryckta i regelverket.¹⁶ Men som all god litteratur var inte heller denna text beräknad på endast en typ av användning. Den kom också att ingå i den gradvis framväxande mängden svenskspråkig uppbyggelselitteratur.

¹⁶ Andersson 2001, s. 121 ff. För regleringen av predikoverksamheten se Andersson & Borgehammar 1997, s. 210 ff.

Om detta vittnar inte minst att den traderas vidare i handskrifter som bär en omisskännlig prägel av att ha producerats för och använts i systrakonventet.¹⁷

Frågan om handskrifternas datering har tyvärr inte kunnat behandlas här, utan jag har normalt accepterat de förslag som givits av andra forskare. Huvudresultatet, det om den svenska textens utveckling, skulle dock knappast rubbas om man nödgades modifiera dateringarna ett eller annat decennium. För den i studien centrala handskriften AM 787 hade det måhända varit önskvärt att kunna ge en mer precis datering än de båda av Klemming föreslagna. Jag tillåter mig dock att uttrycka en förhoppning om att kunna bidra till detta i samband med den nyutgåva av hela postillan i AM 787 som jag f.n. arbetar med.¹⁸

Inte heller har förhållandena inom gruppen B–E detaljstuderats, utan här torde det räcka med en hänvisning till Hennings grundliga framställning. När det gäller relationen mellan C och D refererar Henning som vi sett ett antagande som görs av både Klemming och Geete att den senare vore en direkt avskrift av den förra. Återstår nu endast att ta ställning till detta. Iakttagelsen kan ges ett visst stöd när det gäller vissa av Birgittas uppenbarelser vilka också traderats i dessa handskrifter. Jostein Gussgard påpekar således de stora likheterna mellan C 61 och A 33 i den tredje boken av uppenbarelserna, och antyder också möjligheten att den förra kan vara avskriven efter den senare (1961, s. 29). Ett närmare studium undanröjer varje tvivel om en förlagerrelation mellan C och D. Dessa båda följer varandra ordagrant och går alltid ihop gentemot B och E. Det finns även exempel på gemensamma felaktigheter. Jfr:

C

I thy budhordheno som sanctus augustinus sighir ffor biwdz al afgudha dyrkan som är hedhna manna idhna ok alla diäfla samsät som är trulkarla ok trokonor ok koklara idhna (fol. 11v; cit. efter SMP 2, s. 299)

D

J ty budordino Som sanctus augustinus siger forbiudz all affguda dyrkan Som ær hedna manna ydna Och alla dieffla samsæth Som ær trvlkarlar och trvlkonar och koklara ydna (C 61, pag. 116)

¹⁷ Se även Andersson, *forthc*.

¹⁸ Möjligen kan därigenom något av det som den store föregångsmannen när det gäller medeltidspostillornas utforskande, prof. Bertil Ejder, efterlyser, bli verklighet: "Ett noggrant studium av handskriften skulle kanske kunna leda till en något mer preciserad uppfattning av tiden, platsen och omständigheterna vid dess tillkomst. /.../ En nyutgåva vore av alla dessa skäl motiverad" (Ejder 1980, s. 60 not 3). Jag kan dock redan nu förutskicka att preliminära resultat pekar mot att det senare av Klemmings dateringsförslag (mitten av 1400-talet) tycks ha mer fog för sig än det tidigare.

Att de fetlagda orden "är" i bägge avskrifterna är omöjliga i det syntaktiska sammanhanget är uppenbart. Orden saknas också i övriga avskrifter.

Litteratur

- Andersson, R. 1993: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning* (Runica & Mediævalia. Scripta minora 1), Stockholm.
- Andersson, R. 1997: "Den medeltida vidimationen. En förbisedd källa för filologisk spekulation", *Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997* (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 45, red. R. Andersson och P. Åström), s. 11–22. Stockholm.
- Andersson, R. 2001: *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkfostrare. En studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter tre-faldighet* (Runica & Mediævalia. Scripta minora 4), Stockholm.
- Andersson, R. 2003: "Birgittas revelationer i Vadstenabrödernas predikningar", *Birgitta av Vadstena, pilgrim och profet* (red. P. Beskow), s. 315–332. Stockholm.
- Andersson, R. *forthc.*: "From Popular Preaching to Monastic Reading", föredrag vid symposiet *700 Years of Birgittine Spirituality and Culture*, Vadstena 4–9 aug. 2003 (beräknas utkomma under 2004).
- Andersson, R. & Borgehammar, S. 1997: "The Preaching of the Birgittine Friars at Vadstena Abbey (ca 1380–1515)", *Revue Mabillon. Nouvelle série* 8 (bd 69), s. 209–236.
- BU = *Heliga Birgittas uppenbarelser*, bd 1–4, utg. G. E. Klemming 1857–62 (SFSS 14:1–4). Stockholm.
- Carlquist, J. 1997: "Birgittauppenbarelserna i Cod. Holm. A 54 – deras användning och deras ställning i texttraditionen", *Studier i svensk språkhistoria* 4 (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 44, red. P. Åström), s. 35–43. Stockholm.
- Collijn, I. 1907: *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitätsbibliothek zu Uppsala*. Uppsala.
- Ejder, B. 1977: "Om den medeltida danska postillan i cod. GkS 1390, 4:0 (DaP), och dess ställning i nordisk tradition", *Kyrkohistorisk årsskrift* 76, s. 67–92.
- Ejder, B. 1980: "Bibellatin och bibelsvenska. Textkritiska problem i senmedeltida predikolitteratur", *Studier i nordisk filologi* 62, s. 57–71. Helsingfors.
- Geete, R. 1903: *Fornsvensk bibliografi* (SFSS, ser. 4, bd 2), Stockholm.
- Gussgård, J. 1961: *To fragmenter på svensk av den hellige Birgittas skrifter* (SFSS 67). Stockholm.
- Henning, S. 1954–56: *Siælinna thrøst. Kritisk upplaga* (SFSS 59), Stockholm.

- Henning, S. 1960: *Skrivarformer och vadstenaspråk i Sælinna Thrøst. En textkritisk och filologisk undersökning* (SFSS 66), Stockholm.
- Härdelin, A. m.fl. 2003: *I Kristi och hans Moders spår. Om stationsandakter i Vadstena kloster. Textutgåvor och analyser* (Runica & Mediævalia. Scripta minora 8). Stockholm.
- Kilström, B. I. 1958: *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden* (Bibliotheca theologiae practicae 8). Lund.
- Klemming, G. E. 1871–73 (utg.): *Själens tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel* (SFSS 19), Stockholm.
- Klemming, G. E. 1877–78 (utg.): *Klosterläsning* (SFSS 22), Stockholm.
- Liedgren, J. 1961: "Magister Matthias' svenska kungörelse om Birgittas första stora uppenbarelse. Ett förbisett dokument i riksarkivet", *Meddelanden från svenska riksarkivet för år 1958*, s. 101–116, Stockholm.
- Lindell, I. 2000: *Heliga Birgittas uppenbarelsen bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatisk utgåva med kommenterande inledning* (SFSS 84), Stockholm.
- MHUU = *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala*, bd 1–8 (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis xxvi), Uppsala 1988–95.
- Morris, B. 1991: *Book V of St Birgitta's Uppenbarelsen edited from MS Cod. Ups. C 61* (SFSS 80), Stockholm.
- PL = *Patrologiae cursus completus. Series latina* 1–, utg. J. P. Migne et al. (1844–). Paris.
- Rev. I, II, IV, VII = *Sancta Birgitta. Revelaciones*, del I utg. C.-G. Undhagen 1978, del II utg. C.-G. Undhagen & B. Bergh 2001, del IV utg. H. Aili 1992, del VII utg. B. Bergh 1967 (SFSS, ser. 2, bd VII:1–2, 4, 7), Stockholm.
- SFSS = Svenska Fornskriftssällskapets samlingar.
- SMP = *Svenska medeltidspostillor*, del 1 utg. av G. E. Klemming 1879 (SFSS 23:1), del 2 utg. av dens. 1880 (SFSS 23:2), Stockholm.
- Stähle, C. I. 1956: *Ett fragment av den fornsvenska birgittaöversättningen* (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Filologiskt arkiv 2), Stockholm.
- Thorén, I. 1942: *Studier över Själens tröst* (Nordiska texter och undersökningar 14), Uppsala.
- Wessén, E. 1976: *Svensk medeltid. En samling uppsatser om svenska medeltidshandskrifter och texter. III. De fornsvenska handskrifterna av Heliga Birgittas Uppenbarelsen* (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Filologisk-filosofiska serien 16), Stockholm.
- Wessén, M. (utg.) 1949: *Revelationes S. Birgittae. Translatio suecana* (Corpus codicum suecicorum medii aevi X), Köpenhamn.
- Wollin, L. 1991: "Två språk och flera skikt: uppenbarelsernas texttradition", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden* (red. T. Nyberg), s. 407–434, Odense.

Textutgåvor

Inledning

Den fornsvenska texten utges diplomatariskt efter AM 787, 4°, fol. 99r–101v. Förkortningar upplöses och markeras med kursivstil, utom för det i texten insprängda latinet. Standardiserade upplösningar av frekventa förkortningar har alltid stöd i utskrivna former. Originalets interpunktion bibehålls liksom bruket av versal/gemen. Den latinska texten utges efter C 395, fol. 138r–140r (predikans inledning på fol. 138r tas inte med). Förkortningar upplöses utan särskild markering till normal medeltidsortografi. Interpunktion normaliseras liksom bruket av versal/gemen. För bägge utgåvorna gäller att textkritiska anmärkningar anförs i notapparaten medan citerade källor redovisas separat med hänvisning till radnummer.

Bilaga 1

Dicit ergo: Quid est mandatum etcetera, vbi nota quod decem sunt mandata Dei¹, que numerantur Exo xx, vbi dicitur: Non habebis deos alienos coram me, non assumas nomen Dei tui in vanum, memento vt diem sabbati sanctifices, <hones patrem et matrem tuam>², non occi-
 5 des, non mechaberis³, non furtum facies, non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium, non concupisces domum proximi tui nec desiderabis vxorem eius.

Primum ergo mandatum est: Non habebis deos alienos coram me, vbi prohibentur (138va)⁴ omnes prophane paciones demonum, siue sint
 10 incantaciones verborum, siue per inspectiones⁵ carecteris vel ymaginum, siue per immolaciones sacrificiorum, siue sint ad transmutacionem naturarum, vt dicunt magi pharaonis, siue si<n>t⁶ ad ludificacionem sensuum, vt faciunt ystriones, siue sint ad inuestigacionem futurorum contingencium. Crimina ista vocat Augustinus paciones demonum. In tali-
 15 bus enim attribuitur creature, quod debet attribui creatori et ideo tales peccant contra primum mandatum et eciam omnes⁷ supra. Alius⁸ diligit peccatum contra primum mandatum et colit ydola. Augustinus: Hoc ab homine colitur, quod pre ceteris diligitur. Non igitur colit vel diligit
 20 vnum deum sed plures, qui amat excellencias diuicias vel carnales inmundicias. Vnde Augustinus: O Domine, minus amat te, qui aliquid tecum amat quod non propter te amat. Cris<ostomus>: Pro quanta parte magis est ad hanc⁹ rem cor tuum, pro tanta minus est ad Deum. Et sic in primo mandato precipitur humilis adhoracio summe maiestatis et prohibetur inhonoracio.

25 Secundum est: Non assumas nomen Dei tui in vanum. Non enim habebit Deus insontem eum, qui assumpserit nomen Dei sui frustra, vbi precipitur fidelis confessio veritatis (138vb) et prohibetur abnegacio veritatis. Nomen enim Dei in vanum assumit, qui hoc sine debita reue-

¹ Härefter vbi expungerat hs.

² Uteglömt hs; supplerat från huvudtexten, rad 63.

³ Först felskrivet, bokstäverna me tillskrivna över ordet hs.

⁴ Nota hic de mandatis tillskrivet högst upp på sidan hs.

⁵ Så ms; texten i handskrifterna C 10 och C 350 (se ovan) har på motsvarande ställe inscriptions.

⁶ sit hs.

⁷ Med bokstaven i skriven ovanför nasalstreck; läsningen omnis förefaller dock mindre sannolik.

⁸ Föregås av överstruket alius.

⁹ Ordet tillagt över raden och här insignerat hs.

rencia nominat vel per hoc sine rationali causa iurat et maxime si periuret. Vnde Jer iiiii: Iurabis in veritate et iudicio et iusticia, vbi dicit Glosa, 30
quod iuramentum debet habere tres comites¹⁰, scilicet veritatem, iudicium et iusticiam. Primo veritatem, vt homo in iuramento non neget verum nec affirmet falsum nec asseret scienter dubium, quia sermo indicatiuus est eorum, que sunt in corde. Item iuramentum debet esse cum 35
iusticia, quod non sit contra mandatum diuine legis nec contra preceptum ecclesie nec in dispendium salutis proprie vel aliene et qui contra ista tria iurat, dupliciter peccat, quia iurat et quia periurat. Item in iuramento debet esse iudicium, id est discrecio veritatis, et iusticia, scilicet vtrum verum sit iuramentum vel falsum, justum et iniustum, fructuosum et infructuosum et iurantem absque iudicio discernentem inter ista 40
tria non habet Deus insontem, quia iuramentum debet esse ad promouendum bonum et ad conseruandam fidelitatem ad ineundum in tutam pacem. Ecc xxiii: Iuracioni non assuescat os tuum multi casus in illa. Sequitur: Vir multum iurans replebitur iniquitate et non discedet a¹¹ (139ra) domo sua plaga. 45

Tercium est¹²: Memento vt diem sabbati sanctifices, id est diem dominicam et omnia alia festa, in quibus mandat ecclesia cessare ab operibus seruilibus, id est mechanicis, que sunt septem.¹³ Agricultura¹⁴, que comprehendit omnem modum¹⁵ colendi terram. Lanificium, quod consistit in omni genere vestimentorum. Venacio, que comprehendit omnem modum pistorum, cocorum, piscatorum ad paranda cibaria. Nauigacio, que comprehendit omne opus nautarum in mari et omne opus meticionis. Medicina, que consistit in conficiendo pingmenta¹⁶ et huiusmodi. Theatrica, que comprehendit omnem artem ludi et iocunditatis. Fabricacio, siue sit in materia ferrea¹⁷, lignea vel lapidea. Sed hic nota, 55
quod illa, que sunt continue necessitatis non prohibentur, in quantum sint necessitatis non prohibentur. Item in complecione istius mandati tria debent esse. Diuina vacacio conuertens animam ad Deum summe diligendum, quod fit meditando¹⁸, orando, exultando, legendo, psallendo, sacrificium offerendo et diuinam legem adimplendo, et imitacio 60

¹⁰ Ändrat från committes och skrivet öfver detta ord hs.

¹¹ Härefter i radslut öfverstruket och expungerat domo hs.

¹² Ordet skrivet öfver raden hs.

¹³ Nota hic de artibus mechanicis tillskrivet högst upp på sidan hs.

¹⁴ Härefter öfverflödigt et hs.

¹⁵ Bokstaven d tillagd öfver ordet och här insignerad hs.

¹⁶ D. v. s. pigmenta.

¹⁷ Härefter expungerat siue hs.

¹⁸ Bokstäverna do tillskrivna öfver ordet och här insignerade hs.

Christi in bonis operibus, scilicet misericordie, non est cessatio¹⁹ ab opere seruili, que reddit cor purum et mundum. (139rb)

Quartum²⁰ est: Honores patrem et matrem tuam etcetera. Hic intellige patrem personam generantis, instruensis et educantis et secundum
 65 hoc debetur ei triplex honor et reuerencia. Ecc vij: Honora patrem tuum et gemitus matris tue ne obliuiscaris; memento quoniam nisi per illos non fuisses. Obediencie Eph v: Filii obedite parentibus vestris in Domino, hoc enim iustum est etcetera. Ecc iij: Fili suscipe disciplinam²¹ patris et ne contristes eum in vita illius. Eiusdem vij: Retribue illis scilicet patri
 70 et matri quomodo illi tibi. Non solum honorandus est pater carnalis sed etiam spiritualis vt prelatus quilibet. Vnde apostolus Ro xiii: Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit; non enim est potestas nisi a Deo²²; que autem sunt, a Deo ordinate sunt; itaque qui resistunt potestati, Dei ordinationi resistunt; qui autem resistunt, ipsi dampnationem
 75 sibi acquirunt.

Quintum²³ est: Non occides. Hic prohibetur omnis ira vel iniuria prouocans iniurias, preempticias naturalis vite vel incolumis, que fit per verbera et vulnera. De pena delinquentium contra hoc Gen ix: Qui effuderit sanguinem humanum, fundetur (139va) sanguis illius. Apo xiiij: Qui in gladio occiderit, in gladio oportet eum occidi. Item prohibetur
 80 hic vite²⁴ iniuria, que fit per contumeliam²⁵, odium occultum vel apertum. Primo Io iij: Qui odit fratrem suum, homicida est et scitis, quod omnis homicida non habet vitam eternam in se manentem. De hiis Mt v: Audistis quia dictum est antiquis "non occides", ego autem dico vobis
 85 "omnis qui irascitur fratri suo, dignus erit iudicio", id est qui voluntatem nocendi proximo suo habet in animo, reus erit, vt iudicium diuinum feratur²⁶ contra eum. Qui autem dixerit "raca", reus erit consilio, scilicet quod alii dampnacioni eius consenciant. Qui autem dixerit "fatue", reus erit gehenne ignis, scilicet quando hoc facit cum animi desideracione.

90 Sextum: Non mechaberis. Dixit beatus Augustinus, quod hic prohibetur omnis²⁷ illicitus vsus membrorum, qui fit ad prouocacionem libi-

¹⁹ Slutet av ordet skrivet helt intill ett (lagat?) håll i papperet och därför otydlig; möjl. står cessare.

²⁰ Precipitur pietas ad parentes et prohibetur inhonoracio tillskrivet högst upp på sidan hs.

²¹ Rättat från discipe hs.

²² Orden nisi a Deo tillskrivna över raden och här insignerade hs.

²³ Precipitur mansuetudo et prohibetur iracundia tillskrivet längst ned på sidan hs.

²⁴ Härefter uttraderat ord hs.

²⁵ Härefter tillagt i början av raden bokstaven s eller l; möjl. förkortningstecken (siue?).

²⁶ Bokstaven r ändrad från annan bokstav; ordet föregås av uttraderat ord hs.

²⁷ Ordet tillskrivet över raden och här insignerat hs.

dinis²⁸ cum impugnatione castitatis et hoc fit sex modis, scilicet per adulterium, fornicacionem, meretricium, stuprum, sacrilegium, incestum et peccatum contra naturam, et omnis actus, qui est in experientia (139vb) libidinis, quocumque modo cogitetur, prohibetur hic, nisi fiat in forma 95 matrimonii. De pena peccantium contra hoc Apo ij: Qui mecantur, in tribulacione maxima erunt, nisi penitentiam egerint. Eiusdem xxj: Pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure, quod est mors secunda.

Septimum est: Non furtum facies. Furtum est contrectacio rei aliene inuito possessore ex cupiditate, siue fit per fraudem siue per rapinam 100 siue per furtum siue per vsuram. Hinc dicitur Ysa²⁹ xxxij: Ve qui predaris, nonne ipse predaberis. Sequitur: Cum consumaberis depredacionem, depredaberis. Abac ij: Ve qui multiplicat non sua; vsquequo et aggrauat contra se densum lutum? Sequitur: Quia spoliasti gentes multas, spoliabunt te etcetera. 105

Octauum est: Non falsum testimonium dices, in quo prohibetur³⁰ omne mendacium, quod fit cum falsa vocis prolacione et intencione menciendi³¹, quod numquam potest fieri sine peccato, quia Sap j: Os quod mentitur occidit animam et Prou xix: Testis falsus non erit impunitus et qui loquitur mendacia peribit. Ps: Perdes omnes, qui loquuntur 110 mendacium.

Nonum et decimum: Non concupisces domum alterius proximi tui (140ra) nec desiderabis vxorem eius, in quibus duplicem concupiscenciam, scilicet carnis et oculorum, prohibet. De primo Mt v: Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mecatus est eam in corde suo. 115 De ii i Mach iij: Non concupiscatis spolia, quia bellum contra vos est.

Sic omnia mandata negacionem continent et affirmacionem, quia in primo precipitur humilis adoracio³² diuine maiestatis et prohibetur ydolatria.³³ In secundo fidelis astriccio diuine veritatis et prohibetur periuurium. In tercio sincera dileccio diuine bonitatis et prohibetur indeuocio. 120 In quarto pietas ad parentes et prohibetur inhonoracio. In quinto mansuetudo et prohibetur iracundia. In sexto pudicia et prohibetur mechia. In septimo largitas et prohibetur furtum. In octauo veritas et prohibetur mendacium. In nono liberalitas cordis et prohibetur concupiscencia rei temporalis. In decimo castitas et prohibetur concupiscencia 125

²⁸ Rättat från nu uttraderat ord och tillskrivet i marginalen hs.

²⁹ Ordet tillskrivet över raden hs.

³⁰ Rättat från habetur och skrivet över raden hs.

³¹ D.v.s. mentiendi.

³² Bokstäverna ora rättat från något annat och skrivna över ordet hs.

³³ Härefter uttraderat och delvis expungerat et prohibetur indeuocio hs.

carnis. Vnde sicut dicitur Ecc xv: Deus adiecit homini precepta et mandata. Si volueris seruare mandata, seruabunt te, scilicet ad vitam eternam, quam nobis etcetera.

Säkert identifierade källor

Rad 1 Mt. 22,36. 2–7 Ex. 20,3–17 passim. 8 Ex. 20,3. 20–21 Augustinus, *Confessiones* x,29 (utg. PL 32, sp. 796). 25 Ex. 20,7. 30 Ier. 4,2. 43–45 Sir. 23,9; 23,12. 46 Ex. 20,8. 48–62 jfr Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de studio legendi*, lib. 2, cap. 20–27 (utg. C. H. Buttimer, *Hugonis de Sancto Victore Didascalicon de Studio Legendi. A Critical Text* (Studies in Medieval and Renaissance Latin, vol. 10, Washington 1939), s. 760 ff.). 63 Ex. 20,12. 65–67 Sir. 7,29–30. 67–68 Eph. 6,1. 68–69 jfr Sir. 3,14. 69–70 Sir. 7,30. 71–75 Rom. 13,1–2. 76 Ex. 20,13. 78–79 Gen. 9,6. 79–80 Apoc. 13,10. 82–83 1 Joh. 3,15. 83–89 Mt. 5,21–22. 90 Ex. 20,14. 96–97 Apoc. 2,22. 97–98 Apoc. 21,8. 99 Ex. 20,15. 99 jfr Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* V, 26 § 18 (utg. W. M. Lindsay, *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri xx*, Oxford 1911 (opag.)). 101–103 Is. 33,1. 103–105 Hab. 2,6; 2,8. 106 jfr Ex. 20,16. 108–109 Sap. 1,11. 109–110 Prov. 19,9. 110–111 Ps. 5,7. 112 Ex. 20,17. 114–115 Mt. 5,28. 116 jfr 1 Mach. 4,17. 126–127 Sir. 15,15–16.

Bilaga 2

dominica xviii¹

Tha pharisei hørdo huro *ihesus christus* hafde thøkt the saduceos som
 nekadho at dødhe sculdo aff dødth vpsta ok koma saman alle Ok en
 laghuis *man* af them spordhe van *herra ihesum christum* frestande han O 5
 mæstare hulkin budordhin æru mæst ælla høgxt j laghomen *Jhesus* sagde
 honum Thu scalt ælska · thin *herra som* tik valdelica scapadhe Thin gud
 som tik sniællelica · styrir Oc miskunsamlica · atirløste oc forlatir tik
 thina syndir ok giuir tik nadher mangfallelica af allo thino hierta sniælle-
 lica at thu swikis ey aff diæfwlsins frestilsom af alle thinne siæl · sotelica 10
 mot køtzsins lostilsom oc thu swikis ey til synd af them Aff allom hugh
 ok aminne starklica · mot *værlðzlicom* drøuilsom ok genuærdho at the
 hindre tik ey af gudz ælskogha · Ok at thit hierta · sculi aldre villas fran ·
 honum / thin vili (*ggrb*) aldre sighia mot honum / thin hugir ok aminne 15
 aldre gløma · honum / thet ær mæsta ok høgxta budordhit Annat
 budordhit ær lika vidh thetta budordhit som ær at thu scalt ælsca thin
 iæmcristin som tik siælfwan at han maghe fa gudz nadhe j iordrike ok
 æro j himerike som thu siæluir astundar at fa Thæssom twem bud-
 ordhenom fulcompnas aldir laghanna ok prophetanna · kennedombir nar
 the fulcompnas Sidhan sporde var *herra ihesus christus* phariseos sighi- 20
 ande / huat synis idhir aff ihesu *christo* hulkin j tron at koma scal huars
 son han ær The sagdo dauidz *Jhesus christus* sagde them / huro sighin j
 tha at dauid talande af gudz anda² kallar *ihesum christum* sin *herra* sighi-
 ande Min *herra* gud fadhir sagdhe minom *herra ihesu christo* Sit a minne
 høggra hand til thæs iak sæthir alla thina owinæ thinne fota pal Swa 25
 at somlike vmuændis at vardha thine vine Ok the som ey vilia · vm-
 uændas thil thin nidhirtrodhins *medh æuærdelicom* fordømilsom Nu
*medh<an>*³ dauid kallar *christum* sin *herra* · huro ær han tha som j sighin
 hans son mædhan fadhrin plæggar ey at kalla sin son / sin *herra* Æn engin
 af iudhomen⁴ kunne nakot hær til swara ihesu *christo* ok engin thera 30
 thorde nakot mer spøria · han fran them daghenom

J Tesse helgo læst manoms vi særlica · thil thry thing som ær at gøma
 gudz budordh oc ælska gud ouir all thing Oc vara iæmcristna som os

¹ Längst ned på sidan.

² I marg. som med hänvisningstecken utan motsvarighet i texten.

³ medh hs.

⁴ Rättat från iudhenom.

siælwa · Ty ær *mærkiande* at gudz budordh æru thio Som scriuat ær exo
 35 xx Non habebis deos alie-(*ggva*)-nos coram⁵ me Non assumas nomen dei
 tui in vanum Memento vt diem sabbati sanctifices / honora patrem tuum
 et matrem tuam / non occides / non mechaberis / non furtum facies /
 non loquaris contra proximum tuum falsum testimonium / non concu-
 40 budordhom sigir var herra · ihesus christus huarie mæniskio thu scalt ey
 hafua andra gudhi for mik Tak ey ælla næmpn thins gudz nampn fafæng-
 elica Amindz at halda sunnodaghin helghan hedhra fadhír ok modhír /
 thu scalt ey dræpa · Ey skørlica lifua / gør ey thiufnadh ælla styldh Ey
 thala fals vitne mot thinom iæmcristne / girnas ey hans hws / och
 45 astunda ey hans hustrv
 fførstha⁶ · budordhit ær at thu scalt ey hafua andra gudha for mik / j ty
 budordheno / som sanctus augustinus sigir / forbiudz alla afgudha dyrk
 som hedhne mæn idhna / ok all diæfla samsæt som trolkarla · oc koklara
 idhna j lifiom galdrom spadom / ælla j ty at the bort uænda · licamico
 50 sinnen af sinom naturlicom kraptom Ty at j tolicom tingom gifs then
 hedhír scapadhom tingom som sculde gifuas skaparanom Oc for ty tholik
 thing idhnas for licamica vildh⁷ Æliskas skapadho tingen meer æn ska-
 parin moth gudz budordhe som nw sigx j læstinne Thu scalt ælska thin
 gudh af allo hierta etcetera Ok synda the mot thæssø budorde oc dyrka
 55 afgudh / som mer ælska værlðhz hedhír ælla godz / ælla · licamans lustha
 · ælla nakot annat æn gudh Ty at som sanctus augustinus sigir Hoc ab
 homine colitur quod pro ceteris diligitur Thet ting dyrkas aff mænis-
 kionne hulkit han mæst ælskar Jdem O domine minus te amat qui ali-
 quid tecum amat quod non propter te amat Ok ty (*ggvb*) O herra gudh
 60 then ælskar tik minna hulkin nakot ælskar medh tik hulkit han ælskar ey
 for thina skuldh / ok ty vardir han afgudha dyrkare ok som ær scriuat apo
 · xxj^o Pars ydolatrarum erit in stagno ardenti igne et sulphure que · est
 mors secunda Afgudha dyrkara atirløna deel scal vara j brænnande sio
 medh eld ok brennestens lugha / hulkit som ær siælinna dødhir eptir
 65 licamans dødth Jeroboam konungir dyrkadhe afgudh mot tesso bud-
 ordheno Ok ty sagde var herra af honum iij regum xiiij^o Qui mortui fue-
 rint de ieroboam in ciuitate comedent eos canes qui mortui fuerint in
 agro vorabant eos aues The som dø af jheroboams slækt j stadhenom
 them skulo hundha vpæta / æn the som dø a markinne skulo fughla
 70 vpswælgha Swa skula diæfla them rifwa ok slita · som bryta gudz

⁵ c rättad från annan bokstav, möjl. k.

⁶ I marg.: primum.

⁷ Efter h en bokstav, möjl. o, felaktigt tillagd.

budordh Som scriuat ær libro celesti lvj^o Alle apostoli sculo dōma them til fortappilse som fornsma gudz licama · och hans budordh Achab konungir ok hans drōtningh / jezabel dyrkadho affgudh mot thesso gudz budordhe oc sagdhis them iij regum xix^o Canes comedent iezabel si mortuus fuerit / achab / in ciuitate comedent eum canes etcetera Hunda skulo æta iezabel om achab dør j stadhenom skulo hunda æta han Swa hænde them ty at thera slækt var mæsta deel dræpin ok af hundhom slitin ok ætin Som scriuas iij regum xxj et iij regum xix

Annat⁸ budhordhit ær at thu scalt ey næmpna thins gudz nampn fafænglica The næmpna gudz nampn fafenglika som thet næmpna · vtan skyldogha vurdning ælla swær vm thet ok alla mæst vm han menswær Ty sigir var herra Mt v dico vobis non iurare omnino sit autem sermo vester est et non est quod autem hiis habundancius est / a malo est Jak sigir idhir at j skulin⁹ ey swæria alla ledhis for huario fafengo vtan idhart mal vari · thet ær ælla thet ær ey thy at thet som (ioora) thær ær ouir ær af ondo Ok ær scriuat ecci xxij^o Juracioni non assuescat os tuum multi enim casus¹⁰ sunt in illa / nominacio dei in ore tuo non sit assidua Sequitur vir multum iurans replebitur iniquitate et non discedet de domo illius plaga / thin mundir vænis ey¹¹ til edha / ty at mang synda fal æru j edhenom / gudz namps næmpnan vari ey idhkelica j thinom mwn at thu ey vanlica næmpne thet vtan vurdning Ty at then man som mykit swær scal vpfyllas medh vranglikhet ok plagha skal ey ganga fran hans hwse Oc sigir var herra leuit xix Non periurabis in nomine meo nec pollues nomen dei tui Menswær ey vm mit nampn / ok smitta ey thins gudz nampn / vtan tyrft swæriande vm thet fanytlika / ok vtan vurdningh næmpnandhe thet Ty at the thet gøra hædha gudz nampn hulkom som sigx roma ij^o Nomen dei per vos blasphematur / gudz nampn hædhis af idhir / ok ty forsculda the æuærdelikin dødth som scriuat ær leuit xxiiij^o Quicumque blasphemauerit nomen domini mortem moriatur Then som hædhe gudz nampn scal dø medh æuærdelicom dødth Swa som scriuat ær ij mach ix^o Aff anthiocho / homicida et blasphemus in miserabili obitu defunctus est / At han j bland andra ilgærmingha varande mandrapare ok hadzfuldir mot gudz nampne do medh vslom dødth

Tridhia¹² budhordhit ær Amindz at helghan halda sunnodaghin ok alla the helgho dagha j hulkom kirkian biudhir halda af ærfuodhis syslom Oc

⁸ I marg.: 2^m.

⁹ Orden at j skulin tillagda längst ned på sidan och här insignerade.

¹⁰ Härefter bokstäverna nomi överstrukna.

¹¹ Ordet ey i marg. och här insignerat.

¹² I marg.: 3^m.

- j them daghom bør huaríom eptir sinne konst ok makt minnas a gudz godgæringa ok hans saro pino ok honum for them takka · ok tiæna medh læsningh ok lofsang almosom gudhlicom bønóm j kirkiogang gudhlicom kennedom talande ælla hørande / gudhi offir offrande ok annat gudlikit
- 110 ærfuodhe idhnande Som prophetin manar sighiande ps Inmola deo sacrificium laudis etcetera Offra gudhi lofs offir ok atirgælt (100rb) honum thina lofuan Oc sigir var herra ihesus christus iere xvii^o Custodite animas vestras et nolite pondera portare in die sabbati nec inferatis per portas vestras etcetera Gømin idhra siæla · ok bærin ey æruodhis byrdhe
- 115 vm sunnodaghin ok införin ey ginom idhra porta ok vtbærin ey af idhrom husom / ok gørin ey nakra æruodhis gæringh vm sunnodaghin Æn vm j hørin ælla · lydhin ey mik oc haldin ey sunnodaghin helghan · Tha scal iak vptænda eldh j idhrom portom ok han scal brenna idhir oc scal ey vtslækkias Æn ty ær vær swa som somlike ærfuodha · loflica til sit
- 120 licamlikit gagn vm sykno / daghana / swa æruodha mange medh danz oc drukkinscap ok skørlifnad ok mangom androm forbannadha · syndom / vm helgho daghana til sinna siæl fordømilse / hulkom var herra sigir ysa j^o Solemnitates vestras odiuit anima mea etcetera Min siæl hatadhe idhra høghtidhir ok the æru mik drøfulika ok for ty at¹³ the øfua tolika syndir j
- 125 gudz helgho daghom forskulla the æuærdelikin dødth ok pino j heluite hulkit teknaat ær j enom man som saman hænte sik vidha træ vm helagho sunnodaghin Af hulkom var herra sagde numeri xv Morte moriatur homo iste obruet eum lapidibus omnis turba scilicet · demonum Thenne mannin scal dø medh æuærdelicom dødth alla diæfla moghin scal vm-
- 130 kulsla han medh stenom som tekna heluitis pinor
- ffærda¹⁴ budordhit ær hedhra fadhír ok modhír vndirstat hær medh¹⁵ j fadhír stadh ok modhír / the mæniskior som tik fødde ok vpfostradhe ok lærdhe j godho / ok then som thin forman ær Til the førsto twg sigx ecci vij / Honora patrem tuum et gemitus matris tue non obliuiscaris /
- 135 memento nisi quod per illos non fuisses / retribue ergo illis quomodo illi tibi Hedhra thin fadhír och gløm ey thinna modhor graat ok (100va) amindz at thu kompt j værldinna vm them / atirgiælt / ty them godgæringa swa som the giordo thik / kennefædhrom oc formannom bør os lydha · Som biudz heb xiiij^o Obedite prepositis vestris et subiacete eis ipsi
- 140 enim peruigilant quasi rationem reddituri pro animabus vestris Roma xiii^o Qui resistit potestati dei ordinationi resistit / qui autem resistunt ei dampnationem sibi acquirunt lydhin idhrom formannom ok varin them

¹³ Följs av överflödigt O.

¹⁴ I marg.: 4^m.

¹⁵ Ordet skrivet i marg. och här insignerat.

vndirboghne Ty at the vaka / swa som göra skolande rækinscap for idhra
 siæla · Ty then som staar mot waldheno / han star mot gudz skipan / ok
 the som sta mot honum afla sik fordømilse Ty at var herra ihesus christus 145
 sigir kennefædhrom ok formannom luc x^o Qui vos audit me audit et qui
 vos spernit me spernit Then som idhir høre ok lydhe han høre ok lydhe
 mik ok then som idhir forsma han¹⁶ forsma mik Absolon syndadhe mot
 thesso budordheno sæthiande sik mot dauid konunge / hulkin / badhe
 var hans forman ok hans likamlikin fadhír Oc ty vart han dræpin oc try 150
 spyut stungen ginom hans hierta

ffæmta¹⁷ budordhit ær thu scalt dræpa · ey Hær forbiudz at dræpa sin
 iæmcristin medh tilhielp ælla gærning / ælla radhom / ælla medh nakra
 handa matto Vtan ilgærningis mæn eptir landz laghom / hær¹⁸ forbiudz
 alt¹⁹ / hiærtans mandrap / af hat ælla awnd / ælla bakdantan / ælla nakre 155
 andre mattho Ty at som scriuat ær j ioh iij^o Qui odit fratrem suum homi-
 cida est / then som sin iæmcristin hatar ær mandrapare hær forbiudz al²⁰
 ondz eptirdømes drap ty at som sanctus augustinus sigir Qui in conspectu
 multorum male viuit a quibus attenditur quantum in se est occidit Then
 som illa lifuir j manga asyn han dræpir swa mykit som han forma / ælla · 160
 (100vb) them som vakta aat hans gærningom / ok ty ær han skyldogir til
 pino for alla them Som var herra ihesus christus sigir af enom ilgærningis
 man j libro celesti xvij diæfla sculo göra · honum beskelikhet Aff fotszins
 iliom oc til iæssan / at han sculi thola swa manga pinor huro manga
 mæniskior han ledhe til fortappilse medh ondom eptirdømom / æggil- 165
 som Oc ær scriuat gen ix^o Quicumque fuderit sanguinem humanum fun-
 detur sanguis eius Apl xiii Qui in gladio occiderit in gladio oportet eum
 occidi Hulkin som vtgiutir manna blodh hans blodh²¹ skal vtgiutas Oc
 th[e]n²² som dræpir medh swerd scal dræpas medh swærd Ok som
 scriuat ær apol xxj^o Mandrapara atirløna · deel scal vara j brennande sio 170
 medh eldh ok brennestens logha / hulkit heluitis dødhír ær eptir kropsins
 dødh Moth tesso budordheno syndadhe ioab hulkin som sigx iij regum
 iij^o Interfecit duos viros iustos meliores se / han drapp twa rætuisa mæn
 bætre æn han var ok ty vart han dræpin

Siætta²³ budordhit ær thu scalt ey skørlica lifwa hær forbiudz som 175

¹⁶ Rättat från then.

¹⁷ I marg.: 5^m.

¹⁸ Följs av överstruket ok.

¹⁹ Ordet rättat, möjl. från ok.

²⁰ Ordet rättat, möjl. från ok.

²¹ Orden hans blodh tillagda i marg. och här insignerade.

²² Ordet skrivet thn utan förkortningstecken; kan även läsas thu.

²³ I marg.: 6^m.

sanctus augustinus sigir Omnis illicitus vsus membrorum qui fit ad pro-
 uocacionem libidinis cum impugnatione castitatis etcetera All oloflík
 naturlífico limana rørlise som varda til skørlifnadh lustha · retilse ok ren-
 likx fordæruilse / huat skørlifnadhin idhnas j ordhom hordom ælla ·
 180 lønskalæghe ælla · frænsæmio spiælle ælla gudzsøfya spiælle ælla iomfrv
 spiælle ælla medh gudhi vighdom mæniskiom ælla medh almæningis²⁴
 quinnom ælla mot naturinne Ok al skør lusta · røtilse medh huat hælzt
 matto the tænkias vtan rættelica j rættio hionalaghi ok som scriuat ær apo
 · ij^o Qui mechantur in tribulatione maxima erunt nisi penitenciam ab
 185 operibus suis egerint The som skørlíca lifua skulo vara j mæstom drø-
 uilsom vtan the gøri idhrogha bæ-(101ra)-tring for sina ilgæminga / ok
 thera atirløna deel ær j brennande eldz sio som før ær sakt Amon dauidz
 konungx son syndadhe mot tesso budordeno lifuandhe skørlíca · ok ty
 var han dræpin som scriuas ij regum xiiij^o Oc sigir sanctus paulus j cor vj^o
 190 Neque fornicarii neque adulteri neque fures neque auari neque ebriosi
 neque maledicti neque rapaces regnum dei possidebunt / Ey skørlifnadh
 mæniskio ey horkarla / ey thiufwa / ey nidzske / ey drinkara / ey
 banninga ey røfuara sculo ægha gudz ríke

Siunda²⁵ budordhit ær thu scalt ey gøra thiufnadh ælla styld j tesso
 195 budordheno forbiudz at afhænda androm sit eghit medh roff ælla styld
 ælla okir ælla false fundh kòpslaghan falsom domom ælla falsom vitnom
 ælla nakre andre orætuiso mote ægharans vilia oc landz laghom Ok ty
 vtelykkias the af himerike som vranglica godz afla · mote tesso budh-
 ordeno huadhan af var herra ihesus christus sigir vj libro celesti lxxxv^o
 200 huat tro the mæn som illa tro ægha At atir halda · orætuislica · aflat ælla
 fangit godz / huat ey sculo the inga j mina hwilo j himerike Visselica ey
 hældir æn diæfwlin Senacherib syndadhe mot tesso budhordeno hulkin
 manga røfuadhe Oc ty som scriuat ær iiij regum xix^o Venit angelus
 domini et percussit castra asyriorum clxxxv milia virorum kom gudz
 205 ængil ok slo ok drap aff hans hærskap hundradha²⁶ thusand oc attotighi
 ok fæm thusand mæn Ok thær lithit æptir var konungin dræpin af sinom
 synom

Attunda²⁷ budordhit ær at thu skalt ey sighia fals vitne mot thinom
 iæmcristne j tesso budhordheno forbiudz al lyghn Nu som sanctus augus-
 210 tinus sigir Mendacium est falsa vocis prolacio cum intencione menciendi
 aliud non potest fieri sine peccato etcetera lyghn ær falsa røsthinna fram-

²⁴ Med nasalstreck över æni.

²⁵ I marg.: 7^m.

²⁶ Ordet skrivet på ömse sidor av håll i pergamentet.

²⁷ I marg. 8^m.

förilse *medh* forakt at liugha (101rb) hulkit aldre kan vara vtan synd Ty at then som liughir gaar fran sannindh / ok thær *medh* gar han fran gudhi Som han sigir ioh xiiij Ego sum veritas Jak ær sannindh ok lyughnare tilføghis diæflenom hulkom som sigx ioh viij^o Mendax est et pater mendacii / han ær lyughare ok lyghninna fadhír Oc ty som scriuat ær sap j^o Os quod mentitur occidit animam Then mundir som lyughir dræpir siælena · ps perdes omnes qui loquuntur mendacium Oc sigir prophetin herra gud thu scalt fortappa alla them som tala lyghn Oc ær scriuat prou xix^o testis falsus non erit impunitus et qui loquitur mendacium peribit ffals vitnare skal ey vara opinadhír then som tala<r> lyghn²⁸ scal forfara · Swa²⁹ for<fo>ros the skørlifna<dz> prestene³⁰ som scriptin sigir dan xiiij^o At fals vitne baro mot susannam for hulkit the varo badhe dræpne

Nionda budordhit ær thu scalt *gírnas* ey thins iæmcristins hws Swa som j ferra budhordeno forbiudz at affhænda nakrom nakot / thet som hans ær orætuislica · ok mot hans vilia · Swa forbiudz j tesso at nakot annars orætuelica *gírnas* Mot tesso budhordheno syndadhe adanias hulkin sins fadhírs rike dauidz konungx *gírnadhis* oloflica · ok var dræpin for sina giri

Tionda³¹ budordhit ær thu scalt ey astundha annars hustrv · swa som skørlifnadz *gæmingh* forbiudz før Swa forbiudz hær aldir skørlifnadz vili Ty sigir var herra ihesus *christus* Mt v^o Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam iam mechatus est in corde suo Then som quinno seer ok *gírnas* hona han syndar *medh* henne j sino hierta thet ær at han ær skyldogir pino for ondan vilia Mot tesso budhordheno syndadhe olofernes hulkin som *gírnadhis* synda *medh* the godho (101va) ænkionne iudith ok var ginstan dræpin ok fik ey fulkompna³² sina³³ onda vilia losta *medh* henne Som scriuas iudith xiiij^o Oc ær scriuat af onda giris atirlønom numeri xj^o Adhuc carnes erant in dentibus eorum et concitatus est furor domini in populum percussit eum³⁴ plaga magna et vocauerunt locum illum sepulcra concupiscencie ibi enim sepelierunt populum qui desiderauerat escas Æn var kōtmatir j thera tannom oc gudz vredhe vpuækt

²⁸ Orden skal ey . . . lyghn tillskrivna i marg och här insignerade; texten är skriven helt ut mot kanten vilket här samt vid följande not orsakat förlust av några bokstäver.

²⁹ Följs av överstruket the prestene tve skørlifnadz.

³⁰ Orden forforos . . . prestene skrivna i marg. och här insignerade; ang. textförlust se not 28.

³¹ I marg.: 10 .

³² Skrivet fulkompnas med sista bokstaven underprickad.

³³ Följs av överstruket vilia.

³⁴ Följs av överflödigt p.

245 mote them han³⁵ Slo them *medh* mykle plagho oc kalladho then stadhin
 girnlsa grafua · ty at the iordadhe thær folkit *som girmadhis køt* Ty sigir
 the helgha scrip<t>³⁶ hær mot prou xix^o Qui custodit mandatum dei
 custodit animam suam Then *som gøme gudz budordh han gømer sina*
 siæl / Hulkin alzua<l>doghir³⁷ gudh gifui os grannelica gøma Amen

Säkert identifierade källor

Rad 2–31 Mt. 22,34–46. 34–45 Ex. 20,3–17 passim. 53–54 Mt. 22,37. 58–61
 Augustinus, Confessiones x,29 (PL 32, sp. 796). 61–65 Apoc. 21,8. 66–70
 3 Reg. 14,11. 71–72 Rev. VIII:56 (BU 3, s. 473). 74–76 3 Reg. 21,23–24. 76–
 78 jfr 3 Reg. 22,29–38. 82–86 Mt. 5,34; 5,37. 86–92 Sir. 23,9–10; 23,12. 93–
 95 Lev. 19,12. 97–98 Rom. 2,24. 98–100 Lev. 24,16. 101–103 jfr 2 Mach.
 9,28. 110–112 Ps. 49,14. 112–119 Ier. 17,21–22; 17,27. 122–124 Is. 1,14. 127–
 130 Num. 15,32; 15,35. 133–138 Sir. 7,29–30. 139–145 Heb. 13,17; Rom.
 13,2. 146–148 Luc. 10,16. 150–151 jfr 2 Reg. 18,14. 156–157 1 Ioh. 3,15. 158–
 161 Augustinus, De pastoribus, 9 (PL 38, sp. 274 f.). 163–165 Rev. I:17
 (BU 1, s. 52). 166–169 Gen. 9,6; Apoc. 13,10. 170–172 Apoc. 21,8. 173–174
 3 Reg. 2,32. 183–187 Apoc. 2,22; 21,8. 187–189 jfr 2 Reg. 13. 189–193 1 Cor.
 6,9–10. 199–202 Rev. VI:85 (BU 3, s. 202). 203–207 4 Reg. 19,35; 19,37.
 214 Ioh. 14,6. 215–216 jfr Ioh. 8,44. 216–217 Sap. 1,11. 218–219 Ps. 5,7.
 219–221 Prov. 19,9. 222–223 Dan. 13,21 ff; 13,62. 227–229 3 Reg. 2,13 ff.
 232–234 Mt. 5,28. 235–238 jfr Iudith 13. 239–244 jfr Num. 11,33–34. 245–
 246 Prov. 19,16.

³⁵ Tillagt i marg. och här insignerat.

³⁶ Skrivet scrip; ordet nästan hopskrivet med följande.

³⁷ Skrivet alzuadoghir.

BENGT SIGURD OCH MATS EEG-OLOFSSON

Modets växlingar hos förnamn i Norden

Inledning

Människor är mycket intresserade av förnamn, i synnerhet föräldrar med ett nyfött barn — och deras släktingar. Namn är laddade med associationer och varje människa har sina känslor inför namn. Det finns uppenbarligen mode i valet av förnamn och det går att få en viss uppfattning om det svenska modets växlingar genom den namnstatistik som finns att tillgå på Statistiska Centralbyråns (SCB:s) sida med uppgifter om pojkars och flickors namn: <http://www.scb.se/statistik/beo101/beo101namn.asp>. Jämförliga data för Finland finns på de webbsidor som publiceras av den finska Befolkningsregistercentralens namntjänst. För Norge finns mycket goda historiska uppgifter, även diagram för enskilda namn på adressen <http://www.ssb.no/emner/oo/navn/>. Språkbanken vid Göteborgs universitet: <http://spraakbanken.gu.se/> innehåller också listor med vanliga namn.

Man kan se hur listan över de vanligaste namnen i de nordiska länderna förändrats under åren, hur många namn som tillkommit, vilka namn som fallit bort och hur rangordningen ändrats. Norska data gör det möjligt att studera utvecklingen under 120 år från 1880. Man kan se hur många namn beskriver en vågrörelse när de går in på listan, stiger i rang, och når toppen, för att sedan falla tillbaka. Vissa namn kommer tillbaka — efter ca 120 år. Vi skall studera utvecklingen av enskilda namns popularitet. Vi skall också diskutera teoretiska modeller.

De 30 vanligaste svenska pojknamnen givna 1998, 1999, 2000, 2001 och 2002

SCB ger rangordningar för 1998, 1999, 2000, 2001 och 2002 och listorna nedan visar de 30 vanligaste namnen. Namn med minus (-) efter återkommer inte i den närmaste listan efter. Namn med plus (+) efter är nya

i den listan. Något namn har både + och - efter, beroende på att det kommit in på den listan, men fallit bort i nästa.

Tab. 1. De 30 vanligaste pojknamnen givna 1998, 1999, 2000, 2001 och 2002 i Sverige

1998	1999	2000	2001	2002
1. Filip	Oscar	Filip	Filip	Oscar
2. Erik	Filip	Oscar	Oscar	Erik
3. Oscar	Simon	William	Erik	Filip
4. Simon	Erik	Viktor	Anton	<u>Emil</u>
5. Anton	Anton	Simon	William	Alexander
6. Alexander	Viktor	Anton	Viktor	William
7. Viktor	Alexander	Erik	<u>Emil</u>	Anton
8. <i>Jonathan</i>	William	Alexander	Alexander	Lucas
9. Marcus	<i>Jonathan</i>	<u>Emil</u>	Lucas	Viktor
10. Jacob	<u>Emil</u>	Lucas	Simon	Simon
11. William	Jacob	<i>Jonathan</i>	Linus	Albin
12. <u>Emil</u>	Lucas	Linus	Albin	Isak
13. Daniel	Marcus	Adam	<i>Jonathan</i>	Elias
14. Lucas	Linus	Marcus	Isak	Linus
15. Linus	Daniel	Jacob	Gustav	Gustav
16. David	Adam	Albin	Elias	Jacob
17. Jesper	Gustav	Gustav	Adam	<i>Jonathan</i>
18. Gustav	Albin	Isak	Marcus	Hugo
19. Johan	Sebastian	Sebastian	Hugo	Oliver
20. Albin	Rasmus	David	Rasmus	Adam
21. Carl	David	Daniel -	Jacob	Sebastian
22. Sebastian	Johan -	Hugo +	Carl	Rasmus
23. Adam	Carl	Rasmus	David	Marcus
24. Rasmus	Samuel +	Carl	Sebastian	David
25. Andreas -	Axel	Elias	Axel	Hampus
26. Oliver -	Jesper -	Samuel	Hampus	Axel
27. Axel	Isak	Hampus +	Oliver	Carl
28. Kevin	Kevin	Kevin	Ludvig +	Ludvig
29. Isak	Felix + -	Oliver +	Samuel -	Max +
30. Martin -	Elias +	Axel	Kevin	Kevin

Utvecklingen av individuella namn

För åren 1998, 1999, 2000, 2001 och 2002 finner man att det är nästan samma namn som finns bland de tio vanligaste: *Filip*, *Oscar*, *Simon*, *Anton*, *Erik*, *Viktor* och *Alexander*. Namnen *Jonathan*, *Marcus* och *Jacob*

har ramlat ur tio-i-topp-listan år 2000, medan *William*, *Emil* och *Lucas* har tagit sig in i den. Man kan också se att vissa namn på hela listan (t.ex. *Jonathan*; markerat med kursiv i listan) sjunkit i rang, medan andra (t.ex. *Isak* markerat med fetstil och *Emil* markerat med understrykning) stigit.

Det ligger nära till hands att tro att namn i medierna, inom sporten, inom musiken, i populära böcker, filmer och TV-serier kommer in i listorna. Vi känner igen *Emil* och *Rasmus* från Astrid Lindgrens böcker *Emil i Lönneberga* och *Rasmus på luffen*. Mellan 1998 och 1999 faller tre namn bort: *Andreas*, *Oliver*, *Martin*, medan tre tillkommer: *Samuel*, *Felix*, *Elias*. Mellan 1999 och år 2000 faller likaså tre namn bort: *Felix*, *Jesper*, *Johan*, medan tre tillkommer: *Oliver* (återkommer), *Hampus*, *Hugo*. Mellan 2000 och 2001 faller bara ett namn bort (*Daniel*), medan ett tillkommer: *Ludvig*. Mellan 2001 och 2002 faller likaså bara ett namn bort ur listan: *Samuel*, medan ett tillkommer: *Max*.

Bortfallet har sålunda minskat de senaste åren, vilket kanske inte är vad man skulle vänta sig i ett samhälle som brukar uppfattas som alltmer hektiskt.

SCB har också publicerat en lista över vilka namn som ökat mest 2001 till 2002 och där kan man se att de fem som ökat mest är: *Viggo*, *Noel*, *Melvin*, *Alfred*, *Aron*. Inget av dessa namn tillhör de 30 vanligaste.

De vanligaste flicknamnen givna 1998, 1999, 2000, 2001 och 2002

Namn som inte återkommer i följande års lista markeras med minus (-) efter. Namn som är nya i listorna markeras med plus (+) efter.

Tab. 2. De 30 vanligaste flicknamnen givna 1998, 1999, 2000, 2001 och 2002

	1998	1999	2000	2001	2002
1.	Emma	Emma	Julia	Julia	Emma
2.	Julia	Julia	Emma	Emma	Elin
3.	Elin	Elin	<i>Wilma</i>	Hanna	Julia
4.	Amanda	Hanna	Hanna	Elin	Hanna
5.	Hanna	Amanda	Elin	<i>Wilma</i>	Linnéa
6.	Linnéa	Linnéa	Linnéa	Ida	Ida
7.	Matilda	<i>Wilma</i>	Amanda	Amanda	<i>Wilma</i>
8.	<i>Wilma</i>	Matilda	Ida	Linnéa	Matilda
9.	Moa	Moa	Matilda	Matilda	Moa

10.	Ida	Ida	Moa	Maja	Amanda
11.	Johanna	Maja	Maja	Klara	Maja
12.	Sara	Sara	Sara	Moa	Klara
13.	Felicia	Johanna	Ebba	Sara	Alva
14.	Emelie	Emelie	Felicia	Felicia	Sara
15.	Josefine	Felicia	Emilia	Ebba	Ebba
16.	Frida	Emilia +	Klara -	Emilia	Emilia
17.	<u>Sofia</u>	Ebba	Josefine	Alva	Felicia
18.	Ebba	Josefine	Johanna	Johanna	Ella +
19.	Rebecka	Klara	Emilie	<u>Sofia</u>	Tilda
20.	Anna	<u>Sofia</u>	Linn +	Emilie	Alice
21.	Klara	Anna	<u>Sofia</u>	Josefine	Ellen
22.	Maja	Frida	Frida -	Alice	Johanna
23.	Lovisa	Rebecka	Anna	Tilda +	Emilie
24.	Nathalie -	Ellen +	Ellen	Anna	Lovisa
25.	Malin -	Lovisa -	Alice	Ellen	Josefine
26.	Sandra -	Alexandra +-	Alva +	Isabelle	Frida +
27.	Fanny -	Olivia +	Isabelle	Rebecka -	Anna
28.	Alice	Isabelle	Olivia -	Lovisa +	Tilde
29.	Isabelle	Lisa	Rebecka	Tilde +	<u>Sofia</u>
30.	Lisa	Alice	Lisa	Lisa -	Isabelle

I fråga om de senaste åren kan man observera att de vanligaste namnen (*Emma, Julia, Hanna, Elin, Linnéa, Amanda, Matilda, Wilma, Moa, Ida*) återkommer om än med vissa skillnader i rang. **Johanna** (markerat med fetstil i listan) och Sofia (markerat med understrykning) har sjunkit i rang. *Wilma* (markerat med kursiv i listan) hade en topp år 2000. Beror populariteten på inflytande från löparstjärnan Wilma Rudolph, från hustrun i den amerikanska TV-serien *Familjen Flinta* och/eller från flickan i den svenska TV-serien *Skärgårdsdoktorn*? Har populariteten hos namnet *Elin* med filmen *Fucking Åmål* som kom 1998 att göra? Kanske Astrid-Lindgren-effekten kan förklara varför *Ida* (boken *När lilla Ida skulle göra hyss*) håller sig bland de 10 vanligaste namnen. Vi observerar dock att *Lotta* känd bl.a. från boken *Lotta på Bråkmakargatan* inte ens kommit in bland de 30 vanligaste namnen.

Av de 30 kvinnliga namnen 1998 återfinns 26 år 1999. Av namnen 1999 återfinns 28 år 2000, och likaså ersätts bara två namn 2000–2001 och 2001–2002. Av namnen 1998 återfinns 24 år 2002.

SCB ger också statistik för de flicknamn som ökat mest 2001 till 2002 och där kan man se att de fem främsta är: *Tindra, Thea, Stella, Smilla* och *Liv*. Det är troligt att ökningen av namnet *Smilla* beror på Peter Høgs uppmärksammade bok och film *Fröken Smillas känsla för snö* och att

ökningen för namnet *Liv* har påverkats av den populära skådespelerskan Liv Ullman. Inget av dessa namn tillhör dock de 30 vanligaste.

Hur många namn finns kvar i listan följande år?

Det är uppenbart av ovanstående observationer att mängden namn som är kvar från en lista sjunker för varje år. Även om våra data är begränsade kan man våga sig på att föreslå en funktion och en formel som avspeglar utvecklingen. Det ligger nära till hands att föreslå nedanstående exponentiella funktion för att beskriva hur många namn som är kvar av en lista med de vanligaste namnen efter 1 år, efter 2 år, 3 år, etc.

$$R = N \cdot k^t$$

där R är antalet namn som är kvar efter t år, N är antalet namn på listan (30 i ovanstående listor), t är antalet år och k är en koefficient (konstant) som uttrycker hur många namn som bevaras vart år. I formeln betecknas "upphöjt till t " av skrivtekniska skäl med t . Multiplikation skrivs $*$.

Koefficienten får bestämmas empiriskt och kan variera mellan åren och mellan könen — och mellan olika kulturer. Om man studerar en lista med de 30 vanligaste namnen säger formeln att R (antalet kvarvarande namn) är 30 gånger koefficienten k upphöjt till t . Formeln kan påminna om beräkningar av atomers sönderfall, om kol-14-metoden för att beräkna åldern på organiska föremål. Man kan också påminnas om glottokronologi, en metod för att med hjälp av mängden gemensamma ord beräkna hur många år som gått sedan två språk skildes.

Om vi provar formeln med koefficienten (retentionskoefficienten) 0,900 på våra ovannämnda listor kan vi beräkna hur många namn som bör vara kvar efter ett år enligt följande:

$$R = 30 \cdot 0,900^1$$

$$R = 27,0$$

Detta antal kvarvarande pojknamn är vad vi finner både för perioden 1998–1999 och 1999–2000. Tre namn har fallit bort de åren. För de två åren 1998–2000 får vi göra beräkningen

$$R = 30 \cdot 0,900^2$$

$$R = 24,3$$

Värdet 24,3 är ganska nära det funna värdet 25 — vi måste acceptera viss variation i dessa beräkningar.

Av pojknamnen i listan 2000 har 28 namn bevarats 2001, vilket skulle motsvara en koefficient på 0,934, och av namnen 2001 har 29 namn bevarats år 2002, vilket motsvarar den högre koefficienten 0,967. Av pojknamnen år 1998 fanns det kvar 24 år 2002. Det motsvarar ungefär koefficienten 0,956 i 4 år ($30 \cdot 0,956^4 = 25,1$).

För flickor fann vi att det bara fanns kvar 26 namn från 1998 till 1999, vilket motsvarar den lägre koefficienten 0,867. Av de 30 namnen år 1999 fanns 28 namn kvar 2000 och likaså fanns 28 namn kvar 2000–2001 och 2001–2002. Detta motsvarar koefficienten 0,934.

Av flicknamnen år 1998 fanns det kvar 24 år 2002. Det motsvarar koefficienten på 0,946 i 4 år ($30 \cdot 0,956^4 = 24,0$). Flickor verkar byta ut de vanligaste namnen snabbare.

Om man vill räkna med ett medeltal t.ex. 0,925 för pojkar och 0,917 för flickor bör man också räkna med ett visst fel i beräkningarna. Vi avstår från att göra mera detaljerade beräkningar här.

Statistik rörande äldre perioder

En fyllig behandling av personnamn ur historiska synpunkter ges i Ivar Modéer *Svenska personnamn* (1964). Adolf Noreen berör namnskicket mera populärt i *Spridda studier* (1903). Roland Otterbjörk citerar i *Svenska förnamn* (1964) viss namnstatistik som också visar skillnader mellan adliga och folkligare kretsar. Vid sekelskiftet 1900 var de vanligaste mansnamnen enligt en beräkning: *Karl, Erik, Gustaf, Nils, Sven, Oskar, Axel, Olof, Gunnar*. Enligt en beräkning var följande kvinnonamn populärast vid sekelskiftet: *Elsa, Anna, Karin, Greta, Signe, Rut, Ingrid, Märta, Ester*.

Man kan få en uppfattning om namnbruket år 1973 tack vare Allén & Wåhlin *Förnamnsboken* (1979) som innehåller frekvenslistor för män och kvinnor folkbokförda 1973. Dessa listor återfinnes också i Språkdatas namnstatistik. Vi ger både manliga och kvinnliga nedan.

Dessa namn har inte givits vid dop ett visst födelseår utan kan bäras av personer födda kanske 100 år tidigare (1873) och personer födda år 1973. Dessa namnlistor är alltså inte direkt jämförbara med dem vi har från 1998–2002, men de är ändå av intresse.

Av namnen i listan 1973 finns fem mansnamn i listan över födda 1998: *Erik, Johan, Gustaf/Gustav, Carl/Karl, Oskar* (1998 stavat *Oscar*; vari-

Tab. 3. De 30 vanligaste förnamnen registrerade som mantalsskrivna 1973 enligt Förnamnsboken

Manliga	Kvinnliga
1. Erik	Maria
2. Karl	Margareta
3. Lars	Anna
4. Gunnar	Elisabet
5. Nils	Kristina
6. Sven	Karin
7. Lennart	Eva
8. Anders	Birgitta
9. Olof	Ingrid
10. Per	Elisabeth
11. Johan	Linnéa
12. Åke	Kerstin
13. Gustaf	Ingeborg
14. Bengt	Marianne
15. Bertil	Viola
16. Hans	Elsa
17. Jan	Inger
18. Arne	Lena
19. Göran	Ulla
20. Axel	Marie
21. Bo	Christina
22. Stig	Astrid
23. John	Sofia
24. Gustav	Rut
25. Ingemar	Victoria
26. Gösta	Märta
27. Peter	Anita
28. Mikael	Helena
29. Leif	Irene
30. Oskar	Gunilla

erande stavning utgör ett problem i namnstatistiken). Av namnen i listan 1973 återfinns tre kvinnonamn i listan 1998: *Linnéa, Anna, Sofia*. Med tanke på att befolkningspyramiden år 1973 dominerades av 30–40-åringar bör namnen i listan från 1973 huvudsakligen avspegla barn födda på 1940-talet. Räknar vi med att listan 1973 avspeglar år 1945 och att det alltså är 53 år mellan listorna får vi för män fram koefficienten 0,967 och för kvinnor som bara bevarat tre namn den lägre koefficienten 0,958.

Detta stämmer hyggligt med erfarenheten att personer med dessa namn är 60–70 gamla år 2003. Vill man göra mera noggranna undersökningar får man titta i kyrkoböckerna eller t.ex. studera namnen och bärarnas ålder i dödsannonser.

Dessa beräkningar är naturligtvis ytterst osäkra. Samhällen förändras olika snabbt över tid. Våra beräkningar antyder dock att man i viss mån kan gissa sig till hur många år som skiljer två listor över de vanligaste förnamnen. Det kan kanske någon detektiv utnyttja. Man kan också få en uppfattning om en boks ålder genom att undersöka de vanligaste förnamnen.

Utvecklingen av svenska pojk- och flicknamn i Finland 1998–2000

Det kan vara intressant att se vilka svenska namn som är populärast i Finland. Den finska statistikbyrån ger följande listor för pojkar åren 1998 och 2000:

Tab. 4. Svenska pojknamn i Finland 1998 och 2000

1998	2000
1. ALEXANDER	ALEXANDER
2. ERIK	JOHANNES
3. MIKAEL	MIKAEL
4. JOHANNES	ERIK
5. JOHAN	EMIL
6. EMIL	JOHAN
7. CARL	KARL
8. SEBASTIAN	CARL
9. HENRIK	SEBASTIAN
10. KARL	ANTON
11. ANDREAS	WILLIAM
12. ANDERS	WILHELM
13. WILLIAM	BENJAMIN
14. ANTON	AXEL
15. OSKAR	OSKAR
16. AXEL	ROBIN
17. BENJAMIN	DANIEL
18. WILHELM	ANDREAS
19. ROBIN	RASMUS
20. CHRISTIAN	OSCAR +

21. DANIEL	JONATHAN
22. JONATHAN	HENRIK
23. VIKTOR	OLIVER
24. FREDRIK	KRISTIAN
25. JOEL -	LINUS +
26. KIM -	ELIAS +
27. RASMUS	JOHN +
28. GUSTAV -	FREDRIK
29. OLIVER	VIKTOR
30. JAN -	ANDERS

Namnen i toppen av listan är mycket stabila, men vi finner att *Joel*, *Kim*, *Gustav* och *Jan* har försvunnit från listan år 2000. Totalt återfinns 26 namn efter två år, vilket är något fler än vi fann för pojknamnen i Sverige efter två år. Man kan då kanske säga att Finland är mera konservativt på denna punkt än Sverige. Vi kan notera att ca hälften av de 30 namnen återfinns i både de svenska och finska listorna 1998 och 2000.

Utvecklingen av svenska kvinnonamn i Finland framgår av följande listor för 1998 och 2000:

Tab. 5. Svenska flicknamn givna i Finland 1998 och 2000

1998	2000
1. MARIA	MARIA
2. SOFIA	SOFIA
3. ALEXANDRA	EMILIA
4. EMILIA	ALEXANDRA
5. ELISABETH	IDA
6. ANNA	ANNA
7. IDA	ELISABETH
8. LINNEA	AMANDA
9. JOHANNA	JOHANNA
10. EMMA	WILMA +
11. AMANDA	LINNEA
12. HELENA	MATILDA
13. JULIA	JULIA
14. ELIN	EMMA
15. MARGARETA	LINNÉA
16. MATILDA	HELENA
17. KRISTINA -	CECILIA
18. HANNA	VICTORIA
19. VICTORIA	ELIN
20. KATARINA -	ELLEN

21. LINNEA	ALICE
22. CECILIA	MARGARETA
23. ALICE	JENNY
24. MARIE	IRENE +
25. ELLEN	LOUISE +
26. ELISABET -	SARA +
27. JANINA -	MARIE
28. JESSICA -	HANNA
29. FANNY	OLIVIA +
30. JENNY	FANNY

Det framgår av listorna att 25 av de kvinnliga namnen 1998 återfinns i listan 2000 och att rangordningen bland de vanligaste namnen är nästan identisk. De kvinnliga namnen verkar ha varit mindre konservativa. Vi observerar att *Wilma* har kommit in på listan och nått rang 10 år 2000.

Utvecklingen av norska förnamn 1880–2000

Tack vare de goda norska databaserna är det möjligt att studera förnamnsutvecklingen under en längre tid i Norge. Följande tabell visar rangordningarna för pojkar med tjugo års mellanrum.

Tab. 6. Tabellen visar de tio vanligaste norska pojkenamnen 1880–2000. Siffrorna för *R* under visar hur många av namnen som finns kvar efter 20 år samt retentionskoefficienten *k* för de olika perioderna.

1880	1900	1920	1940	1960	1980	2000
Ole	Ole	Arne	Jan	Jan	Kristian	Markus
Johan	Johan	Hans	Per	Per	Thomas	Kristian
Karl	Hans	Kåre	Kjell	Björn	Lars	<u>Martin</u>
Hans	Karl	Olav	Arne	Geir	Stian	Sander
Kristian	Kristian	Rolf	Björn	Tor	Jan	Kristoffer
Peder	Einar	Odd	Odd	Kjell	Anders	Mathias
Olaf	Harald	Johan	Svein	Terje	Morten	Andreas
Nils	Olaf	Ole	Tor	Svein	Ole	Jonas
<u>Martin</u>	Olav	Per	Harald	Knut	Öyvind	Henrik
Lars	Sverre	Einar	Knut	Rune	Tor	Daniel
R:	6	5	3	5	2	1
k:	0,975	0,966	0,943	0,966	0,923	0,892

Man kan observera att av de tio namnen 1880 finns sex kvar i listan år 1900, och fem av namnen 1900 finns kvar i listan år 1920. Allt färre namn finns kvar senare år, endast ett namn (**Kristian**) finns kvar av namnen 1980 år 2000. Retentionskoefficienten varierar från 0,975 i slutet av 1800-talet till 0,892 på 2000-talet när hastigheten var högre.

Man kan se att vissa namn höll sig länge. *Ole* (markerat kursivt i tabellen) fanns med som etta 1980, 1900, som åtta 1920 och återkom som åtta 1980. **Kristian** (markerat med fetstil) fanns med 1880 och 1900 och återkom efter ca 80 år 1980 och 2000. Martin (markerat med understrykning) fanns med 1880 och återkom efter ca 120 år i listan 2000. Lars fanns med 1880 och återkom efter ca 100 år 1980.

Det är naturligt att fundera över förändringen av retentionskoefficienten. Varför sjunker den mellan 1900 och 2000? Varför går den upp mellan 1940 och 1960? Kan det relateras till andra världskriget?

Man får större detaljupplösning genom följande tabell som visar de vanligaste tio namnen med tio års mellanrum 1940–2000.

Tab. 7 visar utvecklingen av norska pojknamn samt hur många namn av tio som blev kvar efter varje tioårsperiod samt retentionskoefficienten *k* för perioden.

1940	50	60	70	80	90	2000
<i>Jan</i>	<i>Jan</i>	<i>Jan</i>	<i>Jan</i>	Kristian	Kristian	Markus
Per	Per	Per	Geir	Thomas	Thomas	Kristian
Kjell	Björn	Björn	Rune	Lars	Kristoffer	Martin
Arne	Svein	Geir	Björn	Stian	Andreas	Sander
Björn	Kjell	Tor	Lars	<i>Jan</i>	Alexander	Kristoffer
Odd	Arne	Kjell	Per	Anders	Stian	Mathias
Svein	Tor	Terje	Morten	Morten	Daniel	Andreas
Tor	<u>Knut</u>	Svein	Trond	Ole	Martin	Jonas
Harald	Terje	<u>Knut</u>	Terje	Öyvind	Marius	Henrik
<u>Knut</u>	Odd	Rune	Tor	Tor	Anders	Daniel
R:	8	8	7	5	4	4
k:	0,978	0,978	0,965	0,934	0,913	0,913

Antalet namn som finns med i tio-i-topplistan efter fem år är åtta under 1940–1950 och 1950–1960, men sjunker sedan och är bara fyra åren 1980–1990, 1990–2000. Bevarandekoefficienten varierar mellan 0,978 i slutet av 1800-talet och 0,913 på 2000-talet.

Jan (markerat med kursiv i tab. 7) håller sig i topplistan som etta 1940–1970 och som femma 1980 och **Tor** (markerat med fetstil) stiger från en åttonde plats år 1940 till femte plats år 1960 för att gå ner till

tionde plats 1970 och 1980. Knut (markerat med understrykning) fanns bara med 1940, 1950, 1960.

Ännu mera detaljrik blir bilden om man tittar på vart femte år vilket visas i följande tabell.

Tab. 8 visar utvecklingen av norska pojknamn samt hur många namn av tio som blev kvar efter varje femårsperiod samt retentionskoefficienten k.

	1970	75	80	85	90	95	2000
Jan	Thomas	Kristian	Kristian	Kristian	Martin	Markus	
Geir	<i>Lars</i>	Thomas	Thomas	Thomas	Andreas	Kristian	
Rune	Jan	<i>Lars</i>	<u>Stian</u>	Kristoffer	Kristian	Martin	
Björn	Rune	<u>Stian</u>	Anders	Andreas	Kristoffer	Sander	
<i>Lars</i>	Frode	Jan	Alexander	Alexander	Joakim	Kristoffer	
Per	Kristian	Anders	<i>Lars</i>	<u>Stian</u>	Thomas	Mathias	
Morten	Morten	Morten	Andreas	Daniel	Marius	Andreas	
Trond	Björn	Ole	Kristoffer	Martin	Daniel	Jonas	
Terje	Geir	Öyvind	Ole	Marius	Alexander	Henrik	
Tor	Ole	Tor	Espen	Anders	Henrik	Daniel	
R:	6	7	5	6	7	6	
k:	0,903	0,932	0,871	0,903	0,932	0,903	

Lars (markerat med kursiv i tabellen) håller sig genom 1970, 1975, 1980 och 1985. **Kristian** (markerat med fetstil) håller sig genom 1975, 1980, 1985, 1990, 1995 och 2000. Namnet Stian (markerat med understrykning) kommer in på tio-i-topp-listan 1980, rör sig uppåt i rang för att sedan sjunka ner. Några namn är bara tillfälliga i dessa listor: *Trond*, *Frode*, *Espen*, *Joakim*, men chansen att ett namn högt på listan håller sig kvar några år är stor.

Bevarandekoefficienten dessa år varierar mellan 0,932 och 0,871. Man kan undra om den lägre koefficienten 1980 till 1985 kan relateras till någon samhällsförändring.

Namnskap

Man kan likna namnens utveckling vid vågor i det historiska landskapet. Nedanstående diagram (*namnskap*, engelska *namespace*) baserat på norska kvinnonamn illustrerar denna metafor. Namnet *Olga* var populärt att ge runt sekelskiftet 1900, *Ruth* under år 1910–20-talet, *Else* under 1930-talet och *Mona* under 1960-talet. Liknande stilerade diagram kan

man rita för andra namn och andra perioder. I några fall kan man se att ett namn får en renässans och uppträder som en ny våg med topp ca 120 år senare.

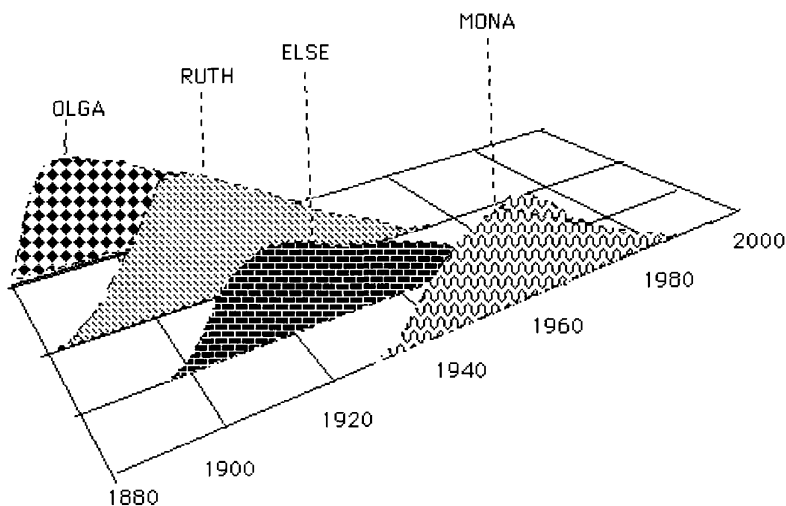

Fig. 1. Populära norska kvinnonamn inplacerade i ett stiliserat tidslandskap, namnskap. Efter statistik från Statistisk sentralbyrå.

Teoretiska modeller för förändringar av namnens frekvens

Förändringen i topplistorna har ovan antagits vara resultatet av en exponentiell minskning av de gemensamma namnen med ungefär samma faktor år från år. Denna teoretiska modell har en svaghet genom att vissa namn återkommer efter ca 120 år. Å andra sidan gör periodiciteten att man kan föreslå en teoretisk modell där namnen representeras av fasförskjutna sinuskurvor med en period på ca 120 år. Man kan åstadkomma en konkret demonstration av utvecklingen av topplistorna genom att tänka sig ett hjul med 240 namn uppskrivna längs periferin. Betraktar man namnen i hjulets översta del och vrider hjulet ser man hur namn successivt flyttas upp i topp för att sedan ersättas av dem som står i tur. De namn man ser i hjulets överkant motsvarar de listor på de trettio vanligaste namnen som vi studerade tidigare. Hjulet rör sig så att t.ex. två

nya namn kommer in i synfältet och två åker ut varje år motsvarande de skillnader mellan följande listor som vi iakttog tidigare. Snabbare förändringar motsvaras i modellen av snabbare rotation av hjulet.

Sammanhängande data finns inte för längre tid, men i flera fall kan man se ett långsamt slutfall och en brant uppgång efter ca 120 år, t.ex. för *Amanda* (se fig. 2) och *Mina*. Endast vissa namn uppträder emellertid periodiskt och sinuskurvor passar inte helt bra till data.

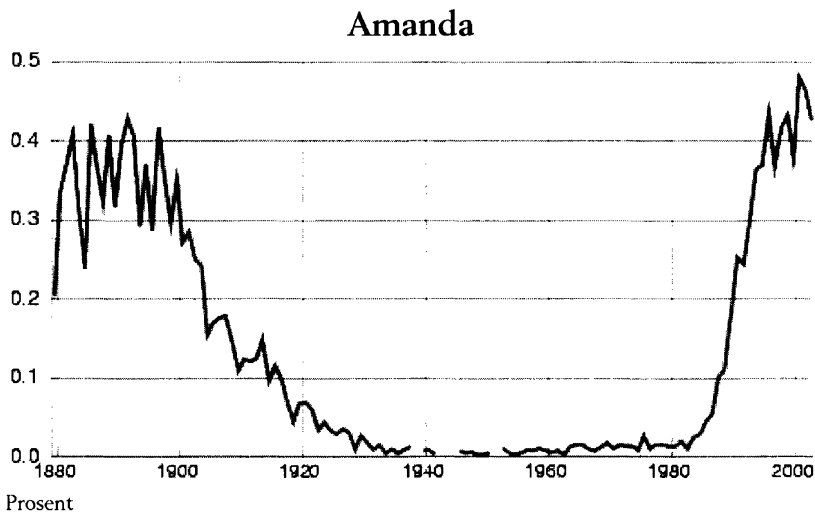

Fig. 2. Procent barn som döpts till *Amanda* olika år i Norge. Efter Statistisk sentralbyrå.

De individuella frekvenskurvorna som man kan se på den norska statistikbyråns hemsida varierar åtskilligt, men man kan urskilja många som har en snabb stegring följt av en långsam nedgång, t.ex. *Sverre*, *Hjördis*, *Signe*, *Margit*, *Solveig*, *Klara*. Sådana frekvenskurvor kan approximeras med frekvensfördelningen för en s.k. gammadistribution (se Sigurd, Eeg-Olofsson, van de Weijer, 2004). En sådan kurva antydes vid data i frekvensdiagrammet för namnet *Signe* (fig.3). Den kurva som visas i diagrammet vid *Signe* motsvarar funktionen:

$$f = 0,25 \cdot t^{0,95} \cdot 0,95 \cdot 0,95^t$$

där f är frekvens och t är tid i år. I funktionen motsvaras faktorn $t^{0,95}$ av den ökande entusiasm för namnet som sker inledningsvis, medan faktorn

$0,95^t$ reflekterar det avtagande intresse för namnet hos föräldrar som kan märkas med åren. ($0,25$ är en skalfaktor.) Gammakurvorna kännetecknas av en snabb stegring följt av en långsam minskning (se Sigurd & Eeg-Olofsson, 2004b).

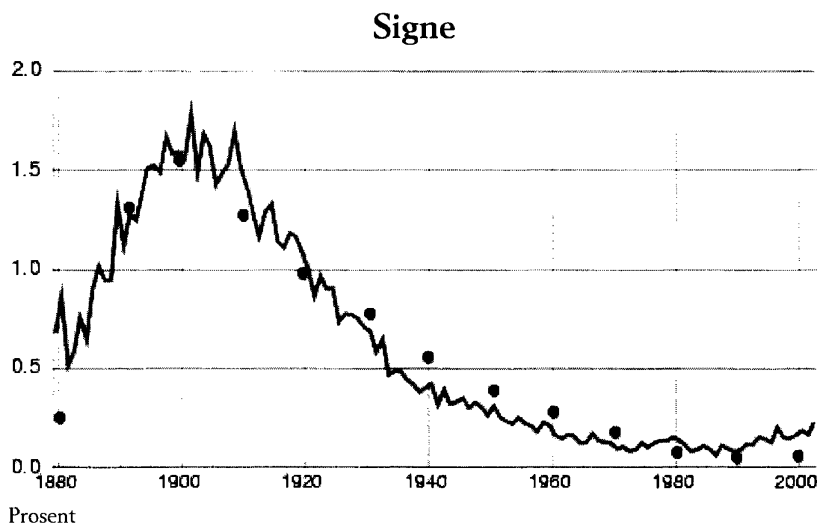

Fig. 3. Procent barn som döpts till Signe olika år i Norge. Efter Statistisk sentralbyrå. Punkterna visar approximation med viss gammakurva.

Slutsatser och diskussion

Denna översikt har visat vilka namn som varit populärast i Norden, hur väl de vanligaste namnen hållit sig genom åren och vilken variation som finns. Det finns ganska stora skillnader mellan jämförbara listor i Sverige, Finland och Norge, men utvecklingsmönsterna är tämligen lika.

Man kan använda en exponentiell funktion $R = n \cdot k^t$ för att approximera utvecklingen i listor med de vanligaste 30 eller 10 namnen och studera skillnaden i hastighet hos olika kön, under olika tider. Koefficienten k håller sig mellan ca $0,90$ och $0,97$. Höga värden avspeglar konservativa tider.

Dessa teoretiska beräkningar gör det möjligt att gissa hur många år som skiljer två listor med de vanligaste förnamnen och bedöma vilket årtionde en viss lista hör till. Det finns naturligtvis en stor osäkerhet i beräkningarna och man bör inte göra beräkningar på längre tider.

Föräldrarnas frihet att välja namn varierar mellan olika kulturer och tider. Vissa namn återkommer periodiskt efter ca 120 år i nordiska data från det senaste seklet. Namnen *Martin*, *Kristian*, *Lars* i Sverige, *Kristine*, *Karoline* i Norge återkommer i topplistorna efter ca 120 år. Man kan försöka relatera periodiciteten till bruket att ge far/morföräldrarnas namn till nyfödda barn, men det är bara inom en släkt som man kan påvisa en sådan periodicitet och perioden skulle snarare bli ca 60 år om man räknar med att man normalt får barn efter ca 30 år. Denna tradition förekom också i Sverige i äldre tid och bruket finns ännu när man ger ett andra namn. I Norden tycks det numera finnas en mera otraditionell syn, och föräldrar kan välja namn ganska fritt och almanackan spelar mindre roll.

Det är uppenbart att föräldrar i en generation mer eller mindre omedvetet följer varandras uppfattning om vilka namn som är lämpliga. Det förekommer modenamn. Detta visar sig i skolklasser där det inte är ovanligt att det finns flera elever med samma namn.

Man kan försöka förklara vissa av namnkurvorna med hänvisning till hur modenamnets proportion av populationen når ett tak. Utvecklingen kan vara som följande. Ett namn N_1 blir av någon anledning populärt eftersom det bärs av en idol, kunglig person, en filmstjärna, en litterär figur, idrottsman, artist, etc. Allt fler döper barn till det namnet N_1 och detta pågår kanske 20–30 år, då andelen barn med det namnet utgör en viss mängd av befolkningen, och namnfrekvensen nått ca 2–3 % att döma av svenska och norska data. Därefter faller intresset långsamt. Denna utveckling kan approximeras av en gammakurva. En ny generation föräldrar tycker att det börjar finnas lite många N_1 och de har andra idoler med andra namn. Föräldragenerationens namn verkar gammalmodiga. Om man inte vill ge barnet något modernare namn (som sedan visar sig vara ett modenamn) kan äldre generationers namn ge positiva associationer, vilket kan förklara varför så småningom sådana namn efter ca 120 år kan få en renässans.

Det vore intressant att veta hur föräldrar i olika tider, länder och kulturer går till väga när de väljer namn till den nyfödde/a. Då skulle man få bättre underlag för att tala om vad som styr de mönster man kan se i förnamnsstatistiken, varför vissa namn dyker upp bland de vanligaste, varför vissa namn behåller sin popularitet, varför vissa namn återkommer efter några generationer, vilka personer som är förebilder under olika tider.

Litteratur

- Allén, Sture & Wählin, Staffan, 1979: *Förnamnsboken*. AWE/GEBERS. Stockholm
- Modéer, Ivar, 1964: *Svenska personnamn*. Anthroponymica Suecana 5. Studentlitteratur. Lund
- Noreen, Adolf, 1903: *Spridda studier*, andra samlingen. Aktiebolaget Ljus. Stockholm
- Otterbjörk, Roland, 1964: *Svenska förnamn*. Svenska bokförlaget. Stockholm
- Sigurd, Bengt, Eeg-Olofsson, Mats & van de Weijer, Joost, 2004: "Word length, sentence length and frequency — Zipf revisited", *Studia Linguistica*, Vol. 58:1, 37–52
- Sigurd, Bengt & Eeg-Olofsson, Mats, 2004b: "Modelling the changing popularity of names", *Working Papers*, Dept. of Linguistics Lund, Vol. 51

Abstract

Thanks to name statistics published by the national bureaus of statistics in Scandinavia it is possible to study the changing popularity of first names. This paper is based on statistics from the years 1998–2002 in Sweden, 1998–2000 in Finland and 1880–2000 in Norway. The rise and fall in popularity — and in some cases renaissance — of individual names are shown and analyzed.

It is observed that out of the 30 most common names generally 26 to 29 names remain in the lists each year. It is then possible to calculate the theoretical number of names remaining after 2 years, 3 years, etc. using an exponential function ($30 \cdot k^t$), where k is a retention coefficient which for the 30 most common names varies between ca 0,90 and 0,97 (most conservative). This function makes it possible to estimate (although with uncertainty) how many years have elapsed between two lists on the basis of the number of common names.

Some names reappear after about 120 years as is shown by the Norwegian data and one may suggest a theoretical model based on successive sinus curves with a period of ca 120. The frequency development of the individual names, however, often show a curve with a fast rise followed by a slow fall. Such curves can be approximated by a frequency function based on the gamma distribution (see Sigurd, Eeg-Olofsson & van de Weijer, 2004) as we demonstrate.

PER-AXEL WIKTORSSON

Några sätt att datera medeltida laghandskrifter

I november 2003 disputerade Patrik Åström på sin avhandling *Senmedeltida svenska lagböcker. 136 lands- och stadslagshandskrifter. Dateringar och dateringsproblem*. Stockholm 2003 (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 32. ISBN 91-22-02043-8).

Innehåll

Inledning (s. 15–35)

I inledningen presenterar Patrik Åström den medeltida svenska skriftkulturen. Han berättar om böcker på latin och svenska och anger lagböckernas plats i denna helhet. Åström för också en diskussion om hur produktionen av lagböcker ser ut över tiden. Tonvikten i avhandlingen ligger på en undersökning av *åldern* hos sådana medeltida svenskspråkiga handskrifter, som innehåller en eller två av lagarna *Magnus Erikssons landslag* (MELL), *Kristoffers landslag* (KrLL) och *Magnus Erikssons stadslag* (StL).

Syftet med avhandlingen är att "a) datera lagböckerna, b) jämföra resultatet och värdet av olika dateringsmetoder, c) pröva hållbarheten hos dateringarna i [Schlyters arbete] *Samling af Sweriges gamla lagar* [och] d) ge en bild av lagboksproduktionens utveckling över tid" (s. 16 f.). — *Metoden* utgörs av a) en textuell metod för datering, b) en metod för att datera genom vattenmärken, c) en jämförelse mellan dateringarna med dessa båda metoder och därefter en jämförelse med dateringarna hos Schlyter. — *Materialet* till undersökningen består av medeltida lagböcker på svenska som innehåller MELL, KrLL och StL och som finns i svenska och danska bibliotek. Endast s.k. primära skriftföljder dateras närmare.

Åström ger en *allmän* bakgrund till sitt arbete och skildrar lagstiftningen i Sverige under medeltiden (s. 17–20). Han ställer vidare upp tre teoretiska modeller för spridningen av handskrivna böcker under medeltiden (s. 20–28). Modell A utgår från en "rak" tillväxt av bokproduktionen: allt fler handskrifter har producerats i takt med ökad skrivkunnighet. Modell B bygger på en behovsrelaterad tillväxt av bokproduktionen: "Efter att ett visst behov [av böcker] tillfredsställts avtar produktionen drastiskt, fram till den tidpunkt när ett nytt behov uppstår" (s. 21). Modell C är en modifierad behovsmodell: "Efter ett inledande skede av 'massproduktion', planar kurvan ut och hamnar på en relativt konstant nivå, som speglar både behovet av att ersätta förstörda böcker och den efterfrågan en stigande läsförmåga gett upphov till" (s. 22). — Åström konstaterar också att den ökande tillgången på skrivare och de förbättrade ekonomiska villkoren för bokframställningen under senmedeltiden gjorde att produktionen i sin helhet ökade successivt.

Författaren skisserar den medeltida litterära processen (s. 28–31) och delar på sedvanligt sätt upp processen i leden produktion, distribution och konsumtion. Han *definierar* därefter några termer som framställningen bygger på (s. 31–35). I allmänhet betecknar termen *handskrift* a) *kodex* (= 'bok') eller b) *textbärare*. Åström använder i stället fyra olika termer: 1) *Verk* = 'en abstrakt, avgränsbar och sammanhängande följd av ord, med en eller flera upphovsmän', 2) *Textvittne* = 'den fysiska representationen av ett verk', 3) *Bok* = 'samling hopstående blad med omslag', 4) *Skriftföljd* = 'en etapp': Textvittnet eller *textvittnena* av ett verk i en handskriven bok kan ha skrivits i flera etapper (s. 34). — En *primär skriftföljd* är en skriftföljd, som är avsedd att utgöra en egen avslutad enhet. En *sekundär skriftföljd* består av *nya* meddelanden på det papper eller pergament, där den primära skriftföljden står.

Undersökningens omfattning (s. 36–54)

Landskapslagarna ingår ej i undersökningen. I de undersökta lagböckerna skiljs de primära skriftföljderna ut främst med hjälp av paleografin. Åströms och Schlyters uppfattningar om antalet skriftföljder i de olika böckerna stämmer oftast överens. Men i några fall skiljer sig uppfattningarna åt och dessa redovisas närmare (s. 38–45). S. 46–52 ägnas åt komplexa primära skriftföljder, d.v.s. sådana "primära skriftföljder som på paleografiska och kodikologiska grunder inte är lika självklart avgränsbara som flertalet". De delas in i fyra grupper.

Dateringsgrunderna i *Samling af Sweriges gamla lagar* (s. 55–66)

Åström utgår från att *vissa* av Schlyters kriterier för dateringen fortfarande är användbara, medan andra inte längre är det. Schlyter använde "1) paleografiska, 2) textuella (innehållsliga), 3) språkliga och 4) kodikologiska kriterier".

När det gäller *den paleografiska dateringen* invänder Åström mot Schlyters förmodade uppfattning att präntade skriftföljder skulle vara äldre än sådana som är skrivna med kursiv stil. Huvudhandskifttyperna under denna tid var (s. 58) *textura* ('pränt'), *bastarda* ('bokkursiv') och *cancellaresca* ('renodlad kursiv'). Färdigheten i pränt och bokkursiv var mycket utbredd vid medeltidens slut, men jämsides härmed blev den renodlade kursiven allt vanligare, vilket pekar på en ökad läs- och skrivkunnighet. Paleografin är i många fall den enda dateringsgrund vi har. Problemet med den är att den enskilda handstilen kan ha drag, som inte stämmer överens med den allmänna tendensen. Ändå kan man inte helt förbigå paleografin.

Vid *textuell datering* (s. 60–63) har man att ta ställning till textvittneas absoluta och relativa ålder. Den relativa åldern hos ett textvittne har ingenting att göra med dess tillkomst i tiden utan med dess förhållande till arketypen. Åström tar upp möjligheten att datera primära skriftföljder med hjälp av sekundära skriftföljder. En primär skriftföljd kan vara skriven efter den tidpunkt som ges av den sekundära skriftföljden. Därför måste denna typ av datering förkastas. Författaren diskuterar *språklig datering* (s. 64). Han invänder mot detta slags datering och säger att språket i en skriftföljd, som man daterar utifrån en viss språkhistorisk teori beträffande språkformen, aldrig kan visa att denna språk teori är sann eller falsk. Det blir en cirkelbevisning. S. 64–66 behandlas *kodikologisk datering*. Schlyter ansåg att pergamentböcker generellt var äldre än pappersböcker. Han "daterar så gott som alla pappersböcker till slutet snarare än mitten av 1400-talet" (s. 65). Men avhandlingsförfattaren invänder. Det finns bevis för att svenskar har skrivit böcker på papper redan under 1370-talet. Invändningarna mot Schlyters fyra kriterier sammanfattas på följande sätt: 1) Med den paleografiska metoden kan man endast uppnå dateringar inom vida tidsramar, 2) Textuellt sett har Schlyter ibland lagt dateringen av sekundära skriftföljder till grund för dateringen av primära skriftföljder, 3) Språkformen kan inte användas för datering, eftersom graden av förlageberoende inte kan fastställas, 4) Kodikologiskt sett kan man inte utgå från att pergamentböcker var äldre än pappersböcker. Kvar står den textuella dateringen.

Datering på textuell grund (s. 67–139)

Kapitlet består av en genomgång av verk, som åtföljer lagarna i de undersökta böckerna. Detta utgör grunden för den dateringsmetod som här används och som består av tre olika steg, nämligen undersökning av:

- 1) skrivarnotisernas *direkta textuella* dateringsuppgifter,
- 2) *indirekta textuella* dateringskriterier: i textvittnen som är daterade eller låter sig dateras,
- 3) vattenmärkena.

När genomgången är klar, sammanställer författaren resultaten till en gemensam datering och jämför sedan med Schlyters dateringar. — De textuella dateringarna ger den *tidigaste* tidsgränsen. Vattenmärkena ger både en *tidigaste* och en *senaste* tidsgräns.

Det finns bara en typ av *direkt datering*, nämligen den datering som ingår i en skrivarnotis. När det gäller *indirekt datering* har man att utgå från tidsuppgifter i verken, som kan avse en historisk händelse, som i sin tur har gett upphov till verket i fråga. De sätter den *tidigaste* tidsgränsen. Det finns sålunda ett antal *daterade verk* i lagböckerna. Åström beskriver 43 stycken sådana i kronologisk ordning på s. 76–97. Det finns dessutom ett antal *daterbara verk* i lagböckerna. Författaren beskriver 27 stycken sådana på s. 98–125. Dessa senare verk kan man datera antingen a) därför att de har uppgifter om händelser eller personer, som i sin tur kan tidfästas, eller b) därför att andra källor ger upplysningar om tillkomsten av ett bestämt verk. — Till icke daterbara verk förs exempelvis domarregler, verk som behandlar edgång samt bibelcitater.

På s. 126–131 återvänder Åström till daterade sekundära skriftföljder som dateringsgrund. Om en *sekundär* skriftföljd innehåller ett textvittne med en datering, som är yngre än dateringen av den *primära* skriftföljden, har tidigare forskning lagt dateringen av den sekundära skriftföljden till grund för dateringen av den primära skriftföljden. Författaren diskuterar möjligheten att göra sådana dateringar. Två verktyper tas upp: dagsaktuella notiser och ägarnotiser.

Åström menar sammanfattningsvis att ett trettiotal skriftföljder kan tidfästas med hjälp av daterbara verk (s. 131–135). På s. 136 ff. jämför författaren sina resultat av den textuella dateringen med dateringarna hos Schlyter. Åström finner därvid att skriftföljderna inte *måste* vara äldre än vad Schlyter antar, men att de *kan* vara äldre. Bara den *tidigaste* tidpunkten för dateringen kan fastställas. Dateringarna bör sättas inom mycket vidare tidsramar än som har skett hos Schlyter (jfr bilaga 7, s. 227–232).

Vattenmärkesdatering (s. 140–168)

Användningen av papper som skrivmaterial i Väst- och Centraleuropa gynnades av att den påvliga kurian och det tysk-romerska kejsrerliga kansliet nyttjade skrivpapper från 1300-talets mitt. Det äldsta daterade pappersbrevet från det medeltida svenska området som har bevarats är utfärdat i Åbo 1350.

Papperet åstadkoms genom att träformar försedda med ett metallnät sänktes ned i pappersmassan. Nätet skapades av att ett antal s.k. varptrådar sattes fast i träformen. Vinkelrätt mot varptrådarna placerades s.k. kedjetrådar. Vattenmärken uppfanns mot slutet av 1200-talet. De åstadkoms genom att en trådfigur fästes på pappersformarnas nät. Den upphöjning som figuren bildade i formen skapade en förtunning av pappersmassan, vilken framstår som en avbildning av figuren. — Två pappersmakare, *formaren* och *guskaren* (en som lägger eller avtrycker pappersark från formen på pressfilt), arbetade med var sin pappersform samtidigt. På så sätt uppstod *twillingsmärken* eller *vattenmärkespar*. Pappersformarna rengjordes regelbundet och då ändrades märkenas form och man fick s.k. *slitvarianter*. En pappersform användes i högst ett år.

När det gäller *tillvägagångssättet vid vattenmärkesundersökningen* (s. 143–144) använder författaren "en kartläggning av samtliga vattenmärken i samtliga lagböcker på papper som Schlyter har daterat till 1500-talets förra hälft eller tidigare" (s. 143). På s. 144–147 förs en metoddiskussion om datering av vattenmärken. Författaren presenterar tre dateringsmöjligheter:

- A) *Direkt datering*: vid identiska vattenmärken. Den grundar sig på att ett vattenmärke i skriftföljden också finns i en daterad urkund.
- B) *Indirekt datering*: ett vattenmärke kan dateras, eftersom det finns i samma skriftföljd som ett *annat* vattenmärke, som i sin tur kan dateras enligt metod A.
- C) *Typologisk datering*: med en lägre grad av säkerhet, utgår från att vissa typer av vattenmärken har haft karaktären av "varumärken".

På s. 149 f. presenterar Åström sitt jämförelsematerial: han använder sig av kataloger med vattenmärken. I första hand brukas här kataloger av Gerhard Piccard, Charles Briquet och Nicolaj Lichacev. Dessutom använder Åström en icke publicerad genomgång av vattenmärkena i Riksarkivets och Uppsala universitetsbiblioteks pappersbrev från 1400-talet, gjord av Göte Paulsson.

Författaren undersöker därefter direkt eller indirekt daterbara vatten-

märken. A) Det gäller först vattenmärken i självdaterande skriftföljder (s. 154). Hit hör tabell 18 på s. 155. Nio olika handskrifter tas upp, bland dem AM46, troligen självdaterad till 1484. I denna handskrift förekommer fyra olika vattenmärken, som författaren daterar till tiden 1480–1490. B) På s. 155–158 tar Åström upp vattenmärken, som kan dateras med hjälp av vattenmärkeskataloger. Hit hör tabell 19 på s. 156. Här uppräknas 15 handskrifter. I handskrift J77 finns ett vattenmärke 128, som författaren vill identifiera med ett vattenmärke hos Piccard, Fyrfota djur 845. Piccard daterar det till tiden 1531–1532. C) Slutligen tar Åström på s. 158–164 upp vattenmärken som är typologiskt daterbara. Till detta skall användas tabell 21 på s. 160 f. I tabellen presenteras 42 olika vattenmärkestyper, bl.a. Armborst, som förs till tidsperioden 1410–1430. Inget påträffat vattenmärke i materialet kan identifieras med de Armborst som Piccard avbildar men de överensstämmer med typen, exempelvis i ett brev i Uppsala universitetsbibliotek daterat Floda 1427. Dateringen stämmer väl med den antagna tidsperioden.

Sammanfattningsvis konstaterar författaren att den typologiska vattenmärkesdateringen verkar vara ett säkrare underlag för dateringen än vad en paleografisk datering är (s. 167).

Sammanvägning av resultaten av de olika dateringarna (s. 169–175)

Tre delundersökningar har gjorts: det gäller 21 självdaterande skriftföljder, 41 textuellt daterade och daterbara skriftföljder utifrån andra texter än självdateringar samt 36 vattenmärkesgrundade dateringar av pappersböckerna. — Om man jämför med Schlyters dateringar i *Samling af Sveriges gamla lagar* finner man att Schlyter inte daterade någon enda pappershandskrift till 1400-talets förra hälft. Åström däremot daterar åtta pappershandskrifter till denna period. Det framgår också att Schlyters 1500-talsskriftföljder är äldre än han förmodade (s. 172). Däremot kan man konstatera att den relativa kronologi som av Schlyter har uppställts för de handskrifter som är besläktade oftast kan bibehållas även efter det att handskrifterna har daterats om.

Produktionen av lagböcker i det medeltida Sverige (s. 176–186)

Åström konstaterar att produktionen av lagböcker var större under tiden närmast efter lagverkens tillkomst än vad tidigare forskning har antagit.

Författaren tar också upp lagböckernas *proveniens*: var de är skrivna, av vem de är skrivna och för vem de är skrivna. Detta sker med hjälp av ett antal texttyper, som finns i lagböckerna vid sidan av de primära skriftföljderna. Sådana texttyper är kyrkobalkar, gårdsrätter och kalendarier.

Först tar författaren upp lagboksproduktionen över tiden (s. 176 ff.). Beträffande MELL kan produktionen ha varit större vid 1300-talets slut och 1400-talets början än vad som tidigare har antagits. Ett tecken på detta är att de flesta skriftföljderna är skrivna på pergament. Framställningen av lagböcker som innehåller MELL upphör nästan fullständigt vid 1500-talets början.

KrLL är den lag som dominerar under 1500-talets senare del. Men först i och med att KrLL trycktes år 1608 kom den att slutgiltigt ersätta MELL.

När det gäller StL verkar produktionen av handskrifter ligga tidigare än Schlyter har antagit. Det framställdes flera handskrifter av den vid 1300-talets slut och 1400-talets början än man tidigare har föreställt sig.

Författaren tar alltså även upp *lagböckernas följeverk som källor till produktion och proveniens* (s. 178–186). Dessa följeverk är oftast juridiska verk eller verk med juridisk anknytning. Hit hör kyrkobalkarna (s. 180–183), men dessa kan inte utan vidare användas för att avgöra en boks eller en skriftföljds proveniens. Det gäller inte minst Upplandslagens kyrkobalk, som kom att uppfattas som en naturlig del av MELL. — Detta är för övrigt också aktuellt vid stadganden som finns i landskapslagarna och som tillägg till MELL, KrLL och StL. Schlyter anser dem vara hämtade från landskapslagarna, men de skulle också kunna komma från fristående nu förlorade stadgor. — Om gårdsrätterna (s. 183 f.) kan sägas att de ger en antydning om vilken social grupp som ägarna av lagböckerna bör ha hört till. — Det är naturligt med kalendarier i lagböcker, eftersom lagarna ofta anger tidpunkter och tidsperioder och sådana kan beräknas med hjälp av kalendarier. Kalendarierna (s. 184 f.) skiftar till utseendet och kan föras till olika stift. Ibland är det svårt att avgöra om ett kalendarium tillhör den primära skriftföljden eller ej. Det kan möjligen antas att en bok med ett kalendarium för ett visst stift har ägts och brukats i stiftet, men det kan inte fastslås vem som har ägt en bok och när den har funnits inom stiftet. — Sammanfattningsvis framhåller Åström att några säkra uppgifter oftast inte kan utvinnas ur följeverken (s. 185 f.).

Till denna avhandling hör två fristående verk, som ännu så länge endast finns i manuskript. De är egentligen bilagor till avhandlingen, vilka inte har fått plats:

- 1) *Katalog över 136 senmedeltida svenska laghandskrifter*. Provvversion (125 s.)
- 2) *Vattenmärken i svenska medeltida laghandskrifter och Uppsala universitetsbiblioteks medeltida pappersbrev* (197 s.)

Synpunkter

Mina synpunkter på Patrik Åströms avhandling vill jag samla i en diskussion omkring olika dateringsgrunder. Först skall några synpunkter framföras beträffande den bakgrund som författaren ger till sin undersökning. Den bakgrund som Åström lämnar är mycket kunnigt skriven, men några intressanta punkter finns att diskutera.

På s. 19 f. har författaren en intressant uppfattning om att lagstiftningsverksamheten i vissa avseenden är resultatet mera av rådsaristokratiens strävanden än av kungamaktens. Upplandslagen (UpL) tillkom under kung Birger Magnussons minderårighet 1296. Tankegången kunde ha understötts ytterligare genom att hänvisa till att två lagar verkar ha tillkommit under kung Magnus Erikssons minderårighet, nämligen Södermannalagen (Sdml) 1327 och Hälsingelagen (HL) någon gång under 1320-talet.

På s. 20–23 presenteras tre teoretiska modeller för hur handskrivna böcker har spritts under medeltiden. Modell A presenterar en "rak" tillväxt av bokproduktionen. Här sägs att "allt fler handskrifter har producerats med tiden i takt med ökande skrivkunnighet" (s. 21). Det kan knappast ha varit skrivkunnigheten utan snarare behovet som har styrt produktionen. Säkert fanns det många skrivare som var redo att skriva, när behov uppstod. — Här presenteras också en modell C, som kallas en modifierad behovsmodell. Åström tänker sig att ett skede av "massproduktion" följs av en period, när kurvan planar ut och stannar på en relativt konstant nivå. Men figur 3 antyder att modell C visar en i det stora hela stegrad produktion av böcker. I stället måste behovet rätt snart ha mättats. Antalet användare var ju begränsat. Att man tryckte KrLL 1608 pekar på att man hade mycket få handskrifter. Kurvan borde egentligen stupa utför på slutet.

På s. 26 f. hävdar Åström att även häraderna har kunnat beställa och bekosta laghandskrifter. Han menar att landslagarna visar att häradet har varit en "juridisk person" och att därför häradsböter och intäkter av häradsallmänningsarna "har kunnat användas för gemensamma ändamål". Men lagarna ger inga sådana uppgifter. MELL TgB 4 säger: "Och

häradet skall självt råda över de två delar, som äro kvar" och TgB 5: "Alla avgälder, som utgå från häradets allmänningar, skola delas bland häradets män allt efter som envar är jordägare i häradet, ...". Det kan alltså knappast ha funnits någon central kassa inom häradet, utan pengarna delades mellan bönderna. Vi har heller inga uppgifter om att häradet har ägt lagböcker. Så långt vi kan överblicka var det häradshövdingar som ägde lagböckerna.

Beträffande den medeltida litterära processen (s. 28–31) tar Åström upp rollen för uppdragsgivaren: "den som gett en författare i uppdrag att skriva ett verk". Författaren säger: "Den mest kända medeltida uppdragsgivaren är kung Birger Magnusson, som föranstaltade om att Upplandslagen skulle författas ...". Lagen tillkom 1296. Men på s. 19 säger författaren: "Upplandslagen är tillkommen under en förmyndarregim." Detta är riktigt. Birger var född omkring 1280. Den mest kände uppdragsgivaren torde därför utan tvekan i stället vara kung Magnus Eriksson.

På s. 36 f. nämner Åström att landskapslagarna undantas från hans undersökning. Men han menar att den rådande uppfattningen att inga handskrifter av landskapslagarna har skrivits efter det att rikslagarna infördes bygger på ett axiom. Han menar att landskapslagarna har använts som "subsidiär rätt" under de allmänna lagarnas tid och då kan nya handskrifter fortfarande ha behövts. Därför anser han också att axiomet bör omprövas. — Man kan fråga varför det i så fall inte finns några sådana sena handskrifter av landskapslagarna bevarade. Om man hade fortsatt att producera handskrifter av landskapslagarna efter 1300-talets mitt, hade man knappast behövt bryta ut kyrkobalkar och binda ihop dem med landslagarna. Inte heller hade då UpL:s bestämmelser om arv intill femte led behövt lyftas in i landslagarna. Det finns ingenting som tyder på att man fortsatte att skriva av nya handskrifter av landskapslagarna under landslagarnas tid.

Det har redan nu framgått att Carl Johan Schlyter spelar en central roll i denna avhandling. Ett helt kapitel (s. 55–66) ägnas åt *Dateringsgrunderna i Samling af Sweriges gamla lagar*. Man skulle då ha förväntat sig att Schlyter hade presenterats i avhandlingen. Ett porträtt av denne forskare skulle ha givit en god bakgrund till diskussionerna om hans forskarinsatser. Man kan jämföra med att den danska forskaren Britta Orlík Frederiksen i en kortare uppsats i *The audience of the sagas* om Schlyters forskning ägnar åtminstone en sida åt att beskriva denne forskare och hans tid. Det har relativt nyligen kommit en artikel om Carl Johan Schlyter i *Svenskt biografiskt lexikon* h. 154, s. 557–563. Artikeln är skriven av Kjell Å. Modéer. En hänvisning dit hade varit motiverad.

Paleografisk datering

Åström menar att dateringar på paleografisk grund är problematiska. Han ger en verkligt klargörande bakgrund till paleografin som dateringsgrund och till sin egen uppfattning härvidlag. Åström utgår därvid från den traditionella paleografiska periodindelningen av tiden 1350–1550 och nämner att tiden 1350–1370 hör till den äldre gotiska perioden, tiden 1370–1520 till den yngre gotiska perioden och tiden 1520–1550 till den nygotiska perioden. Han skriver också att övergångarna mellan dessa perioder måste ha skett genom generationsskiften (s. 57). Här har Åström naturligtvis rätt. Dessa teoretiskt uppställda perioder har ingenting att tillföra beträffande dateringen av en enstaka handskrift. Det som är intressant är identifieringen av den enskilde skrivaren och dennes handstil samt de därtill hörande individuella skrivardragen.

Åström menar att en skrivare på den tiden kan ha varit verksam som skrivare i ett halvt århundrade eller mera (s. 57). Detta är överdrifter. Medelåldern bör vid den aktuella tiden ha varit cirka 40 år. En skrivare var knappast färdig som skrivare förrän i 20-årsåldern. Skrivare som kan visas ha varit verksamma mer än 20 år är en sällsynthet. En egen undersökning som undertecknad har gjort bland 800 skrivare visar att knappt en procent av skrivarna, sju stycken, har varit verksamma i mer än 30 år. En enda skrivare har varit verksam i 53 år. Därefter är en skrivare verksam i 43 år, en i 40 år, en i 37 år, en i 36 år, en i 34 år och en i 32 år. Åström säger på s. 59 att den paleografiska dateringen försvåras av att "den enskilda handstilen kan ha drag som inte stämmer överens med den allmänna tendensen" (s. 59). Detta är dock i stället en fördel, eftersom det möjliggör att särskilja en handstil från flertalet andra handstilar.

På s. 60 säger författaren: "Dessvärre är paleografin i många fall den enda dateringsgrund som erbjuds." Detta torde vara en alltför snabb slutsats. I fråga om handskrifter finns det alltid textbärare och dessa kan ju vid varje tillfälle undersökas kodikologiskt.

Kodikologisk datering

När det gäller den kodikologiska dateringen utgår Åström endast från förhållandet mellan pergamentböcker och pappersböcker och framhåller att Schlyters uppfattning generellt tycks ha varit att pergamentböcker är äldre (s. 64–66). Men till kodikologin räknas så mycket annat som Åström har bortsett ifrån. Hit hör i själva verket en handskrifts hela uppbyggnad från det enskilda bokbladet till hela volymens anordnande.

Detta är alltså en dateringsmöjlighet, som finns vid varje handskrift och som aldrig får förbises.

Språklig datering

Språket som grund för dateringar tar Åström upp mycket kortfattat på s. 64. Han underkänner denna dateringsmöjlighet, eftersom språket i en skriftföljd, som man har daterat utifrån en viss språkhistorisk teori om språkformen, aldrig kan ifrågasätta denna teori. Det är klart att språkformen i stort sett inte kan närmare datera en viss text. Men författaren nämner inte att den *enskilde* skrivarens språk kan hjälpa till att hålla samman olika texter. Ofta har en enskild skrivare originella språkdrag, som kan kännas igen, se exempelvis Wiktorsson 1976 s. 47–59 och 1997 s. 257–266. — Avhandlingsförfattaren har över huvud taget en alltför pessimistisk syn på vad språket kan berätta. På s. 109 i not 291 säger han: "Språkformen kan ofta ses som både svensk [och] dansk [och] i vissa fall norsk". Jfr dock Wiktorsson 1990 s. 179, där det framgår att man redan på 1300-talet i vissa fall till och med kan urskilja dialekter inom ett språk.

Textuell datering

Den textuella dateringen är ett vidsträckt fält och Patrik Åström tar endast upp en del av den till närmare skärskådande. Dessförinnan ger han dock en fyllig översikt över detta område. På s. 62–63 nämner Åström att ett textvittne till ett daterat verk kan ha skrivits långt efter den tidpunkt som verket anger. Det är naturligtvis riktigt, men ofta finns det komplikationer i en text, som gör att man får en viss hjälp vid dateringen. Ett sådant fall nämner Åström själv på s. 63. Det gäller Cod. Holm. B 154, Stockholms stads eget exemplar av StL. Här har just det blad bytts ut som skildrar sammansättningen av städernas råd. Enligt Wessén 1966 s. xxii pekar detta på att själva handskriften är skriven före år 1471, då rådets sammansättning ändrades. Mot detta vänder sig Åström, som menar att utbytet av bladet kan ha skett långt efter 1471 och att det därför också finns tidsutrymme för att själva handskriften har tillkommit efter 1471. Men hur pass stor är sannolikheten för att just detta blad skulle behöva bytas ut, om det inte ersätter ett blad med den äldre bestämmelsen, som är skriven under den äldre bestämmelsens tid före 1471?

I ett kapitel med rubriken *Datering på textuell grund* (s. 67–139) går författaren vidare med textuell datering. Som ovan har nämnts behand-

las här 1) skrivarnotisernas *direkta textuella* dateringsuppgifter, 2) *indirekta textuella* dateringsuppgifter med hjälp av textvittnen, som är daterade eller låter sig dateras. I det senare fallet redogörs för 43 olika daterade följevark och 27 olika daterbara följevark. Härigenom får man en tidigast tänkbara datering av de olika primära skriftföljderna. Författaren använder här en äldre metod och plockar isär handskrifterna i deras beståndsdelar. Bättre och mera i samklang med våra dagars forskning hade varit att som sker i Patrik Åströms *Katalog över 136 senmedeltida svenska laghandskrifter* beskriva handskrift för handskrift, även om det hade tagit mera plats. Om man nu såsom Åström gör vill plocka isär handskrifterna i deras olika beståndsdelar i form av olika verk och följevark, bör man vara konsekvent och hålla isär dem fullt ut. Så sker inte hos Åström. Sålunda förs 1474, 1483 och 1484 års stadgor, som är daterade i Kalmar ("Kalmar recess"), samman. Detsamma gäller Kyrkliga stadgor och statuter 1248–1478 samt 1510 (s. 89–92).

Att få en tidigast tänkbara tidsgräns är ofta inte till mycken hjälp. I bilaga 6 (s. 224 ff.) får vi bland annat veta att följande handskrifter dateras till *t.* 1347 (=tidigast 1347) och ingenting mer: a) U:B23, b) S:B11 och c) S:B7. Men dessa handskrifter har redan på annat håll betydligt noggrannare daterats till a) senast 1363 (= MELL H; Wiktorsson 1989 s. lviii–lix), b) 1370-talet (= MELL G, Wiktorsson 1982, s. 13) och c) 1380-talet (= MELL R; Wiktorsson 1981 s. 94).

Man ställer sig ibland också undrande till vissa av dessa tidigaste tidsgränser. Sålunda betecknas StL med *t.* 1345. Varför används inte en säkrare tidsgräns, exempelvis 1365, som författaren nämner på s. 99? Hur troligt är det att man först skapade StL (som gällde c:a 5 % av befolkningen) och inte förrän senare MELL (*t.* 1347, som berörde 95 % av befolkningen)? Det är faktiskt mindre troligt. Och hur troligt är det att StL skapades före mötet i Örebro i april 1347, som berörde alla kyrkobalkar både i landslag och stadslag? Också det är mindre troligt.

Ett liknande fall nämns på s. 103 f. Här anges den tidigaste tidsgränsen för KrLL till 1435. Orsaken härtill uppges vara att detta år delades det tidigare lagmansdomet Österlanden (Finland) in i två, Norrfinne och Söderfinne, vilket omtalas i Kungabalken 1, men denna uppgift finns redan i en handskrift (B) av Södermannalagen (SdmL), som är tillkommen tidigast 1327. Det visar det horribla i detta dateringssätt. Varför inte använda Stadfästelsebrevets årtal 1442, som omtalas på s. 19 i avhandlingen?

På s. 127 överväger författaren möjligheten att datera med hjälp av "Smärre verk som förefaller vara i någon mening dagsaktuella": *Brev-*

formulär 1419(?), *Om rättegång mot mäster Siggas hustru 1461* och *Fastebrev utfärdat av Lars Sonesson 1477*. Här verkar författaren vara ute på osäker mark. Det är mycket svårt att veta vad som var "dagsaktuellt" på medeltiden. De tre angivna källorna kan ha tagits in sent i lagböckerna av mycket speciella skäl, som vi inte vet någonting om. Det behöver inte röra sig om en tidsmässig aktualitet utan kan avse att innehållet har blivit aktuellt genom att ett liknande rättsfall har tagits upp.

På s. 136 summeras dateringarna på textuell grund. Resultaten är marginella. Ofta anges att handskrifterna *kan* eller *kan möjligen* vara äldre än vad tidigare forskning (läs Schlyter) har kommit fram till.

Vattenmärkesdatering

Inledningsvis ger Åström en klar översikt över vattenmärkesdateringen och nämner både fördelar och nackdelar med denna metod. Åström söker här göra de tidsintervall som vattenmärkena daterar tidsföljderna till att vara så korta som möjligt. På s. 144–147 sägs att två dateringsmöjligheter föreligger: A) dels en fullständig identifiering mellan vattenmärken, med ett tidsintervall på ± 4 år, dels B) en typologisk datering, där tidsintervallet sätts till ± 10 år. De korta tidsintervallen hos Åström bygger på att papperet på den tiden enligt honom skulle ha varit en bristvara. Det användes därför relativt kort tid efter det att det blev tillgängligt. Men frågan är om papperet verkligen var en bristvara. Det slog ju under 1400-talets senare hälft ut pergamentet, som inte heller det var någon bristvara. I vissa handskrifter finns det flera olika typer av vattenmärken. Se exempelvis tabell 18, s. 155 i avhandlingen! Man får härigenom en känsla av att papper hämtades från olika håll och att det inte rädde någon brist på det. Vid A) är det fråga om att vattenmärket i en viss handskrift är *identiskt* med ett annat vattenmärke som är daterat. På s. 157 räknar Åström här in sådana fall där det inte rör sig "om exakt samma märke" . . . "men likheten är påfallande". Märkena är "i det allra närmaste identiska". Men så kan man inte göra, utan identifikationen måste bygga på fullständig identitet. Om exempelvis det märke som man jämför med är daterat till 1481, blir intervallet på ± 4 år 1477–1485. Enligt Åström skall man därefter avrunda årtalen till närmast före och efter liggande jämna tiotal år för att underlätta jämförelser mellan olika perioder (s. 147). Vi får här ett beräknat intervall 1470–1490. Jfr tabell 18, s. 155. Låt oss ta ett exempel ur denna tabell. Den första handskriften där, AM46, innehåller vattenmärkena 211, 213, 234 och 235. (Numren hänför sig till numreringen av vattenmärken i Patrik Åströms *Vattenmär-*

ken i svenska medeltida laghandskrifter och Uppsala universitetsbiblioteks medeltida pappersbrev.) Märke 211 identifieras med Piccard, Oxhuvud IV:31, daterat 1474 (se bild 1). Om märket 211 är identiskt med Piccards märke, får vi ett intervall på ± 4 år 1470–1478 och med utjämning till jämna tiotal år 1470–1480. Om märke 213 är identiskt med Piccard, Oxhuvud VII:63, blir dateringen utifrån årtalet 1474 densamma (1470–1480). Märkena 234 och 235 identifierar Åström med Piccard, Oxhuvud IX:174 som är belagt 1481. Vi får då intervallet på ± 4 år 1477–1485 och med utjämningen till jämna tiotal år 1470–1490.

Nu kan det emellertid inte hävdas att identitet råder mellan de fyra märkena i AM 46 och de av Åström föreslagna märkena hos Piccard. Se bild 1! Vid 211 är avståndet mellan varptrådarna 35 mm, men i Piccard, Oxhuvud IV:31 är det 41–42 mm. Dessutom är höger öra (heraldiskt höger) på oxhuvudet i 211 placerat alldeles vid varptråden, vilket är mycket ovanligt. I 213 är spirans prydnad ett kryss, men i Piccard, Oxhuvud VII:63 är den en vågrät linje, som tillsammans med spiran bildar ett kors. I 234 lutar spiran starkt åt heraldiskt vänster, något som inte förekommer i Piccard, Oxhuvud IX:174. I 235 är hornen mera böjda och oxens öron bredare än i Piccard, Oxhuvud IX:174.

I ett sådant läge är man hänvisad till en typologisk jämförelse. Typen i 211 och 213 hör hemma i tidsperioden 1462–1486. Med ± 10 år får vi ett tidsintervall 1452–1496 och om därtill läggs utjämningen till jämna tiotal år blir intervallet 1450–1500. 234 och 235 kan föras till tiden 1480–1509 och med ± 10 år får vi intervallet 1470–1519 samt med avrundningen till jämna tiotal år 1470–1520. I båda fallen är det därför fråga om ett intervall på 50 år, alltså ett betydligt vidare intervall än 1480–1490, som Åström räknar med för AM46 i tabell 18, s. 155. Detta gör att alla Åströms dateringar med vattenmärken bör kontrolleras, då det gäller vidden hos de framräknade intervallen. I sina vattenmärkesdateringar resonerar Åström som om han har undersökt en mycket stor del av det papper som var i bruk vid medeltidens slut. I själva verket torde endast någon procent av allt det papper som var i omlopp i Europa på den tiden ha nått Sverige. Och hela denna procent användes nog inte till att skriva på. Man kan också ställa frågan hur stor andel av det papper som användes för skrift, som finns kvar. Kanske har vi kvar 10 % av det som en gång har skrivits, vare sig det skrivna står på pergament eller papper. Vi har alltså kvar endast någon promille av allt papper från slutet av medeltiden och Åström har undersökt endast en mindre del av denna promille. Möjligheterna att finna identiska vattenmärken är alltså små.

På s. 167 menar Åström att den typologiska vattenmärkesdateringen

AM46 är daterad 1484 (1480–1490) enligt tabell 18, s. 155.

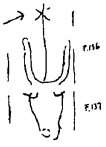

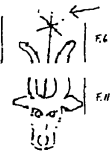

		<i>varp</i>	<i>öron</i>	<i>horn</i>	
		211 P IV:31	35 mm 41–42 1474	29 mm 30–31 1474	23 mm 28–30
211	P IV:31	1450 ↔	1462–1486 ↔	1500	
		213 P VII:63	35(?) mm 40 1474	– 31–32 1474	27 mm 30
213	P VII:63	1450 ↔	1462–1486 ↔	1500	
		234 P IX:174	36 mm 37–38 1477 1470	30 mm 30 mm 1481	– – 1485
234	P IX:174	1470 ↔	1480–1509 ↔	1520	
		235 P IX:174	37 mm 37–38 1477 1470	– 30 mm 1481	– – 1485
235	P IX:174	1470 ↔	1480–1509 ↔	1520	

Bild 1. Vattenmärken i den självdaterande handskriften AM46 (P = Piccard, Oxhuvud)

är säkrare än den paleografiska dateringen. Detta kan inte vara riktigt. Tabell 24, på s. 166, som gäller just typologisk datering, visar att 16 av 19 skriftföljder har ett längre tidsintervall än 30 år. En skrivare å andra sidan var mycket sällan aktiv under så pass lång tid som 30 år. Ovan har fram-

hållits att detta gäller endast i en knapp procent av de kända fallen.

I sin sammanvägning av resultaten av de olika dateringarna (s. 169–175) fortsätter Åström att framhålla fördelarna med vattenmärkesdateringen (s. 169). Detsamma gäller också den textuella datering som han har använt. Också denna har visat sig ha uppenbara nackdelar, eftersom den endast ger en tidigaste tidsgräns. Författaren har förbisetat att framhålla att *alla* dateringsmetoder måste användas så långt de räcker, om goda resultat skall nås, då det gäller att fastställa en handskrifts ålder. Det är alltså fel att utesluta datering med hjälp av paleografi, språk och kodikologi.

Ett stort plus i avhandlingen vill jag sätta för kapitlet om *produktionen av lagböcker i det medeltida Sverige* (s. 176–186). Endast några smärre påpekanden skall här göras beträffande detta kapitel. På s. 177 gör Åström ett onödigt antagande, då han menar att Gustav Vasa, eller någon av hans söner, har styrt det förhållandet att KrLL kom att ersätta MELL under 1500-talets senare hälft. Detta är inte något nödvändigt antagande. För det första finns det knappast någonting som antyder att så skulle ha varit fallet. För det andra är det svårt att se något övertygande motiv för en sådan påverkan.

På s. 182 menar Åström att det inte är rimligt att "alla de 58 böcker som innehåller UpL:s kyrkobalk har varit framställda endast i Uppland". Detta är säkert riktigt, men man får inte glömma att UpL på sin tid var en lag också för hela Norrland och hela Finland.

På s. 183 konstaterar Åström att många stadganden i lands- och stads-lagarna av Schlyter antogs vara "hämtade från landskapslagarna, men de kan möjligen vara hämtade från fristående, numera förlorade stadgor". — Om stadganden i lagarna är "från fristående numera förlorade stadgor", kan detta faktiskt ofta kontrolleras genom ordalydelsen. Stadganden som har tagits över från bevarade stadgor till landskapslagar är nämligen ofta kraftigt förändrade. Föreligger stora likheter mellan ett stadgande i en landskapslag och i en landslag, finns det anledning att räkna med en direkt överflyttning från landskapslag till landslag, utan att någon stadgas ordalydelse skall blandas in.

Sammanfattning

När jag nu sammanfattar mina synpunkter på Patrik Åströms avhandling, vill jag först framhålla arbetets förtjänster, om de skulle ha kommit något i skymundan i det föregående.

För det första vill jag framhålla ämnets *omfattning*. Jag vet mig inte

tidigare ha träffat på ett så vidsträckt avhandlingsämne. Det brukar anses vara omfattande nog att i en avhandling behandla en enda handskrift. Här laborerar författaren med 136 olika handskrifter.

För det andra vill jag lyfta fram avhandlingens *bredd*. En mängd frågor passerar revy och författaren tar ställning. I en del fall skulle författaren ha kunnat gå mera rakt på problemen. Men då skulle många intressanta idéer ha gått förlorade och avhandlingen skulle ha tappat något av sin särprägel. Vi har nu fått en avhandling, som är rik på synpunkter. Ingen som i fortsättningen sysslar med våra medeltida lagar kommer att kunna undgå att ta ställning till de resultat som har uppnåtts i Åströms avhandling.

Avhandlingen är en guldgruva genom sina många *kataloguppställningar*. De flesta av dem är fyllda av information. Utan ett levande intresse för att skapa kataloger skulle detta arbete säkerligen inte ha kunnat genomföras på detta sätt.

Författaren går också mycket *varsamt* fram mot forskare, som till äventyrs står för andra uppfattningar än han själv har. Detta anser jag vara ett stort plus med Patrik Åströms arbete. Undantaget är väl C. J. Schlyter, som ibland behandlas litet mera robust.

Mina främsta invändningar gäller valet av *metod*. Författaren har avstått inte bara från den språkliga och paleografiska utan också från den kodikologiska dateringsmetoden. På så sätt har de i mitt tycke mest intressanta dateringsmetoderna valts bort. I stället har en datering på textuell grund och en vattenmärkesdatering använts. Den textuella dateringen ger ganska *begränsade resultat*, eftersom den endast ger en tidigast möjliga datering. Vattenmärkena ger egentligen betydligt *vagare dateringar* än avhandlingen vill låta påskina. De framräknade tidsintervallen blir betydligt vidare än de tidsintervall som man har att räkna med, då man exempelvis daterar handskrifter genom att identifiera skrivare på paleografisk väg. Dateringarna är alltså mindre tillfredsställande — men avhandlingen i sig själv är ett storverk.

Litteratur

- Frederiksen, Britta Olrik, "Det første stemma, dets videnskabshistoriske baggrund og skaber(e)". I: *The Audience of the Sagas I*. Göteborg 1991. The Eighth International Saga Conference. S. 110–20.
- Modéer, Kjell Å., "Carl Johan Schlyter". I: *Svenskt biografiskt lexikon* h. 154 (2001). S. 557–63.
- Wessén 1966 = Wessén, Elias, "Text och handskrifter". I: *Magnus Erikssons stads-*

- lag*, i nusvensk tolkning. Utg. av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Serien 1: Rättshistoriskt bibliotek 7. Stockholm 1966. S. xviii–liv.
- Wiktorsson 1981 = Wiktorsson, Per-Axel, *Avskrifter och skrivare. Studier i fornsvenska lagtexter*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 17. Uppsala 1981.
- Wiktorsson 1982 = Wiktorsson, Per-Axel, *Två förbönslängder från det medeltida Strängnäs*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Filologiskt arkiv 26. Uppsala 1982.
- Wiktorsson 1989 = Wiktorsson, Per-Axel, "Inledning". I: *Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 78. Lund 1989.
- Wiktorsson 1997 = Wiktorsson, Per-Axel, "On the Scribal Hands in the Manuscripts of *Skempton*". I: *Master Golyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire*. Ed. by Olle Ferm and Bridget Morris. Sällskapet Runica et Mediævalia. Scripta minora II. Stockholm 1997.
- Åström, Patrik, *Senmedeltida svenska lagböcker. 136 lands- och stadslagshandskrifter. Dateringar och dateringsproblem*. Stockholm 2003. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 32.
- Åström, Patrik, *Vattenmärken i svenska medeltida laghandskrifter och Uppsala universitetsbiblioteks medeltida pappersbrev* (Manuskript 197 s.).
- Åström, Patrik, *Katalog över 136 senmedeltida svenska laghandskrifter*. Proversion (Manuskript, 125 s.).

RAKEL JOHNSON

Tro eller metod?

Svar på Jan Ragnar Haglands ”Nye språklege studiar i det eldste brevmaterialet på svensk”

(ANF 118 s. 197–209)

Huvudorsaken till att jag känner mig föranledd att bemöta Haglands recension av min avhandling *Skrivaren och språket* (2003) är kritiken av frånvaron av ett ljudhistoriskt perspektiv i avhandlingen. Hagland angriper också avhandlingens disposition.

Frågor kring disposition är ofta svåra och det finns vanligen utrymme för många alternativa lösningar. I mitt avhandlingsarbete försökte jag med utgångspunkt i min frågeställning och min metod finna den optimala dispositionen. Hagland anser dock att kapitel tre, vari brevmaterialet etableras som källmaterial för avhandlingen, skulle ha sammanlagits eller på annat sätt knutits samman med kapitel sju, där resultatet av skrivarnas bruk av vokaltecken i ordfinal stavelse presenteras (s. 204). Om jag skulle ha disponerat min avhandling efter Haglands idé hade konsekvensen blivit att jag presenterat en undersökning före såväl kapitlet med beskrivning av avhandlingens metod och material som redovisningen av substantivundersökningen, vars resultat har direkta implikationer för undersökningen av bruket av vokaltecken i ordfinala stavelser. Av s. 197 i avhandlingen framgår hur de båda undersökningarna metodiskt hänger samman och att dispositionen är ett nödvändigt resultat av sambanden som finns mellan de olika undersökningarna. Eftersom jag, till skillnad från Hagland inte anser mig kunna tillgripa föreställningar om ljudhistoriskt bestämda samvariationer mellan vokaltecken, behöver jag både ett metod- och materialkapitel liksom vissa empiriska resultat att basera min undersökning av samvariation mellan vokaltecken på.

Beträffande avgränsningen av mitt undersökningsmaterial framför Hagland synpunkten att vissa brev utfärdade utanför det område som jag valt att avgränsa materialet till borde ha undersökts med tanke på att norska skrivare var verksamma inom Sveriges gränser liksom svenska skrivare var verksamma i Norge (s. 201 ff.). Det kunde jag visserligen ha gjort, men någonstans måste en avgränsning av materialet göras. I av-

handlingen undersöks 650 brev från 1300-talet skrivna på svenska inom det dåvarande Sverige (undantaget den finska riksdelen) såsom det definieras i Magnus Erikssons landslag. Att som Hagland hävda att frånvaron av ett enda brev, DS x 150, skulle ha avgörande betydelse för undersökningens utfall är en metodiskt orimlig tanke.

Hagland menar att det "kunna seiast å vera ein styrke ved avhandlinga" (s. 198) att den språkliga undersökningen genomförs och sammanställs i strikt skriftspråkliga termer. Trots detta kan han inte släppa tanken på att jag i avhandlingen ändå, tvärt emot mina uttalade beslut att inte diskutera skriftens relation till ett talat språk, måste anlägga ett ljudhistoriskt perspektiv: "Det springande spørsmålet her blir, slik eg ser det, om det er mogleg å tenkja seg ein normeringsprosess av eit folkemålsbasert nordisk skriftspråk i mellomalderen utan å ta det som her er kalla det "ljudhistoriska" i betraktning?" (s. 207).

Det är nödvändigt att göra metodiska avgränsningar i en avhandling. Jag valde att begränsa mig till skriftspråket. Därför behandlas materialet och de tendenser jag finner i detta ur ett strikt skriftspråkligt perspektiv. Som en konsekvens därav diskuteras inte i avhandlingens forskningsöversikt de forskningsresultat som gjorts inom den äldre junggrammatiska forskningstraditionen, eftersom man inom denna tradition inte skiljer mellan tal och skrift utan behandlar fornsvenska texter ur ett ljudhistoriskt perspektiv.

Hagland tar även upp ett lösryckt citat där han kritiserar mig för att ha gjort ett metodiskt felsteg, då jag i ett av de sista kapitlen diskuterar tolkningen av undersökningsresultatet. Emellertid redogör han inte för kontexten vari den citerade meningen står, som för övrigt är en argumentation för att betrakta undersökningens resultat som belägg för en skriftspråksstandardisering under 1300-talet. Därmed ger Hagland felaktigt sken av att jag tar avstånd från avhandlingens grundperspektiv. Hans kritiska synpunkt att det fattas vissa arbeten i forskningsöversikten förfelar sitt mål, eftersom jag i enlighet med de redovisade utgångspunkterna inte behandlar forskning inom den junggrammatiska forskningstraditionen, vilket tydligt klargörs i avhandlingens första kapitel.

Haglands invändning att den standardiseringsprocess som mina undersökningsresultat indikerar måste förklaras ur ett ljudhistoriskt perspektiv och inte ur ett *literacy*-perspektiv, eller skriftbruksperspektiv, vittnar om oförmåga att inse nödvändigheten av olika abstraktionsnivåer i en avhandling. Att det finns något slag av mental föreställning hos användare av ett skriftspråk om hur detta är konstruerat och om hur det kan användas är en allmänt vedertagen uppfattning. Likaså är det

ovedersägligt att det finns skillnader mellan hur man producerar skrift och tal. Hans avfärdande av min diskussion om hur brevskrivarnas föreställningar om skriftspråket kan ha sett ut som "unødvendig spekulativ" (s. 207) anser jag vittna om bristande kunskaper om den omfattande skriftbruksforskning som har producerats under de senaste decennierna. Haglands påstående (s. 207) att jag måste återföra det underliggande skriftspråkssystem, som jag menar måste ha påverkat brevskrivarna under 1300-talet, snarare till *la langue* än till *la parole*, eftersom det har en abstrakt kvalitet, förnekar jag bestämt. Ett sådant bruk av Saussures dikotomi mellan *la langue* och *la parole* vittnar om ett alltför mekaniskt förhållningssätt till Saussure. Att placera alla typer av språkliga abstraktioner, som t.ex. ett medeltida skriftspråkssystem baserat på en latinsk skolgrammatik, i *la langue* är lika ogörligt som att försöka placera in Svenska Akademiens grammatik i en sådan dikotomi.

Det är viktigt att vi inte gör avkall på teoretisk och metodisk stringens. Man måste kunna skilja det junggrammatiska perspektivet från andra teorier, eftersom en omfattande grundforskning behöver utföras på alla de områden inom nordistiken, där det junggrammatiska paradigmet varit förhärskande.

Haglands kritik är ett utslag av att det fortfarande saknas en tydlig uppgörelse med det junggrammatiska forskningsparadigmet. Ifall en sådan inte sker kommer det att bli svårt att forska i språkhistoria om det junggrammatiska credot samexisterar med diametralt motsatta teoretiska perspektiv.

Litteraturkrönika 2003

Av Lars-Erik Edlund, Göran Hallberg och Christer Platzack

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-E.E., G.H. eller C.P.

Tineke Looijenga, Texts & Contexts of the oldest Runic inscriptions. XIV + 383 s., Leiden Boston 2003 (Brill). (The northern world. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures. Volume 4.) ISBN 90-04-12396-2. ISSN 1569-1462. Volymen innehåller inte bara en lättöverskådlig och förtjänstfull samlad kritisk utgåva av alla hittills kända runinskrifter med den äldre futharken, d.v.s. inskrifter från perioden ca 150–700 funna i England, Skandinavien och Kontinentaleuropa, varav ett mindretal på resta stenar och de flesta på bärbara föremål som smycken och vapen, inklusive texter på brakteater och mynt. Den är också en oundgänglig handbok för alla som sysslar med runologi, i det att den utförligt inleds med en serie kapitel om runskriftens klassiska frågor: ursprung/uppkomst, tillämpningsområden, spridningsvägar och varianter. Mot bakgrund av en bred exposé över allmän europeisk kulturhistoria med fokus på skärningspunkten längs *limes*, mellan det sönderfallande romarriket i sydost och etableringen av folkvandringstidens germanska samhällen i nordväst, med krigsföretag och handelsvägar, nya lokala makt- och kultureliter, dokumenteras fyndplatser och forskningsdiskussion, med fruktbar tvärvetenskaplig spegling i arkeologi, historia och språkvetenskap. Huvuddelen av volymen redovisar sedan runtexterna områdesvis: danska (inklusive Blekinge och Skåne) och sydösteuropeiska inskrifter, brakteater (i eget avsnitt), andra kontinentala inskrifter, inskrifter på engelskt område och inskrifter från Nederländerna. Som appendix tillfogas två kompletterande avsnitt, nämligen motsvarande inskrifter i Norge och

(det dåtida) Sverige. Foton, tabeller och utbredningskartor illustrerar texten, som avslutas med fyllig bibliografi och fyndplatsregister. G.H

Ottar Grønvik, *Der Rökstein. Über die religiöse Bestimmung und das weltliche Schicksal eines Helden aus der frühen Wikingerzeit*. 117 s., Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford & Wien 2003. (Peter Lang. *Europäischer Verlag der Wissenschaften.*) (Osloer Beiträge zur Germanistik. Herausgegeben von John Ole Askedal et al. Band 33.) ISSN 0801-0781. ISBN 3-631-51249-X. Germanisten Ottar Grønvik har enligt egen utsago under hela sitt långa forskarliv intresserat sig för den gåtfulla ristningen på Rökstenen. I ett inledande kapitel redovisar han bl.a. den forskning som under en dryg hundraårsperiod ägnats stenen främst av Sophus Bugge, Erik Brate, Otto von Friesen, Elias Wessén och Otto Höfler. Bugges fantasifullhet och utomordentliga kombinationsförmåga framhålls, liksom Wesséns nyktrare och mer skeptiska hållning betonas. I bokens andra kapitel lämnas en systematisk-deskriptiv framställning över ristningen, varefter bokens tredje och viktigaste kapitel redovisar Grønviks eget förslag till tolkning. Här lyfts fr.a. den kultisk-religiösa och kulturella kontext fram, inom vilken ristningen enligt förf. skall förstås. Grønvik framhåller att första delen av ristningen handlar om Vamods världsliga öde, medan den andra delen behandlar hjältens religiösa öde, såsom hörande till guden Tor. I den andra delen skildras nämligen enligt Grønvik hur Vamod "schon vor seiner Geburt (oder vielleicht sogar vor seiner Empfängnis) einem bestimmten Gotte geweiht wurde, dessen Hilfe er in einer großen Schlacht erhielt, wie er dafür aber selbst fallen mußte und bei seinem Gotte einkehren durfte. Daraus ersieht man deutlich, daß das Menschenleben für die Heiden jener Zeit nicht nur eine weltliche (profane), sondern auch eine religiöse Dimension hatte" (s. 81). I det avslutande kapitlet kommenteras bl.a. ett antal språkliga förhållanden i ristningen närmare. Boken avslutas med en bilaga med transkriptioner och översättning, fotografier av ristningsytorna samt en skiss över möjlig läsordning. Sista ordet beträffande ristningen och dess funktion i en fjärran forntid är naturligtvis med detta arbete inte sagt, och Grønviks bok kommer säkert att locka fram nya inlägg i denna mer än hundraåriga diskussion. L.-E.E.

Runica — Germanica — Mediævalia herausgegeben von Wilhelm Heizmann und Astrid van Nahl. xvi + 1024 s., Berlin New York 2003 (Walter de

Gruyter). (*Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 37.*) ISBN 3-11-017778-1. Denna gedigna och i dubbel mening mångsidiga festskrift tillägnad professor Klaus Düwel i Göttingen ger med sina 61 bidrag av mycket varierande längd och ämnesval en inspirerande belysning av europeisk kulturhistoria med fokus på festföremålets specialområden runologi, urgermanska och vetenskapshistoria. Förordet presenterar forskaren Düwel och hans vetenskapliga produktion, vilken som sig bör förtecknas i bandets avslutande bibliografi. Alla de 61 festskriftsbidragen, alfabetiskt ordnade efter författarnas tillnamn, kan omöjligt nämnas här. Thorsten Andersson inleder med en kort skiss över germanskan i Skandinavien speglad i ortnamnen. Fred Wulf avslutar med en längre studie över runvers och runristare. Där emellan behandlas fr.a. runologi: personnamn i olika typer av runtexter, runor på amuletter, brakteater, smycken, dräktdetaljer, gravfynd, mynt, stenar och stenkors, runornas namn, problem kring enskilda runor och nya bidrag till tolkningen av runtexter, eddadiktning och runor, runmotiv i religionshistorisk belysning, runpoesi, runskriftens ursprung, Jellingdynastin och runtexterna. Här finns också en utgåva av den latinska texten *Narracio de visione Walteri*, vidare en handskriftsbeskrivning som kastar ljus över medeltida vardagsliv, samt ett bidrag om "cementerad tyskhet" — om Nibelungenhalle i Königswinter, en rad litteraturanalyser kring eddadiktning och annan äldre litteratur, studier över svanjaktsmotivet som manifestation av makt, över myten om räven som spelar död för att överlista bytet, aspekter på druidens samhällsroll, krig som upphov till stamförbund och statsbildningar, tolkningar av bildmotiv och symbolik på smycken och andra föremål, etymologiska, språkhistoriska och religionshistoriska utredningar, talat språk återgivet i dåtida skrift, metamorfoser i fornvästnordisk litteratur, rytm i parrimad vers, Wulfilas gotiska bibel, germansk hjältesaga och historisk verklighet, romare visavi ost- och västgermaner, kulturell assimilation, litterära lån, översättningar, nordistikens framväxt vid universitetet i Leipzig, och inte minst ett par intressanta studier av enskilda forskares insatser i relation till samtida strömningar. G.H.

*

Susanne Kries, Skandinavisch-schottische Sprachbeziehungen im Mittelalter: Der altnordische Lehneinfluss. XII + 498 s., Odense 2003 (University

Press of Southern Denmark). (*North-Western European Language Evolution, suppl. vol. 20.*) ISBN 87-7838-873-2. ISSN 0900-8675. De skandinaviska lånord man finner i skotskan har enligt den hittills gängse uppfattningen nått Skottland genom att angloskandinaver utvandrade från norra England i samband med den normandiska invasionen under Wilhelm Erövraren. Resultaten av den här rapporterade undersökningen av 736 skandinaviska lånord i skotskan bidrar till att ifrågasätta den gängse uppfattningen. Förf. finner vid en noggrann undersökning av lånorden att många av dem inte finns i de engelska dialekterna, medan andra finns där men med delvis annan betydelse. Detta tyder på, menar förf., att det funnits ett mer direkt skandinaviskt inflytande på Skottland än vad man tidigare velat tro. Boken inleds med en kort sammanfattning på engelska och avslutas med ett medelskotskt ordindex och ett appendix där förf. i grafisk form ger en översikt över första belägg på de behandlade skandinaviska lånorden i skotska och engelska. C.P.

Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlagning og tilpassing av utalandske ord. Red. Helge Sandøy. 153 s., Oslo 2003 (Novus forlag). (Moderne importord i språka i Norden 1.) ISBN 82-7099-380-8. De 16 artiklarna i denna bok har sitt ursprung i föredrag vid en konferens i Bergen 2002 om hur termer för nya begrepp övertagits, anpassats eller nyskapats i de olika nordiska språken, både i allmänspråket och i fackspråket. Flera av artiklarna fokuserar på engelskans inflytande, och flera av författarna diskuterar hur ett bra ersättningsord ser ut. Redaktören Helge Sandøy bidrar med en kort introduktion om ordet *bil*, och Inge Lise Pedersen följer upp med artikeln "Da danskerne lærte bilen at kende. Et causeri om hjemlige og fremmede ord i fortid og nutid". Volymen avslutas med en kort presentation av författarna. C.P.

Nordisk dialektologi. Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal og Helge Sandøy (red.). 575 s., Oslo 2003 (Novus forlag). ISBN 82-7099-381-6. Den sjunde nordiska dialektologkonferensen hölls i Voss den 14–18 augusti 2002. Den arrangerades av Nordisk institutt vid Universitetet i Bergen och samlade 78 deltagare från åtta länder. 46 av deltagarna höll föredrag i tre sektioner. Konferensrapporten återger de särskilt inbjudna huvudinledarnas fem bidrag samt 25 sektionsbidrag, plus Eric Papazians slutsummerande, humoristiska festtal. Inledarnas uppdrag var att med utgångspunkt i respektive hemland spegla temat regionalisering, språk-

utvecklingen i det spännande och svårfångade kontinuum mellan lokal, rural dialekt och standardiserat, urbant riksspråk: Tore Kristiansen i Danmark, Ann-Marie Ivars i Finland, Kristján Árnason och Höskuldur Þráinsson i Island, Lars-Erik Edlund i Sverige och Paul Kerswill på brittiskt-engelskt språkområde. Norska förhållanden speglas i majoriteten av sektioninläggen: Gunnstein Akselberg och Olaf Menningen behandlar ungdomsspråk respektive ordsamlingar i Vossamålet, Tommaso Maria Milani ungdomsspråk i Osloområdet, Agnete Nesse Bodø-dialekten, Eric Papazian nynorsk och vestlandsk, Rune Røsstad ickelingsvisters attityder till ändring och variation i talspråket, Ellen Skolseg språkändring, variation och attityder i "flyplassland", d.v.s. det Oslonära Romerike, Inge Særheim pågående förändringsprocesser i genusböjningssystemet i Nordvest-Rogaland, och Lars S. Vikør Laurens Hallagers stora dialektordbok "Norsk Ordsamling" från 1802, en rikstäckande norsk motsvarighet till Rietz svenska dialektordbok 1867. Eivind Weihe analyserar dialektgeografiskt en visuppteckning på danskfäröiskt blandspråk, presenterad i Føroya kvæði under namnet Mariu vísa seinna. Danska inblickar ger Torben Arboes studier av jylländska kollektivformer, i Jysk Ordbog kallade "stof-pluralis" (*de suppe, nogle gode grød*), Randi Benedikte Brodersens analys av lexikalisk och fonologisk ackomodation bland danskar i Norge, Asgerd Gudiksens beskrivning av hur Ømålsordboken speglar dialektutjämningen och Anette Jensens ordgeografiska studium av orden *mange* och *meget*. Från finlandssvenskt språkområde undersöker Viveca Rabb suffixen som markörer för grammatiskt genus (*-ingg, -heit, -els*) och Caroline Sandström lagbundenhet eller kaos i den nyländska dialektutjämnings förändringsprocesser. Svenska forskningsglimtar ger Björn Bihls metodbeskrivning kring studiet av dialektala övergångsfenomen, Gösta Bruces lägesrapport från SweDia 2000-projektets prosodistudier, Birgit Eakers undersökning av ordbildningstypen "falska particip" (*larmade dörrar och stålbågade glasögon*), Gerd Eklunds efterlysning av en deskriptiv grammatik över de svenska dialekternas formlära och syntax, åstadkommen med hjälp av modern teknik och det enorma material som faktiskt föreligger i arkivsamlingarna, Gunvor Flodells diskussion kring begreppsfären språkkontakt, interferens, kodväxling, tvåspråkighet och bidialektism, Karin Halléns kartering av nordisk formflora och betydelsevariation hos det franska lånordet *kuriös*, Anneli Nilssons beskrivning av "müslivokalen" /ü/ som sydsåkansk dialektmarkör; Margareta Swahns diskussionsinlägg kring den oklara definitionen av begreppet *dialekt*, som vållar problem för såväl forskare som allmänhet, och Anna Westerbergs presentation av sitt västerbott-

niska projekt, som i ljuset av valda språkdrag följer dialektutjämningen i Norsjömålet. Sammantaget utgör konferensrapporten en stimulerande exposé över mångfalden i aktuell nordisk dialektologisk och sociolingvistisk forskning. Det saknas varken framtidsuppgifter eller inspirationskällor.

G.H.

Rytm och dialog. Studier framlagda vid Åttonde nordiska metrikkonferensen Umeå 4–7 oktober 2001, utgivna av Sven Bäckman, Mattias Hansson och Eva Lilja. 281 s., Göteborg 2003 (Centrum för Metriska Studier). (Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier 14.) ISBN 91-87988-11-9. ISSN 1100-9063. I denna volym utges skriftliga versioner av huvuddelen av föredragen som presenterades vid den i titeln nämnda konferensen, totalt 15 stycken. I inbjudan till konferensen betonades möjligheten att tänka sig dialogen som en organiserande princip för rytm, och huvuddelen av bidragen har på ett eller annat sätt tagit fasta på detta. Av de fyra teoretiskt inriktade föredragen av Tom Barney, Gösta Bruce, Chris Goldston/Tomas Riad och Eva Lilja är det endast den sistnämnda som i sin "Åtta punkter till en förnyelse av versläran" är dialogiskt strukturerad. Dialogbegreppet står också i centrum för bidragen av Sissel Furu-
seth, Mattias Hansson, Annika Bäckström, Bengt Edlund, Sven Bäckman, Stine Brenna Taugbøl/Ingrid Falkenberg och Marianne Nordman. Volymen innehåller ytterligare fyra artiklar, författade av Peder Skyum-Nielsen, Jon D. Orten, Peter Brask och Jörgen Larsson. I förordet ges en snabb översikt över innehållet i de olika bidragen. Volymen innehåller också en förteckning över författarna.

C.P.

Tuve Skånberg, Glömda gudstecken. Från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken. 247 s., Lund 2003. (Bibliotheca Historico-ecclesiastica Lundensis 45.) ISSN 0346-5438. ISBN 91-89515-06-4. I denna kyrkohistoriska avhandling står bomärken i centrum. Dessa ägarbeteckningar och signaturer har på sina ställen i Norden använts långt in i vår tid. Den fråga som fr.a. upptar förf. är om bomärkena skall förstås som slumpvis tillkomna signaturer eller om de kan tolkas med utgångspunkt i en sammanhållen symbolvärld. Förf. argumenterar för att bomärkena hör samman med en fornkyrklig dopritual och att typerna är relativt få, även om det finns många varianter. Eftersom bomärkena enligt förf. i huvudsak utgörs av kristna symboler som kors, Kristus- och Mariamonogram och olika attribut knutna till helgon, är det mindre troligt att enskilda

bomärken skulle kunna gå tillbaka på exempelvis runornas form. Enligt krönikörens mening kunde nog även runtecken som möjliga förlagor till bomärkena ha blivit föremål för en än mer förutsättningslös granskning; vi vet ju att ett levande bruk av runor länge funnits kvar i vissa bygder, och onekligen finns likheter mellan vissa bomärkestyper och runtecken. Avhandlingen bygger på ett jättelikt material, närmare bestämt 27 595 bomärkesbelägg inte bara samlade från de nordiska länderna utan också från England, Tyskland, Schweiz och Lettland. L.-E.E.

Vägar till Midgård. ISSN 1650-5905. 1. Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik. Red. Catharina Raudvere, Anders Andrén & Kristina Jennbert. 191 s., Lund 2001. ISBN 91-89116-19-4. – 2. Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual. Red. Kristina Jennbert, Anders Andrén & Catharina Raudvere. 343 s., Lund 2003. ISBN 91-89116-24-0. – 3. Catharina Raudvere, Kunskap och insikt i norrön tradition. Mytologi, ritualer och trolldomsanklagelser. 226 s., Lund 2003. [Alla:] (Nordic Academic Press.) ISBN 91-89116-36-4. Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond finansierar projektet "Vägar till Midgård. Nordisk hedendom i långtidsperspektiv", som även stöds av bl.a. Vetenskapsrådet och Vetenskapssocieteten i Lund. De medverkande arbetar tvärvetenskapligt, och närmar sig således den förkristna nordiska religionen från skilda perspektiv. De tre första numren i serien utkom 2001–2003. Den första volymen handlar om Midgårdprojektet och "den samtida utmaningen". Artiklarna återgår på föreläsningarna vid ett seminarium i Lund den 16 maj 2000. På Catharina Raudveres inledning följer Margaret Clunies Ross och Lars Lönnroths studie som utreder receptionen av den fornnordiska poetiken i de nordiska länderna från medeltid fram i vår tid. Arkeologen Lise Nordenborg Myhres artikel visar hur arkeologiskt betydelsefulla platser i Norge politiskt utnyttjades före och under den tyska ockupationen. Om nyhedendomen och den "nya högern" handlar sociologen Göran Dahls bidrag, och modern asatro i Nordamerika i förbindelse med bl.a. rasmystik behandlas av religionshistorikern Mattias Gardell. Hur idealiseringen av germanerna levt kvar inom den humanistiska forskningen, och därtill utgjort en inspirationskälla för nyhedniska grupper, visar Stefanie von Schnurbein i sitt bidrag. Mest stimulerande i den första volymen finner krönikören dock religionshistorikern Stefan Arvidssons artikel, som bär titeln "I skuggan av kors och hakkors. Om Wilhelm Schmidts, Wilhelm Koppers och Marija Gimbutas teorier om 'indogermansk' religion och kultur". Den visar hur olika forskares syn på indogermaner och

deras kultur och tro formas av ideologiska preferenser. — Den andra boken i serien redovisar ur en rad olika perspektiv nordiska förkristna ritual: dels betraktas hedendomen utifrån mer rituella perspektiv, dels integreras på ett intressant sätt de materiella spåren i analyserna av ritual. Boken har tre huvudavdelningar. I den första fokuseras i fyra artiklar textstudier rörande ritualer. De medeltida norröna texterna står i centrum i Margaret Clunies Ross bidrag som handlar om närvaro respektive frånvaro av ritual i dessa källor. Catharina Raudvere studerar "ordets makt som litterärt motiv och rituell praktik i norrön litteratur", för att låna underrubrikens formulering. Britt-Mari Näsström skriver om passageriter i den fornskandinaviska religionen, varvid bl.a. barnets införlivande i samhället, olika initiationsriter, bröllop och riter vid begravningar belyses. Gro Steinland söker rekonstruera de härskarinvigningar som kan ha existerat på nordisk botten. I bokens andra avdelning studeras ritual i ett långtidsperspektiv. Här finns bidrag av Kristina Jennbert, Michael Müller-Wille och Elisabeth Rudebeck. Den sistnämnda exempelvis belyser ur ett vidsträckt antropologiskt och historiskt perspektiv vägen som rituell arena. I bokens sista avdelning behandlas ur olika synvinklar rituella platser. Olika fornlämningsplatser står i förgrunden för Jørgen Ilkjær, Lars Jørgensen och Lars Ersgård; den sistnämnde t.ex. utgår i sin studie från Västannortjärn i Dalarna. En artikel som äger såväl teoretiskt som metodiskt intresse är Terje Gansums "Fra jord til handling", och en värdefull resumerande artikel som behandlar norrön ritual och kultplatskontinuitet utgör Anders Andréns "Platsernas betydelse". När man läst boken inser man att gängse begrepp som "hedniskt", "förkristet" och "nordiskt" långtifrån alltid är så entydiga som man i förstone kunde tro. — Den tredje volymens syfte är att belysa sådana "kulturella och sociala miljöer i det förkristna Norden, vilka gav upphov till trosföreställningar och ritualer kopplade till vissa personers förmodade särskilda förmågor och extraordinära kunskaper", som det uttrycks inledningsvis. Materialet utgörs av medeltida norröna textkällor, men här finns också intressanta analyser av motiven på bildstenar och av olika arkeologiska fynd, såsom brons- och silverfigurer och guldraketeater. I det kapitel som behandlar trolldomens världsbild och föreställningar finns bl.a. en genomgång av användningen av olika ord i fornvästnordiskan för "kunniga människor och deras agerade". Trolldomsritualernas praktik och teknik penetreras i ett omfattande kapitel. Här behandlar förf. bl.a. seiðr, dess ursprung i de mytologiska berättelserna samt kön och sejdritual — i detta sistnämnda avsnitt (s. 112 ff.) diskuteras exempelvis Helga Kress historiesyn beträffande genus på ett kritiskt sätt. Ett avsnitt

dryftar ingående berättelsen om Kotkell och hans familj i Laxdoela saga, varvid konstateras att dessa berättelser om trolldom skickligt vävs "runt en serie av aktiviteter och motaktiviteter" (s. 151), och att de slutliga straffen utdelas utan formell rättegång. Just den rättsliga organisationen — lagen och tinget — upptar i sista kapitlet författaren. Sammanfattningsvis ger monografin och de två artikelsamlingarna en hel del nya perspektiv på det aktuella forskningsfältet. Man ser förväntansfullt fram mot övriga volymer i projektserien och — framför allt — mot projekt-syntesen.

L.-E.E.

Øystein Alexander Vangsnes, Anders Holmberg och Lars-Olof Delsing, Dialektsyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen. 207 s., Oslo 2003 (Novus forlag). (Tromsø Studies in Linguistics 22.) ISBN 82-7099-373-5. ISSN 0333-2543. Dialektsyntax har länge varit ett eftersatt forskningsområde. I och med att den jämförande syntaxforskningen inom ramen för modern generativ grammatik utvecklat metoder för att beskriva syntaktisk mikrovariation har emellertid bilden ändrats, och ett flertal större dialektsyntaktiska projekt har startat runt om i Europa, bl.a. i Nederländerna, Tyskland och Italien. Också på nordisk botten har intresset för dialektsyntax ökat, vilket den här anmälda volymen är ett av de första konkreta exemplen på. Inte oväntat är det forskare med nominalfrasen som specialitet som går i bräschen — att förklara den påtagliga regionala variationen hos nominalfrasens uppbyggnad i de nordiska språken har sedan slutet av 1980-talet varit en drivkraft för dessa forskare. Den här anmälda boken innehåller fem uppsatser samt en inledning skriven av utgivarna i samarbete med Görel Sandström. Lars-Olof Delsing bidrar dels med en värdefull översikt över den syntaktiska variationen i nordiska nominalfraser, dels med en specialstudie av perifrastisk genitiv, främst typen *huset hans*. Per Anders Holmberg och Görel Sandström har tillsammans skrivit två studier av nordsvenska nominalfraser, och Øystein Vangsnes artikel om identifikation och morfologins roll i den nordiska nominalfrasen är den enskilt längsta artikeln i volymen. Boken är illustrerad med dialektkartor och avslutas med ett sakregister och ett ord- och dialektregister.

C.P.

Einar Ólafur Sveinsson, The folk-stories of Iceland. Revised by Einar G. Pétursson, translated by Benedikt Benedikz, edited by Anthony Faulkes. 319 s., London 2003. (Viking Society for Northern Research. Text series. Vol. XVI.) ISBN 0-903521-53-9. Volymen är en engelsk översättning av Einar Ólafur Sveinssons bok "Um íslenzkar þjóðsögur" som utgavs 1940. Först lämnas en översikt som definierar en folksägen, behandlar kategorier av folksägnen enligt olika principer, diskuterar folksägnernas ursprung och även redovisar berättarnas roll. Kapitlet för inte oväntat långt utanför Norden. Att notera är bl.a. att en folksägen måste vara berättad, och i de fall en skriven berättelse ligger till grund för folksägner, måste den "circulate orally, not necessarily through many tellers, though if it is to be effective in its oral version, the narrator should have lost sight of the book" (s. 14). Om de källor i vilka man återfinner folksägnen handlar bokens andra kapitel, vilket också inrymmer en värdefull sammanställning (s. 141 ff.) av samlingar av isländska folksägnen. Bokens mest fascinerande kapitel är nog det tredje, som ger en detaljrik beskrivning av "folk-belief and folk-legends" (149 ff.). Här möter berättelser om troll och jättar, älvor, spöken, fredlösa m.fl., och här (s. 188 ff.) får man exempelvis lära sig skillnaden mellan *ófreski* 'ability to see and sense supernatural beings' och *fjólkyngi* 'knowing many things' (d.v.s. trolldomskunskap). Jämförelser med föreställningar inom övrig nordisk folktro görs i detta drygt 75 sidor långa kapitel. Om "wonder-tales" (alltså undersagor) handlar det fjärde kapitlet. Det femte och sista — som tar sin utgångspunkt i en berättelse (s. 267–269), återgiven av Eiríkur Ólafsson of Brú-nir (1826–1900) — har som tema "the world of men and the hidden world". Naturligtvis bär boken tydliga tecken på att vara sammanställd för ett par generationer sedan, och därför i grunden måste förstås inom ramen för den tidens forskningsparadigm. Visserligen har i samband med översättningsarbetet — som tog sin början för mer än trettio år sedan — en del arbete nedlagts för att komplettera litteratur och tillfoga senare resultat; i förbindelse med *tilberi* nämns t.ex. s. 194 Jan Walls undersökningar av tjuvmjölkanande väsen. Någon grundligare överarbetning har dock, helt naturligt, inte skett. Boken har sin största förtjänst som uppslagsbok, och det är därför skada att den inte försetts med ett register.

L.-E.E.

Eyrbyggja Saga. The Vellum Tradition, ed. by Forrest S. Scott. xiv + 156 + 339 s., Copenhagen 2003 (C.A.Reitzels forlag). (Editiones arnamagnæanæ, series A, vol. 18.) ISBN 87-7876-354-1.* De vetenskapliga utgåvor av Eyr-

byggja Saga som föreligger utgår alla från Ásgeir Jónssons pappersmanuskript från 1686–88. Det finns ingen fullständig pergamenthandskrift av sagan, men väl fyra pergamentfragment från 1200-talet till slutet av 1400-talet, som tillsammans täcker huvuddelen av sagan. Syftet med denna utgåva är att erbjuda en komplett och tillförlitlig transkription av dessa fragment. Detta är särskilt viktigt eftersom pergamentfragmenten verkar representera en tidigare form av sagan än den vi känner från pappershandskrifterna. Förutom själva utgåvan av de fyra pergamentfragmenten och av en pappersavskrift (AM 447 4to) som kompletterar ett av pergamentfragmenten, innehåller denna volym en fyllig kommentar, två namnregister och ett manuskriptregister. De olika handskrifterna presenteras översiktligt i det inledande kapitlet, varefter följer ett kapitel för var och en av pergamenthandskrifterna och för den medtagna pappershandskriften. Utgivaren ger här paleografiska, ortografiska och morfologiska kommentarer och kommenterar också individuella ordformer, fel och unika läsningar. I den mån olika skrivare varit inblandade kommenteras också detta.

C.P.

Jóns saga Hólabyskups ens helga, ed. by Peter Foote. xxxv + 276* + 191 s., Copenhagen 2003 (C.A. Reitzels forlag). (Editiones arnamagnæanæ, series A, vol. 14.) ISBN 87-7876-349-5. Relativt kort tid efter det att det isländska alltinget år 1200 hade etablerat offentlig dyrkan av biskop Jón, upprättades en latinsk biografi och ungefär samtidigt en isländsk; utgivaren håller det för möjligt att de båda biografierna kan ha påverkat varandra. I dag finns tre versioner av den isländska biografien bevarade. H-versionen är mest fullständig och autentisk, medan S-versionen, den enda version som bevarats som en helhet, kan beskrivas som en förkortad version av originalet. Den tredje versionen, L-versionen, är yngre (1300-talet) med en mer latinpåverkad stil, och ligger närmare H än S. I den här volymen ges de tre versionerna ut var för sig. Utgivaren tar i sin fylliga kommentar upp de olika handskrifterna som föreligger av de tre versionerna och diskuterar datering, proveniens, skrivarhänder, ortografi m.m. Två namnregister och ett manuskriptregister avslutar volymen.

C.P.

Annette Lassen, Øyet og blindheden i norrøn litteratur og mytologi. 169 s., København 2003 (Museum Tusulanums Forlag). (UJDS-Studier 13.) (Universitets-Jubilæets Danske Samfunds Skriftserie 556.) ISBN 87-7289-805-4. ISSN 0109-2804. I denna bearbetade version av sitt specialearbejde

från 1999 undersöker förf. betydelsen av symbolkomplexet ögat och blindheten i den nordiska mytologien genom att studera den norrøna litteraturen från perioden 1200–1300, d.v.s. verk som Codex Regius, Snorres Edda, islänningasagor, kungasagor, fornaldarsagor, samtidssagor och skaldediktningen. Ögonen kan bl.a. avslöja kunglighet, övermänskliga krafter och tjuvaktighet. Samtidigt ser man olika egenskaper hos blicken, som det onda ögat och synskhet. I förlängningen av den betydelse som ögat har i den norrøna kulturen tar förf. upp berättelser om hur olika personer görs blinda. Undersökningen av ögat och blindheten bildar grundval för en tolkning av Oden, som pantsatt sitt ena öga i Mimers brunn, av Hödur, Balders blinde baneman, och av Tor med den vassa blicken. C.P.

Astrid van Nahl, Einführung in das Altisländische. Ein Lehr- und Lesebuch. 239 s., Hamburg 2003. (Helmut Buske Verlag.) ISBN 3-87548-329-4. Detta är en lärobok i fornisländska, samtidigt som det är en väl sammanfattad läsebok. Den fornisländska ljudläran, formläran och syntaxen beskrivs i olika kapitel utifrån språkhistoriskt perspektiv, samtidigt som även senare språkliga förändringar noteras. En hel del övningar finns; s. 172 f. exempelvis skall man plocka ut konstruktioner med ackusativ med infinitiv ur textutdraget från Harðar saga ok Hólmverja och dessutom beskriva "wie man im Deutschen bei der angemessenen Übersetzung zu verfahren hat". Representativa texter från den fornisländska litteraturen presenteras i vart och ett av bokens kapitel, t.ex. från Landnámabók, Íslendinga saga, Völuspá, Hrólfs saga kraka och Ívens saga. I några fall, som då det gäller Victors saga ok Blávus och Grágás, är det fråga om icke-normaliserad text. Texturvalet är varierat, men boken största förtjänst är som jag ser det de många litteraturanvisningar som lämnas läsaren till dessa avsnitt. Ett register över grammatiska företeelser som behandlas samt över nämnda källor och personer underlättar användningen av läroboken. L.-E.E.

Oddaannálar og Oddverjaannáll. Red. Eiríkur Þormóðsson og Guðrún Ása Grímsdóttir. CLXXXI + 236 s., Reykjavík 2003 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 59.) ISBN 9979-819-85-5. Den första av de två annaler som här utges har aldrig tidigare varit utgiven i sin helhet, medan den andra finns utgiven efter något senare handskrift i Gustav Storms Islandske Annaler 1888. Oddaannálar

behandlar tiden från Adams skapelse till år 67 e. Kr., medan Oddverjaannáll börjar med Julius Caesar (100–44 f. Kr.) och sträcker sig till 1420. De båda annalerna visar stora likheter för den tid de överlappar. Oddaannålar är bevarad i 14 handskrifter tillkomna 1600–1893; den är här utgiven efter en handskrift från 1692 som förvaras på Brittish Museum. I den fylliga kommentaren gör utgivarna bland mycket annat troligt att Oddaannålar är en förkortad och förändrad version av en mer fullständig krönika skriven mellan 1530 och 1591. De visar också att den eller de som ställde samman Oddverjaannáll hämtade material från den utförligare Oddaannålar, och att Oddverjaannáll måste ha existerat före 1591. Denna utges här efter den enda bevarade fullständiga handskriften. I tillägg till kommentaren och själva utgåvorna innehåller denna volym en kort engelsk sammanfattning av kommentaren, en litteraturförteckning och ett register över de handskrifter som omnämns i kommentaren. Där till kommer ett register över de namn som nämns i de utgivna texterna.

C.P.

Old Norse Myths, Literature and Society. Edited by Margaret Clunies Ross. 312 s., Odense 2003. (University Press of Southern Denmark.) (The Viking Collection. Studies in Northern civilization, vol. 14.) ISSN 0108-8408. ISBN 87-7838-794-9. Volymen innehåller ett urval "papers" och två av de plenarföredrag som presenterades vid The Eleventh International Saga Conference vid University of Sydney i juli 2000; bidragen har här överarbetats och utvidgats. I introduktionen understryker redaktören Margaret Clunies Ross att hon sökt samla "not only some of the best work on Old Norse myth and related subjects among contemporary researchers" utan också vill ge läsaren "a good idea of current approaches to the subject from a variety of disciplinary and interdisciplinary perspectives". Krönikören vill bara understryka att läsningen av artiklarna verkligen ger gott utbyte. Perspektiven är spännande, artiklarna välskrivna och de problem som dryftas både intresseväckande och viktiga. Uppsatserna samlas kring fyra teman. Först illustreras, utifrån olika empirier och med hjälp av skilda metoder, hur arkeologin och historievetenskapen kan hjälpa oss att förstå den fornnordiska myten. John Hines artikel belyser ämnet på ett principiellt intressant sätt, och Frands Herschend skildrar det han kallar "Material Metaphors" utifrån arkeologisk evidens från yngre järnåldern och vikingatiden. Han involverar även kenningar i den fornnordiska skaldediktningen. Clunies Ross säger i inledningen om denna del av Herschends studie: "While not all will agree with this last proposition,

it raises in a very interesting way the question of the semiotic potential of archaeological sites considered as wholes" (s. 11). I avdelningens sista bidrag belyser Elena A. Melnikova de spår av den fornnordiska myten och dess ritual som återfinns i den fornryska kulturen och litteraturen. Det andra temat rubriceras: "Magic, Death and the Other in Medieval Scandinavia". Vésteinn Ólason visar här utifrån ett välvalt textmaterial vilka attityder de medeltida islänningarna hade till döden och de döda. John Lindow, John McKinnell och Stephen Mitchell belyser andra aspekter på avdelningens tematik. Samtliga tre berör relationen mellan skandinaviskt och samiskt. När McKinnell kommer in på sejden (som ju ofta associeras med samer), förmedlar han även följande tänkvärda reflektion: "It seems most likely that such tales represent, not the reality of Saami tradition, so much as the use of the Saami [---] to fill an 'Other-World' slot in the imaginative world of Old Norse culture" (s. 116). Vid den fornnordisk-isländska litteraturen som "mytografi" uppehåller sig de artikelförfattare som medverkar i volymens tredje temaområde. Simonetta Battista behandlar det romerska Pantheon såsom detta tolkas i fornnordiska hagiografiska sagor, Postola sögur och Heilagra Manna sögur. Autenticiteten för de fornnordiska poetiska texterna från vikingatiden berörs av Diana Whaley, och i denna sektion finns också uppsatser av Elizabeth Ashman Rowe ("Origin Legends and Foundation Myths in Flateyjarbók") och Stefanie Würth ("The Role of *Völuspá* in the Perception of Ragnarök in Old Norse-Icelandic Literature"). I den sista avdelningen diskuteras så i två bidrag möjliga förkristna ritual i de fornnordiska texterna. Här finner vi först Jens Peter Schjødts artikel om myter som källor till ritual, och till sist redaktören Margaret Clunies Ross arbete om två fornisländska teorier om ritual, vilka kommer till uttryck i Fundinn Noregr och i Ynglinga saga. Den läsvärda volymen avslutas med författarpresentationer och ett register.

L.-E.E.

Veturlíði Óskarsson, Middelnedertyske låneord i islandsk diplomsprog frem til år 1500. 432 s., København 2003 (C.A. Reitzels forlag). (Bibliotheca Arnarnagnæana, vol. XLIII.) ISBN 87-7876-356-8. Detta är en bearbetad version av författarens Uppsalaavhandling från 2001. Mot bakgrund av det starka tyska inflytandet på danska, norska och svenska under 1300- och 1400-talen vill förf. undersöka hur tyskan under denna tid påverkade isländskan. Materialet består av alla isländska diplom och ett antal besläktade dokument från ca 1200 till 1500. Undersökningen visar att det tyska inflytandet nästan uteslutande var sekundärt, förmedlat genom

norska och danska, och att det huvudsakligen begränsade sig till ordförrådet. Efter ett inledande kapitel med syftesbeskrivning, bakgrundsteckning, forskningsgenomgång o.d. följer en diskussion av källtexterna och deras karaktär. Det tredje kapitlet redogör bl.a. för den kontakt Island hade med omvärlden under medeltiden, och kapitel fyra tar upp teorier och terminologi rörande lexikaliska lån. I det femte kapitlet presenteras så de tyska lånorden i texterna, med frekvensuppgifter, diskussion av problematiska och säkra ord och lånordens ålder och ursprung. Kapitel sex handlar om ordbildning och affix, och i kapitel sju presenteras alla de ord i materialet (mellan 600 och 650) som sannolikt är medellågtyska lån eller som är påverkade av ett medellågtyskt ord. Efter en sammanfattning och avslutande diskussion samt en engelsk resumé följer två appendix, en förkortningslista och ett register. C.P.

*

Føroya Kvæði. Corpus Carminum Færoensium. Supplementum Bind / Volume VIII. Løgini / Melodies. Utg. Av Marianne Clausen. 735 s., Hoyvik 2003 (Stiðin). (Universitets-Jubilæets danske samfund nr. 559.) ISBN 99918-42-29-2. Serien Føroya Kvæði får med detta åttonde och sista band en mycket värdig avslutning. Balladtexterna ingår i band 1–6 av Christian Matras 1941–54 och Nicolaus Djurhuus 1963–72, medan band 7 av Michael Chesnutt och Kaj Larsen 1996 innehåller handskriftsbeskrivningar och register. Till grund för det nu utgivna melodibandet ligger de ca 2 050 fonogram med danser och sångtexter, som inspelats under 1900-talet. Av dessa utvaldes 1 570 fonogram, som i sin tur resulterat i de drygt 1 300 melodierna i boken. Syftet med utgåvan är att knyta samman de sjungna balladtexterna med själva dansen och melodierna för att därmed belysa hur balladtraditionen förmedlats genom olika försångare i olika bygder. Under arbetets gång har också ett åttiotal hittills okända melodier till kända texter upptecknats och ytterligare två hittills okända texter kunnat publiceras. Bokens vänstersidor återger den till färöiska översatta danska grundtexten, med engelsk version på samtliga motsvarande högersidor. Efter Marianne Clausens förord kommer en översedd version av Mortan Nolsøes 1977 tryckta artikel om den färöiska balladtraditionen, följd av Valdemar Dalsgaards artikel om den rika variantfloran till följd av den muntliga texttraderingen. Så redogör Marianne Clausen för urval och metodik bakom melodiutgåvan, liksom för färöisk dans

över huvud taget, varpå själva melodiutgåvan upptar 400 sidor och de åtföljande registren över texter, melodier, försångarnas repertoarer respektive biografier, och insamlarnas biografier, flertalet med porträttfoton, upptar drygt 100 sidor. Den avslutande bibliografin och källförteckningen åtföljs av ännu två index, det ena ett alfabetiskt titelregister över kvädena, det andra en jämförande förteckning över balladutgåvans nummerserie 1–236 och numren i den nya Bókagarðurutgåvans 40 volymer 1998– (med planerat slut 2005).
G.H.

*

Academic discourse. Multidisciplinary approaches. Ed. Kjersti Fløttum & François Rastier. 222 s., Oslo 2003 (Novus Press). ISBN 82-7099-366-2. Den akademiska diskursen står i centrum för denna bok, som bygger på ett seminarium i Paris 2003, organiserat i samarbete mellan det bergensiska projektet Cultural Identity in Academic Prose, det parisiska L'Equipe Sémantique des Texts och det Oslobaserade Projektmiljøet Norsk Sakprosa. I sin inledning presenterar utgivarna dessa projekt och framhåller att de är mycket olika med avseende på inriktning och forskningsintresse. Inräknat epilogen av Arild Utaker, professor i filosofi vid Bergens universitet, innehåller volymen tio artiklar fördelade över tre större teman: Epistemological and semantic approaches to corpus linguistics, Linguistic approaches to texts in economics, linguistics and medicine, och Socio-discursive approaches to texts in history and science. Boken avslutas med en kort presentation av författarna. C.P.

Historia Norwegie. Edited by Inger Ekrem † and Lars Boje Mortensen. Translated by Peter Fischer. 245 s., København 2003. (Museum Tusulanum Press.) ISBN 87-7289-813-5. Denna edition av Historia Norwegie är den första sedan Gustav Storms utgåva 1880. Inger Ekrem, som gick bort för några år sedan, och Lars Boje Mortensen står för själva utgåvan och kommentaren, medan Peter Fischer svarar för översättningen. Det är en synnerligen kompetent trio som svarat för utgivningen: Ekrem verkade som klassiker vid Oslo universitet, Mortensen är verksam som professor i medeltidslatin vid Bergens universitet och Fischer vid Anglia Polytechnic University, Cambridge, som lecturer och har tidigare publicerat översättningar av Saxos Gesta Danorum och Olaus Magnus Historia de

gentibus septentrionalibus. Inledningen redovisar kortfattat innehåll och struktur i *Historia Norwegie*, liksom textens datering, stil och berättardrag, varefter handskriftssituation, de olika handskrifternas förhållande till varandra samt utgivningsprinciper redovisas. Därpå kommer själva editionen med den latinska texten (jämte redovisning av variantapparat i noter) på högersidan och med engelsk översättning på vänstersidan. En utförlig kommentar lämnas därefter på s. 107–153. Under rubriken "Essay on date and purpose" redovisas så Inger Ekrems tankar om *Historia Norwegie* och den möjliga historiska kontext i vilken verket tillkommit. (Jfr härtill hennes monografi *Nytt lys over Historia Norwegie. Mot en løsning i debatten om dens alder?*, Bergen 1998.) En bibliografi och ett namnregister avslutar utgåvan. *Historia Norwegie* är en betydelsefull källskrift — inte minst finns här viktiga beskrivningar av samer liksom en intressant berättelse om schamanism, men därtill en utförlig skildring av de norska härskarnas historia från de mytiska Ynglingarna fram till Olav Haraldsson. Det är synnerligen värdefullt att denna tidiga och därigenom viktiga källtext på detta förnämliga sätt ställts i forskningens tjänst.

L.-E.E.

Brit Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland och Helge Sandøy, Språkmøte. Innføring i sosiolingvistik. 279 s., Oslo 2003. (Cappelen Akademisk Forlag.) ISBN 82-02-19820-8. Denna bok i språksociologi är ämnad för undervisning vid universitet och högskolor, men kan även användas för självstudier. Den presenterar inledningsvis tre fiktiva personer (deras "CV" återfinns s. 247 f.): Vilde, Are och Ingrid på Gran på Hadeland, sex mil norr om Oslo, 18 år gamla och tidigare klasskamrater. De tre ungdomarna talar olika, trots att de kommer från samma ort. Ungdomarna följer oss sedan boken igenom, t.ex. när Brit Mæhlum i kap. 6 diskuterar identitetsfrågor eller när Helge Sandøy i kap. 10 diskuterar språklig förändring. Detta pedagogiska grepp känns fräscht, och fungerar bra. Boken innehåller annars det man väntar sig av en grundbok i ämnet: här finns kapitel om språk och dialekt, flerspråkighet, språk- och dialektkontakt, normer, språk och identitet, vidare kapitel om variation i tal och skrift, om språkförändring samt om kontakt- och spridningsfenomen. Viktigt är inte minst det kapitel om områdets forskningsmetod, som författats av Gunnstein Akselberg och Brit Mæhlum. Något sammanhållet kapitel om språk och kön finns däremot inte, vilket får beklagas. Likaså måste man från en nordisk utsiktspunkt beklaga att den sociolingvistiska forskningen i grannländerna väsentligen förbigåtts

i boken. De vetenskapliga perspektiven i framställningen är annars många, vilket gör Språkmøte till en stimulerande läsning. L.-E.E.

Oversettelse i teori og praksis. Red. Bergljot Behrens og Bente Christensen. 108 s., Oslo 2003 (Novus forlag). (ANLAs skriftserie 1.) ISBN 82-7099-385-9. ISSN 1503-7932. De fem artiklarna i den här volymen presenterades muntligt vid det möte mellan litterära översättare och översättningsforskare som omnämns i bokens titel. Det inledande föredraget av Per Quale fokuserar på den kulturella kontext som källtext och översättning ingår i; enligt Quale är det nödvändigt att vi specificerar de olika kontexterna som en översättning måste evalueras emot. Tom Lotheringen, Christian Refsum och Cecilie Horge Walle skriver alla om kreativitet och kommunikation i översättningsarbetet och Kirsten Malmkjær diskuterar lingvistiska aspekter på översättning. Boken innehåller dessutom en kortare inledning av utgivarna, nedslag i en debatt om intertextualitet och översättning, samt ett referat av den sammanfattande diskussionen.

C.P.

Språk i endring. Indre norsk språkhistorie. Red. Jan Terje Faarlund. 309 s., Oslo 2003. (Novus forlag.) ISBN 82-7099-369-7. Med stöd från Noregs forskingsråd har vid Oslo universitet åren 2000–2002 bedrivits ett projekt med titeln "Frå gammalnorsk til nynorsk. Indre språkhistorie etter norrøn tid" med Jan Terje Faarlund som ledare. Projektet har resulterat både i denna bok samt i hovudfagsoppgåver, konferensinlägg och i material till doktorsavhandlingar som är under utarbetande. Olika fonologiska, morfologiska och syntaktiska problem behandlas här. Fonologisk är Nina Gram Garmanns studie av kvantitetsförändringen i norskan. Teoretiskt an knyter hon till Joan Bybees "Phonology and Language Use" (2001), alltså till kognitiv fonologi. Den teoretiska modellen presenteras här på ett lättillgängligt sätt. Arne Torp uppehåller sig vid kvantiteten; frågan gäller om grammatiska ord och affix t.ex. får en annan fonologisk utveckling än lexikala ord. Morfologin behandlas i tre av de nio bidragen. Hans-Olav Enger behandlar Skandinaviskt *-s(t)*, och studien genomförs utifrån ett grammatikaliseringsperspektiv. Åse Wetås undersöker reduktionen av kasussystemet i norskan, och här byggs resonemanget under av hennes material från Vest-Telemark. Om utvecklingen av person- och numerusböjningen av verb i gammalnorsk och mellomnorsk skriver Kjartan Ottosson, och i hans bidrag är inte minst de teoretiska utgångs-

punkterna intressanta. Undersökningen utgår empiriskt från ett omfattande diplommaterial. De återstående fyra bidragen behandlar syntaktiska frågor. Utvecklingen av infinitivkonstruktioner från norrön tid fram i modern norska redovisas av Jan Terje Faarlund, medan Kjell Ivar Vannebo skriver om pseudokoordinering med *ta* ur ett grammatikaliseringsperspektiv; artikeln heter "Ta og ro deg ned noen hakk". Laila Sakshaug studerar ändringarna i reflexiv referens i fornspråket och i modern norska, varvid olika konstruktioner med reflexiv funktion uppmärksammas. Till sist undersöker Marit Christoffersen bindeord i äldre norska, särskilt *ok*, *en* och *nema*. Artiklarna i volymen karakteriseras genomgående av hög teorimedvetenhet och metodisk stringens. Boken är nyttig och stimulerande, inte minst genom att olika teoretiska perspektiv presenteras och demonstreras i analys av en välkänd empiri.

L.-E.E.

Tor A. Åfarli, Kristin M. Eide, Norsk generativ syntaks, med tillegg av Lars G. Johnsen, Randi A. Nilsen, Torbjørn Nordgård. 371 s., Oslo 2003 (Novus forlag). ISBN 82-7099-372-7. Denna mycket tilltalande lärobok i modern grammatisk analys är skriven av två av Norges främsta nu verksamma syntaktiker. I första hand vänder sig boken till läsare som genomgått en grundkurs i traditionell grammatik. De inledande kapitlen ger en presentation av generativ grammatik och de grundläggande analysverktygen, d.v.s. frasstruktur, lexikon och satsstruktur. Huvuddelen av boken består av ett antal kapitel där centrala delar av norsk syntax belyses. Bl.a. tar förf. upp dubbelobjekt, hjälpverb, infinitivkonstruktioner, passiv, småsats, presenteringskonstruktionen, subjektstvånget och olika bisatstyper. Författarnas pedagogiska grundtanke är att läsaren genom en tvåstegsprocess ska få insikt om språkets struktur: först lär de sig att lägga märke till intressanta mönster och fenomen och därefter presenteras de för de tekniker som gör det möjligt för dem att uppnå analytisk insikt inom problemområdet. Varje delavsnitt inleds med uppgift om vad läsaren ska kunna efter att ha arbetat sig igenom avsnittet, och avslutas med ett antal uppgifter. Boken innehåller också tre tillägg, som behandlar semantik, prosodi och automatisk satslösning. Den avslutas med en relativt fyllig definitionslista och ett sakregister.

C.P.

Johann Damgaard, Alithia. Et dansk fyrstespejl til Christian iv. Manuskript i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, Thott 874 4°, fra 1597, udg. med indledning og noter af Sebastian Olden-Jørgensen. 109 s., København 2003 (Museum Tusulanums Forlag). (UJDS-Studier 14.) (Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skriftserie 557.) ISBN 87-7289-810-0. ISSN 0109-2804. Damgaards furstespejel från 1597 ges här ut i en ord-, tecken- och bokstavstrogen språkdräkt efter det kungliga dedikationsexemplaret. Två innehållsmässigt intressanta avvikelser i en annan handskrift anges i noter, men annars tas ingen hänsyn till de rent ortografiska och stilistiska småvariationerna i övriga handskrifter. I sin inledande kommentar presenterar utgivaren genren furstespeglar och danska föregångare till Damgaards spegel. Han ger också en kortfattad presentation av Damsgaard själv, och beskriver verkets disposition och form, handskriften, utgivningsprinciper och tidigare forskning. Boken innehåller också en kort översikt över de vanligaste latinska uttrycken i texten. C.P.

Den danske ordbog A–D. Hovedredaktører Ebba Hjorth og Kjeld Kristensen. 752 s., København 2003 (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendalske Boghandel, nordisk Forlag A/S). ISBN 87-00-33184-8. ISBN 87-02-02401-2 (komplet). Den imponerande danska ordboken över det senaste halvseklets talade och skrivna danska utkommer i sex band 2003–05, som bara kan fås genom subscriktion. Med ca 100 000 uppslagsord är "Den danske ordbog" den mest omfattande som publicerats sedan "Ordbog over det danske sprog" utgavs 1918–56, med tacksägelse för tiden ca 1700 – ca 1950 (inklusive supplementbanden). Till läsarens hjälp finns på omslagets insidor och angränsande blad en praktisk "brukarnyckel", ett jämförelseschema mellan Danias ljudskrift, som ordboken använder, och IPA, samt listor över de i ordartiklarna använda förkortningarna och redaktionella specialtecknen av skilda slag. En ovärderlig introduktion ger såväl förord och inledning som framför allt den ambitiöst utformade bruksanvisningen om ca femtio sidor, avrundade med käll- och litteraturhänvisningar. Ordboken bygger främst på ett unikt och omfattande digitalt åtkomligt textmaterial (om ca 40 miljoner ord), som speglar praktiskt språkbruk, med större spridning på stilarter, skribenter och skriftspråksvarianter än vad de äldre ordboksverken kunde erbjuda. Den är både beskrivande och normativ (särskilt vad avser stavning), den speglar skrift- och talspråksbruk, ordens grammatik, bildning, böjning, uttal, betydelse, bruklighet, etymologi, synonymi, homonymi, variantformer, konstruktioner, fraseologi, fasta förbindelser och kontex-

ter. Ett bonusavsnitt för den språkintresserade läsaren, inte nödvändigt för brukaren i allmänhet, är kapitlet "Metoder, principper og kilder", som beskriver möjligheter och villkor för dagens ordboksarbete med en digital korpus och omfattande konkordanser som bas i stället för den klassiska excerptsamlingen i kapslar och lådor. G.H.

Opuscula, Vol. XI. Red. Britta Olrik Frederiksen. 337 s., København 2003 (C.A. Reitzels forlag). (Bibliotheca Arnamagnæana, vol. XLII.) ISBN 87-7876-343-6. I Opusculaserien inom ramen för den arnamagnæanska kommissionens skriftserie publiceras smärre textutgåvor och uppsatser utarbetade i eller i anslutning till den Arnamagnæanska institutionen i Köpenhamn. Ungefär hälften av volymen upptas av Michael Chestnutts utgåva med kommentarer av en medeltida dansk liturgi (St Knud Lavard). För övrigt rymmer volymen tio uppsatser i skilda ämnen. Bl.a. skriver Forrest Scott om en pappershandskrift av Eyrbyggja saga, Mariane Overgaard om Kalendariet AM 249d fol. och Ármann Jakobsson om Finnur Jónsson och Morkinskinna. Volymen avslutas med en förteckning över använda och citerade handskrifter och ett sakregister. C.P.

Vibeke Sandersen, "Jeg skriver dig til for at lade dig vide". Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848–50. Bind I. 713 s. Bind II. Bilag. 273 s. København 2003 (C.A. Reitzels Forlag). (Universitets-Jubilæets danske samfund nr. 558.) I-II 87-7876-335-5. I 87-7876-336-3. II 87-7876-337-1. Denna avhandling i två band är resultatet av ett tjugoförårigt sociolingvistiskt projekt som undersöker skrivefærdigheden hos den första generationen skrivkunniga danskar, de som undervisats i att läsa och skriva enligt skollagen 1814. Undersökningsmaterialet består av ett urval av de ca 3 000 egenhändigt skrivna brev från danska meniga soldater under treårskriget 1848–50, som insamlades efter kriget och nu ingår i Det Kongelige Bibliotek (Ny Kgl. Samling 4° 11232m), varav ett ortografiskt normaliserat antal publicerades 1873. Bland den inkallade bondehärens soldater har av 657 brevskrivare 567 kunnat identifieras geografiskt och socialt, bl.a. via adressaterna, eftersom huvuddelen av breven hopvikts med adress direkt på brevets utsida, utan kuvert. Som jämförelsebas föreligger bl.a. den omfattande undersökningen av läs- och skrivefærdigheden hos 1881 års rekryter ur kategorierna gård- och husmanssöner (bondsöner resp. söner till hantverkare m.fl. med egen jordlott). En tredje social gruppering utgörs av söner till "inderster" eller

"indsiddere", d.v.s. jordlösa (gate)husare och hyresgäster (tjänstefolk, hantverkare m.fl.). En rad viktiga delproblem belyses: är materialet representativt för dåtidens danska män (värnpliktiga mellan 22 och 44 år); har breven skrivits av avsändaren eller, inte ovanligt, av någon skrivkunnig medhjälpare; graden av skriftfärdighet (vissa kunde bara skriva sitt namn, andra kunde skriva av men inte själv producera skriven text); förhållandet mellan dialekt-, regionalspråks- och riksspråksinslag; är vissa språkdrag dialektala eller yttringar av ett framväxande "lågspråk". Ur de tre sociala grupperna utvaldes ett antal brevskrivare för en statistisk undersökning enligt en registrant över feltyper och andra språkdrag (stavning, ordförråd, böjning, syntax och brevstil). Undersökningen koncentreras på två delmängder, de 10 % bäst resp. de 10 % sämst presterande. Det första bandets 15 kapitel avser: 1. insamlingsmetod, 2. identifiering, gruppering socialt, geografiskt och efter ålder, 3. tidigare forskning kring 1800-talsoldaters skriftfärdighet (literacy/kompetensnivåer), 4. exemplifiering ur enskilda brevskrivartexter, 5. statistiska urval, 6. ortografiska kriterier, 7. språkfelstypologi, 8. felprocentberäkning, 9. statistikresultat, 10. geografisk fördelning av feltyper, 11. fördelning på de båda ytterlighetsgrupperna, 12. språkhistorisk tolkning av resultaten, 13. bruket av stor eller liten begynnelsebokstav, 14. syntaktiska och stilistiska moment i relation till samtidens normer, 15. individuella brevstilar belysta genom 31 textkaraktärer. Avslutningsvis följer en summering av huvudresultaten, utförlig notapparat, sammanfattningar på tyska och engelska, litteraturförteckning och förkortningslista. Det andra bandet innehåller en rad appendix, bilagor och register. Det finns starka skäl att avundas de danska kollegerna denna noggranna redovisning av kompetensnivåer och utbredning avseende framväxten av ett danskt folkligt skrivkunnande under 1800-talet. Utgåvans tilltalande yttre lockar till strövtåg i det kunskapsmättade inre. G.H.

*

Anders Björkvall, Svensk reklam och dess modelläsare, 210 s., Stockholm 2003 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 31.) ISBN 91-22-02029-2. ISSN 0562-1097. Med modelläsare, ett begrepp hämtat från Eco, menar förf. den presupponerade läsaren i reklamtexten, en mer eller mindre komplett identitet som erbjuds i texten. Begreppet

bygger på en dialogisk textsyn enligt vilken textens sändare och läsare är invävda i textens struktur, d.v.s. varje text förutsätter en deltagande läsare som inte är identisk med den fysiske läsaren. Syftet med avh. är att undersöka hur denne modellläsare ser ut i reklamannonser i nutida svenska tidskrifter med olika målgrupper: barn, tonåringar och vuxna av olika kön. Hur skiljer sig modelläsarna i barnreklam från den i tonårs- och vuxenreklam, och hur skiljer sig modelläsarna i reklam riktad till flickor och kvinnor från dem i reklam med pojkar eller män som målgrupp? Annonserna, alla från år 2000, är hämtade från de mest lästa svenska tidskrifterna med reklam i resp. målgrupp. Huvuddelen av avhandlingens text utgörs av en detaljerad analys av 14 utvalda annonser för 7–12-åringar, 13–19-åringar och 20–29-åringar. De undersökta annonserna återges i färg i bilaga 3. För varje annons analyserar förf. komposition, ideationell betydelse, interpersonell betydelse och rekontextualisering för att på basis av detta kunna identifiera annonsens modelläsare. I ett följande kapitel sammanställer, jämför och diskuterar förf. ett antal dimensioner hos modelläsarna och relaterar den till reklamtextens målgrupp utifrån kön och ålder. Sociosemiotik (Halliday), kritisk diskursanalys (Fairclough) och kritisk lingvistik (Fowler) hör till den teoretiska bakgrunden till studien.

C.P.

Kristina Danielsson, Beginners Read Aloud, High versus Low Linguistic Levels in Swedish Beginners' Oral Reading. 76 + 100 s., Stockholm 2003 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 28.) ISBN 91-22-02010-1. ISSN 0562-1097. I denna sammanläggningsavhandling är de fyra artiklar omtryckta som ligger till grund för författarens studie av nybörjares högläsning av löpande text; till detta kommer en fyllig bakgrundsbeskrivning och sammanfattning av de resultat förf. har uppnått. Syftet med studien var att undersöka vilka olika språkliga nivåer som högläsande nybörjare utnyttjar vid läsning av löpande text. Resultaten visar klart att läsarna utnyttjar olika språkliga nivåer. Den grafematiska nivån verkar vara utgångspunkten för läsarna, men också ordnivån var av betydelse — lågfrekventa och sannolikt obekanta ord gav upphov till fler fel än kända och frekventa ord. Studien visar också att även högre språkliga nivåer som fraser och satser togs i bruk av läsarna, särskilt av de läsare som hade passerat de allra första stegen i läsinlärningsprocessen. I avslutningen konstaterar förf. att alla de undersökta läsarna, oberoende av läsförmåga, använde flera olika strategier vid sin läsning. Detta resultat går

på tvärs emot vad läsmodeller i allmänhet förutsäger, eftersom dessa vanligen beskriver läsinläringen som en process där inläraren stegvis tar högre språkliga nivåer i bruk. C.P.

Jan Einarsson, Språksociologi. 367 s., Lund 2003. (Studentlitteratur.) ISBN 91-44-03262-5. Denna lärobok ger en mångsidig bild av det språksociologiska intresseområdet. Här behandlas bl.a. språk och dialekt, tvåspråkighet, taletnografi (kommunikationsetnografi), inomspråklig social variation — här talar författaren om dialekter, sociolekter, sexolekter, kronolekter samt register och stil —, attityder, språkförändring, samtalsanalys och dess tillämpningar i studier av olika institutionella verksamheter, icke-verbala signaler (som ju normalt inte brukar komma med i språksociologiska handböcker) samt, i slutet, språksociologin och skolan. Det är som synes mycket som Einarsson haft ambitionen att få med mellan bokens pärmar. Det är att hoppas att boken framgent prövas i den akademiska undervisningen på grundnivåer. L.-E.E.

Gunvor Flodell, Anna Greggas Bäckström & Asbjørg Westum (red.), Ord i Nord. Vänskrift till Lars-Erik Edlund 16 augusti 2003. 160 s. Umeå 2003. ISSN 91-7305-499-2. När Lars-Erik Edlund den 16 augusti 2003 fyllde 50 år tillägnades han av de närmaste institutionskollegerna i Umeå en vänskrift i vilken femton författare medverkar. Några bidrag rör onomastik: Jonas Carlquist skriver om namnen på internet, vilka inte minst ur ett genusperspektiv äger intresse, och Linnea Gustafsson analyserar Håkan Nessers namngivning — både ortnamn och personnamn — ur skilda synvinklar. Flera texter handlar om olika tiders skrivande: Solbritt Hellström behandlar den jämtländske 1600-talsprästen Olof Bertilssons skrivande i en tid då prästerna i Jämtland av statsmakten förväntades gå över från danska till svenska efter Brömsebrofreden. Brev skrivna av brasiliemigranter från början av 1900-talet analyseras av Gunvor Flodell. I breven finns både dialektala inslag och, så småningom, portugisiska språk-inslag. Ann-Catrine Edlund intresserar sig för ett par visböcker från 1930-talet, och försöker utifrån dem förstå hur ett dagboksskrivande tar form. Språkgeografiskt är Sigurd Fries bidrag om utbredningskartan som hjälpmedel inom växtnamnsforskningen. Om det gotländska växtnamnet *skåde* skriver Jan Nilsson i en artikel med spännande språk- och kulturhistoriska perspektiv. På folkminnesforskningens område finner man Åke Sandströms bidrag om sälhuvud på stång, en folklig föreställ-

ning med stor spridning. I övrigt ger Birger Liljestrand en begreppsutredning över ord, medan Mattias Hansson skriver om perspektiv och perspektivskiften i text och Staffan Wiklund om barns berättelser och reflektioner. Bidrag lämnar också litteraturvetarna Annelie Bränström Öhman, Anders Persson, Claes Rosenqvist och Anders Öhman. Bl.a. avhandlas Sara Lidmans och Per Olov Enquists författarskap. Claes Rosenqvist skriver utifrån krigshistoriska källor om händelser i det nordångermanländska Nolaskogs krigssommaren 1809. Bidragen rör en rad språkliga, litteraturvetenskapliga och kulturvetenskapliga ämnen, och volymen speglar därigenom väl jubilarens intresseområden. G.H.

Från Närpesdialekt till EU-svenska. Festskrift till Kristina Nikula. Red. Harry Lönnroth. 325 s., Tampere 2003. (Tampere University Press.) ISBN 951-44-5567-3. När professorn i nordisk filologi vid Tammerfors universitet Kristina Nikula den 7 mars 2003 fyllde 60 år, hedrades hon med en festskrift. Den inleds med en Tabula gratulatoria, och har i slutet en förteckning över hennes tryckta skrifter 1978–2002, sammanställd av Harry Lönnroth. Därtill finns i slutet av boken bl.a. ett nyttigt personregister. Kristina Nikula har varit verksam inom en rad forskningsfält, vilket återspeglas i festskriften. Om språkpolitik i teori och praktik skriver Henning Bergenholtz under den lite provocerande rubriken "Bryder Dansk Sprognævn den danske sproglov?". Godelieve Laureys redovisar en jämförande analys av språkdebatten i den finlandssvenska, sverigesvenska, holländska och flamländska dagspressen, och kan bl.a. visa att det finns slående likheter mellan den flamländska och finlandssvenska diskursen. Marja-Leena Piitulainen belyser i sitt bidrag personreferenser i finska, svenska och tyska språkvetenskapliga recensioner, och söker hitta bakgrunden till de påvisade skillnaderna språken emellan. Merja Koskela beskriver i sin artikel fackspråkforskningens ställning i ett större vetenskapssammanhang, och Christer Laurén reflekterar kring s.k. diffusa termer (*grej, mackapär* etc.). Marianne Nordman relaterar finlandssvenska ungdomars reflektioner om dialekt. Björn Melander redovisar några preliminära kvantitativa resultat från en undersökning av debattspråket i EU-parlamentet. Hanna Lehti-Eklund slår i sin intresseväckande artikel ett slag för att ge nominalfrasen "en egen satsning i läromedlen" (s. 105) i svenska som andraspråk i skolan i Finland. Argumenten för detta är goda. I sammanhanget skall också Anna-Lena Østerns artikel som behandlar kompetensen i genren "intervju" hos elever i elvaårsåldern uppmärksammas. Könsmarkerande personbeteckningar i modern norska är

temat för Ruth Vatvedt Fjelds studie som har rubriken "Gjerningsmannen er en kvinne". Skönlitterära texter står i centrum i Birger Liljestrands artikel där bl.a. Torgny Lindgrens prosa samt självbiografiska romaner av Christine-Louise Gestrin och Ingmar Björkstén behandlas. Carl-Eric Johansson skriver om Kurt Salomonson och litteraturens kanon, Lars-Erik Edlund om frontespiser i ett par äldre svenska ordböcker och Irma Sorvali om djurmetaforer. I övrigt finns bidrag i festskriften av germanisten Henrik Nikula, slavisten Arja Rosenholm, medieforskaren Mikko Lehtonen samt av semiotikerna Winfried Nöth och Göran Soneson. Volymen är förtjänstfullt redigerad av Harry Lönnroth. L.-E.E.

Grammatik i fokus. Festskrift till Christer Platzack 18 november 2003. Volym 1-2. Grammar in focus. Festschrift for Christer Platzack 18 November 2003. Volume 1-2. Redaktörer/Editors Lars-Olof Delsing, Cecilia Falk, Gunlög Josefsson & Halldór Á. Sigurðsson. xxxviii + 243 s./pp. viii + 401 s./pp., Lund 2003 (Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet/Department of Scandinavian Languages, Lund University). ISBN 91-631-4570-7/4571-5. Denna festskrift i två volymer inleds med sedvanligt porträtt, förord (på svenska och engelska) och förteckning över de doktorander som festföremålet väglett fram till disputation, förteckning över festföremålets publikationer, d.v.s. böcker, artiklar och redaktionella projekt, samt en Tabula Gratulatoria. Volym 1 redovisar 27 bidrag, varav huvuddelen skrivna på svenska, ett på danska och två på engelska, med ett geografiskt, kronologiskt och ämnesvalsmässigt brett spektrum av artiklar inom nordisk språkvetenskap, dock — som sig bör, med ett festföremål vida känt för att ha just grammatiken i fokus — med kraftig slagsida mot grammatiska aspekter. Volym 2 redovisar hela 40 artiklar, alla skrivna på engelska, utom en enda på svenska, och med inriktning på ett lika brett spektrum inom allmän språkvetenskap, och givetvis med än mera markant slagsida. Det vore i en kort anmälan som denna orätt att ur en sådan mångfald lyfta fram bara några enskilda exempel, likaså omöjligt att rada upp nästan sjuttio medverkande författares namn och ämnesval och samtidigt försöka ge ens en minimalistisk (?) glimt av vad som verkligen erbjuds. G.H.

Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson. Red. Bengt Nordberg, Leelo Keevallik Eriksson, Kerstin Thelander och Mats Thelander. 341 s., Uppsala 2003 (Institutionen för nordiska språk). (Skrifter

utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 63.) ISBN 91-506-1715-X. ISSN 0083-4661. Denna minnesskrift efter samtalsforskaren Mats Eriksson innehåller, förutom förord och en inledning om Mats Erikssons gärning signerad Bengt Nordberg, 28 artiklar inom ämnesområdena grammatik, samtalsforskning, interaktionell lingvistik samt berättande och samtal i skönlitteraturen. Bland bidragen märks Jan Anwards "Samhällets syntaktiska sida", Viveka Adelswärds "Varför ger vi röst åt de frånvarande?", Per Linells "Grammatiska konstruktioner i samtalspraktiken", Anne-Marie Londens "Kjell Westö och dialogen", Björn Melanders "Språkpolitik och samtalspråk" och Gun Widmarks "Att mötas och skiljas. Om hälsnings- och avskedsfraser i verklighet och fiktion". C.P.

Hans Jonsson, Metaforen som semantisk händelse. 200 s., Lund 2003 (Vetenskapssocieteten i Lund). (Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund 95.) ISBN 91-973773-8-4. Förf., tidigare chef för Svenska Akademiens Ordbok, har mot bakgrund av sin erfarenhet som ordboksredaktör skrivit en monografi om figuren metafor. Enligt författarens definition innebär metafor att en företeelse A med ett medvetet brott mot den språkliga konventionen sägs vara företeelse B. Det medvetna konventionsbrottet härrör från associationen mellan företeelserna A och B, vilken beror på funnen eller uppfunnen likhet dem emellan. Förf. skiljer mellan fräscha metaforer, konventionella metaforer, sovande och döda metaforer, och ger svenska exempel på de olika typerna. I ett särskilt avsnitt presenteras Lakoff och Johnsons konceptuella metaforer. Förf. diskuterar också hur omfattande metaforiken är i språket, och hur metaforer uppstår. Monografen avslutas med en fyllig engelsk sammanfattning, en förteckning över viktigare använda termer, en förteckning över de metaforer som närmare behandlas i boken, samt ett författarindex. C.P.

Carl Linnæus Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732. I. Dagboken. Utgiven efter handskriften av Algot Hellbom, Sigurd Fries, Roger Jacobsson. xx + 200 s. ISBN 91-86438-22-0. II. Kommentardel. Utgiven med kommentarer och register av Ingegerd Fries och Sigurd Fries. Redaktör Roger Jacobsson. 532 s. ISBN 91-86438-24-7. Umeå 2003 (Kungl. Skytteanska Samfundet). (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 54:A-B.) Linnés lappländska "ungdomsresa" 1732 utkommer nu för första gången i en

diplomatarisk utgåva, som är frukten av tjugo års noggranna förarbeten. I utgåvan, som har dagbokens stora format och återger Linnés teckningar i exakt mått, placeras text och rubriker per sida enligt originalet. Den ersätter därmed den engelska versionen från 1811 (Smith) och de svenska 1889 (Ährling) och 1913 (Fries), inklusive senare populärutgåvor. Utgångspunkten är Linnés egen handskrift, förvarad i biblioteket vid The Linnean Society of London. Textdelen (volym I) och kommentardelen (volym II), båda med utförlig engelsk sammanfattning, följs 2004 av en faksimilutgåva av handskriften (volym III). I inledningen till volym I tecknar Sigurd Fries bakgrunden och editionsprinciperna. Fotnoterna i denna volym är främst textkritiska. Försättsbladen återger Linnés egen karta över färdvägen, från Uppsala via Norrlandskusten, med avstickare från Umeå upp i Lycksele lappmarker och från Luleå till Rörstad vid norska kusten, vidare längs den finska västkusten från Torneå ner till Åbo och över Åland åter till Uppsala. Volym II innehåller en ovärderlig svit av kompletterande material. I inledningen finns handskriftsbeskrivning och jämförelser mellan de äldre utgåvorna och den nu aktuella. De följande kapitlen ger en översikt över resan dag för dag, kommenterar språkligt och sakligt den löpande dagbokstextens alla termer och begrepp, inte minst de många inslagen på latin, så att utgåvan också blir lättillgänglig för envar intresserad. Här ges vidare en utförlig etnologisk respektive en språklig kommentar till fr.a. Linnés samiska iakttagelser, likaså aspekter på färdväg, färd sätt och omkostnader, med prisjämförelser och sammanställning över mynt och mått. Volymen innehåller också kommenterade utgåvor av Linnés ansökan till Vetenskaps societeten i december 1731, hans påminnelsekrivelse i april 1732, hans frågelista inför avfärden, hans reserapport till societeten i november 1732 och professor Lars Robergs uppteckning av resenärens berättelse om resan. Så beskrivs Linnés Lapplandsherbarium, kompletterat med en förteckning över växterna. Här publiceras tillika Linnés i förväg uppgjorda resplaner och hans under färden sammanställda listor över besökta platser och personer, samtliga även de med kommentarer, liksom hans "plånbok", en speciell återanvändbar anteckningsbok från resan, som man återfann i hans Uppsalabostad först 1935. Slutligen publiceras och kommenteras dels en manuskriptsida med samiska och finska glosor, dels några baksidesanteckningar om sälar. Boken avslutas med en förtydligad version av Linnés i efterhand ritade reskarta, plus färdvägen markerad på en modern kartversion, vartill kommer käll- och litteraturförteckning, växt-, djur-, sak-, Orts- och personregister, samt ett register över samiska ord.

G.H.

Lyssna på svenska dialekter! Cd med utskrifter och översättningar utgiven av Språk- och folkminnesinstitutet genom Eva Thelin. 77 s. + Cd i flik i bakre pärmens insida. Uppsala 2003. ISBN 91-7229-023-4. År 1957 gav dåvarande Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) ut skivserien "Svenska folkmål" jämte ett häfte med utskrifter och (i förekommande fall) översättningar. Denna utgåva är dock idag föråldrad och av den anledningen har häftet "Lyssna på svenska dialekter!" utgivits med en medföljande Cd-skiva. Häri finns 29 textprov, ett från varje svenskt landskap utom från Skåne, Småland, Dalarna och Norrbotten som representeras av två dialektprov vardera. Inspelningarna är gjorda under perioden 1935–1984. Att välja ut en inspelning (eller två) som skall representera ett helt landskap är naturligtvis förknippat med svårigheter. Karakteristiska drag i den äldre dialekt det här är fråga om måste förstås finnas representerade i textprovet, men även innehåll, talarnas förmåga att berätta och inspelningens tekniska kvalitet måste vägas in vid urvalet. I allt väsentligt har Eva Thelin enligt min mening gjort ett gott urval ur SOFI:s överrika samlingar (det lär finnas 15 000 timmar inspelat tal i samlingarna). Inte minst berättelserna som sådana fascinerar: här får man lyssna till berättare som engagerat talar om jakt, bärplockning, fiske, loppbesvär och mycket mera. I en del fall lämnas i anslutning till dialektprovet också en översättning. Texterna återges i bokstavsordning (Blekinge, Bohuslän, Dalarna etc.), vilket gör att sambanden mellan närliggande dialekter inte blir uppenbara. Enligt min mening hade det varit bättre att här följa föregångaren "Svenska folkmål" som redovisar dialektproven från norr till söder. Kanske hade volymen också kunnat byggas ut med ytterligare textprov, så att även exempel på mer utjämnad dialekt hade kommit med. Det är dock bra att denna utgåva nu föreligger.

L.-E.É.

Karin Milles, Kvinnor och män i möte. En samtalsanalytisk studie av interna arbetsmöten. 166 s., Stockholm 2003. (Almqvist & Wiksell International.) (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. N.S. 29.) ISSN 0562-1097. ISBN 91-22-02022-5. Avhandlingens syfte är att "öka kunskapen om den språkliga interaktionen på interna arbetsmöten". Dels beskrivs den språkliga interaktionen i sådana möten jämfört med vardagliga samtal, dels undersöks förhållandet mellan dessa arbetsmöten och könsordningen. Författaren deklarerar att hon i detta avseende valt en feministisk utgångspunkt. Efter en presentation av materialet, där också transkriptionsproblematiken berörs,

kommer Milles i kapitel 4 in på struktur och innehåll i de undersökta interna arbetsmötena. Man slås av att dessa informella möten förefaller vara rätt väl strukturerade, och att mötesordföranden styr samtalet i betydande grad. Milles diskuterar också den intressanta frågan om "frånvaron av explicit formalia hotar mötenas demokratiska funktion" (s. 81). Hon menar nämligen att en ordförandes makt över samtalet då han/hon inte styrs av formalia, kan leda till "maktmissbruk", eftersom ordföranden i eget intresse kan sanktionera en ämnesprogression som bryter mot dagordningen och kan avsluta ett pågående möte utan att kontrollera om någon vill göra tillägg. Iakttagelserna är naturligtvis svåra att empiriskt styrka, men förefaller tänkvärda. Kapitel 5 och 6 har en feministisk utgångspunkt. Förf. konstaterar att hennes variabler för kvantitativ dominans inte visar några statistiskt säkerställda skillnader mellan män och kvinnor, vilket skiljer denna undersökning från flera andra studier (av bl.a. Jan Einarsson & Tor G. Hultman, Britt-Louise Gunnarsson och Hans Strand), som visat att män/pojkar talar mer — ibland avsevärt mycket mer — i olika samtalskontexter än kvinnor/flickor. Däremot föreligger skillnader mellan män och kvinnor i de interna arbetsmötena genom kvinnornas högre andel av turer som uppmanar till respons, genom att kvinnorna också har en högre andel misslyckade turer samt genom att kvinnorna ger fler uppbackningar än männen. Författaren diskuterar ingående sina resultat och reflekterar kring möjliga tolkningar. Hon lyfter tydligt fram motsägelsefulla drag i de olika resultaten, och inte minst detta stärker analysen. Spännande är också kapitel 6 som anlägger ett mer tolkande och kvalitativt perspektiv på berättandet av självupplevda händelseförlopp. Denna del av Milles studie är tankeväckande, men rätt kortfattad. I "Slutord" sammanfattas de många resultaten.

L.-E.E.

MISS. Meddelanden från institutionen för svenska språket [vid Göteborgs universitet]. ISSN 1102-4518. Nr 44. Charlotte Lindström, Vore finns ju ... Om översättning av spansk konjunktiv till svenska. 37 s. – Nr 45. Peter Wennerholm, Det är som att köra bil med endast en ratt. En undersökning av bildspråket i gymnasisters skrivande. 45 s. – Nr 46. Martin Sandberg, Gränsmarkörerna så, då och Ø i gymnasisters tal- och skriftspråk. Kvantitativa och funktionella aspekter på adjunktionella så/platshållar-så. 58 s. – Nr 47. Lisa Niklasson, "emedan jag gek ständigt naken". En jämförande studie av bisatsledföljden i utgåvorna 1674 och 1743 av Nils Matson Kiöppings resa. 50 s. [Alla] Göteborg 2003. Under 2003 utkom fyra nya häften

av meddelandeserien MISS. I nr 44 behandlar Charlotte Lindström översättningen av spanska konjunktiver till svenska — materialet utgörs konkret av Irmgard Pingels översättning av Camilo José Celas roman *La colmena* (1951; översättningen utkom 1954 under titeln *Bikupan*). Studien avslutas med en plädering för användandet av konjunktiv också i svenskan, framför allt i skriftspråk. — Peter Wennerholm studerar i nr 45 bildspråket i gymnasisters skrivande, och uppställer och prövar i sin systematiskt uppbyggda studie en rad hypoteser, bl.a. skillnader i skrivande mellan elever från olika program och skillnader mellan "fria" uppsatser och sådana som tillkommit inom ramen för det nationella provet. Man får nog konstatera att gymnasisterna inte alltid är så medvetna om det stilistiska syftet med sitt bildspråk. — Martin Sandberg intresserar sig i sin studie i nr 46 för gränsmarkörerna *så* och *då* (samt ingen markör, Ø) i gymnasisters tal- och skriftspråk, närmare bestämt i meningar av typen "är man trött på en kanal SÅ kan man väl byta då". Undersökningen knyter lite an till en diskussion som förts om beskrivningen av talspråkets grammatik i Svenska Akademiens Grammatik (SAG) med inlägg av Maria Arnstad, Jan Anward och Staffan Hellberg. — Nils Matson Kiöppings resa och de olika utgåvorna 1674 och 1743 utgör material för Lisa Niklassons undersökning i nr 47 av bisatsledföljden, och ger anledning till diskussion av vetenskapliga inlägg av både Gertrud Pettersson och Christer Platzack. Att det här rör sig om en intressant brytningstid mellan nytt och gammalt på syntaxens område är uppenbart. L.-E.E.

Namn och språk i när och fjärran. Hyllningskrift till Marianne Blomqvist den 24 september 2002. Redigerad av Ann-Marie Ivars under medverkan av Pirkko Lilius, Anne-Marie Londen och Mirja Saari. 87 s., Helsingfors 2003. (Helsingfors universitet.) (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet utgivna genom Mirja Saari B. 22.) ISSN 0358-0180. ISBN 952-10-0891-1 [bör vara: 951-10-0891-1]. I samband med att Marianne Blomqvist skulle fylla 60 år i september 2002 arrangerade kollegerna på Nordica i Helsingfors ett symposium för att hylla henne, kallat "Namn och språk i när och fjärran". Förhandlingarna har nu samlats i en volym i institutionens meddelandeserie. Mångsidige Lars Huldén skriver inledningsvis om Runeberg, varvid dunklet kring dennes födelsedatum blir utgångspunkt för intressanta funderingar. Studien vidgas nämligen till att behandla Runebergs barndomsår och hur denna tid lämnat avtryck i hans senare författarskap. Eva Brylla diskuterar en del skillnader i synsätt mellan de finlandssvenska och riks-

svenska namnlängderna i almanackorna. Festföremålet gav år 2000 ut en bok med titeln "Svenska ortnamn i Estland med estniska motsvarigheter"; i symposievolymen finner man nu, i anslutning till detta arbete, ett bidrag av Peeter Päll som rubriceras "Standardization of Estonian-Swedish toponyms". I artikeln noteras bl.a. den speciella problematik som möter vid standardiseringen av ortnamn med tanke på de talade dialekternas ålderdomliga karaktär; denna problematik är självfallet allmän-giltig. Eero Kiviniemi skriver initierat om mode och smak vid val av namn, varvid bl.a. studier av innovationsspridning dras in i resone-manget. Det är uppenbart att mycket återstår att göra på detta forsk-ningsfält, som har sina inspirationskällor både inom kultur- och sam-hällsforskningen. Peter Slotte behandlar det dialektala material som de s.k. byrallorna, d.v.s. humoristiska berättelser på dialekt, utgör. Efter en genomgång av genren ges några konkreta analyser. Då festföremålet haft intresse också för finlandssvenskt emigrantspråk i Nordamerika, är det följdriktigt att Ann-Marie Ivars medverkar med en artikel om detta tema. En bibliografi över Marianne Blomqvists skrifter avslutar voly-men. Samlingsvolymen gör skäl för sitt namn, och tematiken under-stryks utomordentligt väl av omslagsfotona, där ett visar en del av termi-nalen på flygfältet Gustave III i den forna svenska kolonin Saint Barthé-lemy – där hälsas man både med Bienvenue och Välkommen!

L.-E.E.

Ord i Nord. Vänskrift till Lars-Erik Edlund 16 augusti 2003. Red. Gunvor Flodell, Anna Greggass Bäckström och Asbjørg Westum 160 s., Umeå 2003. ISSN 91-7305-499-2. När Lars-Erik Edlund den 16 augusti 2003 fyllde 50 år tillägnades han av de närmaste institutionskollegerna i Umeå en vän-skrift i vilken femton författare medverkar. Några bidrag rör onomastik: Jonas Carlquist skriver om namnen på internet, vilka inte minst ur ett genusperspektiv äger intresse, och Linnea Gustafsson analyserar Håkan Nessers namngivning — både ortnamn och personnamn — ur skilda syn-vinklar. Flera texter handlar om olika tiders skrivande: Solbritt Hell-ström behandlar den jämtländske 1600-talsprästen Olof Bertilssons skriv-ande i en tid då prästerna i Jämtland av statsmakten förväntades gå över från danska till svenska efter Brömsebrofreden. Brev skrivna av Brasilien-emigranter från början av 1900-talet analyseras av Gunvor Flodell. I bre-ven finns både dialektala och, så småningom, portugisiska språkinslag. Ann-Catrine Edlund intresserar sig för ett par visböcker från 1930-talet, och försöker utifrån dem förstå hur ett dagboksskrivande tar form.

Språkgeografiskt är Sigurd Fries bidrag om utbredningskartan som hjälpmedel inom växtnamnsforskningen. Om det gotländska växtnamnet skåde skriver Jan Nilsson i en artikel med spännande språk- och kulturhistoriska perspektiv. På folkminnesforskningens område finner man Åke Sandströms bidrag om sälhuvud på stång, en folklig föreställning med stor spridning. I övrigt ger Birger Liljestrand en begreppsutredning över ord, medan Mattias Hansson skriver om perspektiv och perspektivskiften i text och Staffan Wiklund om barns berättelser och reflektioner. Bidrag lämnar också litteraturvetarna Annelie Bränström Öhman, Anders Persson, Claes Rosenqvist och Anders Öhman. Bl.a. avhandlas Sara Lidmans och Per Olov Enquists författarskap. Claes Rosenqvist skriver utifrån krigshistoriska källor om händelser i det nordångermandska Nolaskogs krigssommaren 1809. Bidragen rör en rad språkliga, litteraturvetenskapliga och kulturvetenskapliga ämnen, och volymen speglar därigenom väl jubileans intresseområden. G.H.

Svenska på scen. Språk och språkanvändning i svensk dramatext från tre sekler. Red. Siv Strömquist. 233 s., Uppsala 2003 (Hallgren & Fallgren). (Ord och Stil 34.) ISBN 91-7382-781-9. ISSN 0347-5379. Dramadialogen erbjuder oss en möjlighet att komma forna tiders talspråk närmare in på livet än mer skriftliga genrer som privata brev och dagböcker, även om naturligtvis dramadialogen också har sina specifika genredrag. Ett systematiskt studium av dramadialogen från språkvetenskaplig synvinkel möjliggjordes i och med tillkomsten av forskningsprojektet "Svensk dramadialog under tre sekler". De 9 artiklar som ingår i den här anmälda volymen är samtliga skrivna av forskare verksamma inom projektet och samtliga utnyttjar den databas om 45 dramer från 1700-talet, 1800-talet och 1900-talet som projektet gjort tillgänglig i maskinläsbar form. I redaktörens inledande uppsats presenteras bakgrunden till projektet och vi får också en kort sammanfattning av vad bokens artiklar handlar om. Siv Strömquist placerar i sin artikel in korpusens 45 dramer i deras litterära och teaterhistoriska kontext. Gun Widmark och Ulla Melander Marttala behandlar båda 1700-talsdramer och Carin Östman och Kerstin Thelander 1800-talsdramer. Ulla Börestam och Anna Lindström gör båda jämförelser mellan 1700-talets och 1900-talets samtalspråk, medan Mats Thelander och Carin Östman behandlar dramakorpusen i sin helhet. Boken avslutas med ett par volymövergripande bilagor och en kort presentation av författarna. C.P.

Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser. 1433 s., Stockholm 2003 (Svenska språknämnden). (Norstedts Ordbok.) ISBN 91-7227-346-1. Denna gedigna och ambitiöst innehållsrika ordbok, som behandlar orden i kombinationer, ersätter den nu föråldrade "Svensk handordbok" från 1966. I ordboksartiklarna avskiljs med särskilda tecken avsnitten om grammatiska konstruktioner (*kasta ngt*) från avsnitten om fraser (*kasta boll*), de senare indelade i konkreta fraser (*byta jobb, i jobbet*), idiom (*ta jobbet med sig hem*) och pragmatiska fraser (*det är inte mitt jobb att göra ngt*). Likaså markeras tydligt avsnitt som innehåller hänvisningar. Inledningen förklarar överskådligt hur ordboksartiklarna fungerar och hur de praktiskt kan användas för textproduktion och kontrollbehov, t.ex. rörande prepositionsbruk, bildliga eller värderande uttryck o.l. En särskild "Bruksanvisning" ger utförligare hjälp åt den som ger sig in bland de ca 19 600 uppslagsorden med deras uppgifter om konstruktioner, fraseologi, överförda betydelser och andra betydelsemoment, kontext-exempel, uppgifter om lämplighet, stilnivåer, regionala varianter m.m.

G.H.

Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523–24. Utgiven med inledning och register av Evert Melefors med skattehistorisk översikt av Tryggve Siltberg. 368 s., Visby 2003. (Arkiv på Gotland 1. Skriftserie för Landsarkivet i Visby och Gotlands Kommunarkiv.) ISBN 91-85716-91-X. Den handskrift som här utgivits av förre arkivchefen Evert Melefors förvaras vid danska riksarkivet (DRA). Den är vid sidan av Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485–87 den viktigaste källskriften rörande senmedeltida gotländska förhållanden. I en kort inledning beskrivs handskriften, dess karaktär och inriktning, utgivningsprinciper samt skrivare och språk. Dessutom tecknar Melefors bilden av Sören Norby, hans flotta och hans samtida. För räkenskapsboken som källa för den gotländska beskattningens historia lämnar landsarkivarien i Visby Tryggve Siltberg en initierad redogörelse. Själva utgåvan följer så s. 37–327; på högersidorna finns en fotografisk återgivning av handskriftssidorna, medan handskriftens text återgivits efter gängse diplomatariska principer på vänstersidorna. I noterna lämnas vissa kommentarer till läsning m.m. Därefter följer flera register: ett person- och skeppsregister, ett ortnamnsregister enligt originaltextens former och ett ortnamnsregister enligt nutida former. Till sist finns en ordlista och ett par sidor om myntsystem samt mått och vikt. Det är förtjänstfullt att denna viktiga källa nu tillgängliggjorts.

L.-E.E.

Ulf Teleman, *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. 216 s., Stockholm 2003 (första upplagan [2002], andra tryckningen). *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. 280 s., Stockholm 2003. (Norstedts Ordbok.) (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85/87.) ISBN 91-7227-348-8/374-7. Första delen, "Ära, rikedom, reda", omspänner 1600- och 1700-talen, då nationalstaten Sverige växte fram som kärnan i den stormaktstida konglomeratstaten Sverige. Den jämförelsevis fåtaliga läs- och skrivkunniga makt- och bildningseliten kände behovet av det svenska skriftspråkets rykt och ans. Medryckande, stundtals spännande som en tidsdokumenterande utvecklingsroman, skildrar förf. hur man med utgångspunkt i den språkliga mångfaldens Sverige börjar värna om ett renare och rikare ordförråd, hur standardiseringsdebatten vaknar, hur principerna utformas kring be-teckningarna av stavelsekvantitet, ljud och ljudgrupper, hur grammatikerna resonerar kring substantivens, adjektivens och verbens böjningsformer. Slutavsnitten summerar standardiseringsarbetets resultat, och ställer reglerna mot den språkliga verkligheten. Till båda delarna fogas engelska sammanfattningar och utförliga käll- och litteraturlistor. — Andra delens titel, "Tradis och funkis", symboliserar kampen mellan den fortlevande tradition, som byggts upp fram till ca 1800, och den funktionalism, som alltmer kom att präglade den moderna spåksynen. Inledningsvis diskuteras bl.a. språkvård, språkplanering och behovet av språkvetenskap för tillägnandet av de begrepp som är nödvändiga för analysen. Här berörs också hur det växande borgerskapet blir standardspråkets viktigaste brukare, d.v.s. hur det riksskriftspråk som hittills skildrats också med tiden kom att motsvaras av ett talat standardspråk, som först på 1900-talet mera allmänt spreds bland bredare befolkningslager. Inledningskapitlets rubrik "God morgon, Sverige", anslår tonen. Sedan följer avsnitt om språkvårdens aktörer, däribland Svenska Akademien, med 1900-talets andra hälft karakteriserad som "institutionernas tid", vidare avsnitt om språkvetenskapen och språkvårdarna, stavningen, rikstalspråket, grammatiken, ordböckerna, språkförändringar och språkvård, ordförråd och ordbetydelser, stil och text, och sist men inte minst förhållandet mellan svenskan och andra språk. Efter författarens "Bokslut" kompletteras den andra delen med ett värdefullt personregister. G.H.

Teoretiska perspektiv på sakprosa. Red. Boel Englund & Per Ledin. 307 s., Lund 2003. (Studentlitteratur.) ISBN 91-44-03096-7. Det av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond ekonomiskt stödda projektet "Svensk sak-

prosa 1750–2000” har i fyrtioalet rapporter gett oss en inträngande och mångfasetterad bild av den svenska sakprosans historia under de senaste 250 åren. De olika empiriska studierna redovisas i boken ”Verklighetens texter” (se ANF 117 (2002) s. 267 f.), och i den här aktuella antologin behandlas ett antal teoretiska frågor som aktualiserats i projektarbetet. Projektet är tvärvetenskapligt, och det är betecknande att två eller flera projektdeltagare samverkar som författare i vart och ett av bokens tio kapitel. Efter en inledning av Boel Englund och Per Ledin, följer tre olika avdelningar med vardera tre artiklar. Den första sektionen i boken handlar om text och samhälle. Vad är sakprosa, frågar sig de båda redaktörerna och Jan Svensson i den första artikeln? Sakprosans funktioner i samhället behandlas sedan i en artikel av Boel Englund och Jan Svensson. Här diskuteras bl.a. utifrån Michel Foucault, Norman Fairclough och Jürgen Habermas samhällets språk och kommunikation ur ett maktperspektiv. Relationen mellan institution, text och genre behandlas till sist i denna sektion i en artikel av Per Ledin och Staffan Selander. Den andra sektionen har kallats ”Sakprosa som sociala relationer”. Här behandlas i en artikel av Olle Josephson och Björn Melander vem som läser sakprosa, och hur, varför och när? Om texters auktoritet skriver Englund och Selander samt Britt Hultén och Karin Mårdsjö Blume. Hur får sakprosatexter auktoritet och hur hänger detta samman med t.ex. institutioner och läsarförväntningar, frågar man sig? Britt Hultén och Gunilla Byrman diskuterar genus och sakprosa. De avslutande reflektionerna över genusanalysen är intresseväckande. Den sista sektionen redovisar olika språkvetenskapliga perspektiv. Intertextualiteter står i fokus i den första artikeln, skriven av trion Luis Ajagán-Lester, Per Ledin och Henrik Rahm. Utgångspunkten tas, inte oväntat, i Bachtins dialogiska språksyn. Björn Melander och Olle Josephson skriver därefter om muntlighet och skriftlighet i sakprosatexter. I den artikeln är inte minst begreppsutredningen av intresse. Den sista artikeln i volymen består av tre exempelanalyser — empiriskt står Åhlén & Holms postorderkatalog från 1909 i centrum. Denna ”priskurant” analyseras av medieforskaren Britt Hultén, språkforskaren Olle Josephson och pedagogen Staffan Selander. Avslutningstexten är som jag ser det den som ger mest mersmak i volymen — inte minst för att den konkret visar vägar för fortsatt tvärvetenskaplig forskning på området.

L.-E.E.

Gunnar Tingbjörn, Engelskt lån i svenskt idrottsspråk. 601 s., Göteborg 2003. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 30.) ISSN 0348-7741. ISBN

91-974747-0-3. Denna del i serien utgör den något reviderade och kompletterade versionen av Gunnar Tingbjörns redan 1968 framlagda men otryckta licentiatavhandling. I samband med att Tingbjörn år 2002 fyllde 70 år föddes tanken bland institutionskollegerna i Göteborg att av trycket utge avhandlingen. Ämnet är de engelska lånen i svenskt idrottspråk i dagspressen, närmare bestämt i Aftonbladet, Dagens Nyheter och Idrottsbladet. Engelskans roll i den moderna svenskan har ofta noterats, inte minst bland lekmän, men egendomligt nog finns det bara ett fåtal vetenskapliga undersökningar i ämnet. Det av Tingbjörn inhöstade materialet är av imponerande storlek (sammanlagt 139 912 belägg!), och redovisas systematiskt s. 235–586. Här möter vanliga ord som *match* och *miss*, men också lågfrekventa lån som *ballyhoo*, *heavy-weight* och *no decision*. Grafonomiska, morfologiska, "semologiska" och distributionsmässiga förhållanden rörande de engelska lånen dryftas sedan i var sitt kapitel. Analysen sker på en påtagligt detaljerad nivå, och studien fördelas därvid i en lång rad också ytterst kortfattade avsnitt. Vid läsningen fäster man sig bl.a. vid diskussionen om de engelska lånens genusattribuering (s. 53 ff.), redovisningen av *s*-pluralen (s. 94 ff.), fördelningen mellan ord av typen *ranking* och *rankning* (s. 155 f.), frågor rörande lånens distributionsförhållanden (s. 176 ff.) samt diskussionen av orsaker till lån (bl.a. s. 223 ff.). Undersökningens många resultat diskuteras inte i något resumerande kapitel, vilket måste beklagas. I ett appendix förtecknas lån i idrottspråket från andra språk än engelskan, bl.a. från våra nordiska grannspråk.

L-E.E.

Kerstin Tropp, Framtidsreferens i svenskt inlärarespråk. 178 s., Stockholm 2003 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 30.) ISBN 91-22-02023-3. ISSN 0562-1097. Syftet med denna avhandling är att undersöka hur tio utländska gäststudenter under en treårsperiod tillägnar sig svenskans uttryck för framtidsreferens. Med utgångspunkt i tidigare studier inom området temporalitet och tempusutveckling uppställer förf. åtta varandra delvis motsägande hypoteser, som sedan prövas i avhandlingens empiriska del. Inlärnarna, hämtade från ASU-projektet, var 10 gäststudenter mellan 20 och 28 år, som hade kinesiska, engelska-tyska, grekiska, polska, portugisiska och spanska som förstaspråk. Samtliga hade kunskaper i engelska. De fick under sitt första år i Sverige formell undervisning i målspråket och kan beskrivas som semi-formella inlärare. De var också kvalificerade inlärare, motiverade inlärare och

uppnådde på två år den nivå som krävs för universitetsstudier i Sverige. Materialet består av olika typer av skrivuppgifter producerade vid olika tillfällen under en period på tre år. Sju svenska informanter fungerade som kontrollgrupp.

Resultatredovisningen omfattar omkring 100 av avhandlingens 160 textsidor. Systematiskt går förf. här igenom de 8 hypoteserna, både kvantitativt och kvalitativt. Generellt finner hon både likheter och skillnader i jämförelse med tidigare studier av tempusutveckling vid andraspråksinläring. Förf. menar att avvikelserna från tidigare forskning delvis kan bero på att inlärarna i hennes studie, till skillnad mot tidigare undersökta inlärare, var snabba, kvalificerade och högt motiverade och att de fick mycket och regelbunden undervisning. Med utgångspunkt i resultaten skisserar förf. en interimsspråksgrammatik för de undersökta inlärarnas samlade användning av framtidsrefererande uttryck. Avhandlingen är intressant ur flera aspekter, inte minst för att resultaten delvis går på tvärs med dem man funnit i tidigare studier. Boken avslutas med en engelsk sammanfattning. C.P.

*

Den 10. nasjonale konferansen i namnegransking, Blindern 9. mai 2003: Gustav Indrebø og norsk namnegransking, red. Åse Wetås og Tom Schmidt. 130 s., Oslo 2003 (Seksjon for namnegransking, Universitetet i Oslo). ISSN 0801-7956. I denna volym trycks nio av de elva föredragen vid konferensen, och därtill återges Hans Skeis öppningsord. Svavar Sigmundsson, som var inbjuden talare, bidrar med en artikel om namn på administrativa indelningar i Island. De övriga föredragen anknyter alla på ett eller annat sätt till Gustav Indrebøs forskning. Kjell Venås skriver om norska insjönamn, Gunnstein Akselberg om administrativa indelningar i Hordaland, Åse Wetås om egennamn och kasusböjning, Vidar Haslum om obestämd och bestämd form i ortnamn, Jan Ragnar Hagland om namnnormering i översättningar från norrønt, Ole-Jørgen Johannessen om namnkartor från Indrebøs tid till idag, Botolv Helleland om Indrebø som namnkonsulent och Terje Larsen om hur en lag från 1990 om hur ortnamn ska skrivas kommer i konflikt med det sätt egendomsbrukarna skriver namnet. Ett par av artiklarna är illustrerade med kartor.

C.P.

Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001. Red. Staffan Nyström. 238 s., Uppsala 2003 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 78.) ISBN 91-7276-077-X. ISSN 0346-6728. Det trettionde NORNA-symposiet samlade 32 deltagare på Högskolan i Visby på Gotland. Det arrangerades av Riksantikvarieämbetet och Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. Rapporten återger de tolv symposieföredragen, därtill namnkonulenten Leif Nilssons exkursionsbidrag, som exemplifierade gotländska namnvårdsproblem, och Gunnstein Akselbergs avslutande summering, byggd på de muntliga inläggen. Arkeologen Ingmar Jansson, Stockholm, inleder föredragssviten med en brett allmänskandinavisk, inspirerande och tvärvetenskapligt matnyttig presentation av arkeologins material, metoder, misstag och möjligheter vid studiet av kulturkontakter av det här aktuella slaget. Från bronsålder till tidigmedeltida bebyggelsehistoria söker sig förf. kritiskt, kronologiskt och geografiskt fram bland klassiska problem kring datering och värdering av enskilda fynd, irriterande fyndluckor, migrationsförlopp m.m. Per Ambrosiani belyser symposietemat med hjälp av Ingermanlands finska och ryska bebyggelsenamn, Thorsten Andersson återkommer till ämnet götar, gutar och goter, Sonja Entzenberg studerar utvecklingen av kvinnors titulatur och släktnamn i Borgholm, Öland, 1860–1920, Johanna Halonen undersöker ortnamnskontakter i östra Nyland, bl.a. särnamn, Michael Lerche Nielsen diskuterar Bornholms bebyggelsehistoria ur Östersjöperspektiv, Evert Melefors tar sig an de gotländska gårdnamnens typologi och ålder, Aino Naert estlandssvenskarnas härstamning speglad i namn och dialekter, Ritva Liisa Pitkänen nyländska substratnamn/lånenamn som bebyggelsehistoriska vittnesbörd, medan Svante Strandberg ringar in ortnamnselementet *bäck* i sekundärbetydelsen 'mindre vattensamling' och Ritva Valtauvo-Pfeifer beskriver främmande spår i sydösthinska namnmiljöer, och Michaela Örnmark särskilt granskar de sydfinländska särnamnerna. Den infallsrika sviten ger upphov till fler frågor och pekar på ytterligare forskningsbehov, precis som sig bör. En kort engelsk sammanfattning åtföljer bidragen. G.H.

Nordiske torp-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red. Peder Gammeltoft og Bent Jørgensen. 288 s., Uppsala 2003 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 76.) ISBN 91-7276-075-3. ISSN 346-6728. Symposiet om de nordiska *torp*-namnen gör avstamp från Michael Lerche Nielsens avhandling "Vikingetidens per-

sonnavne i Danmark belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på *-torp* sammensat med personnavneforled" (1998). De 17 föredragen belyser mångfacetterat såväl grundordets som ortnamns-elementets geografiska och kronologiska skikt, etymologier, variantflora och onomastiska tillämpningar. Symposiet arrangerades på Jaruplund Højskole i Sydslesvig, i gammalt danskt *torp*-namnsområde, med övergång från dansk dialekt via lågtyska/nordfrisiska till högtyska, skildrat i Wolfgang Laurs bidrag "*Torp*-navne i Sydslesvig og sprogskiftet". Gunnstein Axelberg ger synpunkter på norskt material från Østfold, Gillian Fellows-Jensen redovisar *torp*-namnskick i Norfolk och andra delar av Danelagen, medan Peder Gammeltoft diskuterar Sydvestjylland, Gunilla Harling-Kranck Finland, Ole Jørgen Johannesen namnmaterial från Oslofjorden, Svavar Sigmudsson isländska *torp*-namn och Staffan Nyström ett pedagogiskt och efterföljansvärt experiment kring *torp*-namn i Östergötland. Trion Laura Hedemand, Peder Dam och Johnny Gøgsig Jakobsen undersöker jordartsförhållanden i danska *torp*-byar. Bente Holmberg håller fortsatt frågan öppen om "Sakrale *torp*-navne i Danmark?". Bent Jørgensen studerar *torp*-namnbärarnas storlek och status för att komma åt ett svar på frågan om hur en vikingatida "utflyttargård" kan motsvaras av t.ex. en bebyggelse om 44 gårdar i en 1600-talsjordebok. Michael Lerche Nielsen granskar kritiskt hypotesen om sockenkriteriet som tecken på hög ålder hos *torp*-namnet. Susanne Vogt illustrerar hur det omfattande och värdefulla arbetet med Landbohistorisk Selskabs Adkomstregistrering (1513–59), vars namnregister finns på Internet, kan komplettera arkivsamlingar och ortnamnsutgåvor, bl.a. med en rad äldstabelägg. I en avslutande sektion om fyra bidrag behandlas yngre skikt av *torp*-namn: Michael Lerche Nielsen exemplifierar i sen tid återupptagna namn på *-torp*, efter perioder utan bebyggelse på platsen, liksom nyare skämtsamma eller ironiserande namn efter äldre mönster och den moderna modenamngivningen av typen *Anderstrup*, *Mariertorp*. Rikke Steenholt Olesen tar upp de en- respektive tvåledade namnen, främst i det själländska Ods Herred, med *torp*-namnens "top-5-liste", och understryker behovet av systematiska undersökningar av t.ex. mönsternamngivning och uppkallelse. Birgit Eggert och Kristin Magnusson beskriver *torp*-namnens betydelse för modernt danskt släktnamnskick. Samtliga bidrag avslutas med engelska sammanfattningar och hela rapporten med ett gemensamt ortnamnsregister. G.H.

Staffan Nyström, Smånamn och andra ortnamn. 152 s., Stockholm 2003 (Riksantikvarieämbetets förlag). ISBN 91-7209-305-6. Riksantikvarieämbetets skrift "Ortnamnen och kulturminneslagen. Om tolkning och tillämpning av begreppet god ortnamnsred" (2001) följs här upp med en lättillgänglig, illustrerad och rikt exemplifierad skrift om "smånamnen", de tiotusentals av lokala personkretsar brukade ortnamnen, med tyngdpunkt i det svunna bondesamhällets namnförråd, sådant det dokumenterats i ortnamnsarkiven. Den har också tillämpning på tätorternas och stadsmiljöernas levande vardagsbruk av "smånamn". Boken vill värna om den enorma kulturskatt som alla dessa namn representerar, och som riskerar att förloras, om namnen inte dokumenteras. Därför avslutas den med praktiska anvisningar för envar intresserad, om hur man lämpligen upptecknar hembygdens "smånamn", med adresser och telefonnummer till namnarkiven. Huvudtexten ger aptitretande glimtar över hur namnen speglar djur och natur, näringsliv, kommunikationer, folketro, händelser och människoöden.

G.H.

Seksjon for namnegransking, Årsmelding 2002. Red. Botolv Helleland. 103 s., Oslo 2003 (Institutt for nordistikk og litteraturvitskap). ISSN 0333-0729. Förutom en rapport från årsmötesförhandlingarna innehåller den här volymen sex bidrag om ortnamn, samtliga med engelska sammanfattningar. Ett av bidragen är ett brev skrivet av Gustav Indrebø till Kyrkje-departementet 1940 om skrivning av ortnamn.

C.P.

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn, Del 12. Luggude härad med Höganäs stad. Helsingborgs stad. Av Bertil Ejder under medverkan av Göran Hallberg och Claes Ringdahl. 621 s., Lund 2003. (Språk- och folkminnesinstitutet. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.) ISBN 91-7229-022-6. ISSN 0284-2416. Med detta omfångsrika band i serien Skånes ortnamn, om över sexhundra sidor, täcks en lucka igen i nordvästra Skåne, där man dock ännu saknar bandet om bebyggelsenamnen i Norra Åsbo härad. Häradsnamnet *Luggude* diskuteras inledningsvis (s. 27 f.), varvid först Sahlgrens (m.fl. forskares) tolkning av namnet till ett **l(i)udhgudhu* 'äringsgudinnans' (härad) presenteras (även ett **liudhgudh* 'äringsgud' har här diskuterats). Ejder påpekar i sammanhanget en som han tycker förbisedd omständighet, nämligen att inljudande *-d-* i namnet kunde återspegla ett ursprungligt *t*. Utifrån detta lanseras en tolkning i anslutning till da. *gyde* 'snævert vandløb', 'smal vej', skånska dial. *guda* 'fågata',

'hålväg'. Med denna utgångspunkt kan häradsnamnet istället tolkas som 'flodbädden (sänkan) med luddet', d.v.s. växtligheten, sannolikt någon del av Rååns vattenlopp. Allmän acceptans har denna senare tolkning emellertid inte fått, något som förf. själv noterar. Kunnigt tolkas de många namnen på socknar, byar, lägenheter och hemmansdelar. Här finns bl.a. sockennamnen *Bjuv*, *Bårslöv*, *Farhult*, *Fjärestad*, *Kropp*, *Kågeröd*, *Raus*, *Risekatslösa* och *Välluv*. Man noterar inte minst bland bynamnen och de många namnen på lägenheter, åtskilliga intressanta tolkningar. Ett *Ylmesåkra* (s. 274) hålls samman med ett postulerat **ylme*, i sin tur en bildning till adj. *ul* 'mycket härsken och illaluktande', att jämföra med bl.a. det värmländska *Ölme*. I ett *Nerysminne* (s. 163) antas förra leden vara ett anagram av ägarens familjenamn *Rycen*, i sin tur bildat till *Rysshus* i Vålinge socken. Ett lägenhetsnamn med det gåtfulla namnet *Aniagra* (s. 310) uppges vara bildat till eng. *animal* och ordet *agrar* — gården är ett hönseri; jfr även *Aniara*. Vissa namngeografiska iakttagelser kan göras i framställningen, sålunda noterar man bynamnet *Oppetuna* i Kågeröds socken (s. 292), vilket, tillsammans med *Tuna* på Ven, utgör de sydligaste utlöparna av denna svealändska namntyp. Många är de höjdbetecknande ord som aktualiseras i härledningsarbetet i detta band, och med deras hjälp får man en bild av topografin och en äldre tids syn på denna: i boken möter sålunda beteckningar som *hjälm*, *dyng*, *bunke*, *balgh*, *rögla*, *kropp*, **kāgh* (eller **kāgh*), *bräcke* och *bälte*. Man noterar med största tacksamhet att ett nytt, grundligt genomarbetat band i serien Skånes ortnamn kan läggas till de tidigare nio volymerna, vilka hunnit komma ut sedan 1958. Ännu återstår dock en god del av utgivningen av Skånes ortnamn — Skåne har nämligen tjugotre härader!

L.-E.E.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red. Mats Wahlberg. 422 s., Uppsala 2003. (Språk- och folkminnesinstitutet.) ISBN 91-7229-020-X. Ett länge emotsatt lexikon över de svenska ortnamnen föreligger nu av trycket. Verkets huvudförfattare är Thorsten Andersson, Eva Brylla, Lennart Hagåsen, Svante Strandberg, Ulla Swedell, Mats Wahlberg och Per Vikstrand, och dessutom har Lennart Elmevik, Staffan Fridell och Leif Nilsson bidragit i avfattandet av artiklar. I verket redovisas tolkningen av cirka 6 000 ortnamn; samtliga namn på landsdelar, landskap, län, socknar, städer och kommuner har medtagits liksom namn på de flesta tätorter. Av de många naturnamnen har ett urval

gjorts. Vissa kända namn har också i övrigt beretts plats, exempelvis *Gröna Lund*. De nämnda urvalsprinciperna gör emellertid att många namn lämnats utanför — vilket varit nödvändigt för att arbetet med detta lexikon inte skulle bli alldeles oöverstigligt —, men det gör naturligtvis att läsarna kommer att sakna ett och annat namn. I en inledning behandlas bl.a. olika ortnamnskategorier, ortnamns struktur och principer för namntolkning, liksom, i ett särskilt avsnitt, finska och samiska ortnamn. Hela 380 sidor ägnas de enskilda ortnamnen, vilka tolkas i korta men instruktiva artiklar. Ett antal översiktsartiklar om olika namnelement, såsom *sta(d)* och *tuna*, finns dessutom med i lexikonet. En fylig litteraturförteckning samt ett register över namn som nämns i de alfabetiskt presenterade namnartiklarna avslutar boken. Bokens värde förhöjs genom kartor och illustrationer, en hel del i färg. Man kan vid läsningen få intrycket att namnskatten i somliga delar av landet har behandlats mer initierat än i andra delar. Detta hör helt och hållet samman med det aktuella forskningsläget; man vet helt enkelt mer om namnen i vissa landsändar. Den grupp ortnamnsforskare som står bakom utgivningen är att gratulera till boken, som välförtjänt blivit en stor försäljningsframgång.

L.-E.E.

Författarna

- Andersson, Roger*, docent, redaktör, Svenskt diplomatarium, Riksarkivet, Box 125 41, SE-102 29 Stockholm, Sverige.
- Ármann Jakobsson*, dr.phil., Háskóli Íslands, Árnagarði, IS-101 Reykjavík, Island.
- Edlund, Lars-Erik*, professor, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet, SE-901 87 Umeå, Sverige.
- Eeg-Olofsson, Mats*, universitetslektor, Allmän språkvetenskap, Institutionen för lingvistik, Lunds universitet, Helgonabacken 12, SE-223 62 Lund, Sverige.
- Enger, Hans-Olav*, professor, Institutt for kultur- og språkvitenskap, Høgskolen i Stavanger, Boks 8002, NO-4068 Stavanger, Norge.
- Grønvik, Ottar*, dr. phil., Myrerv. 31, NO-0494 Oslo, Norge.
- Hallberg, Göran*, docent, arkivchef, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Gerdagatan 9, SE-223 62 Lund, Sverige.
- Hansen, Finn*, mag.art., lektor, Det Arnamagnæanske Institut, Københavns Universitet, Njalsgade 136, DK-2300 København S, Danmark.
- Johnson, Rakel*, forskare, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, SE-405 30 Göteborg, Sverige.
- Liebst, Bente*, lektor, Institut for Kommunikation, Aalborg Universitet, Asåvej 44, DK-9220 Aalborg Øst, Danmark.
- Platzack, Christer*, professor, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-223 62 Lund, Sverige.
- Sigurd, Bengt*, professor emeritus, Institutionen för lingvistik, Lunds universitet, Helgonabacken 12, SE-223 62 Lund, Sverige.
- Sävborg, Daniel*, forskarasistent, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, Box 632, SE-751 26 Uppsala, Sverige.
- Wickström, Johan*, fil. mag., doktorand, Religionshistoria, Teologiska institutionen, Uppsala universitet, Box 511, SE-751 20 Uppsala, Sverige.
- Wiktorsson, Per-Axel*, docent, ssk. forskare, Institutionen för nordiska språk, Seminariet för namnforskning, Uppsala universitet, Box 135, SE-75 104 Uppsala, Sverige.